

BÜLENT NURİ ESEN

Ankara Üniversitesinde Profesör

ANAYASA HUKUKU

VE

SİYASÎ HUKUK

Bu kitap yalnız öğrencilere dağıtılmak üzere çıkarılmıştır. Henüz tamam olmadığı için yayın hayatına bir müddet sonra sunulacaktır.

NEBİOĞLU YAYINEVİ

1957

İLK BİLGİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

HUKUK VE ANAYASA HUKUKU

1. — Yeni bir öğrenim konusunun incelenmesine girişirken ilk yapılacak iş, o konunun ne olduğunu belirtmek olmalıdır. Bu suretle, öğrenim dalının muhtevası anlaşılmalı ve benzeri sahalardan ayırd edilmesi imkân içine girmiş olur.

2. — Anayasa Hukuku, genel olarak, hukuk adı verilen bilgi alanının bir parçasıdır. Şu halde, ilk ağızda «Hukuk» tabiri ile ne kast edildiği açıklanmalıdır.

3. — Hukukun bilimsel bir disiplin olarak anlaşılması için her şeyden önce bir fikir hazırlığına ihtiyaç vardır. Bu hazırlık, meseleleri anlamak hususunda bir alışkanlık edinme ile yapılabilir.

Üniversite Fakülteleri, mensuplarına belli bir takım yetkiler iktisabı imkânı verirken onlara muayyen bazı vasıflar kazandırmaktadır. Belli yetkileri ve muayyen vasıfları edinmiş olmak, meselelerin «niçin» ini kavramakla mümkündür.

Birinci mesele, insanın kendi kendisini anlamasıdır.

Zamanımız yaşayışı fevkalâde karışıktır. Ancak bu karışıklık içerisinde açık bir şekilde görülen husus, insan'ın kâinat içerisinde merkeziyet olarak belirttiği ve Başkan Eisenhower'in dediği gibi, «beşer dehasına medyun olduğumuz tek mil müesseselerin tek ve yegâne hikmeti vücudu kalmakta devam ettiği» dir.

İnsan yalnız olarak mütalâa edilmez. Aristo'nun dediği gibi, o, bir zoon politikondur. İnsanı içinde yaşamakta olduğu vasatla birlikte mütalâaya mecburuz. Nasıl bir bitki, üzerinde gelişmekte olduğu toprağa göre özellikler göstermekte ise, aynı şekilde, insan da kendi muhitinin bir bitkisidir. Ancak, insan, düşünen bir nebattır; zekâ ve şuur

sahibi bir varlıktır. Dünya yüzünde mayasında hürriyetle birlikte mü-talâa edilen tek yaratıktır. İnsan şahsiyetinin gelişmesi, içinde yaşadığı memleket şahsiyetinin her zaman tesiri altındadır. İnsan'a ait meseleler aynı zamanda memleketinin meseleleridir. Bunların halli memleketin benimsemesiyle mümkün olabilir. Şahsî menfaatler, topluluğun menfaati ile zıt zannedilmemelidir. Bunların yekdiğerini tamamlamakta olduğu unutulmamalıdır. Gerçek vatanperver, kendi ferdî menfaati yanında ve onunla birlikte memleket menfaatini kollayabilen ve gerektiğinde umumun faydası için kendi has menfaatinden feragat edilen kimsedir. Bu feragat, insan hak ve haysiyetlerinden vazgeçilmeksizin yapılmalıdır. Son otuz yıl içerisinde İtalya'da, Almanya'da, Arjantin'de, İspanya'da husule gelen olaylar bu gerçeklerin değişmezliğini bir kere daha isbat etmiştir.

4. — İster hürriyet olsun, ister demokrasi olsun hep insan hak ve hürriyet ve haklarını koruyan mefhumlardır. Bizden başka türlü düşünenleri, onlar da bizim gibi ve bizim kadar hür oldukları için, mülk ile, anlayışla, sevgi ile dinlemeye mecburuz; bu mecburiyeti günlük yaşama kaidesi haline getirmek zorundayız.

Demek oluyor ki, toplum hayatında kendi hürriyetimizle bizden başkalarının hürriyetlerini bir muvazene halinde tutmak zarurîdir. İşte, bunu temine uğraşan sistemleşmeye «Hukuk» deniyor.

5. — Şu halde, hukuku, teknik bakımdan, hürriyetlerin muvazene sistemi; ilmi bakımdan ise, hürriyetler muvazenesi bilimi olarak tarif edebiliriz.

Gerçi, klâsik eserler, hukuku, insanlararası belli münasebetleri düzenleyen kuralları topluluğu olarak dahi tarif etmektedir. Lâkin biz, muhtevayı anlatan bir tarifi tercih etmekteyiz.

6. — Hukukun geniş sahası içinde belirmiş çeşitli bilim dallarına rastlamaktayız.

İlk adımda, Hukuk, daha Roma hukukundan beri başlıca iki büyük kısma ayrılmıştır. Bu ayırma hukuk kuralının düzenlenmekte olduğu münasebetlerin nev'ine, veya hukuk münasebeti sujelerinin kişiliklerine göre meydana getirilmiştir. Nitekim, İmparator Justinianus'un «İnstitutes» lerinde yapılan tarifler bu esasî göz önünde tutmaktadırlar. O devirden beri hukuk mütad olarak Kamu Hukuku ve Özel Hukuk diye ayrılmıştır.

Bu iki kol dahi ayrı ayrı bir takım dallardan meydana gelmekte olup bu dalların her birini teker teker belirtmek zannımızca lüzumsuzdur. Zira, insanlararası alışverişlerin, teknik ilerlemelerin, çeşitli olay-

ların ortaya çıkması ve zamanla birlikte yeni yeni tutumların belirmesi yeni bir takım hukuk disiplinlerinin türemesine sebep olmaktadır. Faraza, bugün, bir kambiyo hukukundan, bir bankalar hukukundan, bir petrol hukukundan bahsedildiğine şahit oluyoruz. Bunun içindir ki, sadece ana hatları itibariyle Özel Hukuk ile Kamu Hukuku'nun belli başlı dallarına işaret etmekle yetineceğiz.

7. — Özel Hukukun önemli kolları Medenî Hukuk, Ticaret Hukuku gibi bilim dallarıdır.

8. — Kamu Hukukunun Devletlerarası Hukuk, İdare Hukuku, Ceza Hukuku gibi bir takım dalları vardır. Lâkin, baş da gelen kolu Anayasa Hukukudur.

9. — **Anayasa Hukuku**; iktidarla hürriyetlerin karşılıklı durumlarının bilimidir. Filhakika, Anayasa Hukuku, Devlet hayatının ve Devlet hayatı içinde yaşayan insanların Hukukudur. Devlet idaresinin zarurî kıldığı organlar ve bunların işleyişleri Anayasa Hukukunun mevzularını teşkil ederler.

Adından da anlaşılacağı üzere, Anayasa Hukuku Devlet yapısına hâkim olan esaslar ve devlet siyasî hayatının tâbi olması zarurî prensipler ile meşgul olur.

Bazı müellifler Anayasa Hukukunu t â r i f etmek için şekle ve Devlet organlarına ehemmiyet vermişlerdir. Meselâ, Esmein ve Duverger bunlardandır. Diğer bir kısmı, Devlet hayatında irade üstünlüğü fikrini ifade eden egemenliği esas almışlardır. Barthélemy böyle yapmıştır.

Anayasa Hukukunu hürriyeti esas tutarak tarif eden müellifler de vardır. Guetzévitch böyle hareket edenlerdendir. Bu zata göre, Anayasa Hukuku «**Hürriyetin tekniği**»dir. İktidar problemini birinci plânda tutanlardan Profesör Prélot bu tâbir yerine Anayasa Hukukunun «**Otorite tekniği**» olarak tarif edilmesinin daha uygun olacağını söyler. Profesör'e göre, Anayasa Hukuku siyasî otoritenin kurulmasının, el değiştirmesinin ve uygulanmasının bağlı olduğu hukuk kuralları ilmidir.

Burada hemen işaret edelim ki, iktidar mefhumu üzerindeki bu tevakuf yeni değildir. Felsefe sahasında, iktidar mefhumu ile, bilhassa Machiavelli'den bu yana meşgul olunmaktadır. İktidar mefhumu ile müellifler, Anayasa Hukukunun fikrî inşa sahasında ancak son devirlerde meşgul olmaktadırlar. Bu müellifler diyorlar ki: «İktidar, cemiyet içinde, maddî şekle görülüyor; bu, idare edenlerin iktidarıdır». Duguit, iktidar mefhumu üzerinde şu mütalâaları serdediyor: «Devlette iki grup vardır; idare edenler, idare edilenler... Nerede bu şekilde bir ayırma mevcutsa, orada

Devlet vardır. İdare edenler, iktidar sahibidirler. İşte, Anayasa Hukuku, bu iktidarın kimde olduğunu, nasıl bölündüğünü ve çalışma şeklini ince-ler.» Biz, şunu da nazara almaktayız: Devletin gâyesi, insana, vatandaş-lara saadet ve refah temin etmektedir. Hukukun bu yoldaki çalışma ve gayretlerinin hareket noktası, **ferdin hürriyetidir**. Nasıl yapmalı ki, fer-di hür olarak devlet camiası içinde yaşatalım. İşte, bunun çarelerini ara-yan hukuk dalı, Anayasa Hukukudur. Burada insanlar hürriyetleri için-de, hürriyetleriyle birlikte mütalâa edilirler.

Bunun içindir ki, Anayasa Hukukunu iktidarla hürriyetlerin karşı-**lık durumlarının bilimidir**, diye tarif etmeği tercih ediyoruz. Bu karşı-**lık münasebetlerin ne gibi meseleleri ortaya koymakta olduğu** ilerdeki bahislerde ayrı ayrı ele alınarak incelenecektir.

ANAYASA HUKUKU ÖĞRETİMİ İLE İLGİLİ MESELELER

10. — Anayasa Hukukunun memleketimizde ve Avrupa'daki tedrisine dair kısa tarihçe şudur: 1791 senesinde, Fransız İhtilâl Meclisi, Fransa'da Anayasa Hukuku okutulmasına karar vermişti. Fakat, bu hüküm, bir müddet tatbik edilmedi. Bu sırada İtalyanlar Anayasa Hukuku okutmaya tevessül ettiler ve 1797 den itibaren Ferrare, Pavie ve Bologna'da öğrenim başladı. İtalyanların Anayasa Hukuku öğretimine başlamasından sonra, Fransızlar da Paris'te bu hukuk dalının tedrisi işine giriştiler. Ne garip bir tecellidir ki, Anayasa Hukukunu Fransızlara ilk defa Pellegrino Rossi adında bir İtalyan okuttu.

Bizde Anayasa Hukukunu ilk defa okutan Babanzade İsmail Hakkı'dır.

11. — Anayasa Hukuku tâbiri ilk def'a olarak 1843 de Guizot tarafından kullanılmıştır. Bundan sonra, diğer memleketlerde aynı tâbirin kullanıldığını görmekteyiz.

Memleketimizde, terim, muhtelif değişmeler geçirmiştir. İlk zamanlar kullanılmakta olan «Hukuku Esasiye» tâbiri, yerini evvelâ «Esasiye Hukuku»na, daha sonra «Teşkilâtı Esasiye Hukuku» tâbirine terketmiştir. Ancak 1944 den bu tarafa «Anayasa Hukuku» teriminin kullanıldığı görülmektedir. Bununla beraber, bilim adamlarımız arasında Anayasa Hukuku için kullanılacak terim bakımından bir anlaşma mevcut değildir. Nitekim, İstanbul Üniversitesinde meslekdaşlarımız'dan bir kısmı «Esas Teşkilât Hukuku» diğer bir kısmı ise «Devlet Ana Hukuku» terimlerini tercih etmektedirler.

Kullanmakta olduğumuz «Anayasa Hukuku» tâbirini hem Devletler-arası bilimsel terminoloji'ye uygunluğu, hem dile kolay, sevimli ve yakın gelmesi, ve hem de maksadı anlatmağa elverişli bulunması bakımından yerinde telâkki etmekteyiz. Şunu da kaydedelim ki, bilhassa İkinci Dünya savaşındanberi Anayasa Hukukunu «Siyasî Bilim» tâbiri içerisinde eritmek temayülü hayli kuvvetlidir. Amerika Birleşik Devletleri yüksek öğretim müesseselerinde artık Anayasa Hukuku diye ayrı bir öğretim dalına müstakil isim altında hemen hemen yer verilmemektedir. Sovyetler Birliğindeki öğretim kademelerinde de durum böyledir. Ve bu memleket-

erde Anayasa Hukukuna ait konular siyasi bilim gerçevesi içinde ele alınmaktadır.

12. — Anayasa Hukukunun incelenmesinde kullanılması gerekli metot'a gelince :

Metot, bilindiği üzere, netice ve prensip çıkarmada tutular yola, yöneltici düşünceye verilen isimdir. Gerçi, çeşitli fikir sahalarında metot'a başka mânâlar verildiğine de tesadüf etmiyor değiliz. Ve meselâ Felsefe'de metotdan söz açıldığı zaman bir takım hakikatlara varmak için fikri ameliyeler kastedilmektedir. Nitekim, Anayasa Hukukunda da gâye; siyasi olayın gerçeğini ortaya koymaktır.

Siyasi olayların, yani Anayasa Hukukunun konusuna giren hâdiselerin incelenmesinde kullanılan **başlıca metotlar** Felsefe, Tarih, Sosyoloji veya Hukuk metotlarıdır. Bazı müellifler bu olaylara ampirik metodu da uygulamaktadırlar. Amerika Birleşik Devletlerinde siyasi bilimler tetkiklerinde kullanılan buna benzer daha bir çok metotlar da vardır.

Felsefede Eflâtun'un, Hobbes'un ve Rousseau'nun kullandıklarına şahit olduğumuz Felsefe metodunda müesseseler nazari mahiyette soyut ana esaslardan hareket edilerek izah edilirler.

Tarih incelemelerinde müesseseler tarihdeki gelişmeleri içinde ele alınmaktadırlar.

Sosyolojik metot müesseselerin sosyal menşelerini ve dayandıkları esasları araştırır. Bu usulde siyasi müesseseler sosyal hâdiselerin bütünü içinde mütalâa edilirler.

Hukuki metotta ise metinlerin yorumlanması, yaşama organının görüşmeleri, bilim ve yargı içtihatlarının tahlili bahis mevzuu olur.

13. — Başlıcalarını hatırlattığımız bu muhtelif metotlardan münhasıran bir tanesine bağlanacak olursak inceleme konusu müesseseyi lâyıki ile anlayamamak tehlikesi ile karşılaşabiliriz.

Zira, muayyen bir meseleye hâkim olan zihniyetin ne olduğunu bilmemiz lâzımdır. Bu zihniyet çeşitli muhitlerde başka başka olabilir.

Onun için, incelemelerimizde muhtelif metodlara başvurmakla beraber çoğu zaman, mukayese, yani karşılaştırma ve ölçüleme metodunu da kullanacağız.

14. — Anayasa meselelerini inceleme çalışmalarımız arasında metotun yanı sıra, tetkiklerimizi kolaylaştıracak yardımcılarımız şunlardır: Memleketimizde Anayasa Hukuku sahasında basılan eserler. Anayasa Hukuku ile ilgili en eski eser olarak Babanzade İsmail Hakkı'nın

«Hukuku Esasiye» sini görmekteyiz. Bu eser, zamanımızın Anayasa Hukuku ile ilgili meselelerini aydınlatmak bakımından yeterli olmamakla beraber, devri için, hayli ilgi çekici ve değerlidir. Babanzade İsmail Hakkı'nın eseri, 1909 da arap harfleriyle basılmıştı. Bu eserden sonra İstanbul Hukuk Fakültesi Esasiye profesörü Ahmet Mithat'ın Hukuku Esasiye adlı taş basmasını görüyoruz. Ankara Hukuk Fakültesinde de, Ahmet Ağaoglu'nun bir taş basması vardır. Memleketimizde Anayasa Hukukuna ait olmak üzere çıkan ilk kitap, Ankara Hukuk Fakültesinde Esasiye Hukuku okutan Yusuf Ziya Özer'in eseridir. Bu kitap öğrenciler içindir ve sonradan ikinci baskısı yapılmıştır (1939). Yusuf Ziya Özer'in bu eseri. «Mukayeseli Hukuku Esasiye Dersleri» adını taşır. Bu sıralarda Jandarma Subay Okulunda Esas Teşkilât Hukuku dersi okutan ve şimdi ölmüş bulunan Osman Nuri Uman'ın ilk def'a «Anayasa» tâbirini kullandığını görüyoruz. O zamana kadar, bu Hukuk dalı ile ilgili eserlerde bu söze rastlamamaktayız. Jandarma Subay Okulu Öğretmeni'nin eseri, bir ilmî müracaat kitabı olmak karakterini haiz değildir. Anayasa Hukuku ile ilgili meseleler hakkında öğrencilere basit bilgiler vermek kastıyla yazılmış bir eser olduğu anlaşılıyor.

Ali Fuat Başgil'in İstanbul'da neşredilmiş bir fasikülü vardır ki, bu, Anayasa Hukuku ile ilgili ilmî ve geniş bir eserdir. Prof. A. F. Başgil, daha sonra Mülkiye Mektebi Müdürlüğüne gelince, bu fasikülü (Ana Hukuk) adı altında tekrar bastırmıştır. Kronolojik sıra bakımından, Başgil'inkinden sonra, bizim bir eserimiz, (Anayasa Hukuku) gelir. Bu kitapta, Anayasa Hukuku ile ilgili meseleler etraflı, fakat daha ziyâde satıhta kalan bir görüşle incelenmeğe çalışılmış, meselelerin derinliklerine inen açıklamalarda bulunulmamıştır. 1950 yılında İzmir Yüksek Ekonomi ve Ticaret okulu öğretmenlerinden Sadık Tüzel (Anayasa Hukuku) başlıklı bir kitap çıkardı. Bu kitapta genel esaslar ve Türk devlet sistemine dair izahlar yer almıştır. Bu sıralarda İstanbul üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Profesörü Hüseyin Nâil Kubalı, bir kitap yazdı ise de Anayasa Hukuku esas bahislerinin tümünü sistem hâlinde bir araya getirmede (Devlet Anahukuku Dersleri. Cilt: I, Fasikül 1). Profesör Kubalı, 1955'te «Esas Teşkilât Hukuku Dersleri» adlı çok güzel ve tafsilâtlı eserini yayınladı. Birinci cildi çıkan bu eserde Devlet ve Demokrasi bahislerine geniş yer verilmiştir.

Yine 1955 te Kürsü Doçentimiz İlhan Arsel «Anayasa Hukukunun Umumî Esasları» başlıklı istifadeli bir eser yayınladı. Bu kitapta mukayeseli Anayasa Hukuku tetkiklerine malzeme teşkil edecek değerli izahlar yer almıştır.

Anayasa Hukukuna ait eserlerimizin listesi bunlardan ibarettir.

Memleketimizde, Anayasa Hukuku'na ait eserler azdır; bununla beraber, dolayısıyla Anayasa Hukuku ile ilgili diğer bazı yardımcı eserlere rastlıyoruz. Prof. Recai Okandan'ın bilhassa Türk Kamu Hukuku bakımından önemli 1. Meşrutiyet ve 2. Meşrutiyet adlı risâleleri bunlardan-
dır. Millî Eğitim Bakanlığı yayınlarından olan (Tanzimat) adlı eser de, Kamu Hukuku ve Anayasa Hukukumuz yönünden, önemli ve faydalı bir yardımcıımızdır (1939). Yabancı batı memleketlerinde, Anayasa Hukuku ile ilgili eserler pek çok olduğu gibi, bu saha için faydalı yardımcı eserler de, sayılamıyacak kadar fazladır. Bunlar için «La Science Politique Contemporaine. Paris 1950» adlı eserde geniş malûmat mevcuttur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAYNAKLAR

15. — Anayasa Hukukunda kaynaklar meselesi, esas itibariyle, hukukdaki kaynaklar bahsinden farklı mütalâa edilmek hatıra gelmez ise de Hukuk dallarından her birinin sevketmekte olduğu kuralların özellikleri icabı genel olarak hukukdaki kaynaklar çeşitlerinden ayrı ve farklı bir takım kaynakları belirtmek mümkün ve hattâ bu hukuk dalının ortaya çıkardığı meselelerin kavranmasını kolaylaştırmak bakımından faydalıdır.

16. — Hukukta kaynaklar meselesi bunların çeşitleri itibariyle klâsik eserlerde üç grup olmak üzere toplanmıştır: 1 — Âdet, 2 — Kanun, 3 — İctihatlar.

Profesör Gény, içtihatlar kaynağı yerine serbest bilimsel araştırmaları bahis mevzuu eder. Mamafih, muhteva itibariyle içtihatlarla serbest bilimsel araştırmalar arasında esaslı bir fark mevcut değildir.

17. — Anayasa Hukukunda da kaynakları böylece üç grup etrafında sıralamak mümkündür. Bu gruplardan âdet kaynağı her Devlet'in kendi siyasal hayatının ayrılıklarına ve gelişme derecesine göre zengin veya kısırdır. Türkiye bakımından âdet kaynağının fakir olduğunu ve hattâ hemen hemen hiç mevcut olmadığını söylemek mümkündür.

Bundan başka, Anayasa Hukukunun diğer hukuk dallarına nisbetle önemli bir hususiyeti Anayasa müesseselerinin anlaşılmasında geçmişten gelen bir takım fikir cereyanlarının birinci derecede kıymetli haiz olmasıdır.

Binaenaleyh, Anayasa Hukukunda kaynakları bu mülahazalar göz önünde tutulmak suretiyle belirtmek yerinde olacaktır.

18. — Bize göre, Anayasa Hukuku kaynaklarını: 1 — Fikrî kaynaklar, 2 — Metinler, 3 — Uygulamalar, olmak üzere üç gruba ayırmak kaabildir.

FİKRİ KAYNAKLAR

19. — Burada kullandığımız, (fikrî) terimiyle kasdettiğimiz mâna Devlet hukuku hareketlerine istikamet veren düşünüş şekilleridir. Bu düşünüş şekillerini araştırmakla dikkatleri, insanlığın mukadderatı üzerine çekmek mümkün olabilecektir. Filhakika, şâyet Anayasa Hukuku ile meşgul olanlara bazı genel fikirlerin ehemmiyeti anlatılmıyacak olursa, fikrî inkişaf bakımından hareketsiz kalmak vaziyetine girmek tehlikesiyle karşılaşılabilir. Çünkü, bu genel fikirler, tekmil insanlık tarihi üzerinde âdetâta manivelâ tesiri yapmışlardır. İnsan düşüncelerini ve hareketlerini kıymetlendirmeye alışacak olursak, insanın hakikî değerini teşkil eden unsurları da anlamış oluruz.

20. — Düşünüş şekilleri bir tekâmülün mahsulüdür. Anayasa Hukuku kâideleri, hukukun diğer dallarından daha ziyade, tarih içerisinde çıkarılmıştır. Devleti, Vatandaş haklarını ve Devlet idaresini bugünkü anlayışa göre incelemek için bir taraftan, bu anlayışın meydana gelmesinde başlıca hizmeti görülmüş olan İngiliz Devlet Hukukunun gelişmesine, Amerikadaki Anayasa hareketlerine, Büyük İhtilâlin ortaya koyduğu yeni fikirlere ve modern fikir cereyanlarına göz atmak zarurîdir.

§. I — İngiliz Devlet Hukukunun gelişmesi

21. — İngiliz Devlet hukukunun tekâmülü ancak bu memleketin kendi tarihi içerisinde mütalâa edilebilir. Bunun için evvel emirde şu müşahedelerin yapılmasına ihtiyaç vardır:

- 1 - Roma fetihlerine gelinceye kadar İngilterede Devlet fikrinin ve mefhumunun henüz teşekkül etmemiş olduğu iddia edilmektedir.
- 2 - Roma fetihlerinden sonraki devir bir değişme devri olmuştur.
- 3 - Devlet hukuku hareketi Fatih Giyom devriyle başlamıştır (1066).

22. — Giyom devri İngiliz devletinin teşekküldeki hususiyetlerini gösterir. Bu hususiyetleri iki noktada hülâsa edebilmek kabildir: a - Toprağın küçük parçalara bölünmesi; b - Evvelce mevcut kanunların tatbikine devam olunması.

Giyom, fethettiği toprakları, küçük küçük parçalar halinde beyler arasında dağıtmıştı. Aynı zamanda kendi hükümdarlığından önceki zamana ait hukuk esaslarının uygulanmasına izin vermişti.

Bu devirden itibaren devlet cihazını teşkil eden organların yavaş yavaş meydana gelişine şahit oluyoruz. İlk olarak gördüğümüz, **Büyük Meclis**'in ortaya çıkmasıdır. Bu meclis (Curia Regis, Colloquium) Yüksek Mahkeme vazifesini de ifa etmektedir ve Baronların bir araya gelmesinden vücut bulmaktadır. Bu Baronlar, aristokrasi sınıfını teşkil ederler. Bunlardan Barones Majores'ler şahsen dâvet edilirler; Barones Minores'ler heyet hâlinde dâvet olunurlardı.

23. — XIII üncü asır başında İngiltere tahtına, Arslan yürekli Ricardan sonra Yurtsuz Con isimli bir kral çıkmıştı. Bu kral geçimsizliğiyle meşhurdu. Yurtsuz Con kötü bir adamdı. Babasına ve kardeşlerine karşı hainlik etmiş, tahta namzet olan yeğenini öldürmüştü. Fransa kralının tâbii olmak itibarile, Filip Ogüst kendisini yargulamak istedi ve gıyaben mahkûm oldu. Bunun üzerine Fransa, Con'a ait memleketleri birer birer istilâ etti.

Yurtsuz Con bir taraftan Fransa ile harp halinde iken, diğer taraftan Baronlar'la bozuştı ve kilise ile ihtilâfa düştü.

Bir aralık şöyle bir mesele çıktı. Canterbury Başpiskoposları âdet veçhile Başbakanlık etmekte idiler. Binaenaleyh bunların seçilmesi krala ait olmak lâzımgeliyordu. Fakat gerek İngiltere papasları ve gerekse Canterbury rahipleri aynı hakkı iddia etmekte idiler. Bu durum karşısında kral, papaslar ve Canterbury rahipleri Papaya başvurduılar. Papa ise kendi namzedi olan Etienne de Langton'u istedi. Con buna razı olmadı. Bunun üzerine Papa birtakım müeyyideler tatbikine koyuldu. Çanlar çalınmıyor. Ölüler dinî merasim görmüyordu. Dindarlar çok müteessir oldular. III üncü İnosan, Con'u afaroz etti. Sonunda, Con, Etienne'i kabule mecbur oldu. Bundan sonra da Fransaya sefer için yardım istedi. Baronlar afaroz edilmiş bir kralın komutasında harbe gitmek istemediler. Bu yüzden Bouvines'de Con mağlûp oldu. Bu hâdise, (**Büyük Ferman**) hazırlamıştır.

Filhakika, Baronlar 1215 de Diffidatio'da bulundular. Başşehir, âsiler elinde idi. Kral Runnymede'de fermanı imza etti. Runnymede'de yapılan toplantıda tarihin «**Magna carta libertatum**» diye andığı vesikayı kendisine kabul ettirdiler. Biz buna **BÜYÜK FERMAN** diyoruz (12 Haziran 1215). Bu vesika o devrin hürriyet anlayışını meydana koymak itibariyle çok mühimdir. Ancak, Büyük Ferman XVI ncı asra kadar halk tabakaları arasında yayılmamıştı. Zira, ilk olarak bu devirde aslında yazılmış olduğu lâtinceden ingilizceye tercüme edilmiştir.

24. — Ferman 63 maddedir. Bir çok hükümleri evlenmeye, mirasa, borç münasebetlerine, Belediye nizamlarına, memurların tâyinine dâirdir. Bizi ilgilleyen hükümleri ise, müktesep hakları teyideden hükümle,

vergi ve can ve mal hürriyetine taallûk eden hükümlerdir. Ferman şöyle demektedir: Devlet içerisinde Devletin Kanunları ve topluluğa ait haklar vardır. Kral bu haklara riayete mecburdur. Şâyet bunlara riayet etmiyecek olursa kendisine karşı gösterilmek icabeden sadakat, bir vazife olmaktan çıkar ve tabaanın ayaklanmağa hakkı olur.

Bundan başka, 39. uncu madde can ve mal hürriyetini teminat altına almakta ve: «Kendi akrânlarının memleket kanunlarına göre verilmiş bir kararı bulunmadıkça hiç bir hür insan hapsedilemez, sürülemez ve asılmaz.» demektedir.

Vergi hakkında, Fermanın 12 nci maddesi «temsilsiz vergi olmaz» kaidesin koymaktadır.

Ferman, Krallık makamından şikâyeti olanların dâvalarını tetkik ve bir hükme bağlamak üzere 25 kişiden mürekkep bir de heyet kurulmasını hüküm altına almakta idi. 61 inci madde bu meseleyi tanzim etmektedir.

25. — Yurtsuz Con, kendisinden zorla koparılmış olan bu Fermanı tatbik etmek istemiyordu. Lâkin bir sene geçmeden günün birinde çok miktarda şeftali yemek ve fazlaca şarap içmek yüzünden ölüverdi.

11 Şubat 1225 de Kral Henri III., 37 maddelik bir Büyük Hat ile eski hakları teyidetti.

Bu devrin fârik vasfı siyasî hayatta yeni yeni guruplar teşekkül etmekte oluşudur. Bunlar taşra beyleri, yâni şövalyeler ve şehirlerdir. Diğer taraftan, XIII üncü asırda İngilterede millî duyu yükselme halindedir. Memlekette mevcut tekmil hakikî kuvvetler Krallık makamının iktidarına hâkim olmak istemektedirler. Parlâmento bu arzu ve temayülden ortaya çıkmıştır. Parlâmento tâbiri ilk defa 1230 da kullanılmıştır. Konuşmak fiili anlamına gelir. Ve o devirde Büyük Meclisin bir müzakeresi demektir.

26. — Con'un ölümünde dokuz yaşındaki oğlu Hanrı III. kral olmuştu. 1227 de Kral, erginlik çağına girdi. Kraliçenin amcaları Kralı daîma tesirleri altında tutuyorlar, bu yüzden Baronlar memnun bulunmuyorlardı. Bundan başka, Kral, Papaya son derece tâbi kalıyor ve bu yüzden İngilteredeki kilise toprakları hep İtalyan papaslarına veriliyordu.

Hanrı III. Fermana da riayetkâr değildi. Üstelik, Papadan Sicilya Krallığını kabul etti. Fakat bu Krallık için gidip harbetmek lâzımgelmekte idi. Baronlar yardımda bulunmayı reddettiler. Oksford'da toplandılar ve idarenin ıslâh komitesine bırakılmasını istediler. Kral bunu yapacağına yemin etti. Lâkin, akabinde, Papa mârifetiyle yemininden döndü. Aradaki anlaşmazlık Fransa Kralı Saint Louis'nin hakemliğine sunuldu. Kral ve oğlu Amiens'e gidip haklarını hakem huzurunda müdafaa

ettiler. Karar kendilerine hak vermekle beraber **F e r m a n ı t e y i t** ediyordu. Fakat yeni bir siyasal parti hakem kararının birbirine zid hükümler taşımakta olduğunu iddia etti. Bu partinin başında Simon de Monfort vardı. Bu adam Kralın hemşiresi ile evlenmişti. Krala karşı harb açtı. Kral kuvvetlerini yendi. Kralı esir etti.

Simon de Monfort, Kralı hapsedince Kral namına 1264 de **i l k P a r l â m e n t** o'yu toplantıya çağırdı. Her kontluktan dörder şövalye. Parlâmentoya iştirak ediyordu. Ertesi yıl meşhur 1265 Parlâmentosuna kontluklardan ikişer şövalye, şehirlerden de ikişer burjuva, temsilci olarak geldiler. Bunların vazifeleri yine intişarı mahiyette idi. Speaker, yâni Meclis Başkanı, reylerini meclise bildiriyordu.

27. — Parlâmento, hakikî şeklini Birinci Edward devrinde almıştır. Bu devirde (1272 - 1307) muhtelif topluluklar (Communes) **m ü m e s s i l l e r i n e d a n ı ş m a k** artık bir âdet haline gelmiştir. Bu danışma sayesinde bir taraftan, yapılacak iş hakkında cemaatlar mümessillerinin önceden fikirleri sorulmuş oluyor; diğer taraftan, dolayısıyla millete, yapılmış işler hakkında hesap veriliyordu.

Parlâmentonun bu devirdeki başlıca yetkileri şunlardır: 1 - Vergi işleri, 2 — Petition'ları (Kral tarafından havale edilmiş dilekçeler) tetkik ve bu münasebetle kanun teklifi.

Krala gelince, onun da başlıca iki yetkisi vardır: 1 - Fermanlar çıkarmak; 2 - Muayyen kimseleri bir kanunun hükümünden istisna etmek.

Edward I devri İskoçya meseleleri ile uğraşma içinde geçmiştir. Oğlu ikinci Edward karısı marifetile tahttan indirildi ve yerine oğlu, üçüncü Edward adı ile tahta çıktı. Üçüncü Edward'ın devrini bir karışıklık devresi tâkibetti. İhtirasların çarpışması içinde bir tek cesaret kaynağı kalmıştı: O da, **Avam Kamarası** idi. Kamarada iki yüz şehir temsilcisi ve yetmiş dört şövalye vardı.

Üçüncü Edward'ın ölümünde Richard II kral oldu. Bunun zamanında köylü isyanları vukua geldi. Bir müddet sonra Richard istibdada başladı. Kamaraları toplamaz oldu. Bundan sonra Tudor'lar devri, İngiltere için bir ilerleme ve feyiz çağı olmuştur.

28. — İngiliz Devlet hukukunun tekâmülünde ehemmiyetli bir devir olmak üzere XVII nci yüzyıla başlıyan saltanat devresini ele almak muvafıktır. 1603 de Krallık makamında bulunan birinci Cek Stuart, Ortaçağ filozoflarının telâkkisine uygun olarak, iktidarı Allahtan aldığı fikrinde bulunuyordu. Bu telâkki İlâhî Hukuk telâkkisidir ve ifadesini şu formülde bulmuştur: «Rex est lex», yâni, «Kral, kanun demektir».

Birinci Cek müsrif bir adamdı. Kendisinin sık sık paraya ihtiyacı oluyordu. Yine böyle paraya ihtiyacı bulunduğu bir sırada Parlâmentoya vâki müracaatını Parlâmento reddetti. Bunun üzerine, Cek de Parlâmentoyu fesheyleti (1611). Lâkin, hâdiselerin tesiriyle nihayet halefi Birinci Şarl'a 7 Haziran 1628 de tarihçe meşhur olan (**Haklar Dilekçesi** Petition of Rights) verildi ve kral bu vesikayı tasvip etti. Bu vesika dahi İngiliz Devlet Hukuku hayatında çok ehemmiyetli bir vesika olup 11 maddeden ibarettir. Ve umumî iradenin Krallık iktidariyle mücadelesinin bir zaferini meydana getirir.

29. — Filhakika, Haklar dilekçesine göre, vatandaştan vergi istenbilmesi için daha önce Parlâmentonun buna dair bir kanunu kabul etmiş olması lâzım geleceği ilân olunuyordu.

Bundan başka, yargılanmak, yakalanmak ve tutulmak konularında fertler Büyük Fermana yazılı garantilerle himaye edileceklerdi.

Bu suretle, R a z ı o l u n m a y a n v e r g i ö d e n m e z v e k i ş i h ü r r i y e t i n e d o k u n u l a m a z e s a s l a r ı h u k u k î ş e k i l a l m ı ş o l u y o r d u .

30. — Cromwell hâdiselerinden sonra 1685 de Krallık makamında bulunan ikinci Cek, katolik mezhebine sâlikti. Memleket ise protestan bir Kral istiyordu. Bu bahane ile İkinci Ceki tahttan uzaklaştırıp yerine Giyom Doranji getirmeyi düşündüler, ve Giyom'u dâvet ettiler. Bütün İngilterede bu sırada carî olan parola: «Serbest Parlâmento ve Protestanlık» parolası idi. Giyom, İngiliz topraklarına ayak basınca Cek kaçmaya mecbur kaldı, ve böylece İngilterede bir hanedan değişikliği vukua gelmiş oldu.

31. — Giyom'un Krallığı ortaya şöyle bir mes'ele çıkardı. İngiltere'de bu devirde i k i s i y a s î p a r t i v a r d ı : B i r i s i W h i g p a r t i s i , d i ğ e r i T o r y p a r t i s i . B u n l a r d a n W h i g l e r e g ö r e , K r a l l ı k , M i l l e t l e K r a l a r a s ı n d a b i r s ö z l e ş m e d e n m e y d a n a g e l m i ş t i r . T o r y l e r i s e , G i y o m ' u n t e k b a ş ı n a K r a l l ı ğ a g e ç e m i y e c e ğ i n i v e b i n a e n a l e y h , D e v l e t i n N i y a b e t u s u l ü n d e i d a r e s i i c a b e d e c e ğ i n i i d d i a e t m e k t e i d i l e r . M ü n a k a ş a y ı b i r n e t i c e y e v a r d ı r a b i l m e k i ç i n n i h a y e t ş ö y l e b i r h a l y o l u b u l u n d u : M e r i v e G i y o m b i r l i k t e i k t i d a r ı k u l l a n a c a k l a r v e h a k i k a t t e G i y o m K r a l l ı k v a z i f e s i n i i f a e t m i ş o l a c a k t ı .

Bu hal şekli o zamana kadar İngiltere'de hâkim olmuş olan İ l â h î H u k u k t e l â k k i s i n i n i f l â s ı n ı i f a d e e d e r .

32. — Giyom Hollanda'lı olmak itibariyle, Krallık vazifesini ifa sırasında her hangi bir suiistimalde bulunulmamasını ve binaenaleyh İngilizlere ait haklara ve hürriyetlere riayetkâr kalmasını temin için, ken-

disinden bir beyanname çıkarması istendi. Bu beyanname 1688 tarihli «Haklar Demeci» olmuştur. İngiltere tarihinde Bill of Rights adıyla anılan bu demec 13 Şubat 1689 da ilân edilmiştir. Ancak, beyannamenin kabul tarihi 30 Şubat 1688 olduğu için ona 1688 Demeci adı verilmesi âdet olmuştur.

Bu demec 13 maddeden ibarettir. Bir kısım hükümleri Krala bir takım mükellefiyetler yüklemekte, diğer bir kısım hükümleri ise vatandaşlara ait hakları teyid etmektedir. Bu hükümler sırasıyla şunlardır:

Kanunların tatbikini menetmemek. Hiç kimseyi kanundan istisna etmemek. Hiç bir istisna mahkeme kurmamak. Zalimane cezalar koymamak. Herkes için tarafsız bir jüri temin etmek. Kanunsuz vergi almak, Parlâmentonun rızası olmadıkça ordu bulundurmamak. Parlâmento seçimlerinde hürriyet ve tarafsızlığı temin etmek. Parlâmentoyu muntazam surette toplantıya çağırarak. Vatandaşların Krala istida vermek hakları. Protestanların silâh taşımak salâhiyetleri. Parlâmento üyelerinin söz hürriyetleri. Parlâmentoyu toplamak.

Bu demecin Giyomdan istihsal edilmesi de göstermektedir ki, Sir John Fostescue'nün daha 1470 yılında dediği gibi, İngilterede siyasî bünyenin dimağına ve tekmil uzuvlarına can veren biricik hayat kaynağı Millet in iradesi olmuştur.

33. — Giyom 1702 de öldü. Tahta namzet olan Anna'nın çocukları yoktu ve kendisinin yaşı itibariyle bundan sonra çocuk sahibi olabilmesi çok zayıf bir ihtimal içinde idi. Tahta çıkabilecek diğer erkek varisler hep katolik idiler. Binaenaleyh, tahta çıkmak kaidelerinde değişiklik yapılması zarurî görülmekte idi. Bunu teminen 12 Haziran 1702 de Act of Settlement çıkarıldı. 8 maddeden ibaret olan bu kanuna göre, Hanovralı Sofi tahta çıkabilecekti. İşte bu tarihten sonra İngilterede Krallık makamına kadınların dahi çıkabilmeleri temin edilmiş oluyordu. Bu kanunla artık İngiliz Devlet kuruluşunun başlıca organları son şeklini almıştır. Parlâmento kat'î olarak kurulabilmiştir.

Görülüyor ki, İngiltere Parlâmentosu başlıca üç tesirin birbirleriyle karşılaşması sayesinde kurulabilmiştir: Krallarının hissi selimi, beylerin kudreti ve şehirlerin mukavemeti.

Başlangıçta Kralın bir Hükümet âleti olan Parlâmento, sonraları Baronların ve daha sonra da Millet in bir kontrol vasıtası haline geliyor. Bu suretle menşinde bir adâlet divanı olan Lordlar Kamarası ve yine menşinde gizli bir Meclisten başka bir şey olmayan Avam Kamarası bu kontrol vasıtasının başlıca cihazını teşkil etmiştir.

34. — Amerikadaki Anayasa hareketlerinin tetkiki bilhassa iki bakımdan önemlidir. Evvelâ, bu memlekette Devlet kuruluşuna ait olmak üzere çıkarılmış olan metinler çok dikkate değer vesikalardır ve bu bakımdan, ilim tecessüsünü haklı olarak tahrik edici mahiyettedir. İkinci olarak, Amerika, Dünya siyasetine ve Anayasa Hukuku görüşlerine çok ehemmiyetli tesirler yapmış bulunmaktadır. İşte bu görüş noktaları itibariyle oradaki Anayasa hareketlerinin, kısaca dahi olsa, gözden geçirilmesi faydalı ve lüzumludur.

Bugünkü Amerika XVIII inci yüzyıl sonunda on üç İngiliz müstemlekesinden meydana gelmekte idi. O devirde, bu müstemlekelerle anavatan arasındaki münasebetler gittikçe gevşemekte ve anavatanla müstemlekeler arasında sık sık menfaat ihtilâfları husule gelmektedir. Bu ihtilâflar bir doktrin münakaşası şeklinde de kendini göstermiş ve XVIII inci yüzyıl ortasında Amerika ile İngilterenin siyasî münasebetlerini izah eden iki noktainazar belirlemiştir. İngilizlerin tezine göre: Anavatan, müstemlekelere bir takım fermanlarla bazı imtiyazlar tanımıştır. Bunları Kral kendi arzusuyla vermiş bulunmaktadır. Binaenaleyh, dilediği zaman o imtiyazları geri alabilmek salâhiyetine malik bulunmaktadır.

Amerikalılar ise şu görüş tarzını müdafaa etmektedirler: İmtiyazlar birer bağıt mahiyetindedirler. Bağıtlar iki tarafın anlaşmasıyle vücut bulmuştur. Şu halde her hangi bir anlaşma vukua gelmedikçe onlarda bir değişiklik yapılması da mevzuubahs olamaz. Kaldı ki, insanların Allah ve tabiat tarafından tanzim edilmiş bir takım hakları vardır ki bunlar hiç bir suretle ortadan kaldırılamaz.

35. — Tatbikî bakımdan bu iddianın başlıca iki neticesi oluyordu: Ceza dâvalarında jüri kararları verilmesi lâzım geleceği, ve vergiye razı olunmak icap edeceği. Bu neticelerin aksini kabul etmek, hürriyeti inkâr etmek demek olurdu.

Amerikalılar ödemekte oldukları vergiye oy vermiyorlardı. Zira, alâkaları sadece Kral ile idi. İngiliz Parlâmentosunda kendilerinin mumesilleri yoktu. Bu cihetleri de ileri sürerek İngiltere Parlâmentosunun ko-yacağı vergileri ödemiyeceklerini anlatmak istediler.

36. — 1763 den itibaren İngiltereye Amerikayı bağlamakta olan bağlar gevşemektedir. Dinî ve felsefî fikirler İngilteredekinden farklıdır. İngiltereden kaçmış olanlar Amerikaya müsamaha ve hürriyet bulmak için göç etmişlerdi. Bundan başka, siyasî bakımdan İngilterede hürriyete doğru bir tekâmül görülmekte iken Amerikada insanlar arasında derhal bir eşitlik kurulmuştu.

37. — 1764 de İngiltere bütçesindeki açığın kapatılması lâzımgeliyordu. Sömürgelere gönderilen bazı maddeler üzerinden resim alınması teklif edildi. Bu arada Sugar Act çıkarıldı. 1765 de ise, ordu masraflarına karşılık Stamp Act kabul edildi. Bu kanuna göre, «bundan böyle, Amerikada her türlü evrakta, müsaadenamelerde, ilânlarda, gazetelerde, almanaklarda, oyun kâğıtlarında vesairede resmî bâyilerce satılan pullu kâğıtlar kullanılacak...» dı.

Bunun üzerine sömürgeler ortaçağda İngiltere Parlamentosunun doğumuna sebep olmuş olan teze dayanarak vergilere razı olunmak lâzımgелеceği fikrini ileri sürdüler ve bu fikri 1765 de Virjiniyada bazı kararlar alarak belirttiler. Bu hal pul kanununun kaldırılmasına sebep oldu (Şubat 1766).

İngiltere bundan sonra doğrudan doğruya umumî gümrük resimleri tatbikine karar verdi. Bu yüzden, Hancock adlı bir adamın (Liberty) gemisi müsadere olundu. Yargılama sırasında avukat J. Adams müvekkilinin bu kanun için rey vermemiş olduğu şeklinde müdafaada bulunmuştu.

Amerika müstemlekeleri 2 Kasım 1772 de Boston şehrinde bir toplantı yaptılar ve Samuel Adams'ın teklifi ile bir demeç taslağı kabul ettiler. Bu demeçte insanların kendi serbest rızalariyle Devlete dahil oldukları, hürriyet ve mülkiyet haklarını kullanmağa ve bunlardan istifadeye ehil buldukları, vatandaş sıfatı ile de «Magna Carta libertatum» ile 1688 tarihli Bill of Rights'in temin ettiği haklardan istifade edecekleri ilân edilmekte idi.

38. — Amerika ile İngiltere arasındaki fiilî mücadele Boston şehrinde 1773 de çıkan ve Çay isyanı adı verilen bir ayaklanma ile başlar.

İngilizlerin (Doğu Hindistan Şirketi) namıyla bir ticaret şirketleri vardı. Bu şirketin işleri iyi gitmemekte idi. Şirketin malî durumunu düzeltmek maksadiyle İngilizler, Amerika müstemlekelerine gönderilecek olan çaylardan bir miktar vergi alınmasına karar verdiler. Bu karar yeniden, vergiye razı olma prensibini ve temsilsiz vergi olmaz, esasını ortaya attı. Bu sırada İngiltereden Amerikaya gelen bazı gemiler yüklerini teşkil eden çayları muhtelif Amerika limanlarına çıkarmak istediler. Bazı limanlar bu çayların çıkarılmasına ses çıkarmadılar. Diğer bir kısım limanlar, gemileri geldikleri yere iade ettiler. Bu limanlardan biri olan Boston limanında 16 Aralık 1773 de hâdiseler çıktı. Yerli kılığına girmiş bazı Amerikalılar çay yüklü olan gemilere gizlice tırmanmak suretiyle çay sandıklarını denize attılar. Hâdisi İngilterede çok kötü bir tesir husule getirdi ve Boston limanının bu cüretini cezalandırmak maksadiyle 1 Haziran 1774 tarihli boykotaj kanunu kabul edildi.

39. — Bu kanunun kabul edilmesi üzerine diğer müstemlekeler Boston limaniyle birlikte hareket edeceklerini söyleyerek ona iltihak ettiler.

Ve muhtelif müstemlekelerin 5 Eylül 1774 de Filadelfiyada bir toplantı yapmaları karar altına alındı. Filâdelfiyada toplanan kongre müstemlekelerin bağımsızlığına dair bir şey görüşmedi. Bilâkis, toplantıda müstemlekelerin Krala bağlılıkları teyit olundu.

Yalnız 14 Ekim 1774 tarihinde ilân olunan bir demeçte, Kuzey Amerika halkının, tabiaten değişmez hakları ve İngiliz anayasası ile kendi esas kanunlarında muayyen bir takım salâhiyetleri bulunduğu kabul edildi.

40. — 1775 Nisanında Amerikanın muhtelif yerlerinden İngiliz anavatan silâhlı kuvvetleriyle halk arasında bazı çarpışmalar oldu. Bunun üzerine, Filâdelfiyada ikinci bir kongre toplantısı için müstemlekeler mümessiller göndermeğe dâvet edildiler. Ve kongre 15 Mayıs 1776 da Filâdelfiyada toplandı. Bu toplantıda kongre, müstemlekelerin **anavatan dan ayrılmasına** karar verdi. Bunun için de, müstemlekelerden her birisine kendilerine birer anayasa yapmaları tavsiyesinde bulunuldu. Tavsiyeye uygun olarak bunlardan on bir tanesi kendilerine birer Anayasa hazırladılar. İki tanesi, vaktiyle haiz buldukları beratları kendilerine Anayasa olarak kabul ettiklerini beyan ettiler.

4 Temmuz 1776 da da «Amerika Bağımsızlık Demeci» kabul edildi. Bağımsızlık Demecini kaleme almış olan Thomas Jefferson olmuştur. Demeç: «aşağıdaki hakikatleri tamamiyle açık ve değişmez hakikatler olarak telâkki ediyoruz» dedikten sonra, tekmil insanların müsavi yaratılmış olduklarını, Tanrının kendilerine vazgeçemeyecekleri bazı haklar bahşetmiş olduğunu, bu haklar arasında **Hayat, Hürriyet ve Saadet'i** aramak haklarının yer almış bulunduğunu, bunların temini için insanların hükümetler kurmuş olduklarını, bu hükümetlerin yasal oluşunun idare olunanların arzu ve isteginden husule geldiğini, eğer bir hükümet şekli bu hakikatleri çiğniyecek olursa, halkın o hükümet şeklini değiştirmek veya ortadan kaldırmak salâhiyetini haiz bulunduğunu, o hükümetin yerine kendi emniyet ve saadetini en ziyade temine elverişli olacak bir hükümet kurmakta serbest bulunduğunu yazmakta idi.

Bu demeç o zamana kadar sadece fikir sahasında yaşamakta olan kıymetleri ilk defa olarak hayata tatbik etmiştir.

Ş. III. — Büyük İhtilâl

41. — XVIII inci yüzyıl sonunda insanlık tarihinin en önemli olayı Fransada vukua gelen «Büyük İhtilâl» olmuştur. Bu hareketin Anayasa hukuku bakımından ehemmiyet ve tesirini lâyikiyle kavrayabilmek için onu hazırlamış olan çeşitli sebeplerden bir kısmının gözden geçirilmesine

ihtiyaç vardır. Büyük İhtilâl hareketi bir çok fikir cereyanlarının hazır-
ladığı ve olgunlaştırdığı bir hareket olmuştur.

Bu fikir hareketleri arasında en ehemmiyetlisi, tabii hukuk telâkkisindeki filozofların eserlerinde ortaya koydukları görüş-
lerdir.

Daha ilk çağlarda Sokratda, Aristoda rastladığımız bu tabii hukuk telâkkisi Orta çağda İlahî Hukuk şekline bürünerek fikirlere hâkim ol-
muş ve XVII nci ve XVIII inci yüzyıllarda Tabii Hukuk Mektebi namiy-
le müstakil bir felsefe düşünüşü şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu devrin
tabii hukuk telâkkisini temsil eden Grotius'dür.

Tabii Hukuk Mektebinin görüşünü şu yolda hülâsa edebiliriz. İnsan-
nin kendi aklı ile bulup çıkardığı, kendi haklı ve haksız duygusu ile keş-
fettiği ve mevcut hukukun üstünde olan, Allah'tan gelme bir Hukuk var-
dır. Bu hukuk her yerde cari ve mer'idir. Aynı zamanda bu hukuk de-
ğişmiyen bir hukuktur ve ebedidir. Yani, insanın kendi aklı ile ortaya ko-
yabileceği değişmez bir hukuk vardır. Bu bir ideal değil, gerçek bir hu-
kuktur.

42. — Bu tabii hukuk görüşü XIX uncu asırda tarihçi mektep ile
pozitivist ve sosyolojik ekollar tarafından çok büyük sarsıntıya uğratıl-
dı. Tarihçi Mektebin üstadı Savigny'nin isabetli tenkidleri tabii hukuk
anlayışını kökünden sarsmıştı. Öyle ki, zamanımızda yeniden çok hara-
retli taraftarlar bulan tabii hukuk, yeni ve başka bir şekle bürünmek su-
retiyle ortaya çıkmaya mecbur kaldı.

Bugünkü anlayışla tabii hukuk, cemiyet nizamını daha mükemmel
kurmak hususundaki insan gayretlerine ilham ve istikamet veren fikir-
den başka bir şey değildir. Bu fikir insanlığın varmak istediği adâlet
mefkûresidir. Bir çok hukukçular bu mefkûrenin ebedî ve değişmez ola-
mayacağını da söylüyorlar. Çünkü, diyorlar, adâlet mefhumu her devirde
değişmiş olan bir mefhumdur; ve binaenaleyh, varılmak istenen mefkû-
re de zarurî olarak nisbî kalmaktadır.

Her ne olursa olsun, XVII ve XVIII inci yüzyıllarda zihinlere hâkim
olan hukuk görüşü insanın kendiliğinden bulmaya muktedir olduğu de-
ğişmez bir hukuk mevcut olduğu şeklindeki anlayıştır.

İşte, Büyük İhtilâle başlıca fikir kaynağı teşkil etmiş olan üşüence
tarzı bu tabii hukuk telâkkisi olmuştur. Lâkin bundan başka, biraz yu-
karıda da işaret ettiğimiz gibi, Tabii hukuk sisteminin yanı başında Bü-
yük İhtilâli hazırlamış olan bazı ehemmiyetli eserler de vardır. Bu eser-
ler arasında Locke'un «Essay on civil government», Montesquieu'nün
«De l'Esprit des lois» ve bilhassa, J. J. Rousseau'nun «Contrat Social»
adlı eserlerine yer vermek icabeder. Bu sonuncusu Büyük İhtilâl bakımın-
dan bilhassa önemli olmuştur.

43. — Rousseau, 28 Haziran 1712 de Cenevrede doğmuştur. Babası saatçi idi. Anası kendisini doğururken ölmüştü. Hayatı çok karışıktır. Kendisini Madame de Warens isimli bir kadın himaye etmiştir. Rousseau hayatının muhtelif devirlerinde usaklık hizmetlerinde bulundu. Lozanda müzik öğretmenliği yaptı. Bir zaman sonra Parise geldi ve burada bir çok şahsiyetlerle tanıştı. Dijon akademisinin bir eser müsabakasına girerek birinci mükâfatı kazandı. Nihayet 1762 de meşhur «Du Contrat Social ou Principes du droit politique» ini vücuda getirdi. Kendisi 1778 de ölmüştür.

44. — «Du Contrat Social ou Principes du droit politique» adlı kitap dört parçaya ayrılmıştır. Rousseau, nazariyesini birinci kitapta şekillendirmektedir. Kitap şöyle başlıyor: «İnsanları oldukları gibi ve kânnunları olabilecekleri şekilde ele alarak Devlet hayatında yasalı ve güvenilir bazı idare kaideleri bulunup bulunamayacağını araştırmak istiyorum.»

Birinci bölümde meseleyi ne şekilde düşündüğünü söylüyor ve diyor ki: «İnsan hür doğmuştur. Lâkin her taraftan zincirlerle bağlıdır. Kendisini başkalarının efendisi zanneden kimse onlardan daha az köle değildir. Bu değişiklik nasıl oldu? Onu bilmiyorum. Bu değişikliği ne meşrû kılabilir? Bu soruyu halledebileceğimi zannetmekteyim.»

Rousseau'ya göre, insanlar başlangıçta tabiat halinde yaşıyorlardı. Tabiat halinde yaşayan insan serbest hareket eder. Gerçi, tabiat halinde de eşitsizlik vardır. Fakat tabii eşitsizlik bugünkü eşitsizlikten çok farklıdır. Çünkü bugünkü eşitsizlik yapma bir eşitsizliktir.

Bunu izah etmek için de Rousseau, ilk siyasal topluluk olan aileyi ele alıyor, ve diyor ki: «Bütün toplumların en eskisi ve yegâne tabii olanı aile toplumdur. Burada bile, çocuklar, yaşamak için kendisine muhtaç oldukları müddetçe babaya bağlıdırlar. Bu ihtiyaç sona erdiği anda, tabii bağlılık ortadan kalkar. Babalarına karşı göstermeye mecbur oldukları itaattan sıyrılan çocuklar, ve çocuklarına karşı göstermeye mecbur bulunduğu ihtimamdan kurtulan baba yeniden bağımsızlıklarına avdet ederler. Şâyet bağlı kalmakta devam ederlerse, bu hal tabiat icabı olmayıp, istektedir. Böylece bizzat aile, ancak anlaşma sayesinde yaşamaktadır.»

Demek oluyor ki, insanlarda h ü r r i y e t dediğimiz bir vasıf mevcuttur. Çocuklar babaya karşı hürriyetlerini, yine kendi menfaatleri için, feda etmektedirler. Lâkin, bu hürriyet müşterek bir hürriyettir ve «insan tabiatının bir neticesidir.» Yoksa, tabiaten hiç kimsenin diğeri üzerinde bir eğemenliği mevcut değildir. Zira, «Kuvvet hak doğurmaz, ve ancak meşrû kuvvetlere itaat etme hürriyeti vardır.»

Rousseau, eserinin birinci kitabının dördüncü faslında da şu satırları yazıyor: «Mademki hiç bir insanın benzerleri üzerinde tabii bir nüfuzu yoktur; ve mademki kuvvet hiç bir hak meydana çıkarmamaktadır, şu halde insanlar arasındaki teknil meşrû iktidarların temeli olarak yalnız anlaşmalar kalıyor.» İşte, **Contrat Social** nazariyesinin anahtarı buradadır: İnsan tek başına karşı koyamayacağı engellerle savaşabilmek için anlaşma yolu ile topluluk yaratmak zorunda kalmıştır.

Rousseau birinci kitabın altıncı faslında da şöyle demektedir: «İnsanlar yeni kuvvetler yaratmadıklarından ve ancak mevcut kuvvetleri birleştirip kullanabileceklerinden, yaşamak için, birleşme suretiyle mâniayı yenebilecek bir kuvvetler toplayı teşkil etmekten, bu kuvvetleri bir tek saikle işletmekten ve bundan sonra, müştereken kullanmaktan başka çâreleri yoktur.

«Bu kuvvetler toplayı ancak bir çoklarının birleşmesinden çıkabilir. Lâkin her insanın kuvvet ve hürriyeti kendini muhafaza etmesinin ilk vasıtaları olduğuna göre, kendisine zarar vermeksizin ve nefesine karşı göstermeğe mecbur olduğu ihtimamı bir tarafa bırakmaksızın bu kuvvet ve hürriyeti nasıl verecektir?

«..... Müşterek kuvvetler her ortağın şahsını ve mallarını müdafaa ve muhafaza edecek ve herkesin diğerleriyle birleştiği halde, yine ancak kendi kendisine boyun eğeceği ve evvelce olduğu kadar hür kalacağı bir cemiyet şekli bulmak...»

Contrat Social'in hal yolunu gösterdiği ana mesele işte budur. Her ortağın bütün haklarıyla birlikte kendisini teknil topluluğa devretmesi lâzımdır. Böylece, **Contrat Social** adını verdiğimiz anlaşma meydana gelmiş olur. İnsan, topluluğa girerken haklarından vazgeçmemiştir. Bilâkis, bu haklarla beraber toplumun üyesi olmuştur. Zira «herkes kendini herkese vermekle, hiç kimseye vermemektedir.» Bundan dolayıdır ki, egemenlik yine topluk üyelerinde, yani Halktadır.

Kanuna gelince, kanun, Halkın kendi hakkında karar vermesinden başka birşey değildir.

Rousseau neticede insanların tabii hale yaklaşmaları lâzım geleceğine ve hattâ oradaki eşitsizliği dahi yok etmeleri icabedeceğine işaret ediyor.

Hülâsa edecek olursak, **Contrat Social**'dan maksat şudur: «İnsanlar (cemiyet haline) geçmeye karar verdiler. Bu geçişi kendi haklarıyla birlikte topluma girmek suretiyle yaptılar. Bu da zımnî bir sözleşmedir. İşte buna «**Contrat Social**» diyoruz.

45. — Umumiyetle kabul edilen bir fikre göre, Fransız milleti Büyük İhtilâli başlıca Rousseau'nun tesiri altında başarabilmiştir. Bizzat İhtilâlciler bu fikirde bulunmuşlardır. Şu kadar var ki, gerek tabii hukuk telâkkisinin, gerekse Rousseau'nun hazırladıkları fikirler tek başlarına ihtilâli yaratmağa kâfi gelemezdi. İhtilâl, hâdiselerin müsaadesi sayesinde patlak verebilmiştir. Nitekim, Lefebvre-Sagnac adlı müellifler, şayet «Etats Généraux» toplanmamış olsaydı İhtilâl de olamazdı, demişlerdir.

Görülüyor ki, Büyük İhtilâlin ortaya çıkardığı neticeleri hakikî değerleriyle tesbit edebilmek için, bir de hâdiselere kısaca göz atmak lâzımdır.

46. — 1788 yılının Eylül ayından sonra Pariste halkın teşkil ettiği birlikler, dernekler ve kulüpler çoğalmaya başlamıştı. Bu yüzden, halk sınıfı kuvvet buldu, ve temsil esasında iki mümessile sahip olmak ve her bir temsilcinin bir oy vermesi usulünün kabulünü istedi. Aristokrasi sınıfı bu isteğe karşı koymuştur. İşte, mücadele fiilen bu suretle başlamıştır. Bu sıralarda papazlar sınıfı içerisinde çıkan birtakım ayrılıklar mücadeleyi körükledi. Yapılan seçimlerde birçok aristokrat, halk mümessili olarak seçildi. Mirabeau bunlardan olmuştu. Hâdiselerin bu şekilde gelişmesi Kralı halk sınıfının ikişer mümessil seçmek isteğini kabule mecbur etti.

47. — Nihayet Etats généraux toplantıya çağırıldı. Bu toplantı halk sınıfının tazyiki neticesinde vukua gelmiş değildir. Çünkü, kurultayı davet etmek hakkı Krala aitti. Halk sınıfı ise, Kral üzerinde müessir olabilecek durumda bulunmuyordu. Bu bakımdan, Kurultay toplantısı, ve bunun neticesi olarak da Büyük İhtilâl, imtiyazlıların eseri olmuştur, diyenler vardır. Filhakika, imtiyazlı sınıflar Kralın tesis etmek istediği vergilere oy vermemek suretiyle ve taşra mahkemelerinde (parlements-Parlöman) Kral emir-nâmelerini yürütmemekle kurultayın toplantıya dâvet edilmesini temin etmişlerdir.

48. — Kurultay toplantısından önce halkın dileklerine açılan şikâyet defterleri (Dilek defterleri) umumiyetle vatandaş eşitliğinin ve esaslı hürriyetlerin teminini istiyorlar ve bu gayeyi sağlayacak bir ana yapı meydana getirilmesini talebediyorlardı. Hakikatte, köylünün istediği, âşar vergisinin kaldırılması ve toprakların papazlar elinden alınması idi. Gerek İhtilâl idealizminin ve gerekse esaslı hürriyetlerin köylü için pek ehemmiyeti yoktu. Zira, Fransız köylüsü kültürden ve medenî terbiyeden mahrum bulunmakta idi. Bu köylüyü alâkadar eden, bilhassa maddî ve halı hazır menfaatler idi.

49. — Bu devir, Devlet maliyesinin çok bozuk olduğu bir devirdir. Hazine tamtakırdı. Devlete fiilen faizciler hâkim bulunuyordu. Ekono-

mik darlıklar birbirini kovalamakta idi. Fazla olarak, 1788-1789 yılının kış mevsimi çok şiddetli olmuştu. Bu yüzden taşrada işsiz kalanların sayısı aşırı derecede çoğaldı.

Bu işsizler büyük şehirlere akın ettiler. Buralarda ise, esasen halk gündelik kazancını temin edemiyor ve geçiminden endişe ediyordu. Dilencilik fevkalâde artmıştı. Her tarafta serserilerin çoğaldığı görülmüyordu. Yağmalar, yol kesmeler, adam soymalar tehlikeli bir hal almıştı. Ekmek fiatları çok yükselmişti. Yer yer ayaklanmalar olmakta idi. Bu sırada, halk sınıflarına taraftar olan askerlerden bir kısmı da isyan etmişlerdi. Hattâ bazı senyörlerin öldürüldüğü bile olmuştu. Bunun üzerine, burjuvazya sınıfı memlekette nizamı iade etmek ve köylüyü tenkil eylemek için silâha sarıldı ve imtiyazlılarla bir oldu. Bu hareket egemenliğin fiilî olarak Kralın elinden çıkması mânasını ifade ediyordu.

50. — Kurultay ilk toplantısını 4 Mayıs 1789 tarihinde Versay'da akdetti. Ertesi günü, Kral toplantıya gelerek halk temsilcilerine vergiye oy vermeleri hakkını tanımadığını ve sınıf esası üzerine oya iştirak edeceklerini tebliğ etti. Bu sistemle sınıflar arasında çatışmalar olacağından şüphe edilemezdi. Nitekim, 11 Mayısta asilzadeler yalnız başlarına toplandılar. Halk sınıfı temsilcileri ise, seçim tutanaklarının bütün sınıfların bir arada yapacakları bir toplantıda tetkik edilmesini ileri sürdüler. Aradaki ihtilâf Kralın hakemliğine sunuldu ise de, hâdise 9 hazirana kadar sürüklendi. Ertesi günü, Siyéès, asilzadeleri ve papazları halk sınıfı toplantısına davet etmeyi teklif etti. 12 Haziranda papazlardan üçü bu davete icabet etmişti. Ayın 16 sında bu sayı 19 oldu. O zaman, Meclis kendisine yeni bir isim aradı ve 17 Haziranda (Millî Meclis) adını aldı; aynı zamanda vergiye razı olma prensibini de ilân etti. 30 Haziranda toplantı salonuna gelen temsilciler burasını kapalı buldular. Kendilerine Kralın bir toplantı yapacağı söylendi. Bunun üzerine halk sınıfı temsilcileri başka bir salonda toplandılar ve orada meşhur yeminlerini eda ettiler: Memlekete bir ana yapı sağlanmadıkça birbirlerinden ayrılmıyacaklardı.

51. — 22 Haziranda papaz sınıfından 150 temsilci Millî Meclise iltihak etti. Ertesi gün toplantı yapan Kral, vergiye razı olunması esasını kabul ettiğini bildirdi. Lâkin, sınıf esası üzerine oy vermek usulü bâki kalıyordu. Kral salonu terk edince Meclis eski kararlarında ısrar ettiğini bildirdi. 24 Haziranda papaz sınıfı temsilcilerinin ekseriyeti Millî Mecliste yer almıştı. 25 inde asilzadelerden de 47 temsilci meclise geldiler. Bir taraftan da halk arasında kaynaşma başlamıştı. Nihayet 27 Haziranda Kral istekleri kabul etti.

52. — 11 Temmuzda Nazır Necker azledilmişti. Bu yüzden ertesi

günü Kral sarayının önünde nümayişler çıktı. Bu nümayişler derhal tekmil Parise yayıldı. Ekmeğin kilosu bir işçi gündeliğinin iki misline satılıyordu.

Şehirde kargaşalık hüküm sürmekte idi. Daha ertesi günü, seçmenler asayiş iade için milis teşkiline başladılar. Ve bu bahane ile halka silâh dağıttılar. Hattâ, 14 Temmuzda Invalides'e ve Bastille'e gittiler. Bastille müdürü halkın üzerine ateş açtı. Halk da hapishaneyi zaptetti. 15 Temmuzda Necker tekrar nazırlığa getirildi.

53. — Millî Mecliste ilân olunmak istenen vatandaş eşitliği ile feodal mülkiyet bir arada bulunabilecek şeyler değildi. Bunu anlıyan iki asilzade temsilci (Vicomte de Noailles ve Duc d'Aiguillon) asilzadelerin ve imtiyazlıların kendiliklerinden fedakârlık yapmaları gerektiğini söyleyerek imtiyazların kaldırılması teklifinde bulundular, ve 4 Ağustos gecesine imtiyazlar kaldırıldığı gibi, halk eşitliği de ilân edildi. Böylece, âşar vergisiyle feodal haklar tarihe karıştıyordu.

54. — 26 Ağustosta da Meclis, «İnsan ve Vatandaş hakları demecini ilân etti.

17 maddeden ibaret bulunan bu demecde başlıca dört ana mesele hakkında hükümler yer almıştır:

- a - Hürriyet
- b - Eşitlik
- c - Egemenlik
- ç - Kamu kuvveti.

55. — Hürriyet meselesi ile ilgili olmak üzere İnsan ve Vatandaş hakları demeci bunun kıymeti hakkında bir hüküm koymakta, târifini yapmakta, sınırlarını belirtmekte ve kişi, fikir, vicdan ve mülk hürriyetlerine dair ayrıca esaslar sevk etmektedir.

Demecin birinci maddesinin ilk cümlesi ile ikinci maddesi hürriyetin değerini anlatır. Madde, 1; cümle, 1: «İnsanlar hukukî olarak hür ve eşit doğarlar ve böyle kalırlar»; Türk Anayasasının 68 inci maddesinin ilk cümlesi de şöyledir: «Her Türk hür doğar, hür yaşar.»

Demecin ikinci maddesi hürriyeti insanın tabii haklarından olarak tesbit eder. Bunun gibi, Türk Anayasasının 68 inci maddesinin ikinci fıkrası da hürriyeti insan için tabii bir hak olmak üzere vasıflandırır: «Tabii haklardan olan hürriyet...»

Böylece, Bugünün devleti için «tabii bir hak» olan hürriyetin bu tarzdaki telâkkisini İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci açık olarak tespit etmiştir.

Demeç, 4 üncü maddesinde hürriyeti şu yolda tarif etmektedir: «Hürriyet, başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilmektir.» Aynı tarife Anayasamızın 68 inci maddesinin ikinci cümlesinde de rastlıyoruz: «Hürriyet başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir.»

Hürriyetin sınırları hakkında demeç şu hükmü koyuyor (Madde, 4, cümle 2): «... Her insanın tabii haklarını kullanmasının sınırı, toplumun diğer fertlerine aynı haklardan faydalanmayı sağlıyan sınırdır.» Türk Anayasası da aynı fikri anlatmış olmak için 68 inci maddesinin ikinci fıkrasında: «... hürriyetin herkes için sınırı, başkalarının hürriyeti sınırdır.» demiştir.

56. — Demeçte, çeşitli olmaları yönünden, ayrı ayrı hükme bağlanmış olan hürriyetlere gelince, bunlardan kişi hürriyeti hakkında sevk edilen hüküm 7 nci maddede yer almış bulunmaktadır.

Madde, 7; cümle, 1: «İnsan ancak kanunun gösterdiği hallerde ve kanunca konulmuş usullere göre sanıklanabilir, tutulabilir ve hapsolünabilir.»

Aynı mahiyette bir hükme Anayasamızın 72 nci maddesinde tesadüf ediyoruz: «Kanunda yazılı hal ve şekillerden başka türlü hiç bir kimse yakalanamaz ve tutulamaz.»

Demeç ayrıca 7 nci maddesinin geri kalan kısmında ve 9 uncu maddesinde prensibe aykırı hareketin müeyyidesini de tesbit etmiş ve kişi hürriyetini kanunsuz bir şekilde ihlâl edecek olanların cezalandırılacaklarını söylemiştir.

Madde, 7; son kısım: «Keyfi emirler verilmesini isteyenler, verenler, bu emirleri yerine getirenler veya getirtenler cezalandırılmalıdırlar. Fakat kanun gereğince çağırılan veya yakalanan o anda itaat etmelidir; mukavemet halinde suçlu olur.»

Buna benzer bir hüküm bizde 12 Şubat (1339) 1922 tarihli ve 306 sayılı kanunda yer almıştı. Bu kanun eski Ceza Kanununa hüküm ilâve eden bir kanundu. Türk Ceza Kanunu eski Ceza Kanununu bütünü ile ortadan kaldırıp onun yerine geçince «Masuniyeti Şahsiye Kanunu» yâni, kişi dokunulmazlığı kanunu diye anılan 306 numaralı kanun metni de yok olmuştur. Hâlen Büyük Millet Meclisinde bu yolda bir kanun vücuda getirilmesi için bazı gayretler mevcuttur.

Madde, 9; «Her insan suçlu olduğuna hükmedilinceye kadar masum sayılacağından, tutulması lüzumlu görüldükte; kendisini elde bulundurmaktan fazla bir tazyiki kanun ehemmiyetle cezalandırılmalıdır.»

Anayasamızda bu konuda «İşkence, eziyet... yasaktır» diyen 73 üncü

madde mevcut olduğu gibi, Türk Ceza Kanununun 181 inci maddesi de aynı fiili müeyyide altına almıştır: «Bir memur, memuriyetine ait vazifeyi suiistimal ederek veyahut kanunen icabeden usul ve şartlara riayet etmiyerek bir kimseyi şahsî hürriyetinden mahrum ederse...»

Fikir hürriyeti hakkındaki hüküm Demecin 11 inci maddesinde yer almıştır: «Düşünce ve kanaatlerin açığa vurulması insanın en kıymetli haklarından biridir. Bundan dolayı, her vatandaş serbestçe konuşabilir, yazabilir ve eser bastırabilir.»

Bu esas Anayasamızın 70 inci maddesinde tesbit edilmiştir: «... düşünme, söz, yayım... hakları ve hürriyetleri Türklerin tabii haklarıdır.»

Demecin 10 uncu maddesinde yazılı vicdan hürriyetine dair hüküm ise şöyledir: «Hiç bir kimse, dinî dahi olsa, inançlarından dolayı kınanamamalıdır.»

Bu hükmün Türk Anayasasındaki karşılığı 75 inci madde hükmüdür: «Hiç bir kimse felsefe inanından, din ve mezhebinden dolayı kınanamaz.»

Mülk hürriyeti hakkında demecde yazılı prensip 17 nci maddede ifade olunmuştur: «Mülkiyet, dokunulmaz ve kutsal bir hak olduğundan, kanuna göre sabit olacak kamu ihtiyacı açık olarak gerektirmedikçe ve peşin olarak adilâne bir karşılık ödenmedikçe, hiç kimse bu haktan mahrum edilemez.»

Anayasamızın 74 üncü maddesindeki hüküm de şöyledir: «Kamu faydasına gerekli olduğu usulüne göre anlaşılmadıkça ve özel kanunları gereğince değer pahası peşin verilmedikçe hiç kimsenin malı ve mülkü kamulaştırılmaz.»

Bütün bu saydığımız esaslardan anlaşılıyor ki, zamanımızda vatandaşın başlıca hürriyetleri sayılan haklara dair ilk olarak açık ve kat'i hal sureti bulmak şerefi İnsan ve Vatandaş Hakları Demecine racidir.

57. — Eşitlik prensibi etrafında İnsan ve Vatandaş Hakları Demecinin koyduğu esaslar muhtelif maddelerden çıkarılabilir.

Bir defa, birinci maddede mevcut «İnsanlar hukuken... Eşit doğarlar ve böyle kırlarlar; sosyal ayrımlar ancak müşterek menfaate dayanabilir» şeklindeki hüküm 4 Ağustos kararının teyidi mahiyetindedir.

Bu esas Anayasamızda da vardır. Madde, 69: «Türkler kanun karşısında eşittirler... Her türlü gurup, sınıf, aile ve kişi ayrıcalıkları kaldırılmıştır...»

Eşitlik esasını tesbit eden Demec, bunun bazı tatbikatından da söz

açmıştır. 6 ncı maddesinde: «İster korusun, ister cezalandırsın, kanun, herkes için aynı olmalıdır. Kanun önünde bütün vatandaşlar eşit olduklarından, hepsi de tekmil memuriyetlere, mevkilere ve kamu işlerine yerliklerine göre ve fazilet ve kabiliyetlerinden başka bir ayırmaya tâbi olmaksızın aynı suretle kabul edilebilirler.»

Bu hükmün Anayasamızdaki karşılığı 92 nci maddedir; «Siyasî hakları olan her Türkün, yeterliğine ve hakedişine göre, devlet memuru olmak hakkıdır.»

58. — Devlet içi egemenliği dâvasını da İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci açık olarak halledebilmiştir. Filhakika, Demecin 3 üncü maddesi şöyledir.: «Her türlü egemenliğin esası mutlak surette halktır. Hiç bir heyet, hiç bir fert açıkça halktan gelmiyen bir iradeyi veya etkiyi kullanamaz.»

Aynı fikri anlatmış olmak için Anayasamız 3 üncü maddesi ile şu hükmü koymuştur: «Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir.»

İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci 3 üncü maddesiyle tesbit ettiği prensibin bazı uygulanmalarını da hükme bağlamıştır.

Egemenlik halkta olunca bunun ilk mühim neticesi kanun yapılmasında genel iradenin açıklanması olacağından bu neticeyi söylemiştir. 6 ncı madesinde kanunu şöyle tarif etmiştir: «Kanun, genel iradenin ifadesidir. Kanunun yapılmasına her vatandaşın şahsen veya temsilcileri vasıtasıyla katılmak hakkı vardır.»

Bu netice Anayasamızda da tesbit olunmuştur. Anayasanın 4 üncü maddesi egemenlik hakkını Büyük Millet Meclisinin kullanacağını; 5 inci maddesi yasama yetkisinin bu Meclise ait bulunduğunu; 26 ncı maddesi kanunu bizzat yapacağını; 15 inci maddesi kanunu milletvekilleri ile Bakanlar Kurulunun teklif edebileceğini; 9 uncu maddesi milletvekilinin millet tarafından seçileceğini; 13 üncü madde son fıkrası milletvekilinin bütün milletin vekili olduğunu; 44 üncü maddesi Bakanlar Kurulunun da milletvekillerinden meydana geldiğini söylemek suretiyle Demecdeki prensibin muhafaza edilmiş bulunduğunu anlatmaktadır.

Egemenliğin vasıflarından biri kanun yapmak olmakla beraber, kanunun dahi tabii haklara karşı saygı göstermesi lüzumunu anlatmış olmak için Demec, 5 inci maddesinde: «Kanun ancak toplum için zararlı fiilleri yasak edebilir. Kanunla yasaklanmıyan şeylerin yapılmasına engel olunamaz ve hiç bir kimse kanunun emretmediği bir şeyi yapmağa zorlanamaz.»

Bunun gibi, Demecin 8 inci maddesinde de kanunun koyacağı ceza-

lar hakkında bir hüküm yer almıştır: «Kanun ancak kesin ve açık surette zarurî cezalar koymalıdır. Suç işlenmezden önce konmuş ve ilân edilmiş bir kanun olmadıkça hiç kimseye ceza verilemez.»

Buna benzer hükümlere Türk Ceza Kanununda da rastlıyoruz. Bu kanun birinci maddesinde; «Kanunun sarîh olarak suç saymadığı bir fiil için kimseye ceza verilemez. Kanunda yazılı cezalardan başka bir ceza ile de kimse cezalandırılmaz.» dedikten sonra, 2 nci maddesinde şöyle bir esas koymaktadır: «İşlendiği zamanın kanununa göre cürüm veya kabahat sayılmıyan fiilden dolayı kimseye ceza verilemez.»

Yine egemenliğe dokunan esaslardan biri vergi koyma olduğu için, Demeç bu husustaki modern telâkkiyi de açıklamıştır ve 13 üncü maddesinde şu hükmü tesbit etmiştir: «Kamu kuvvetinin idamesi ve idare masrafları için müsterek bir yardım zarurîdir. Bu yardım, imkânlarına göre, tekmil vatandaşlara eşit şekilde isabet etmelidir.

Anayasamızın 84 üncü maddesinin yazılışında müessir olan telâkki de aynıdır: «Vergi, devletin genel giderleri için halkın pay vermesi demektir.»

İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci ilk defa olarak 1215 de (Büyük Ferman) ile ilân edilmiş bulunan vergiye razı olma esasından da söz açmış ve bunun için 14 üncü maddesini koymuştur:

«Verginin lüzumunu vatandaşlar bizzat veya temsilcileri vasıtasıyla tesbit etmek, ona serbestçe razı olmak, sarf şeklini denetlemek ve miktarını, matrahını, toplanmasını ve müddetini tâyin etmek hakkını haizdirler.»

Aynı fikrin Anayasamızın 85 inci maddesindeki ifadesi şöyledir: «Vergiler ancak kanunla salınır ve alınır.»

Demeç, egemenliğin halkta oluşunun tabii bir neticesi olarak 15 inci maddesi ile de şu hükmü koyuyor: «Cemiyet her kamu memurundan idaresinin hesabını sormak hakkını haizdir.»

59. — Demecin kamu kuvveti hakkında koyduğu esasları anlamak için evvelâ bunun 2 nci maddesini okumak lâzımdır. «Her siyasi toplumun gayesi insanın tabii ve zaman aşımı ile kaybolmaz haklarının muhafazasıdır. Bu haklar hürriyet, mülkiyet, emniyet ve zulme karşı koymadır.»

Demek oluyor ki, Demeç bu hükmü ile devletin gayesini belirtmek istemiştir. Gaye, böylece belli olduktan sonra mesele bu gayenin nasıl elde edileceğini tâyin etmektir. Bunun için de Demecin 12 nci maddesinde şöyle bir hüküm yazılmıştır. «İnsan ve vatandaş haklarının teminat altında bulunması için bir kamu kuvveti gerektir.»

Kamu kuvveti mevcut olmayan yerde Devlet de yoktur. Nitekim, Demec buyu anlatmış olmak için 16 ncı maddesini sevk ediyor: «Bir toplulu içinde haklar teminat altına alınmamış ve kuvvetler ayrılığı sağlanmamışsa orada anayapı yok demektir.»

60. — İnsan ve Vatandaş Hakları Demecinin müsbet bir kıymeti bulunduğunu söyleyen müellifler (Duguít) var ise de; bize göre, bu Demecin asıl kıymeti, Devlet Hukuku meselelerine temel teşkil edecek olan büyük esasları koymuş olmasındadır.

61. — Görülüyor ki, Büyük İhtilâl birdenbire patlak vermiş bir olay değildir. Bütün bir asır, fikir hareketleriyle ve ekonomik olayları ile onu hazırlamıştır.

Büyük İhtilâlden mevzuumuz bakımından bazı neticeler çıkarmak lâzım gelirse şunları tesbit edebiliriz:

Devlet bir gaye değil, bir vasıtaadır. Vatandaşlara tabii haklarını temin edecek olan bir vasıtaadır.

Egemenlik Milletindir. Şayet Devlet tabii hakları temin etmek hususundaki vazifesini yapmayacak olursa, egemenliğin sahibi olan millet, karşıkoymak hakkını haizdir (Büyük Ferman'daki hükümle mukayese ediniz).

Büyük İhtilâle gelinceye kadar eşitsizliği ortadan kaldırmak Devlet ölçüsünde asla düşünülmüş değildi. Büyük İhtilâl neticesindedir ki, şu hakikatler ortaya çıkmıştır: İnsanlar hür ve eşittirler. Başkalarının hürriyetini saymak şartıyla, bedenî ve fikrî faaliyetlerinde rahatsız edilemezler. Konuşurlar, yazarlar, çalışırlar, memur olurlar, mal sahibi olurlar. Kanun muayyen bir şahsın lehine hareket edemez.

62. — Bütün bu esaslar modern anayasa rejimlerini meydana getirmiştir. Filhakika, tabii hakların ilanı sayesinde zamanımız toplumlarının iç hayatları düzenlenmiş bulunmaktadır. Böylece Büyük İhtilâl, devleti rasyonel esaslara göre kurabilmeyi temin etmiş olan eşsiz bir mücadele olmuştur.

Ş. IV. — Zamanımızdaki Fikir Kaynakları

63. — Bu mevzuda ilk ele alınacak metin «Atlantik Demeci» dir. Bu Demecin tesbit etmekte olduğu sekiz noktanın ifade ettiği prensipler 1 Ocak 1942 tarihli «Birleşmiş Milletler Demeci» nde daha geniş bir surette ifade olunmuştur.

14 Ağustos 1941 tarihli «Atlantik Demeci» şu suretle kaleme alınmıştır:

«Amerika Birleşik Devletleri Başkanı ile Majestenin Birleşmiş Krallıkta hükümetini temsil eden Başbakan Mister Churchill deniz üstünde buluşmuş olmakla, daha mükemmel bir dünya geleceği için ümitlerini dayandırdıkları ve memleketlerinin millî siyasetinde müşterek olan bazı prensipleri ilân etmeyi uygun görmüşlerdir.

Birincisi — Memleketleri arazi vesaire bakımlarından hiç bir genişleme peşinde değildir.

İkincisi — İlgili milletlerin serbestçe izhar edecekleri temennilere uygun olmiyan hiç bir arazi değişikliği görmek arzusunda değillerdir.

Üçüncüsü — Tekmil milletlerin tâbi olmak istedikleri hükümet şeklini seçmek hususundaki hakkına saygı gösterirler; ve egemenlik hakları ile serbest hükümet icrasının ellerinden zorla alınmış bulunduğu milletlere bu hakların iadesini arzu ederler.

Dördüncüsü — Mevcut vecibelerini de gözönünde tutarak küçük büyük, galip mağlûp, tekmil devletlere ekonomik kalkınmaları için lüzumlu dünya ham maddelerine ve ticarî muamelelerine eşit surette katılmak imkânını sağlamağa çalışmaktadırlar.

Beşincisi — Ekonomi alanında her millete daha mükemmel iş şartları, ekonomik ilerleme ve sosyal emniyet sağlamak maksadı ile bütün milletler arasında en tam işbirliği yaratmak arzusundadırlar.

Altıncısı — Nazi zulmünün kat'î imhasından sonra tekmil milletlere kendi sınırları içinde güvenlikte bulunmalarını sağlayacak ve bütün memleketlerin tekmil insanlarına korkudan ve ihtiyaçtan uzak bir yaşayış temin edecek bir barış kurulmasını görmek arzusundadırlar.

Yedincisi — Böyle bir barış tekmil insanlara denizlerde rahatça dolışmayı sağlayacaktır.

Sekizincisi — Tekmil dünya milletlerinin amelî ve ruhî sebeplerden ötürü en sonunda kuvvet kullanmaktan vazgeçmeğe karar vermeleri lüzumuna inanmaktadırlar. Bazı milletler denizde, karada ve havada silâhlara sahip oldukça müstakbel barışın muhafazası imkânsız olduğuna göre, daimî ve geniş bir genel güvenlik sistemi kuruluncıya kadar, bu milletlerin silâhsızlandırılmaları zarurîdir. Bunun gibi, barış dostu milletlere yüklenen silâhlanmanın ezici sıkletini hafifletebilecek teknil sair pratik tedbirlerin alınmasına yardım edecekler ve bunları teşvik edeceklerdir.»

64. — Demecin tetkikinden şu neticeleri çıkarmak kabildir.

1 — Devletler bağımsız ve birbirine eşit varlıklardır.

- 2 — Bu bağımsız varlıklar insanlığın saadetini ve barışı temin uğrunda işbirliği yapacaklardır.
- 3 — Milletler kendi kendilerini idare ederler.
- 4 — Bu idare insanlığın daha mükemmele doğru gitmesini temin edecektir.

Bu neticeler sayesinde erişilecek gaye, insanlık ölçüsünde refah ve saadettir. Bunun da maddî şartı, çalışma; ruh şartı ise, insanlığa inanmadır.

65. — Bu maddî şart, yâni çalışma, insanın maddî ve fikrî temayül-
lerinin ve arzularının gerçekleşmesi gayesini güder. Bu bakımdan da,
her şeyden önce insanî olan çalışma dâvası ile bundan çıkan başlıca me-
seleler milletlerarası bir düzenlenmeye bağlanmalıdır. Bu düzenlenme de
yine milletlerarası işbirliği ile yapılacaktır.

Nitekim, 1944 yılının Nisan ve Mayıs aylarında Amerikada Filadeli-
fiya şehrinde toplanan milletlerarası yirmi altıncı İş konferansı çalışma
dâvasının Dünya barışının âmilleri arasında bulunduğunu tesbit eden ve
«Filadelfiya Demeci» adı ile anılan bir beyanname kabul etti. Bu Demec
Reis Roosevelt'in ifadesine göre (17 Mayıs 1944 nutku), «İnsan düşünü-
şünün en önemli bir hâdisesi» ni teşkil etmiştir. Demece göre: çalışma,
piyasa değişikliklerine bağlı bir ticaret maddesi değildir. Dünyanın her-
hangi bir köşesinde mevcut olan yoksulluk tek mil insanlık için bir teh-
like teşkil eder. Hürriyetsiz ilerleme olmaz. Irk, din ve cins farkları in-
sanların ilerlemesine ve eşitliğine engel olmamalıdır.

66. — İlk defa 26 milletin Vaşingtonda, 1 Ocak 1942 de imzaladığı
«Birleşmiş Milletler Demeci» aşağıdaki hükümleri taşımaktadır:

«İşbu vesikayı imza eden hükümetler,

Amerika Birleşik Devletleri Reisi ile Büyük Britanya Birleşik Kral-
lığı ve Kuzey İrlanda Başbakanının Atlantik Demeci adı ile anılan 14
Ağustos 1941 tarihli müşterek demeçlerinde yazılı gaye ve prensiplerin
müşterek bir programına imza koymuş olmak,

Düşmanlarına karşı tam bir zaferin hayat, hürriyet, bağımsızlık ve
din hürriyetini müdafaa için olduğu kadar, insan haklarını ve adaleti
kendi memleketlerinde ve diğer milletlerde muhafaza için de elzem oldu-
ğuna kani bulunmak, ve halihazırda dünyayı boyunduruk altına almak
isteyen vahşî ve kaba kuvvetlere karşı müşterek bir mücadeleye girişmiş
olduklarının farkında bulunmakla:

1 — Her hükümetin askerî ve ekonomik kaynaklarının kâffesini
üçlü pakt üyelerinden ve o pakta katılmış olanlardan harbe tutuşmuş ol-
duğu devletlere karşı kullanmayı taahhüt ettiğini,

2 — Her hükûmetin işbu vesikayı imza etmiş olan hükûmetlerle işbirliği yapmayı ve düşmanlarla ayrı bir mütareke veya ayrı bir barış akdetmemeyi taahhüt eylediğini

beyan ederler.

Yukarıdaki demece Hitlerciliğe karşı zaferin kazanılması için savaştan milletlere hâlen ehemmiyetli bir yardım sağlıyan veya ileride sağlayacak olan diğer milletler katılabilirler.»

67. — Bilâhare diğer milletlerin ve 24 Şubat 1945 de Türkiyenin de katılmış olduğu bu Demeç, geniş bir milletlerarası işbirliği esası koyduğu halde, Moskova, Tahran, Dumberton Oaks ve Yalta Konferanslarında Büyük Devletler yalnız kendi reylerini izhar etmekle iktifa ettiler.

Moskova Konferansı 19 ilâ 30 Ekim 1943 tarihleri arasında yapıldı. Bu Konferansın gayesi dünyanın yeniden teşkilâtlandırılması olmuştur, denebilir. Filhakika, 30 Ekim 1943 de yayınlanan Moskova müşterek güvenlik demecininin 4 üncü maddesinde şöyle yazılmaktadır:

Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya, Sovyetler Birliği ve Çin Hükûmetleri:

«4 — Milletlerarası barışın devamını ve milletlerarası güvenliği sağlamak maksadiyle, imkân hasıl olur olmaz, tekml barışçı devletlerin eşit egemenlikleri prensibine müstenit ve küçük büyük tekml bu barışçı devletlerin üye olabilecekleri genel bir devletlerarası teşkilât kurmak lüzumunu kabul ettiklerini müştereken beyan ederler.»

Bu tebliğ Atlantik Demecindeki genel prensiplerle büyük devletlerin iş beraberliği sağlamak gayretleri arasında bir uzlaşmadır.

68. — Büyük Devletlerin kendilerine düşen vazifeleri idrak etmekte oldukları, 2 Aralık 1943 tarihli «Tahran Demeci» nde daha bariz olarak gözüktür.

Amerika Birleşik Devletleri Reisi, Büyük Britanya Başbakanı ve Sovyetler Birliği Hükûmet Reisi arasında cereyan eden konferans sonunda çıkarılan demecde şöyle denilmektedir:

«Harpte olsun, onu takip edecek barışta olsun milletlerimizin işbirliğini sağlamak hususundaki kararımızı ilân ederiz.»

.....
«Barışa gelince: Aramızda mevcut âhengin devamlı bir barış sağlıyacağından eminiz. Bize, ve tekml Birleşmiş Milletlere yüklenen nihai mesuliyeti tamamiyle müdrük bulunuyoruz.»

«Milletleri bizim milletlerimiz gibi kendilerini bütün gönülleri ve bütün iradeleri ile **istibdadın ve köleliğin, ezilmenin ve hoşgörmezliğin** kalkmasına hasreden büyük küçük tekmil memleketlerin işbirliğini ve fiilî iltihakını istiyeceğiz.»

69. — 21 Ağustos ilâ 7 Ekim 1944 tarihlerinde toplanan Dumberton Oaks konferansının gayesi, Atlantik Demeci ile Moskova ve Tahran Konferanslarında tesbit edilen prensiplerin kanunlaştırılması oldu.

9 Eylül 1944 de hazırlanan **Dumberton Oaks Plânı**, bilâhare 26 Haziran 1945 de Sanfransiskoda kabul edilen Birleşmiş Milletler Andlaşmasının taslağı vazifesini görmüştür.

5 Şubattan 12 Şubat 1945 tarihine kadar **Yaltada** toplanan Büyük Britanya Başbakanı, Birleşik Amerika Devletleri Reisi ve S. S. C. B. Halk Komiserleri Reisi bir Demeç daha yayınladılar. Bir çok özel meseleleri ele aldıktan maada, tesis ettikleri birliğin barışın kurulması için devam ettirilmesi lüzumunu da tesbit ettiler.

Filhakika, 12 Şubat 1945 tarihli Demeçte şöyle denilmekte idi:

«Müttefiklerimizle birlikte barışı ve güvenliği sağlamak amacı ile imkân hasıl olur olmaz, genel bir devletlerarası teşkilât kurmağa karar verdik.»

Esasen temelleri Dumbarton Oaks plânı ile hazırlanmış olan teşkilâtın kurulması işine dair çalışmalar 25 Nisan 1945 de Sanfransiskoda başladı ve neticede Birleşmiş Milletler Andlaşması ortaya çıktı.

70. — San Fransiskoda gelecek sulhun ve dünya düzeninin esaslarını tesbit etmek zarureti duyan milletler toplantı yaptılar ve 26 Haziranda «**Birleşmiş Milletler Andlaşması**» adı verilen senedi imzaladılar. Konferansta bulunan elli devletin imzaladığı bu andlaşmayı sonradan başka devletler de imzalamışlardır. Türkiye, 24 Ağustos 1945 tarihli kaun ile andlaşmayı onamış bulunmaktadır.

Andlaşmanın bizim için mühim olan hükümleri başlangıcındaki prensipler ve amaçlardır.

Andlaşma 111 maddelik bir metindir. İçerisinde aynı zamanda 70 maddelik Milletlerarası Adalet Divanı statüsü de vardır.

Bir çok maddeleri, her şeyden evvel siyasi bir mahiyet gösteren meselelere dairedir.

Andlaşmanın başlangıcı Birleşmiş Milletlerin «Geleceğin nesillerini harp belâsından korumak» hakkındaki azimlerini ve kararlarını ifade ediyor.

Birleşmiş Milletlerin gayretlerini birleştirmeye karar verdikleri gayeler meyanında «İnsanın ana haklarına, şahsın haysiyet ve değerine,

erkek ve kadınlar için olduğu gibi büyük ve küçük milletler için de hak eşitliğine olan inan» larının teyidi, «Adaletin muhafazası ve Andlaşmalarla Devletlerarası Hukukunun diğer kaynaklarından doğan vecibelere saygı gösterilmesi için gerekli şartlar» ın yaratılması, «Sosyal ilerlemeyi kolaylaştırma ve daha büyük bir serbestlik içinde daha iyi yaşama şartları» ihdası ve «Tekmil milletlerin ekonomik ve sosyal ilerlemesini kolaylaştırmak için» milletlerarası bir faaliyet gibi cihetleri göstermektedir.

Birleşmiş Milletlerin amaçları milletlerarası barış ve güvenliğin muhafazasından ve milletler arasında düşünce münasebetlerinin inkişafından başka, «ekonomik, sosyal, fikrî ve insanî mahiyetteki milletlerarası dâvaları çözümlenerek ve ırk, cins, dil veya din farkı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve ana hürriyetlerine karşı saygıyı geliştirerek ve teşvik ederek, milletlerarası işbirliğini gerçekleştirmek» ve «Milletlerin bu müşterek amaçlara doğru sarfettikleri gayretlerin âhenkleştiği bir merkez kurmak» dır.

Andlaşmada esas fikir üyelerin egemenlikte eşit olduklarıdır. Bunun içindir ki, Andlaşmanın hiç bir hükmü Birleşmiş Milletlere bir devletin münhasıran millî yetkisine giren işlere karışmak müsaadesini vermiyor. Fakat, bu prensip barışın bozulması ve saldırma fiilleri halinde zorlama tedbirleri tatbikine asla mâni teşkil etmemektedir.

Andlaşmanın giriş kısmı Mareşal Smuts'ın teşebbüsü üzerine metne sokuldu. Gerek bu giriş kısmından ve gerekse amaçlar ve prensipler hakkındaki 1 inci madde metninden teşkilâtın başlıca gayelerini anlamak kabildir.

Bizi bilhassa ilgileyen en mühim nokta (**insan haklarının korunması**) hususudur. Andlaşma, giriş kısmında bunlardan söz açtığı gibi, birinci maddesinin 3 üncü bendinde; 55 inci maddesinin c fıkrasında ve 76 ncı maddesinin c fıkrasında insan ana haklarından ve hürriyetlerinden bahsetmektedir.

Bu hükümler sayesinde fert hürriyeti **milletlerarası bir teminat altına alınmış** olmaktadır. Bundan böyle, ırk, dil ve din farkı gözetilmeksizin tekmil fertler için, insan haklarına ve ana hürriyetlerine bütün dünyaca hürmet ve riayet olunması temin edilmeğe çalışılacaktır.

Reis Roosevelt bu ana hürriyetleri: fikri ifade, din, korkudan ve yoksulluktan kurtulma hürriyetleri olarak dört hürriyet halinde ifade etmişti.

71. — Zamanımızda Anayasa Hukukuna kaynak teşkil eden fikrî kaynaklar arasında 1948 tarihli «İnsan Hakları Evrensel Demeci» ne ayrı bir yer ayırmak zaruridir.

72. — 10 Aralık 1948 de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu «İNSAN HAKLARI EVRENSEL DEMECİ» ni kabul etti. Bu vesika, insanlık tarihinin ik günlerindenberi süreksiz devam edegelen bir mücadelesiin neticesini ifade eder.

Demec, yeni bir dünya savaşıını önlemek maksadiyle çıkarılmıştır. Filhakika, insan haklarının totaliter devletlerce çiğnenmesi, «İkinci Dünya Savaşı» na sebep olmuştu. Bu halin bir daha tekerrür etmemesini sağlamak için Birleşmiş Milletler Teşkilâtı meydana getirdi. Teşkilât da demeci ortaya koydu.

73. — (İnsan hakları) telâkkisi yeni bir telâkki değildir. Gerek Bill of Rights ve gerekse Amerika bağımsızlık demeci ile İnsan ve Vatandaş Hakları Demecinde bu haklara temas edilmemiş değildir. Lâkin, münhasıran insan haklarına dair demec ilânı devrimizde meydana gelmiş yeni bir hâdisedir. Bahusus, bu vesikaya «Evrensel» vasfı verilmekle insana ait haklar millî ve milletlerarası sahaları aşmış, insan varlığı genel bir hukuk varlığı haline gelmiştir.

74. — Tekmil dünya milletleri hürriyete ve demokrasiye olan imanlarını insan haysiyetine olan imanlarına dayandırıyorlar. Vesikanın başlangıcında bu nokta açıklanmıştır: «Beşer ailesinin teknil mensuplarında mevcut olan haysiyet...», «İnsan şahsiyetinin haysiyet ve değeri...».

Demecın birinci maddesi de şöyledir:

«Bütün insanlar haysiyet ve haklar bakımından hür ve eşit doğarlardı.»

Bu suretle ,beşer varlığı evrensel bir kıymet olarak yeni bir hukuki rejime göre mütalâa edilmeğe başlanmıştır.

İnsanlık, gelecekteki hayatın daha mükemmel ve mes'ut olmasını istiyor. Bunun için bugünkü toplum hayatını herkesin yekdiğerinin haysiyetine saygı gösterdiği ve hür insanların yaratıcı ve yapıcı çalışmalarının geliştiği bir demokrasi halinde yaşatmak ve öylece temadî ettirmek lâzımdır.

75. — İnsan Hakları Evrensel Demeci bu nizamın dayanacağı esasları ihtiva eden bir program mahiyetini haizdir. Bu demec, çalışan hür insanların mes'ut bir dünya ülkesi yaratmaları için tertiplenmiş bir reçetedir.

76. — Demecde yer alan esasları başlıca bir kaç grup halinde toplayabiliriz:

- 1 — İnsanın maddî varlık olarak sahip bulunduğu haklar.
- 2 — İnsanın mânevî varlık olarak sahip bulunduğu haklar.
- 3 — İnsanın siyasî varlık olarak sahip bulunduğu haklar.

77. — Demeç, 3 üncü maddesinde şu hakikati ilân ediyor: «Yaşamak, hürriyet ve kişi emniyeti her ferdin hakkıdır.»

(Her ferd) tâbirinin hiçbir istisnası yoktur. Çünkü, insanlar eşittirler. Bu eşitlik mutlaklır.

Demeçin eşitlik anlayışı şöyledir (Madde: 2): «Herkes, hiçbir ferd, ve bilhassa ırk, renk, cins, dil, din, siyasî veya herhangi bir diğerk akide, millî veya toplumsal kök, zenginlik, doğuş veya herhangi bir diğerk durum farkı gözetilmeksizin işbu demeçte ilân olunan tekml haklardan ve bütün hürriyetlerden faydalanabilir.»

16 ncı madde: «Erkek ve kadın ırk, vatandaşlık veya din bakımından hiçbir kayıtlama olmaksızın...» tâbirlerini ihtiva ettiği gibi 7 nci madde hükmü de şudur: «Herkes kanun önünde eşittir ve farksız olarak kanunun eşit korumasından faydalanmak hakkını haizdir. Herkesin işbu demece aykırı her türlü ayırmaya veya böyle bir ayırmaya her çeşit kışkırtmaya karşı eşit bir korunmadan faydalanmağa hakkı vardır.»

78. — İnsan haysiyetinin tanınması ve saygı görmesi her şeyden evvel onun insana lâıyk bir durumda bulunmasını gerektirdiğinden başkaları tarafından eşya haline getirilmesine mâni olunmak lâzımdır. Tarihte ve hattâ bugünkü günde de çeşitlerine rastlanan kölelik, kulluk ve esaret müesseseleri insanı haysiyetsiz ve değersiz bir meta haline sokmaktadır. Demeç, bunu takbih ve yasak eder. Filhakika 4 üncü maddesindeki hüküm şöyledir: «Hiç kimse, ne kölelik ve ne de kulluk altında tutulmıyacaktır; kölelik ve köle ticareti her türlü şekilleri ile yasaktır.»

79. — Bundan başka, insana eziyet edilmesi, cismine eza verilmesi insanlık vicdanını rencide eder. Gayrı insanî hareketlerin vukuu bütün diğerk insanların haysiyetlerine de bir tecavüzdür. Bu gibi hallere mâni olmak için demeç 5 inci maddesini sevk ediyor: «Hiç kimse, işkenceye, vahşice ve insanca olmıyan veya haysiyet kırıcı cezalara veya muamelelere tâbi tutulamıyacaktır.»

Ceza, kanunun tayin ettiği bir müeyyidedir. Nevileri içinde hürriyeti kayıtlayan hapis veya sürgün gibi olanları varsa da bunlar vahşice veya haysiyet kırıcı değildirler. Esasen, zamanımız devletleri kanunları böyle cezalar tertip etmemektedirler. Bizde de, 1956 toplantı yılında bazı Milletvekilleri tarafından ileri sürülen dayak cezası konması hakkındaki birkanun önergesi B. M. M. nee reddolunmuştur.

Demeç, yalnız cezalardan söz açmakla kalmıyor. «İnsanca olmıyan»

veya haysiyet kırıcı muameleler» e de temas ediyor. Bu çeşit muamelelere daha ziyade totaliter devletlerde tesadüf etmekteyiz. Bizde, zaman zaman polis veya jandarma karakollarında fertlere dayak atılması hâdiselerine bir an evvel son verilmesi zaruridir.

80. — Ferdin, kanunun gösterdiği hallerde yakalanması ve tutulması toplum nizamının güvenliği yönünden lüzumludur. Ancak, yakalama ve tutmanın kanunca olması, keyfi bulunmaması şarttır. Bu mevzu, insanlık tarihinde hürriyetler mücadelesinin en önemli bir safhasını teşkil eder. İngiltere gibi pek az memlekette hal şekli bulunmuş ise de henüz çoğu devlette çözümlenebilmiş değildir. Bir an evvel bir neticeye bağlanması Evrensel Demeci imzalıyan elli yedi devletin müşterek temennisi olmuştur. 9 uncu madde bunu ifade eder: «Hiç kimse, keyfi surette tutulamaz, yakalanamaz ve sürülemez.»

81. — Ferd bir suçtan sanık da olsa, suçlu olduğu bir mahkeme kararı ile belirtilinceye kadar masumdur, yâni suç işlememiş ferdlerin durumundadır. Bu esas, kişi hürriyeti bakımından pek mühimdir. Onun içindir ki, Demecin 11 inci maddesi 1 numaralı fıkra olarak şu prensipi ilân etmiştir: «Suç olan bir fiilden sanık bulunan herkes savunması için gerekli tekmil teminatın kendisine sağlanacağı alenî bir dâva esnasında suçluluğu kanunca sabit oluncaya kadar masum sayılır.»

Hareket noktası, dâvanın alenîliğidir. Kamu vicdanı adaletin uygulanmasında tatmin edilmiş olmalıdır. Bu da açık yargılama ile mümkündür. Binaenaleyh, mahkemelerimizin son zamanlarda bir çok dâvaları gizli yargılama ile görmek hususundaki temayüllerini esefle karşılamaktayız.

82. — Ferdin güvenlik içinde olmasının şartlarından biri hangi fiil veya hareketlerinin suç teşkil edeceğini önceden bilmesidir. Bu esası anlatmak için Demec şöyle diyor (Madde: 11; fıkra: 2): «Hiç kimse, işlendikleri sırada millî veya milletlerarası hukuka göre suç teşkil etmeyen fiillerden veya ihmallerden ötürü mahkûm edilemez.»

Bu, «Nullum delictum sine lege», yâni kanunsuz suç olmaz, prensipidir. O kadar âşikâr bir esastır ki, belki yazılmasına bile lüzum olmamak icap eder. Lâkin, Nazi Almanyasında ve bugün de Sovyetler Birliği Ceza Kanununda uygulanan esaslar bundan farklıdır. Sovyetler Birliği ile demirperde gerisi devletlerinde ve Doğu Almanyada bir fiilin suç olduğu kanunda gösterilmemiş olsa dahi yargıç onu suç saymak yetkisine sahip kılınmıştır.

83. — Demecin 12 nci maddesi: «Hiç kimse özgül hayatında, aile ocağında, ikametgâhında veya yazışmasında keyfî müdahalelere, ve şer-

ref ve şöhretine tecavüzlere mevzu olmayacaktır. Bu çeşit müdahale ve tecavüzlere karşı herkesin kanun korunmasına hakkı vardır.» demektir.

Bu hüküm de insan haysiyetini korumayı hedef tutar. Ferd, mahrem hayatında rahatsız edilmeyecektir. Evinde, yalnız başına kalıp dinlendiği, meseleleri üzerinde düşündüğü, kendini arayıp bulmağa çalıştığı yerde huzuru bozulmayacaktır. Samimiyetini aksettirdiği fikir ifadesi yazıları istemediği kimseler tarafından okunamayacak, muhtevaları bilinmeyecek, şahsiyetini geliştirmek hususundaki teşebbüslerine sed çekilemeyecektir. Vekarı, şerefi, haysiyeti başkalarının oyuncağı olmayacak, insanlığına lâyük saygıyı görecektir.

Demokratik memleketler bu maksatları temin için bir çok kanun tedbirleri almışlardır.

84. — Faraza, konut dokunulmazlığı mevzuundaki tedbirler; gidip gelme-serbestliğini teminat altında tutan esaslar bunlardandır. Nitekim, Demeç, 13 üncü maddesinde şöyle bir hüküm koymuştur: «Her şahıs, bir devlet dahilinde serbestçe gidip gelmek ve konutunu seçmek hakkını haizdir.»

Totaliter devletler ferde bu hakkı fiilen tanımazlar.

85. — Zamanımızda hürriyetler ve ana haklar telâkkisinin almış olduğu yeni istikamet ferдин cismanî varlığına müteallik hürriyetleri yanında ekonomik ve sosyal bir takım ana hürriyetlere de sahip olduğunun ifade edilmekte oluşudur.

Ferдин, yine haysiyeti icabı, insana yakışır bir seviye ve ölçüde yaşamaması gözönünde tutulmuştur. Demeç bunu anlatmak için 25 inci maddesini sevk ediyor. «Her şahsın gerek kendisinin, gerekse ailesinin, bilhassa beslenme, giyim, barınak, hekim bakımı ve gerekli sosyal hizmetleri temine kifayetli bir hayat seviyesine hakkı vardır; işsizlik, hastalık, malûliyet, dul kalma, ihtiyarlık veya diğer geçim imkânlarının kendi iradesi dışı şartlar yüzünden kaybedilmesi hallerinde güvenliğe hakkı vardır.»

86. — Şüphe yoktur ki, bu maksatların temini için ilk esas ferдин çalışmasıdır, çalışmasına imkân verilmesidir. Filhakika, Demecin 23 üncü maddesi: «Her şahsın iş görmeğe, işini serbestçe seçmeğe, insafli ve tatmin edici iş şartlarına ve işsizliğe karşı korunmaya hakkı vardır.» diyor.

İnsanın, diğer insanlar tarafından iktisaden ezilmemesi, sömürülmemesi düşünülmektedir. Nitekim, maddede şöyle bir hüküm de var: «Herkesin, hiç bir ayırma gözetilmeksizin, eşit iş karşılığında eşit ücrete hakkı vardır.»

Bu ücret, «Her türlü sosyal koruma tedbirleri ile tamamlanan insafli ve tatmin edici bir ücret» olacaktır.

87. — İlk olarak Sovyetler Birliği Anayasasında yer almış iken Evrensel Demeçte de ifadesini bulan (dinlenme hakkı) na dair olan hüküm şöyledir (Madde: 24): «Her şahsın dinlenmeğe ve eğlenmeğe ve bilhassa iş müddetinin makul surette tahdidine ve muayyen devrelerde ücretli tatillere hakkı vardır.»

88. — Muhtelif ehemmiyetli görünüş şekilleri hakkında hükümler sevkedilen bu sosyal konular aslında, genel anlamı ile, (sosyal güvenlik) probleminin parçalarıdır. Demeç de, umumî mahiyette olmak üzere şöyle demiştir (Madde: 22): «Her şahsın, cemiyetin bir üyesi olmak itibariyle, sosyal güvenliğe hakkı vardır.»

Ferd burada, sosyal varlık olmak itibariyle himaye görmektedir.

89. — Nihayet ferd, ekseriya, faaliyetinin ve alın terinin karşılığını teşkil eden mülkiyet konusunda da sıyanet edilmiş, «her şahsın, toplulukta olduğu kadar, yalnız olarak da mülkiyete hakkı» bulunduğu hüküm altına alınmıştır (Madde: 17).

90. — İnsanın mânevî hürriyetlere de sahip bir varlık olması itibariyle kişiliğinin hukukî bir değer olduğunu anlatmak için Demeç, 6 ncı maddesinde: «Herkes, her nerede olursa olsun, hukuk kişiliğinin tanınması hakkına sahiptir.» hükmünü koyuyor. Bundan sonra da, muhtelif hükümlerinde ferdin mânevî hürriyetlerinden söz açıyor:

91. — 18 inci madde şöyledir: «Her şahsın fikir, vicdan ve din hürriyetine hakkı vardır; bu hak din veya inan değiştirmek hakkını ve tek başına veya topluca, alenî olarak veya özel surette öğretimle, tatbikatla, ibadet ve âyinlerle dinini veya inanını açığa vurmak hürriyetini gerektirir.»

92. — Bunun gibi, 19 uncu madde fikir hürriyetinin düşünceyi açığa vurma ve düşünce alış verişi suretindeki tezahürlerine temas eder: «Her ferdin kanaat ve ifade hürriyetine hakkı vardır. Bu hak, kanaatlerinden ötürü rahatsız edilmemek ve her hangi bir ifade vasıtasıyla ve memleket sınırı nazara alınmaksızın haberleri ve fikirleri aramak, almak ve yaymak hakkını gerektirir.»

93. — Ferdin gelişmesi, fikren olgunlaşması, insan haysiyetinin değer ifade etmesi onun kültürüne, eğitimine bağlı olduğu için mânevî hakların en ehemmiyetlisi hiç şüphe yoktur ki, kültür ve eğitim hürriyetidir.

Demeç, meseleyi şöyle vazediyor: «Her şahsın topluluğun kültür hayatına serbestçe katılmağa, sanatlerden faydalanmağa ve ilmi

ilerlemeye ve bundan hasıl olan nimetlere katılmağa hakkı vardır.» (Madde: 27).

A. 180
26 ncı maddesinde ise eğitimin amaçları çiziliyor: «Eğitim, beşer kişiliğinin tam inkişafını ve insan hakları ile ana hürriyetlere saygının kuvvetlenmesini gaye tutmalıdır. Tekmil milletler ve bütün ırk veya din grupları arasında anlayışı, hoş görürlüğü ve dostluğu ve Birleşmiş Milletlerin barışı idame için faaliyetlerini geliştirmeyi kolaylaştırmalıdır.»

A. 192
94. — Bundan başka, bir araya gelme serbestliğine dair 20 nci maddede: «Her şahıs toplanma ve barışçı gayeli dernek kurma hürriyetine sahiptir.» ve 23 üncü maddenin 4 üncü fıkrasında da: «Her şahsın, diğer şahıslarla sendikalar kurmak ve menfaatlerinin müdafaası için sendikalara girmek hakkı vardır.» hükümleri konmuştur.

95. — Tekmil bu noktalara (hürriyetler) e dair izahlarımızda daha geniş surette temas edeceğimiz için şimdilik daha fazla açıklamada bulunacak değiliz.

96. — İnsanın (siyasî varlık) olarak telâkkisinin neticesi olmak üzere Demeçte yer alan hükümlere gelince:

Evvelemirde, ferdin devletle olan bağı hakkında «her ferdin bir vatandaşla hakkı vardır.» (Madde: 15) hükmü ile karşılaşyoruz.

97. — Devlet işleri karşısında vatandaşın durumuna ilişkin olmak üzere 21 inci madde çok önemli esaslar tesbit etmektedir: «Her şahıs, memleketine ait kamu işlerinin yönetimine, doğrudan doğruya veya serbestçe seçilmiş temsilcileri vasıtasıyla katılmak hakkını haizdir.

Her şahıs, memleketinin kamu görevlerine, eşitlik şartları dairesinde, girmek hakkına sahiptir.

Kamu iktidarları otoritesinin esası halk iradesidir; bu irade eşit genel seçim ve gizli oy ile veya oy hürriyetini sağlayan benzeri bir usule göre muayyen devrede yapılması gereken dürüst seçimlerle ifade edilmelidir.»

98. — İnsan siyasî varlık olarak da kendi millî muhitinin üstünde ve milletlerarası hayatta nazara alınmıştır. Filhakika, 28 inci madde şu hükmü koymuştur: «Sosyal ve milletlerarası sahada bu Demeçte beyan olunan hakların ve hürriyetlerin tam tatbik görebileceği bir düzenin hâkim olması her şahsın hakkıdır.»

99. — Ana haklar ve hürriyetler için çeşitli teminatın mevcudiyeti devletlerin iç hukuk sistemindeki müesseselere bağlı olmakla beraber, Demeç, bazı prensipler sevk etmeyi yerinde telâkki et-

miştir. Bir defa, 8 inci maddesinde: «Her şahsın kendisine Anayasa veya kanunla tanınan ana haklara aykırı muamelelere karşı millî mahkemeler huzurunda fiilî bir müracaat hakkı vardır.» demıştır.

Bundan sonra, 10 uncu madde ferdin kendisine yöneltilmiş bir isna-dın «varit olup olmadığı hakkında karar verecek bağımsız ve ta-rafsız bir mahkemece nasafetle ve alenî olarak dâva-sını gördürmek hakkına sahip» olduğunu kaydeder.

100. — Eskiden hükümdarlara, kral ailesi mensuplarına ve politika şahsiyetlerine tanınmış olan (sığınma hakkı), Demecin 14 ün-cü maddesi ile ana hakların ve hürriyetlerin tehdit edilmesi halinde her-kes için kabul olunmuştur: «Her şahıs, baskı karşısında sığınak aramak ve başka memleketlere sığınmadan faydalanmak hakkına sahiptir.»

101. — 22 nci madde «her şahsın, cemiyetin bir üyesi olmak itibariy-le, sosyal güvenliğe hakkı vardır» dedikten sonra, «her memleketin teş-kilâtı ve kaynakları gözönünde tutulmak şartıyla millî gayret ve millet-lerarası işbirliği sayesinde haysiyetinin korunması ve şahsiyetinin serbestçe gelişmesi için zarurî ekonomik, sosyal ve kültüre ilişkin haklarının tatmin edilmesini istemek hakkı vardır.» hükmünü ilâ-ve eder.

102. — Bütün bu vasıta ve imkânlar devlet içinde, yâni sosyal ve siyasi hayatta hürriyetli bir rejim sağlanmasına matuftur. Böyle bir ne-ticeye erişebilmenin sadece kanunlarda yazılı hükümler ile temin edile-miyeceği geçmiş zamanların tecrübeleri ile anlaşılması olduğundan Evren-sel Demeç, son zamanlara kadar nazarî sahada ileri sürülen bir görüşü tatbikata intikal ettirerek mühim esaslar tesbit etmiştir.

Filhakika, bilhassa Birinci Büyük Harpten sonra, başlıca mümessil-liğini Yugoslav Profesörü Peritch'in yapmakta olduğu bu (Hak-Va-zife) telâkkisi ortaya çıkmıştı. Her hakkın karşılığında bir de vazife vardır; haklar, beraberlerinde bir sosyal fonksiyon vasfı taşırlar, dendi.

Demecin 29 uncu maddesi şu hükmü koyuyor: «1. Şahsiyetinin ser-best ve tam gelişmesinin ancak içerisinde mümkün olduğu topluluğa kar-şı ferdin vazifeleri vardır.

2. Haklarını kullanmakta ve hürriyetlerden faydalanmakta herkes ancak kanunun münhasıran başkasının haklarının ve hür-riyetlerinin tanınmasını ve saygı görmesini sağ-lamak maksadiyle ve demokratik bir cemiyette ahlâkın, kamu düzeninin ve genel refahın âdilâne isterlerini karşılamak için koymuş ol-duğu kayıtlamalara tâbidir.

3. Haklar ve hürriyetler, hiç bir halde Birleşmiş Milletlerin gaye ve prensiplerine aykırı olarak kullanılamazlar.»

Bu hüküm hürriyetlerin kayıt altına alınmasını mümkün kılabilecek yegâne kıstası gösterdiği gibi, hürriyet adına bizzat hürriyetin boğulmasını da önlemeyi hedef tutar.

103. — Nitekim, 30 uncu madde bu fikri bir kere daha, açıkça belirtmiştir: «Bu Demecin hiç bir hükmü bir devlet, bir zümre veya bir ferd için burada sayılan hakların ve hürriyetlerin imhasını istihdaf eden bir faaliyete girişmeğe veya bir fiil işlemeğe her hangi bir hak gerektirir mahiyette yorumlanamaz.»

KESİM II.

METİNLER

104. — Bazı müellifler Anayasa Hukukunu, Anayasa Kanununun hukuku gibi mütalâa etmişlerdir. Bu görüş tarzının hakikate uyan tarafı yok değildir. Anayasa prensiplerinin bir çoğu Anayasa veya Esas Teşkilât Kanunu denen metinde yer almıştır. Anayasa Hukukunun çalışma sahasının mühim bir parçası da Anayasa Kanunlarıdır. Bu Kanunlar Devlet idare mekanizmasının işleyişine ve ferd hürriyetlerine müteallik esasları koyarlar. Anayasa Hukuku da bu esasları, onların hukukî neticelerini sistemleştirir. Bunun için de, Devletlerin Anayasa Kanunları üzerinde incelemeler yapar. İşte, Anayasaların Anayasa Hukukunun kaynakları arasında mühim bir mevki işgal etmesinin sebebi budur.

105. — Anayasa, Devletin temel nizamı demektir. Bu düzen bir Kanun halinde yazılı olabileceği gibi, herkesçe bilindikleri halde Kanun halini almamış olan esaslardan da meydana gelebilir. Nitekim İngiltere için durum böyledir. Onun içindir ki, Anayasaları yazılı Anayasalar ve yazılı olmayan Anayasalar diye ikiye ayırmak âdet olmuştur.

106. — **Yazılı Anayasalara** sahip Devletlerin temel nizamları şüphesiz birbirinden farklı olur. Bu temel nizamın bir yazılı metne dayanmakta oluşu onun değiştirilmesi bakımından az veya çok zor kılınmış olmasına mâni değildir. Bu yönden de Anayasaları yine **ikiye ayırırlar**. Bir kısmının değiştirilmesi alelâde Kanunların meydana getirilmesi usullerinden farklı esaslara bağlanmıştır. Diğer bir kısmı ise her hangi bir Kanun gibi muamele görür.

107. — Değiştirilmeleri alelâde Kanunlardan daha külfetli usul ve şekillere bağlanmış olan Anayasalara «sert» veya «bükülmez Anayasalar» denir. Maksat, Anayasada yer almış olan bir veya bir çok hükümlerin değiştirilmesindeki zorluğu anlatmaktır. Bu çeşit Anayasalarda yazılı hükümler kolaylıkla tâdil edilemezler. Binaenaleyh, bu hükümlerin uygulanacağı ve uygulanmakta devam edeceği hakkındaki garanti, alelâde kanun hükümleri hakkında mevcut garantilerden daha büyüktür.

Farazâ, Türk Anayasası büyükmezar Anayasalar içinde mü-
talâa edilir. Filhakika, Türk Anayasasının (102) nci maddesine göre bu
kanunun bir hükmünün değiştirilebilmesi için evvelâ, Bü-
yük Millet Meclisinde milletvekili sıfatıyla mevcut üyelerin tam sayısının
üçte birinin değişikliği yazılı olarak istemesi ve sonra da, yapılan teklifin
yine tam üye sayısının üçte ikisi tarafından kabul edilmesi lâzımdır.
Bu suretle, eğer Parlâmentoda altıyüz temsilci varsa bunlardan ikiyüz
milletvekilinin teklifte bulunmuş olması ve görüşmeleri müteakip dört-
yüz tanesinin teklifin kabulü yolunda oy vermiş bulunması icabeder.

Halbuki, aynı altıyüz milletvekilli Parlâmentoda alelâde bir kanun
için milletvekillerinden sadece bir tanesinin değişiklik teklifinde bulunmuş
olması ve Meclis, tam üye sayısının yarıdan fazlası ile muteber toplantı
yapabileceğine göre, hazır bulunacak üçyüzbir milletvekilinin çoğunluğu-
nun, yâni yüzellibir milletvekilinin teklif lehinde oy vermiş olması kâfidir.

Görülüyor ki, teklif bakımından bir yerine ikiyüz'e, ve kabul yönün-
den de yüzellibir yerine dörtyüz'e ihtiyaç vardır.

Bir çok Devletlerde Anayasaların bükülmezliği daha da külfetli usul-
lerle pekiştirilmiştir. Meselâ, Fransa'da bir Anayasa değişikliği için ay-
rıca halk oy'una (Referendum) başvurulur. Bunun gibi, Anayasa deği-
şikliği için mevcut yasama heyetinden ayrı bir kurucu meclis seçtirerek
değişikliği buna yaptıran Anayasalar da vardır. Hattâ bazan bu çeşitli
usulleri bir arada uygulayan Anayasalar da mevcuttur.

108. — Değişmeleri alelâde kanunlardan farksız surette mümkün
olan Anayasalara ise, «Yumuşak» veya «Yatkın Anayasa» adı
verilir. Bundan da maksat, Anayasasının meydana gelme bakımından ve
diğer kanunlardan bir farkı bulunmadığını anlatmaktır. İngilterede du-
rum böyledir. Bununla beraber bu memlekette bir Anayasa hükmünün
kolayca ve sık sık değiştirilmekte olduğu sanılmamalıdır. Devlet organ-
ları ve siyasal hayatı kat'î kalıplarına dökülmüş, istikrar bulmuş ve halkı
yüksek bir siyasî olgunluk seviyesine erişmiş Devletlerde Anayasanın
yatkın oluşu bir garanti eksikliği meydana getirmemektedir.

109. — Anayasaları diğer Kanunların bunların hükümlerine aykırı
hüküm taşımakta olup olmadıklarını kontrol imkânı bakımından da ayır-
maya tâbi tutmak kaabildir. Bu bakımdan, Anayasalar kontrollu
ve kontrolsuz olmak üzere ikiye ayrılabilir. Türk Anayasası kontrol-
suz bir Anayasa, Amerika Birleşik Devletleri Anayasası ise kontrollu
bir Anayasadır. İleride hürriyetlerin teminatı konusunu incelerken bu
noktaya tekrar temas edeceğimiz için burada uzun boylu izahlarda bu-
lunmak lüzumunu hissetmiyoruz.

110. — Atina Üniversitesi Profesörlerinden Daskalakis, Anayasa-
ları bir de «Görünüştaki Anayasalar» ve «Gerçek
Anayasalar» olmak üzere ikiye ayırıyor.

Görünüşteki Anayasalar şekil itibariyle Anayasa biçiminde olan ve fakat uygulanmalarında taşıdıkları hükümlere mutabakat bulunmayan Anayasalardır. Müellif, gerçek Anayasaları da ikiye ayırıyor. Bir kısmına (Para - Constitution) adını veriyor ki, bunlar hakikatte bir Devlette uygulanmakta olan Anayasanın yanbaşımda meydana gelen Anayasa benzerleridir. Diğer kısmına (Counter - Constitution) diyor ki, bunlarda şeklen mevcut olan yazılı Anayasa bir faraizyeden ibaret kalmakta ve uygulanması mevzubahs olmamaktadır. Uygulanan Anayasa hükümleri Anayasa ismiyle mevcut olan kanundakiler değil, bu Counter - Constitution'daki yeni hükümlerdir.

Daskalakis'in görünüşteki Anayasalar ismini verdiği metinler bazan tam olarak, bazan kısmen uygulanır. Meselâ, İsviçre'de tam olarak uygulandığı halde, Almanya'da 1933 - 1936 yılları arasında ve Yunanistan'da Metaksas rejimi sırasında kısmen uygulanmıştır.

Bu Anayasalar özü ve cevheri itibariyle bazan hiç uygulanmazlar. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde olduğu gibi. Bazan da Türkiye'de ve Amerika Birleşik Devletlerinde olduğu gibi değişik mânada tatbik edilirler.

111. — Anayasa Hukukuna kaynak olan metinler sadece Anayasalardan ibaret değildirlir. Bunlardan başka bir çok Anayasal hüküm taşıyan kanunlar veya kanun adını taşımayan metinler de maddî kaynaklar meyanında mütalâa edilmelidir. Farazâ, bir çok Anayasalar Devletin Bayrağı hakkında hüküm koydukları halde, Türk Anayasasında böyle bir hüküm yoktur. Buna dair hükümler Bayrak Kanununda yer almıştır. Bayrak, Devletin sembolünü meydana getirmesi itibariyle Türk Bayrağı Kanunu hükümlerini Anayasal metinler içinde mütalâa etmek zarureti vardır.

112. — Memleketimiz bakımından yazılı Hukuk kurallarından meydana gelen başlıca Anayasa Hukuku metinleri şunlardır :

31/12/1952, tarihli ve 5997 sayılı (Teşkilâtı Esasiye Kanunu).

Bu Kanun 4695 sayılı ve 15 Ocak 1945 tarihli «Anayasa» yı yürürlükten kaldırmış ve 24 Mayıs 1340 (1924) tarihli ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununu değişiklikleri ile beraber yürürlüğe koymuştur.

24 Mayıs 1924 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanununun görüşülmesine Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci devresinin ikinci toplantı yılının yedinci oturumunda başlanmıştı. Bu tarih 9 Mart 1924 Pazar gününe rastlar.

Kanun hakkında Kanunu Esasî Encümeni mazbatasında şöyle denilmektedir: «Lâyihamızın tanziminde ilim ve fennin son telâkkiyatından vesair Cumhuri Devletlerin kavanini esasiyesinden bir hayli istifade edildiği gibi, inkılâbımızın ruhu daima nazarı dikkatte tutulmuştur.»

Aynı gün, Büyük Millet Meclisi kürsüsünden beyanatta bulunan Encümen Mazbata Muharriri şunları söylemiştir: «Bu Kanun, öyle, bir dakikada, beş dakikada bir Encümen tarafından tesbit edilmiş bir kanun değildir. Bütün vukuat ve hâdisat burada tebellür etmiştir. Binaenaleyh, bu kanunu yapan, doğrudan doğruya Milleti mübeccelemizdir. Bu Teşkilâtı Esasiye Kanunu, öyle serî yazılmış, hüccesinde çalışmış bir âlimin nazariyatından, bir takım mefkûrelerin tespitinden ibaret değildir.»

Bu sözlerle mazbata muharriri, Kanuna hâkim olan ruhun ne olduğuna işaret etmek istemiştir.

113. — Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzun meydana getirilmesinde bazı Anayasalardan da istifade edilmiş olduğu muhakkaktır. Zira yine mazbata muharriri sözleri arasında şunları ifade etmiştir: «... Pek çok istifade ettiğimiz Lehistan Kanununun ... esbabı mucibesi...».

Kanun, Meclis Heyeti Umumiyesince 42 nci içtımın ikinci celsesinde, yâni 16 Ramazan 1342 ve 20 Nisan 1340 (1924) tarihinde kabul edilmiş ve 21 Nisan günü Cumhurbaşkanlığına gönderilmişti. Cumhurbaşkanlığının 23.IV.1924 tarihli ve 6/465 sayılı tezkeresi üzerine 24 Mayıs 1924 tarihinde Resmî Gazetede neşredilmişti.

114. — Teşkilâtı Esasiye Kanunumuz, çıktığı zamandanberi Yedi defa değişikliğe uğramıştır. Bu değişikliklerden ilki 10 Nisan 1928 tarihinde yapılmıştır. İkinci değişiklik 12 Aralık 1931 tarihlidir. Üçüncü tâdil, 11 Aralık 1934 de vukua gelmiştir. 5 Şubat 1937 tarihli değişiklik, Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzu bir organik metin olmaktan çıkarmış, bütün bir program haline sokmuştur. Beşinci değişikliği meydana getirmiş olan tâdil 29 Kâsım 1937 de yapılmıştır. Altıncı değişme 10 Ocak 1945 değişmesidir. Nihayet, son değişiklik 26 Aralık 1952 tarihli ve 5997 sayılı Kanunla yapılan değişikliktir ki Anayasayı 10 Ocak 1945 gününden evvelki durumuna sokmuştur.

Türk Devriminin ele aldığı konulardan biri de Türk dilinin saflaştırılması işi olmuştur. Millî Eğitim Bakanlığının, Türk Dil Kurumunun ve Basının bu yolda bir çok çalışmaları görülmüştü.

Lâkin, Hukuk dili diğer bilim dalları dillerinin durumunda değildi. Hukuk terimlerinin hemen hepsi Kanunlarda yer almış bulunuyordu. Bunlarda değişiklik yapılmadıkça Hukuk dilinin değişmesi çok güçlü. İlk iş olarak Kanunlarda kullanılmakta olan Hukuk terimlerinin türkçeleştirilmesi düşünüldü. Bir çok özel Kanunlarda bu iş tecrübe edildikten sonra, T. E. K. ele alındı. Çeşitli hazırlıklardan sonra ortaya çıkan Türkçe metin en son, Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubunda kurulan otuz kişilik bir Komisyonda gözden geçirildi, ve yeni Kanun tasarısı B.M.M.'ne sunuldu. Tasarı, Anayasa Komisyonunda incelendi ve acele görüşülmek üzere Meclise sunuldu.

B. M. M. de 10 Ocak 1945 tarihinde yaptığı toplantıda T. E. K. nu «Anayasa» adı ile değiştirerek kabul etti.

Yapılan iş, Hukuk terimlerinin saflaşması yolunda atılan ilk mühim adımdır.

Hukuk bilimi bakımından, Anayasa Hukukunun maddî kaynakları olmak üzere ele alınmak lâzımgelen temel Kanun böylece 4695 sayılı ve 15 Ocak 1945 tarihli «Anayasa» idi.

4695 sayılı Kanun gerek bünye ve gerekse hüküm noktasından eskisinden farklı olmadığı için, değişiklik sadece şekil bakımından bir değişiklik oluyordu.

115. — Lâkin, 1952 yılında 204 Milletvekili tarafından Büyük Millet Meclisine verilen bir kanun teklifi ile yürürlükteki Anayasa yerine yeni bir metnin kanunlaşması istendi. Teklif iki esasa dayanıyordu. Birincisi, yürürlükteki Anayasada kullanılan dilin Türkçe olmadığı iddiası idi. Teklifin gerekçesinde «bu dil, milletin konuştuğu dile yabancı» dır, deniyor ve «Türk milletinin gerek tabii bir şekilde kullandığı yazı diline ve gerekse yine tabiliğini muhafaza eden konuşma diline aykırı» olduğu söylenerek yapılması teklif olunan değişiklik ile «Anayasamızın dili, memleketimizin yarım asırdanberi şahidi olduğu Türkçenin gelişmesi ve sadeleşmesi yolundaki temayüllerine ve dil inkılâbına uyararak tabii ve samimî ifadesini bulmuş» olacağı kaydediliyordu.

Teklifin dayandığı ikinci esas, yürürlükte bulunan Anayasanın 104 üncü maddesinin antidemokratik olduğu iddiası idi.

4695 sayılı Anayasanın bahsedilen 104 üncü maddesi şöyle idi: «20 Nisan 1340 tarihli ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu yerine mâna ve kavramda bir değişiklik yapılmaksızın türkçeleştirilmiş olan bu Kanun konulmuştur.»

Yeni teklifin gerekçesine göre: «Bu madde Devlet dilinin bugünkü Anayasa (yâni 4695 sayılı Kanun) dili olduğunu ve yalnız bunun türkçe bulunduğunu ifade etmektedir.» ve binaenaleyh, «Bugünkü Anayasayı uydurma dil ve dil hürriyetini kusan antidemokratik maddesi sebebiyle kaldırmak» lâzımdır.

Gerekçede ileri sürülen birinci esas tahakkuk etmemiş ve Anayasa metni, dil inkılâbına uygun bir ifade almak şöyle dursun, bu inkılâptan çok önceki hali ile, eski ve anlaşılmaz bir kanun dilinde kaleme alınmış şekli ile yeniden yürürlüğe girmiştir. Maksat, dilde bir âhenk yaratmaktır. Gerekçede «Resmî dil, nesiller arasındaki bağları kırarak dilde bir ikilik ve karışıklık yaratmıştır.» deniyordu ve bunun giderilmesi isteniyordu. Netice, bu gayenin zıddına olmuştur. Nesiller arasındaki bağlar büsbütün parçalanmış ve dilde mevcudiyeti ileri sürülen karışıklık, kargaşalık haline gelmiştir.

İkinci esas, yâni 104 üncü maddenin antidemokratik olduğu iddiasının izale edileceğine gelince, burada evvelâ (antidemokratik) tâbirinin açıklanması icabeder.

(Antidemokrasi) nin ne olduğu anlaşılmalı için daha önce (demokrasi) nin prensipleri ortaya konmuş olmalıdır. Memleketimizde ise bu yapılmış değildi, ve halen de yapılmış değildir. Antidemokrasi öyle bir ideolojidir ki, bunda Devletin gayesi kuvvet üstünlüğüne karşı hürriyeti korumak değil, bilâkis kuvvet üstünlüğünü sağlamaktır. 104 üncü maddenin böyle bir telâkki ile alâkası yoktu. Ve olamazdı da. Çünkü, mühim olan, kanunun dili değil, ifade ettiği mâna ve hükümdür. Türkiye bakımından dâva, dil inkılâbının kanunlar üstü bir kanun olan Anayasada dahi neticelerini göstermesi idi. 4695 sayılı Kanun bunu ifade etmesi itibariyle mühimdi.

Böyle olmakla beraber, 5997 sayı ve 26 Aralık 1952 tarihli kanun Parlâmentoca kabul edilerek Anayasanın yerine kaim olmuştur.

116. — Anayasamız 105 maddeden ibarettir. 6 bölüme (Fasıl) ayrılmıştır. Birinci bölüm «Ahkâmı Esasiye» (Esas hükümler) adını taşır, ve birinci maddeden 8 inci maddeye kadar devam eder. İkinci bölüm, «Vazifei Teşriiye» (Yasama görevi) isimlidir ve 9 uncu maddeden 30 uncu maddeye kadar gider. Üçüncü bölüm'ün adı «Vazifei İcraiye» (Yürütme görevi) dir. Bu bölüm 31 inci maddeden 52 nci maddeye kadar olan kısımları ihtiva ediyor. Dördüncü bölüm, «Kuvvei kazaiye» (Yargı erki) başlığını taşımaktadır. Maddeleri itibariyle, 53 den 67 ye kadar sürer. Beşinci bölüm, «Türklerin Hukuku âmmesi» (Kamu Hakları) adıyla kaleme alınmıştır, ve 68 inci maddeden 88 inci maddeye kadar olan kısımları bir araya toplamaktadır. Nihayet, 6 ncı bölüm «Mevaddı müteferrika» (Türlü maddeler) ismini taşımakta olup, 89 uncu maddeden 105 inci maddeye kadar olan kısımları bir araya getirmektedir.

117. — Devlet Hukukumuzun maddî kaynakları arasında Anayasadan başka 1950 tarihli Milletvekilleri Seçimi Kanununu, 1929 tarihli Vilâyet İdaresi Kanununu, 1329 (1913) tarihli İdarei Umumiyei Vilâyat Kanununun ikinci kısmını, 1340 tarihli Köy Kanununu, 1930 tarihli Belediye Kanununu; ve bütün bu Kanunlardan maada 1927 tarihli Büyük Millet Meclisi Dahilî Nizamnamesini — ki 1945 yılı Nisanında B. M. M. İçtüzüğü adı ile yeniden kaleme alınmış iken 12 Şubat 1954 de bazı maddelerinin değiştirilmesi ile birlikte tekrar T. B. M. M. Dahilî Nizamnamesi adını almış ve 1945 den önceki metin haline gelmiştir — saymak mümkündür.

Sair Kanunlarımızda da Devlet Hukukumuzun kaynağını teşkil eden bir çok hükümlere rastlamak kabildir.

KESİM III

UYGULAMALAR

118. — Uygulamalar tâbiri ile isimlendirdiğimiz Anayasa Hukuku kaynağı bir çok müelliflerin kaleminde (Örf ve Âdet), (Teamül), (Âdetler) şeklinde de ifade edilmektedir. Uygulamalar tâbiri ile bizim kasdettiğimiz mâna muayyen durumlarda Anayasanın büsbütün sakit olduğu veya hükümlerinin eksik, müphem, vuzuhsuz bulunduğu hallerde belli bir şekilde hükme bağlanması halidir. Esasen, âdet veya teamülün Anayasa Hukukunun bir kaynağını teşkil edip etmediği hususunda hukukçular müttelik değildirler. Bir kısmı âdet yolu ile Anayasanın yazılı hükümlerinin dahi değişebileceğini kabul ettiği halde; diğer bir kısmı böyle bir değişikliğe imkân görmemektedir. Kanaatimizce, mesele bir hükmün alışkanlık ve tekrarlanma yolu ile değişebileceğinin kabulü halinde Anayasa esaslarının teminat altında kalıp kalmadığı ve meydana gelen âdetin Anayasa hükmüne aykırı olması takdirinde bu noktanın kontrolünün mümkün olup olmadığıdır. Memleketimiz gibi mahkemelerin fiilen kanunların Anayasaya uygunluğunu kontrol etmekten çekinmekte olduğu yerlerde âdetlerin Anayasa Hukuku bakımından bir hukuk kaynağı teşkil edebileceğini kabul etmek tehlikeli olabilir. Onun içindir ki, hiç değilse Türk Anayasa Hukuku zaviyesinden, âdetler yerine uygulamalardan söz açmağı daha uygun buluyoruz.

119. — Daha önce de işaret ettiğimiz gibi Türk Anayasa Hukukunda bu kaynak zengin bir kaynak değildir. Tatbikatta tesadüf ettiğimiz en göze batan örnek, Anayasanın 35 inci maddesinde mevzu bahis olan haldir. Bu hal, Devlet Reisinin B.M.M.'ince kabul edilmiş olan ve kendisine ilân edilmek üzere gönderilmiş bulunan bir kanunu tekrar görüşülmek üzere Parlâmentoya geri göndermek yetkisidir.

Türkiye Cumhurbaşkanları otuziki yıllık Devlet hayatında bu yetkilerini hiç bir zaman kullanmamışlardır. Bugüne kadar vaki tatbikata bakılacak olursa bundan sonra da kullanacak değildirler. Bu suretle, kanunun açık bir hükmünün yanında onun uygulanmasını gerektiren bir Anayasa Hukuku âdetinin meydana gelmiş olduğundan bahsedilebilirse de, bize kalırsa, günün birinde Devlet Reisinin bu yetkisini kullanmasına

hiç bir engel tasavvur edilemez. Demek oluyor ki, bir uygulama ortaya çıkmış olmakla beraber, bu halin yeni Hukuk kaidesi teşkil etmekte olduğu iddia edilemez. Hakikî bir âdetten bahsedebilmek için mevcut yazılı Hukuk kaidesinin yerini âdet kaidesine terketmiş olması ve bundan böyle ancak âdet kaidesinin uygulanabilmesi icabederdi.

120. — Bazı hallerde belli bir mesele için Anayasada açık bir hükme rastlanamaz. Bu takdirde uygulanan hüküm yazılı bir Hukuk kaidesi olmamakla beraber yine bir uygulama meydana getirir. Buna misal olarak Anayasanın 44 üncü maddesinde temas etmekte olduğu Hükûmet kurulması ile ilgili bir durumu ele almak kaabildir. Bu madde hükümüne göre, Hükûmeti kurmağa memur edilen Başbakan diğer Bakanları kendi seçer. Bunların kaç tane olacağı Anayasada gösterilmiş değildir. Gerçi, 1 Aralık 1937 tarihli ve 3271 sayılı kanuna göre Bakanlar Kurulunun kaç Bakandan terekkiüp edeceği hususu Devlet işlerinin gerektireceği ihtiyaçlara göre Başbakanın teklifi ve Cumhurbaşkanının onaması ile belli olacaktır.

Fakat, bu hükümde bir katiyet mevcut değildir. Hükûmet Reisi lüzumlu gördüğü miktarda Bakanlık kurulmasını teklif edebilir. Devlet Reisi ekseriya bu teklifi kabul etmek durumundadır. Böylece, halihazırda olduğu gibi, müteaddit Devlet Bakanlıkları teşkil edilmesi imkân dahilindedir. Parlâmentonun böyle bir kuruluşu tasvip etmemesi halinde yapabileceği yegâne iş bütçe görüşmeleri sırasında yeni kurulan Bakanlıklar için ödenek vermemektir. Ancak, bugüne kadar tutulan yoldan anlaşıldığına göre Hükûmet Reisinin sayısı üç'ü geçmemek üzere Devlet Bakanlığı ihdas edebileceği uygulama yolu ile hukukî mahiyet iktisap etmiştir.

121. — Anayasanın 14 üncü maddesinde Büyük Millet Meclisinin kendiliğinden toplanma zamanı Kasım ayı başı olarak gösterilmiştir. Burada Kasım ayının kaçınıcı günü toplanılacağı hakkında bir sarahat mevcut değildir. Böyle olmakla beraber, uygulama, toplanmanın Kasım ayının birinci günü yapılması şeklinde ortaya çıkmıştır. Kasım ayının ilk günü bir tatil veya Bayram gününe rastlarsa da Meclis, toplantısını yapmaktadır.

122. — Bunun gibi, Anayasanın 36 ncı maddesinde Devlet Başkanının her yıl Kasım ayında Hükûmet faaliyetleri hakkında vereceği kaydedilmiş olan söylev keza 1 Kasım tarihinde verilmektedir. Bu da Anayasa Hukuku kaidelerinin uygulamalar adını verdiğimiz kaynağından çıkma bir kuraldır.

123. — Anayasanın 13 üncü maddesi Büyük Millet Meclisinin dört yılda bir seçileceği hakkında bir esas koyar. İstisnaî olarak seçim dönemi

bitmeden Meclisce seçimin yenilenmesine karar verilecek olursa, 25 inci maddeye göre seçim dönemi yeni seçimin yapıldığı zamanı takip eden ilk Kasım ayından başlar. Bu takdirde, dönem başlamazdan önce toplantılar yapacak olan Meclisin, Devlet Reisini yeniden seçip seçmeyeceği düşünülebilir. Anayasanın 31 inci maddesi Cumhurbaşkanının bir seçim dönemi için seçileceğini hüküm altına almıştır. Seçim dönemi 13 üncü madde gereğince dört yıl olduğuna göre Devlet Reisinin de bu dört yıllık devreyi tamamlaması gerekeceği hatıra gelebilir. Ancak, bu çeşit seçim yenilenmesi sonunda yapılan olağanüstü toplantılarda Devlet Reisi de yeniden seçilmek usulü ortaya çıkmıştır.

124. — Anayasanın 44 üncü maddesinin 3 üncü fıkrası hükmüne nazaran Meclisin toplantı halinde bulunmadığı bir zamanda Hükümet değişmesi halinde yeni Hükümetin Meclise bildirilmesi toplanacağı zamana talik olunmak lâzımgeldiği halde tatbikatta Hükümet değişmesi halinde Büyük Millet Meclisi toplanık bulunmuyorsa toplantıya çağırılması gerekmektedir.

Verdiğimiz bu örnekler uygulamaların nasıl Anayasanın hükümlerinin yanbaşıında meydana gelmekte olduğu hakkında bir fikir verebilir.

ANAYASA HUKUKUNUN BAŞLICA MESELELERİ

BİRİNCİ KISIM

D E V L E T

125. — Anayasa Hukukunun iki büyük meselesi vardır: Devlet ve Hürriyet. Bu iki büyük mesele lâıkiyle anlaşılmadıkça ne Devlet siyasi hayatı ve ne de Anayasa Hukuku meseleleri hakkında isabetli hüküm verilemez. Devletle ilgili mevzuların belli başlılarını gözden geçirmek için Devlet kavramı hakkında açık bir fikir edinmekliğimiz icap eder. Filhakika, Türk Anayasasının ilk kelimeleri «Türkiye Devleti..» dir. Binaenaleyh, ilk yapılacak iş (Devlet) in ne olduğunu tayin etmektir. Bundan sonradır ki tahsisan (Türkiye Devleti) ndan bahsetmek mümkün olacaktır.

Devlet hakkında bir fikir edinebilmek için ise evvelemerde (İktidar) hâdisesinin malûm olması gerektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İ K T İ D A R

126. — İnsanların toplu halde yaşamakta oldukları her yerde topluluğa dahil olanların bir takım davranışlarına şahit olmaktadır. Bu insanlar bir takım durumlarda belli bir tarz veya şekilde hareket etmektedirler. Belli tarz veya şekilde hareketleri ekseriya kendi isteklerinden, fakat bazan da arzularına rağmen husule gelir. Onları muayyen hareketlerden veya davranışlardan ayrılmamağa sevkeden âmil bu biçim davranmaların emredilmiş oluşudur. Bu emrin çıktığı kaynağa iktidar diyoruz.

127. — Tekmil insan guruplarında böyle bir iktidara rastlamaktayız. Oyun oynamakta olan bir çocuk gurubu içinde, bir okul sınıfında, bir sokak gösterisinde, ailede, dernekte, spor kulübünde, otobüs içersinde, köyde, kasabada, şehirde daima bir otorite mevcuttur, her zaman bir iktidar vardır.

Devlette de böyledir.

Mahallenizde bir yangın olur. Polis yangın mahalli etrafındaki sokak başlarını tutar. Geçmek istersiniz: «Yasak!» der. «Neden?» diye sorarsınız. «Emir var!» cevabını alırsınız. Polis memuruna bu emri veren Karakol Komiseridir. Komiser, Polis Müdürlüğünden emir almıştır. Polis Müdürlüğüne emir veren Valiliktir. Vali, bu yetkiyi Kanundan almıştır. Kanunu yapanlar ise, böyle bir kanun koyma gücünü Anayasadan almaktadırlar. Anayasayı yapmış olanların iktidarına gelince, kendilerine bu yetkiyi vermiş olan Millettir.

Devlet iktidarının, diğer iktidar şekillerinde her zaman rastlanmayan hususiyeti, emretme yetkisinin dalga dalga uzanarak kaynağını Millette buluşundadır.

128. — Devlet hayatında mütemadiyen iktidarın kullanılmasına tesadüf ederiz. Hattâ bunun içindir ki klâsik Anayasa Hukuku müellifleri Devleti, milletin teşkilâtlanmış şeklidir, diye tarif etmişlerdir. Maksatları, siyasî iktidarın teşkilâtlanmış bulunduğu insan topluluklarının Devlet meydana getirdiğini anlatmaktır.

Zamanımızda, Anayasa Hukuku mütehassısları daha da ileri giderek Devleti, iktidarın kullanılmakta olduğu çerçeve olmak üzere mütalâa ediyorlar.

Bu suretle iktidar bizim için bir tabiat olayı gibi görülür. Toplum hayatına doğan ferd ilk olarak iktidarla karşılaşmaktadır.

129. — İlk önce halli lâzımgelen mesele, iktidarın cevherinin ne olduğudur. De Jouvenel buna, iktidarın kendisine itaat ettirmek hassasıdır, diye cevap verir. İktidarda böyle bir hususiyet mevcut olduğunda şüphe yoktur. Zira, her kim iktidarı elinde bulunduruyorsa aynı zamanda bir maddî zorlayabilme vasıtasına da sahiptir. İktidar sahibine itaat edilmekte olması onun en kuvvetli oluşundandır.

İktidar itaatın sebeplerini hukukçular şöyle izah ederler: her insan topluluğunda müşterek bir şuur, müşterek bir ruh vardır, müşterek bir irade mevcuttur. Bu müşterek iradeyi ortaya koyan bir de cihaz görürüz ki topluluk için iş görür. Bu, Hükûmettir. Hükûmet topluluk iradesini izhar ettiği içindir ki temsil ettiği insan cemiyeti neticede kendi kendisine itaat ediyor demektir.

130. — Locke'da bunun sistemli bir izahını buluyoruz (birinci bölüm, üçüncü paragraf). Locke'a göre siyasî iktidar, sırf kamu iyiliğine olmak üzere mülkiyeti düzenlemek ve korumak maksadiyle Kanunlar yapmak hakkıdır. Bu hakka o Kanunları yürütmek ve her türlü yabancı tecavüze karşı Devletin savunması için kamu kuvvetini kullanmak hakkı da dahildir.

Bu tarifte yer alan mülkiyet tâbiri ile Locke hayat, hürriyet ve malları kasteder. Ona göre, bütün Hükûmetlerin tek gayesi bu mülkiyet dediği şeyin muhafazasından ibarettir.

Her insan tabiattan hürdür. Hür insanı bir iktidara tâbi kılabilecek tek şey ancak bu tâbi olmağa rıza göstermesi olabilir.

Locke diyor ki: Bir takım insanlar bir cemaat veya bir hükûmet vücuda getirmeğe razı oldukları zaman artık birbirlerine tâbi hale gelirler ve bir tek siyasî heyet meydana getirirler. Bu siyasî heyette çoğunluğun diğerlerini idare etmek ve mecbur kılmak yetkisi vardır. Bu halin mümkün oluşu herkesin, kendi rızası ile, çoğunluğun iradesine bağlanmış olmasıdır.

Ancak, bu siyasî heyet için, yani bir arada Devlet halinde yaşamak isteyen insanlar için bir Hükûmete ihtiyaç vardır, bunları idare edecek biri lâzımdır. Siyasî cemiyetin doğuşu ferdlerin rızasına dayandığı gibi,

meşru bir hükûmete vücut veren keyfiyet de yalnız ve yalnız rıza gösterme halidir.

Bu itibarla, siyasî iktidar, her insanın tabiat halinde sahip bulunup da topluma devrettiği bir iktidardır. Toplum, bunu kendi seçtiği idare edenlere tevdi eder. Bu tevdi ediş şarta bağlıdır: idare edenler, iktidarı toplum üyelerinin iyiliğine ve mülkiyetlerinin, yâni hayat, hürriyet ve mallarının korunması için kullanmağa mecburdurlar.

131. — Locke'dan evvel Kilise hukukçuları toplumun iktidarı elinde bulunduranlara tâbi oluşunu «Tanrı iradesi böyle istemiştir de ondan.» diye cevaplamışlardı.

Hıristiyanlık, Tanrıya bağlanan bir iktidar anlayışı ortaya koymuştur. Saint Paul, «Omnis Potestas a Deo», her iktidar Tanrıdan gelmez, diyordu. Saint Paul'a göre: «Mevcut iktidarlara Allah tarafından tesis olunmuştur. Öyle ki, iktidara karşı gelen, Tanrının istediği düzene karşı gelmiş olur.»

Daha sonraları, Saint Thomas bizatihi iktidarla onu elinde tutan insanların iktidarı arasında bir ayırma yaptı. O da Saint Paul gibi her iktidarın Tanrıdan geldiğini söylüyordu. Bizatihi iktidar, soyut olarak, yâni emretme ve itaat etme esası olarak Tanrının iradesinden çıkmaz. Lâkin, uygulanan şekli ile, yâni onu elinde bulunduranlar yönünden, iktidar, Tanrıdan gelme değildir. Tanrı, falancanın emretmesini, hükümler olmasını, Kral veya Diktatör olmasını istemiş değildir. Allah, iktidarın sahibini tayin etmez. Bunu halk yapacaktır. Saint Thomas bunu anlatan formülü de şöyle ifade etmiştir: «Omnis Potestas a Deo sed ped Populum.»

132. — Zamanımızda iktidar meselesine temas eden müellifler arasında onu bir nevi teşebbüs olarak, bir nevi işletme gibi mütalâa eden müelliflere dahi rastlamaktayız. Belçikalı Wigny bunlardan biridir. Bu müellife göre (Droit Constitutionnel. S: 106), iktidar demek, Devlet İdaresi İşletmesi demektir. İşletme tâbirinden maksat, devamlı surette emretmedir. Yâni, iktidar yalnız kudret demek değil, fakat aynı zamanda bir görev, bir «Fonksiyon» demektir.

133. — Bu fonksiyon, bizim kanaatimizce, bir çok fikir ve telâkilerin, hattâ inanışların tesiri altında muayyen bir gaye gerçekleştirme fonksiyonudur. İktidar, gerçekleştireceği gayenin dayandığı bu fikirlere tâbi kaldığı müddetçe iktidardır.

Gerçi, bir kuvvet, bir kudret olmak bakımından iktidar zorlayabilme vasfını haizdir. Ve binaenaleyh, polis, jandarma, ordu, cezalar, para

ve menfaat, propaganda, tehdit, âdetler ve görenekler, din baskıları ve hattâ siyasi partiler ve sendikalar hep ferdleri idare edenlere itaate mecbur eden dış tesirlerdir. Ancak, bu dış tesirlerin hangi maksat için kullanılacağı ve bu kullanmanın hangi fikre dayanması lâzımgüleceği bilinmek zaruridir.

134. — Locke'un da belirtmiş olduğu gibi, maksat, müşterek iyiliğin sağlanmasıdır. İktidarı ellerinde bulunduranlar onu ne kendi zatî menfaat ve gayeleri için ve ne de bir gurubun, bir sınıfın, bir siyasi teşekkül veya partinin, yahut ta bir zümre veya hizbin çıkarına kullanamazlar. Kullanacak olurlarsa iktidar tesis edilmiş bulunduğu maksattan, hikmeti vücudunu teşkil eden gayeden uzaklaşmış olur. İktidarı kullananlar ise, yetkilerini kötüye kullanmış olurlar ve bundan istibdat doğar.

135. — İktidarı kullanmanın bağlı olduğu fikir Hukuk fikridir. Hukuk olmasa iktidar da olmaz. Çünkü iktidar kullanılamaz hale gelir. Filhakika, iktidarı kullanma imkânını bahşeden şey, onun organlarıdır. Bu organları sağlayan, vücuda getirip düzenliyen ve yaşatan Hukuktur. İktidarın tekmiil faaliyet tarz ve çeşitleri hukukîdir. Bu faaliyetleri başarabilmek için iktidarın düzenlenmesi, kaidelere bağlanması, teşkilatlanması şarttır. Bundan dolaydır ki, bazı Hukukçular bizzat Hukuk için, İktidarın Müesseseseleşmesidir, demektedirler. Böylece, iktidarın Hukuktan önce olduğunu da anlatmış olmaktadırlar. Nitekim, Duverger de (Droit Constitutionnel et Institutions Politiques, S: 47) iktidarın en mükemmel ifade tarzı Hukuk kaidesidir, demekte, ve yazılı Hukukun bizatihî iktidar demek olduğunu söylemektedir.

Bunun gibi, Hukuk Devletinden bahsedildiği zaman anlatılmak istenen de hukuka tâbi iktidardan başka bir şey değildir. İktidar Hukuka uygun hareket etmiyorsa, elindeki kudreti kendisine tâbi olan idare edilenler topluluğunun müşterek iyiliğine kullanmayıp kendi menfaatine kullanıyorsa, Kanuna saygı göstermeyip keyfince hareket ediyorsa, verdiği emirle kendi ihtiraslarını tatmini hedef tutuyorsa, yani iktidar Hukuk dışında kullanılıyorsa, istibdat var demektir. Bunun içindir ki, biz istibdada, iktidarın Hukuk dışında kullanılmasındır, diye tarif ederiz.

136. — İstibdada mâni olmak için iktidarın faaliyet sahaları ayrılmış, her bir saha için lüzumlu kuvvetler tefrik edilmiş, yetkiler bölünmüştür.

Kanunları, yâni uyulması gerekli hareket kurallarını meydana getirmek işi; bunları yürütmek, yâni Devlet hayatını bu kaidelere göre dü-

zende bulundurmak, bunlara uygun hareket edilip edilmediğini kontrol etmek ve uygunsuzluk varsa müeyyide görmesini istemek işi ve bir de; kurallara uygunsuzluğu tesbit ve bu halin müeyyidesini uygulamak, yâni Kanunu saydırmak işi ayrı ayrı ellere bırakılmıştır.

Esasen, sayılan bu faaliyetler iktidarın, tekmil yetki sahalarının da hududunu meydana getirir.

137. — Ash aranırsa, iktidarın ağırlık merkezi Hükûmettir. Her şeyi o yapacaktır. Baş otorite odur. Yâni, hakikatta, iktidar = Hükûmettir. Fakat, Hükûmetin tabii olarak sürüklenebileceği ifratları önlemek için kendisini iki ayrı ve müstakil otorite ile ihata etmek icabetmiştir.

Bütün mesele Hakkın korunmasıdır. Hükûmetin, hakkı ihlâl etmesine mâni olmak için kanun yapma işi ile hüküm verme işi kendisinden alınmış, başka ellere verilmiştir.

138. — Fransız müellifi De Jouvenel iktidar hakkındaki mükemmel eserinde (Du Pouvoir) onu şöyle anlatıyor. Anlatıyor, diyoruz. Zira, bu bir tarif değil, bir izahdır. Diyor ki (S: 42): «İktidar, kendisine itaat alışkanlığında olduğumuz, zorlama maddî vasıtalarına sahip, haiz bulunduğu kuvvet hakkında taşıdığımız fikirle, emretme yetkisine beslediğimiz inançla ve iyilik getireceğine bağladığımız ümitle desteklenen daimî bir heyettir.»

De Jouvenel'in görüşü devrimizde rastlanan siyasi rejimlerin bir çoğuna uygundur. Lâkin, iktidar, bir heyet olacak yerde bazan bir tek adam ve bazan da çok mahdut bir zümre olabilir. Bu muhtelif ihtimaller iktidarın alabileceği şekillere tekabül eder.

139. — Aristo üç şekil iktidardan bahsediyordu. Bu şekiller Hükûmetin gösterdiği bünyeye delâlet eder.

Aristo'ya göre, iktidarın idare edilenler menfaatine kullanıldığı üç meşru şeklin ayrı ayrı bozulmasından, kötüleşmesinden husule gelen gayrimesru şekillere de rastlanır. Bunlar da: tirani, yâni istibdat, oligarşi ve demokrasidir.

Dikkat edilirse Aristo'nun lisanında (demokrasi) gayri meşru, kötüleşmiş bir iktidar şeklidir. Demokrasi adını verdiği Hükûmet şeklinde iktidar genel menfaati gözetmez. Demokrasi ile kastedtiği şey, büyük sayıda insanın büyük sayı menfaatine kanunsuz idaresidir. Onun politeia adını verdiği iktidar şekli bir oligarşi ve demokrasi karmaşığdır. Her ikisi de haddi zatında kötü idare şekilleri olan demokrasi ve oligarşi karşınca uygulanabilecek en mükemmel şekli vücuda getirebilir.

140. — Bugün iktidarın hikmeti vücudu muayyen bir telâkkiye te- kabül eden bir toplum meydana getirmek ve bu toplumun hayatını o te- lâkkiye göre idame etmektir. O telâkki iktidarın maksadıdır. Ve iktidar bu maksadın şuurunu daima taşımak iztirarındadır.

Toplum'un Maksadı Hürriyettir. Milletler bunun için Devletler vü- cuda getirirler. Şu halde, iktidar, hürriyeti masun bulundurmak göre- vindedir.

İktidarın haiz olduğu otoritenin yâni emretme mekanizmasının da- yanağı hürriyet esaslarıdır.

Bununla beraber, iktidarı elinde bulunduranların onu şahsî menfaat- leri için kullandıkları veya maksadından, yâni hürriyeti masun bulundur- mak gayesinden uzaklaştırdıkları hâlen görülmektedir. Tarihin öğrettik- leri ve bugüne kadar geçirilen tecrübeler göstermiştir ki, iktidarı iki prensipe bağlamak lâzımgelmektedir. Bunlardan biri, iktidarın bölünme- si, diğeri de millete ait olmasıdır.

141. — Böylece, iktidar Devletin bir vasfı olarak karşımıza çıkmak- tadır. Devlet egemenliğine vücut veren, iktidardır. Devlet egemenliği ik- tidarın haiz olduğu kudrete dayanır. Müelliflerin egemenlik için iktidarın hükukî ifadesidir, demeleri de bundandır. Filhakika, Egemenlik dediği- miz şey, üstün otorite, son sözü söyleyecek olan iktidar veya hiç bir yer- den emir almaksızın emredebilme kudreti demektir.

Bu egemenliği Devletin diğer Devletlerle giriştiği veya Devletlerarası hayatta karşılaştığı münasebetlerdeki durumunu anlatmak için kullanı- lan aynı tâbir ile karıştırmamak lâzımdır. Barthélemy ve Duez bunu an- latmış olmak için egemenliği (Devletin içinde egemenlik) ve Devletler- arası hayattaki duruma işaret maksadiyle de (Devlet egemenliği) diye ikiye ayırıyorlar.

Devlet'in dışı karşı durumu söz ve yazı dilinde kullanmak alışkanlı- ğında olduğumuz bağımsızlık halinden başka bir şey değildir, ki buna Devletin hükümlerliği de denir. Bağımsızlık yoksa, egemenlikten de bahsedilemez.

Gerçi, Devleti egemenliği nazara almaksızın tarif eden hukukçular da vardır. Laband, Rosin, Jellinek böyle yapmışlardır. Lâkin, Devlet iç hayatında, yâni Anayasa Hukukunda, Devleti egemenlik mefhumu dı- şında tasavvur etmek iktidar vakıasını inkâr etmek demek olur. Anayasa Hukukunda egemenlik, Devlet hayatının Hukuk düzenini tayin eden en yüksek irade demektir. Kendisinden üstünü bulunmayan kudret demektir.

142. — Ortaçağda egemenlik tâbiri bugünkü mânası ile değil, fakat

üst ve mafevk mânasında; meratip silsilesi mânasında kullanılmıştır. Bu zamanda, emretme, bugünkü anlamda egemen bir vasıf taşımamaktadır. Her emir merciinin dâima bir üst mercii vardır.

Hudutsuz, nihaî ve imtiyazlı bir otorite fikri Kiliseden çıkmıştır. Filhakika, siyasî hayat Papanın egemen durumundan örnek almıştı.

Ancak, XVII nci yüzyıl başında Hükümdarın egemenliği üstüne irade tanımayan bir otorite şeklinde telâkki edilmekle beraber üç noktadan tahdit göreceği ileri sürülüyordu (Loyseau - *Traité des Seigneuries*, 1609. S: 9).

Bunlar Allahın Kanunları, tabii haklar ve Devletin Anayasa esaslarıdır. Hükümdar bunlara aykırı hareket edemez.

Daha sonra, Hükümdarın dinsiz olması halinde, bütün hakların Devlet tarafından yaratılmış olmasının kabulü ve egemenliğin millete male edilmesi ile bu hudutların ehemmiyeti de yok olmuştur.

143. — Egemenliğin klâsik telâkkisi Devletin üstünde bir otorite tanımaz. Ancak, bu telâkki bir taraftan metafizik bir esasa dayanır, (a priori) lerden hareket eder. Diğer taraftan da, Devletin diğer camialar üzerinde fiilen haiz olduğu üstünlüğü ele alır.

Yirminci yüzyılın ilk yarısında Devlet egemenliğinin bu mutlak karakteri zayıflamağa başlamıştır. Buna sebep, Devletlerarası hayatın zayıflamaları olmuştur. Hele, 1945 ten sonra bazı Anayasalar Devletlerarası anlaşmaların Kanunlara üstünlüğü fikrini açıkça ifade etmişler ve Kore harbi, Nato teşkilâtı, son olarak Süveyş Kanalı hâdiseleri dolayısıyla Devletlerarası Polis kuvveti teşkili olayları klâsik egemenlik telâkkisinin artık terki icabettiğini ortaya koymuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

DEVLETİN TARİFİ ve UNSURLARI

144. — Klâsik Anayasa Hukuku müelliflerinin çeşitli Devlet tarifleri vardır. Bunlardan Esmein, Devlet için, bir milletin Hukuk kişiliği haline gelmesidir, der. Renard ise, Devleti, milletin hukukî şeklidir, diye tarif eder. Hauriou'ya göre, Devlet bir milletin siyasal organizasyonudur. Müellif Bonnard onu tarif için, millete hukukî şekil veren kişileşmiş müessesese, demektedir. Barthelémy ise, Devleti teşkilâtlanmış millet ile bir tutar. Nihayet, Burdeau, Devlet, Siyasal iktidarın bir şeklidir, demektedir.

Klâsik Fransız nazariyesi, Devletle milleti birleştiren dayanışma derecesini, bu iki mefhumu aynı şey telâkki edecek kadar ileri götürmüştür. Büyük İhtilâl hukukçuları Devlete ait imtiyazların bizzat millete ait haklardan başka bir şey olmadığını söylemişlerdi. Fransızlara göre, millî egemenlik esası, Devletin millettten ayrı bir varlık olarak düşünülmesine mânidir; zira egemenlik hem millete ve hem de başka bir varlık sayılacak Devlete ait olamaz.

Bu telâkki tenkitlere uğramıştır (Meselâ bakınız: Burdeau - Manuel, 5 inci bası, S. 14).

Tenkrit edenler diyorlar ki: Bu nazariye iki şeyi, egemenlik ve Devlet kudreti mefhumlarını birbirine karıştırıyor. Milletin, Devlet mevcut olmazdan önce de var olduğunu unutuyor. Sonra, bir Hukuk varlığı olan Devletin hakikî mahiyetini inkâr etmiş oluyor; zira, Devlet ülkeden ne kadar ayrı ise, millettten de o kadar ayrıdır. Millî Heyet, Devlet rejiminin kendisine tahsis edilmiş bulunduğu varlık olup Devletin cevheri değildir.

145. — Bir Devletten bahsedildiği vakit her şeyden önce bir insan topluluğu hatıra gelir. Lâkin, şüphe yoktur ki her insan topluluğu Devlet olamaz. Mesele, Devletin nasıl bir insan topluluğu olduğunu tayin etmektedir.

Devlet dediğimiz insan topluluğu belli bir yerde yerleşmiş olarak görülmektedir. Binaenaleyh, müşahedemizi ileri götürerek diyebiliriz ki, Devlet, belli bir yerde yerleşmiş bulunan bir insan topluluğunun varlığını gerekli kılar.

Fakat bu kadarı kâfi gelmez. Çünkü, falan köyde belli bir yerde yerleşmiş bulunan bir insan topluluğu olduğu halde, bir Devlet değildir. Şu halde, Devlet dediğimiz belli yerde yerleşik topluluğu diğerlerinden nasıl ayıracağız?

Devlete vücut veren topluluk, Devlet fikrine sahip olduktan, yâni Devleti düşündükten sonra, onu meydana getirmiştir. Topluluğun başlıca isteği topluluk olarak hürriyet ve barış içinde yaşamaktır. Devlet, genel iyiliği sağlayacak müessir bir vasıta olarak kurulmalıdır ki, gayeye erişme ümidi beslenebilsin. Topluluğu genel iyilik içinde yaşatmak için belli bir cemiyette bir temel düzen kurmağa ihtiyaç vardır. Bu düzeni kuracak ve yürütecek olan topluluğun kendi fertlerinin bir kısmıdır. Bunlar, Devlette iktidarı kullanacak olanlardır. Hukukçulara bunlara (idare edenler) derler. İdare edenler Devlet adına hareket edeceklerdir. Çünkü, iktidarın sahibi, Devlettir.

İktidar bir vakiadır, sosyal bir olaydır. Devlet ise, bunun izahı için icad edilmiş bir fikirdir. İktidarın kullanılması için Devlet fikrine zaruret hissedilmiştir. Bunun için de Devleti ve iktidarı düzenlemek amacı ile bir Anayasa sistemi kurulmuştur. Bu sistem içerisinde bir çok parçalar, cihazlar, görülecek işler ve bunların vasıtaları yer almıştır. Bunlar sayesinde iktidarın yürütülmesi mümkün olabilecektir. Demek oluyor ki, Anayasa sistemi ile, yâni çeşitli mekanizmalar ve bunların parçaları ile Devlet, aynı şey demek değildir. Devlet, iktidarın, yâni siyasî otoritenin dayandığı temeldir, bunun mesnedidir.

Bu görüşten hareket ederek ve Türk Devlet Hukukunun bize öğrettiklerinden de istifade suretiyle, diyebiliriz ki; Devlet, muayyen bir topluluğun siyasal organizma haline gelmesinden başka bir şey değildir. Devlet haline geliş, topluluğun iktidarı kullanacak organları teşkilatlaması ile vukubulmuştur.

146. — Demek ki, Devlet bir taraftan da iktidarın kullanılmakta olduğu muhittir.

Bu muhit, üzerinde siyasal bakımdan organizasyon haline gelmiş bir insan topluluğunun yaşamakta olduğu yer yüzü parçası olmak itibariyle, yâni tabiat muhiti olarak (ülke) dir.

İnsanların bütünlüğünde görülen hususiyetler ve ayrılıklar itibariyle de Devletteki topluluğa (millet) adı verilir.

Mevzubahs ettiğimiz mülâhazalara göre, Devlet, bir milletin bir ülke üzerindeki egemen siyasal organizasyondur.

147. — Millet topluluğu sadece bir insan yığından ibaret olmayıp özel bir birlik ve dayanışma hali gösteren bir topluluk olmalıdır. Buradaki topluluğun Hukuk terimiyle ifadesi «Hak» veya «Millet» tir.

Anayasamızın 4 üncü, 8 inci, 16 ncı ve 38 inci maddelerindeki «Millet» tâbiri bu topluluk anlamına geldiği gibi, 69 uncu maddesinde gördüğümüz ve 82 nci maddesinde tekrar rastladığımız «Türkler» terimiyle ve 88 inci maddesindeki «ahali» sözü ile kastedilen mâna da bu topluluktur.

148. — Bir anlayışa göre, millet teşekkül edebilmek için bazı dış unsurların varlığına ihtiyaç vardır. Bu unsurlar: Irk, dil ve dindir. Bu anlayış taraftarlarına göre, millet bunların birliğinden meydana gelir.

149. — Bu anlayışa Milliyetler Prensibi adı verilmiştir. Milliyetler prensibi milletin objektif telâkkisine delâlet eder. Bu prensip filozof Fichte'nin fikirlerinden mülhem olmuştu. Fichte, menşe ırkından bahsederken bunun dış belirtisinin (Dil) olduğunu söylemişti.

Objektif millet telâkkisinin asıl dayanağı bir Fransız yazarı olan Comte de Gobineau'dur. Gobineau, Ondokuzuncu yüzyıl ortasında (İnsan ırklarının eşitsizliği üzerine deneme) adlı bir kitap yazmıştı. Devrinde bir çok tesirler uyandıran bu eser bilhassa Almanya'da meşhur olmuştu.

Gobineau'nun tezi şu idi: Üstün ırklar ve aşağı ırklar vardır. En üstün ırk beyaz ırkın ârî ırk dalının Cermen koludur.

Daha sonra, XIX. yüzyıl sonunda, yine bir Fransız, Vacher de Lapouge, diyordu ki: kafatasının şekline bakmalıdır: Dolikosefal kafatasına sahip sarışınlar efendi ırktırlar; brakisefal esmerler uşak ırkı meydana getirirler.

Bu müelliflerin fikirlerinden Alman millet telâkkisi vücut buldu.

Alman telâkkisine göre: « Millet, bir oluşun neticesidir. Bu oluşta fertlerin ve binaenaleyh gurupların iradeleri tamamiyle ehemmiyetsiz bir rol oynar... Milliyet ölçüsü şuurda meknuz değildir; milliyet bilâkis gayri şuuri hâdisenin en mükemmel nümunesidir. Ölçüleri ferdin dışındadır; bu ölçüler toprak, nüfusun tecanüsünü sağlayan fizyolojik farika, dil, ve nihayet milletin tarihi oluşunu temadî ettiren zaruretlerdir.» (Ruyssen - Les minorités nationales. 1924, S. 235; Delos - La Nation C. 1, S. 99 da zikrediyor). Görüldüğü üzere, bu telâkki toprak ve kan gibi unsurların mahiyetine dayanmaktadır.

150. — Milletin sübjektif telâkkisine gelince, her ne ka-

dar bu telâkkinin esaslarına İtalyan Mazzini'de tesadüf edilmekte ise de, bunun sistemli izahını yapan Ernest Renan olmuştur.

Renan, Millet nedir? sorusunu cevaplamakla millet fikrinin muhtevasını da tayin etmiş oluyordu. Bu soru, kendisinin 1882 de Sorbon'da verdiği konferansın adıdır.

Renan'a göre, Millet bir ruhtur, ruhî bir esastır. Millet, ferdi varlığımızın en mahrem dokularına bağlı bir duygudur. Bu duygu, fertleri bir arada yaşamak iradelerinde birleştiren bir dayanışma duygusudur. «Milletin var oluşu, her gün tekrarlanan bir plebisittir.»

Daha önce Mazzini şöyle diyordu: «Vatan, her şeyden önce Vatan şuurudur. Bastığınız toprak, tabiatın sizin toprağınızla başkasının toprağı arasında çizdiği sınır ve toprağınızda akseden güzel lisan Vatanın sadece görünen şekilleridir.

Fakat hayatımızın şuur adını taşıyan o mabedinde Vatan'ın ruhu çırpınmıyorsa bu şekil hareketsiz bir cesede benzer... Vatan, Vatan'a olan imandır.»

Filhakika, Milletin sübjektif telâkkisinde başta gelen unsur bir iman, irade, bir şuurdur, bir duygudur.

Hakikaten millette ruha ve duyguya dokunan psikolojik bir hususiyet görmemek mümkün değildir. Zira, toplu bir halde yaşama isteği ile bir araya gelmiş insanlar milleti teşkil edeceklerdir. Toplu bir halde bulunma isteği ise, topluluk fertleri arasındaki tesanüt duygusunun neticesidir. Bu duygu da pek tabii olarak bir ruh ve fikir işidir.

151. — Milliyetçilik görüşü milletin geniş, müsamahalı ve yatkın telâkkisi yerine sert, dar ve müteassıp izah tarzını getirmiştir. Daha mükemmel bir insanlık geleceğine ulaşmak için barış içinde elbirliği ile kardeşçe yaşamalarını sağlayacak iyiniyet ideali yerine bir milletin diğerleri üzerinde üstünlük, kudret ve onları rametme iradesini ikame etmiştir.

Hoyrathık, kaba kuvvet ve intikam yeni telâkkiyi besleyen unsurlar haline gelmiştir.

Aslında ırkçılık ve onun doğurduğu Pan-Cermanizm, Pan-Slavizm, Pan-Turanizm gibi hareketler, sonunda Yahudi aleyhtarlığına müncer olmakla milleti ırk unsuruna dayanmak suretiyle izah etmek isteyen görüşün Adolf Hitler'in icraatı ile hürriyetçi değerlere karşı bir mücadele ve Büyük İhtilâlin getirdiği telâkkileri imhaya matuf bir hareket olduğunu açıkça ortaya koydu.

1789 sonrası Fransa'sında olsun, onu örnek tutan diğer memleketlerde olsun, millî şuurun uyanmasında ırk duygusu hiç bir rol oynamış değildir. İhtilâller ırk hakları uğruna meydana gelmemişler, insan haklarını talep ederek keyfî idarelere karşı vukubulmuşlardır.

Delos, bu halin «devrimizin en önemli hâdiselerinden biri» olduğunu söyler (La Nation, C. 1, S. 46).

152. — Millî şuur yerine ırk duygusunun kaim olması başlangıçta siyasî neticeler vermediği için zarar verici olmamıştı. Fakat, Alman telâkkisinden siyasî bakımdan neticeler ortaya çıkmaya ve bu neticeler tekmil insanlık için büyük tehlikeler doğurmağa başlayınca iş değişti.

İrk mevzuunda insan kütlelerinin kapıldığı vâhimenin, hayalî neticelerinin giderilmesi, ilmî hakikatın ortaya konması bir zaruret oldu.

Filhakika, 1933 de Almanya'da iktidara gelen Naziler ırk nazariyesine dayanan bir seri kanun kabul etmişlerdi. Nürenberg Kanunları adı ile tanınan bu kanunlarda ırkçılık nazariyeleri uygulanmakta idi. Yeni hükümlere dayanılarak Museviler türlü muamelelere maruz bırakıldılar. İnsanlar kısırlaştırılmağa başlandı.

İlk büyük endişe Çekoslovakya'da belirmişti. Çek Profesörü Zolschan, Alman idarecilerinin yalnız ve ilim yönünden ciddi bir esasa dayanmayan telâkkilerinin mahiyetini umumî efkâra anlatmak zarureti ile sürerek kendi memleketi Cumhurbaşkanı Masaryk'e başvurdu. İrk mevzuunda milletlerarası bir bilim münakaşası açılmasına önayak olmasını istedi.

Başkan Masaryk bu teklifi yerinde bulmuş ve bir konferans toplanması için «Prag Bilimler Akademisi» ne müracaat etmişti. Bir taraftan da, (Milletler Cemiyeti) teşkilâtına bağlı (Milletlerarası Fikrî İşbirliği Enstitüsü) ne Çekoslovakya Devleti adına başvuruldu.

Mesele, bu suretle Devletlerarası alana intikal ediyor ve bütün dünya halk efkârına bildirilmiş oluyordu. Bu sıralarda Papa ölmüş ve yerine şimdiki halefi Kardinal Pacelli seçilmişti. Yeni Papa XII. Pius, Çekoslovakya tarafından girilen teşebbüsü Hıristiyanlık namına tasvip etti. Avrupa ilim kurulları ve meşhur Carnegie tesisi de hareketi desteklediler. Milletler Cemiyetinin Devletlerarası bir toplantı yapılmasına karar vermesi bekleniyordu. Lâkin, Milletler Cemiyeti böyle bir toplantı yapılmasının kendi üyelerinden bulunan Almanya'ya hakaret teşkil edebileceğini düşünerek tasavvurdan vazgeçti. Bilâhare, İkinci Dünya Harbinin patlak vermesi için büsbütün suya düşmesine sebep oldu.

153. — Harpten sonra, Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Komisyonu, U.N.E.S.C.O. teşkilâtından ırk konusundaki yanlış telâkkileri ortadan kaldıracak çalışmalar için bir program hazırlamasını istedi(1949).

Tanınmış Antropoloji ve Sosyoloji mütehassıslarından müteşekkil bir komisyon kuruldu. Aynı zamanda, bir çok memleketlere mensup âlimlerin düşünceleri soruldu. Neticede, mütehassıslarla bilginlerin müşterek kanaatlerini ifade eden 18 Temmuz 1950 tarihli (Irk meseleleri hakkında Demeç) adlı vesika ortaya çıktı.

Bu vesika aynen şudur: (Tarafımızdan tercüme olunmuş ve şimdiye kadar yayınlanmak üzere yalnız Bay Hasan - Âli Yücel'e verilmiştir):

Irk meseleleri hakkında Demeç :

1. — Beşeriyetin bir bütün teşkil ettiği ve insanların aynı cinse, (Homo Sapiens) cinsine mensup oldukları hususunda âlimler umumiyetle, mutabık bulunuyorlar.

Bütün insanların bir asıldan neşet ettikleri de umumî olarak kabul edilmektedir. Muhtelif insan gurupları arasında mevcut farklar, irsiyeti tayin eden maddî cüzüllerin durumundaki değişikliklerle bu cüzüllerin bünye tebeddülâtı, tabii istifa ve bir erkeğin başka cinsten bir dişi ile birleşmesinden mütevellit istihaleler gibi ayırıcı tekâmül unsurlarından tevellüt etmektedir.

Bu suretle az çok müstakar ve az çok farklı guruplar teşekkül etmiştir. Bu guruplar ayrı maksatlarla muhtelif şekillerde tasnif edilmiştir.

2. — Biyoloji bakımından, Homo Sapiens cinsi, birbirinden bir veya müteaddit hususiyetlerle ayrılan bir kaç guruptan tereküp etmektedir. Fakat irsi ayrılıklara sebebiyet veren bu hususiyetler, insanın yaradılıştaki teşekkülünde görülen umumî vasıflara ve bütün insanlarda göze çarpın müşterek unsurlara nazaran çok azdır, ve bu, bütün guruplar için böyledir. Hülâsâ, insanlar arasındaki benzerlikler, farklardan daha büyüktür.

3. — Biyoloji bakımından bir ırk, Homo Sapiens cinsini teşkil eden guruplardan biri olarak tarif edilebilir. Bu guruplar birbirleriyle kaynaşabilirler. Fakat mazide bunları birbirinden az çok tecrid etmiş olan mâniler yüzünden bazı fizik farklar arz etmektedirler. Bu ayrılıklar, gurupların biyolojik tarihlerinde görülen hususiyetlerden neşet ediyor. Bunlar, aynı eserin çeşitli şekillerinden başka bir şey değildir.

4. — Hülâsâ, ırk kelimesi bir gurubu adlandırmaya yarar. Bu gurupların bariz vasıflarını fizik karakterlerin dağılışı veya birleşmesi tayin eder. Zamanla beliren bu karakterler tahavvülâta uğrar ve hattâ coğrafi veya kültürel ayırıcı unsurların tesiri ile kaybolur.

Muhtelif halk topluluklarında görülen bu karakterlerin mütehavvil tezahürlerini her gurup başka türlü hisseder. Müşahedelerimiz peşinen verilmiş hükümlerin

geniş ölçüde tesiri altında kaldığından muayyen bir gurupta vukua gelen her değişikliği keyfi ve yanlış olarak tefsire mütemâyil bulunuyoruz. Bu değişikliklerin, gurupları birbirinden kat'i surette ayıran esaslı farklar olarak kabul edilmesi bundan ileri geliyor.

5. — İlmî gerçekler (Faits) bunlardır. Fakat, ekseriyâ «ırk» kelimesi maalesef yukarıda izah edilen muayyen mânada kullanılmıyor. Bir çok kimseler, her hangi bir insan topluluğuna indî bir şekilde «ırk» diyorlar. Bu suretle bir çok millî, dinî, coğrafi veya kültürel topluluklar, bu kelimeye verilen çok yanlış mâna yüzünden, «İrk» diye vasıflandırılıyor. Halbuki, gayet açık bir hakikattir ki Amerikalılar, İngilizler, Fransızlar veya her hangi bir millet bir ırk teşkil etmedikleri gibi, Protestanlar, Kâtolikler, Müslümanlar ve Yahudiler de bir ırkı temsil etmezler. İngilizce veya her hangi başka bir dil konuşanlara falan ırka mensup denilemeyeceği gibi İzlandada, İngilterede veya Hindistanda yaşayan insanlar da bir ırk teşkil etmezler. Bunun gibi, Türk veya Çin kültürüne, yahut her hangi başka bir kültüre mensup olanlara da muayyen bir ırkın fertleri gözü ile bakılamaz.

6. — Milliyet, din, coğrafya, dil veya kültür bakımından guruplar teşkil eden insan topluluklarının mutlaka bazı ırk guruplarına tekabül etmesi de lâzım gelmez. Bundan başka, bu gurupların kültürel tezahürlerinin ırka has karakterlerle, isbatı kaabil hiç bir irsî münasebeti de yoktur. İrk kelimesinin hâlk dilinde kullanılması ile hasıl olan vahim hatâlar gözönüne alınarak bu tâbirin tamamen terkedilmesi ve «insan cinsi» in den bahsedileceği zaman etnik gurup tâbirinin kabul edilmesi çok gayanı temennidir.

7. — İnsan cinsinin bugün kabul edilen büyük gurupları hakkında âlimlerin mütalâası nedir? Antropoloji bilgileri insan ırklarını muhtelif şekillerde tarif etmektedirler. Fakat hâlen bunların ekseriyeti insan cinsinin büyük çoğunluğunu üç büyük gurupa taksim etmek hususunda mutabık bulunuyorlar:

Mongoloid gurubu, Negroid gurubu, Kokazoid gurubu.

Bu tasnifte tebellür eden biyolojik hâdiseler, sabit (Statique) değil, hareket (Dynamique) bir karakter arz etmektedir. Bu guruplar, vaktiyle, bugünkü gibi değillerdi. İleride daha da değişeceklerine hükmettirecek bir çok sebepler vardır.

8. — Bu tasnife tâli etnik guruplar ilâvesi için çok defa gayret sarfedilmiştir. Fakat bu tâli taksimatın sayısı hakkında mutabakat hasıl olamamıştır. Bunların çoğu henüz incelenmemiş ve taayyün etmemiştir.

9. — Bir Antropoloji bilgini ne şekilde bir tasnif ileri sürerse sürsün, hiç bir zaman zihni karakterleri dikkate almaz. Bugün umumiyetle kabul edildiğine göre, yalnız psikolojik yoklamalar (Test), bir taraftan fitri istidatları, diğer taraftan muhit, eğitim, öğretim gibi âmillikle diğer her hangi bir unsurun tesirlerini gereği gibi ölçmeğe kâfi gelmiyor.

Fizik ve sosyal muhit şartlarının doğurduğu farkları bertaraf etmek mümkün olan hallerde, testler muhtelif insan gurupları arasındaki fikri karakterlerin büyük benzerliğini ortaya koymaktadır. Başka bir şekilde ifade etmek lâzım gelirse denilebilir ki, eğer kültürel muhit muhtelif millî guruplara mensup insanlara, kaabiliyetlerini göstermeleri hususunda eşit imkânlar sağlayabilirse bunlar, ortalama ola-

rak, birbirine yakın, kabili mukayese neticelere ulaşabilirler. Şu halde, son yıllarda yapılan ilmi araştırmalar Confucius'un sözlerini teyit ediyor demektir (Milattan önce 551-478): «İnsanların tabiatı (mayası) aynıdır. Onları ayıran âdetleridir.»

10. — Bugünkü ilmi veriler, muhtelif halk topluluklarının veya etnik gurupların kültürleri ve medeniyet eserleri arasında görülen farkları intaç eden sebepler meyanında irsi yaradılış farklarının (Différences génétiques héréditaires) çok mühim bir unsur teşkil ettiği hakkındaki nazariyeyi teyit etmiyor. Bilakis, bu ayrılıkların her gurubun kültür tarihi ile izah edilebileceğini gösteriyor. İnsanın fikri tekâmülünde hâkim bir rol oynayan unsurlar, öğrenme ve intibak (plasticité) hassalâlarıdır. Bu çift kabiliyet bütün insanlarda mevcuttur. Bu, Homo Sapiens cinsinin hakiki karakteridir.

11. — İnsan gurupları arasında yaradılıştan gelme mizaç farklarının mevcudiyeti, kat'i olarak, hiç bir zaman isbat edilmemiştir. Buna mukabil, guruplar arasında görülebilecek yaradılış farklarının mahiyeti ne olursa olsun, bunların fertlere has ve muhitten gelme farklarıyla geniş ölçüde silindiği muhakkaktır.

12. — Ne şahsiyet, ne de karakter «ırk» a bağlı değildir. Bütün insan guruplarında şahsiyet ve karakter bakımından birbirinden çok farklı tiplere rastlanmaktadır. Bu bakımdan, bazı insan guruplarının diğerlerine nazaran daha üstün olduklarına hükmettirecek hiç bir sebep yoktur.

13. — Irkların birleşmesi hakkında toplanabilen bütün bilgiler bu birleşmelerin en eski zamanlardanberi vukubulmakta olduğunu gösteriyor. Filhakika, irkların teşekkülünü, inkırazını ve birleşmesini intaç eden başlıca hâdiselerden biri, başka irklara veya etnik guruplara mensup erkeklerle dişilerin birleşmesidir. Irk birleşmelerinin zararlı biyolojik tesirleri gördüğü hiç bir zaman isbat edilememiştir. Elverişsiz bedenî veya ruhi karakterlerin (bedenî âhenksizlik ve zihni tereddî gibi) melezlerde tezâhür edeceği hakkındaki nazariye vakıalarla hiç bir zaman isbat edilememiştir. Binaenaleyh, muhtelif irklara mensup fertler arasında evlenmeyi menettirebilecek biyolojik hiç bir sebep yoktur.

14. — Biyolojik bir vakıa olan ırk ile bu konudaki ırk efsanesini yekdiğerinden ayırmak lâzımdır. Hakikâta ırk, biyolojik bir hâdise olmaktan ziyade içtimai bir efsanedir. Bu efsane içtimai ve ahlâki sahada muazzam fenalık (tahribat) yapmıştır. Daha son zamanlarda sayısız insan hayatına mal olmuş ve yine sayısız ıztıraplara sebebiyet vermiştir. Milyonlarca insanın normal bir şekilde gelişmesine mâni olmakta ve medeniyeti, yaratıcı unsurların işbirliğinden mahrum etmektedir. Etnik guruplar arasındaki farklara dayanılmak suretiyle cemiyet dışı etmek veya müşterek tedbirler almak doğru olamaz. Esas, biyolojik ve sosyal bakımdan insanlığın bir bütün teşkil etmekte olmasıdır. Bu vakıayı kabul etmek ve binnetice hattâ hareketini ona göre tanzim, eylemek zamanımız insanının ilk vazifesidir. Bu, meşhur bir biyolojik âliminin 1875 de yazdıklarını kabul etmekten ibaret basit bir vazifedir:

«Medeniyet inkişaf ettikçe ve küçük kabileler daha büyük topluluklar hâlinde birleştikçe, en basit bir sağduyu her ferde şu gerçeği kabul ettirecektir; herkes sosyal insiyaklarından ve iyi niyetinden bütün millet efradını faydalandırmağa mecburdur. Hattâ bu milletin efradını şahsen tanımaya bile... Bu merhale aşıldıktan sonra, tek milletlere ve bütün irklara mensup insanları bu hareketten mende-

bilecek şey, ancak sun'î engeller olabilir.» İşte, Ch. Darwin «İnsanın menşei» adlı eserinde böyle söylüyordu (ikinci tabı, 1875, sayfa 187-188).

Filvaki, bütün insanlık tarihi işbirliği insiyakının insandâ tabii bir temayül olduğunu göstermekle kalmıyor, bu insiyakın diğer bütün hodbince temayüllere nazaran, daha derin kökleri olduğunu isbat ediyor. Zaten başka türlü olsaydı, yüzlerce ve binlerce yıl insan topluluklarının dâima daha büyük teşkilâta doğru, devamlı olarak tekâmül ettiği görülebilir miydi?

15. — Bütün bu mülâhazaların insanlar arasındaki eşitlik meselesi üzerinde görülen tesirlerini tetkik edelim. Evvelâ, gayet kat'î bir ifade ile belirtmek lâzımdır ki, ahlâkî bir prensip olarak ele alındığı takdirde, eşitlik bütün insanların aynı derecede kabiliyetli olduğu yolundaki görüşe hiç bir veçhile istinat etmemektedir. Filvaki, her etkin gurubun içindeki insanların istidat bakımından birbirlerinden çok farklı oldukları âşikâr bir hakikattir. Bununla beraber, insan gurupları arasındaki ayırıcı farklar hakkında o derece mübalâğalı davranılmıştır ki eşitlik prensibinin inkârına kadar gidilmiştir. Bu sebeple, ilmi bir şekilde tesbit edilmiş olan fertler ve guruplar ârasındaki farklar meselesini kat'î bir şekilde izah etmeyi faydalı buluyoruz:

1 — Antropoloji bilginleri, yalnız fizik ve fizyolojik karakterlere istinaden ırkları tasnif edebilecek durumda değildirler.

2 — Bugünkü bilgilerimiz dahilinde, ister zekâ, ister mizaç ele alınsın, insan guruplarının birbirinden ruhi vasıflarla ayrıldığı hakkındaki tez de hâlen isbât edilmiş değildir. İlmî araştırmalar gösteriyor ki fikri istidatlar seviyesi, bütün millî guruplarda hemen hemen aynıdır.

3 — Muhtelif Homo Sapiens gurupları arasında mevcut sosyal ve kültürel ayrılıkların tayininde irsî (génétiques) farkların ehemmiyeti olmadığı yolundaki düşünceyi (opinion) tarihi ve sosyal tetkikler takviye (teyit) etmektedir. Muhtelif guruplarda görülen sosyal ve kültürel tahavvüller, umumiyetle irsî teşekkülün değişiklikleri ile alâkalı değildir. Öyle büyük içtimai istihaleler görülmüştür ki irki tıpe vukua gelen tahavvüllere hiç bir veçhile tekabül etmemektedir.

4 — Melezleşmenin, biyolojik sahada fena neticeler verdiğini isbat eden hiç bir delil yoktur. İçtimai alanda müşahede edilen iyi veya fena neticeler sosyal unsurlardan tevellüt ediyor.

5 — Normal her ferd müşterek hayata katılmağa, karşılıklı vazifelerin mahiyetini idrake, müteakibi taahhüt ve mükellefiyetlere riayete kabiliyetlidir. Muhtelif millî guruplara mensup insanlar arasında görülen biyolojik farklar, siyasi veya içtimai teşkilâtı, normal hayatı ve sosyal münasebetleri asla ihlâl etmez.

Nihayet, biyolojik araştırmalar cihanşümul bir kardeşliğin mevcudiyetini ortaya koymuştur. Zirâ, insan fitri bir temayül neticesi olarak işbirliğine şitap etmek zorundadır ve bu insiyak tatmin edilmediği takdirde fertler ve milletler bundan aynı derecede zarar görüyorlar. İnsan, tabiatı itibariyle sosyal bir varlıktır. Bu varlık, şahsiyetinin tam inkişafını benzerleri ile mübadelelerde bulunmak suretiyle sağlayabiliyor. İnsanlar arasındaki bu sosyal rabıtayı inkâr etmek parçalanmayı intaç ediyor. Bu itibarla her insan, karde-

şinin koruyucusu dur. Her ferd, gözülmez bir surette bağı-
lı bulunduğ u beşeriyetin bir cüz'üdür.

Prof. Ernest Beaglehole (Yeni Zelanda), Prof. Juan Comas (Meksika), Prof.
L. A. Costa Pinto (Brezilya), Prof. Franklin Frazier (Amerikâ Birleşik Devletleri),
Prof. Morris Ginsberg (Büyük Britanya), Dr. Humayun Kabir (Hindistan), Prof.
Clâude Lévi - Strauss (Fransa), Prof. Ashley Montagu (Sözcü, A. B. D.).

Bu metin isimleri aşağıda yazılı şahsiyetlerin telkinleri üzerine Profesör Mon-
tagu tarafından gözden geçirilerek kat'i şeklini almıştır:

Hodley Cantril, E. G. Conklin, Gunnar Dahlberg, Thédosius Dobshansky, L. C.
Dunn, Donald Hager, Julian Huxley, Otto Klineberg, Wilbert Moore, H. J. Muller,
Gunnar Myrdâl, Joseph Needham.

Bu demeç ortaya çıktıktan sonra ilmî hakikat anlaşıldı. Irkın millî
şuurla hiç bir alâkası yoktur. Irk, sadece zoolojik bir vakıadır.

153. — **Türk milliyetçilik telâkkisine** gelince, bizim millî Devlet
devri adını verdiğimiz zamanımız düşüncesini açıkça anlayabilmek için
biraz evvelinden meseleyi ele almak icap eder.

1908 Meşrutiyeti dahi kanaatimizce bir «Türk Milleti» duygusunun
yerleşmesini temin edememiştir. Osmanlı Meclisi Mebusanında bu za-
manda «Benim Osmanlılığım, Osmanlı Bankasının Osmanlılığı kadardır»
diyen mebuslara tesadüf etmekteyiz. Parlâmentoyu terki eden milletve-
killerinin çoğunluğunu Türk olmıyan temsilciler teşkil etmektedir. Bu
muhtelif unsurları birleştiren müşterek bir bağ yoktur. Bizzat Türk un-
sur, hele Araba karşı, bir aşağılık duygusu içindedir. Ziya Gökalp, Tür-
küm diyen herkesi Türk tanımak lâzımdır, derken buna işaret etmek is-
temiş olsa gerektir.

Filhakika, Gökalp'a göre milletin ırkla bir ilgisi yoktur. Millet aynı
terbiyeyi almış olan insanlardan tereküb eder. Bu insanların millî mef-
kûre sahibi olmaları kâfidir.

154. — Şayet İstiklâl Savaşı olmasaydı millet telâkkisi de-
meydana gelemeydi. Türkiyenin insanları ilk defa vatan kurtuluşu dâva-
sı karşısında müşterek bir millî ideale bağlanmışlardır. Teşkilâtı Esasiye
Kanununun gerekçesinde aynen şu satırları görüyoruz: «Devletimiz bir
Devleti Milliyedir. Beynelmilel veyahut fevkalmilel bir Devlet değildir.
Devlet, Türkten başka millet tanımaz. Memleket dahilinde hukuku mü-
tesaviyeyi haiz başka ırktan gelme kimseler bulunduğundan bunların
ırkî mübayenetlerini mâni millet tanımak caiz olamaz... Her yeni millet
gibi Türk milleti de aynı ırktan gelmiyen efradı muhtevi olabilir. Ancak
Türklük camiasıdır ki bütün urûku (ırkları) cemetmek kabiliyetini
haizdir.»

Millî Mücadelenin ilk safhasını teşkil eden (Kuvayı Milliye) vakıası ile muhitimizin fertleri arasında bir şuur birliği husule gelmiş; (Kuvayı Milliye) nin teşkilâtlanması ve bağımsız bir vatanda yaşamak iradesi ve kararı ile bir birlik meydana getirme şuru belirmiştir. Bu şuur, bir arada yaşama arzusunun ifadesi olmuştur. «Türkten başka millet tanımmak» tan kasıt bunu anlatmaktadır. «Devletimiz bir Devleti Milliyedir.» dendiği zaman anlatılmak istenen budur.

Görülüyor ki, Türk milliyet anlayışı milleti, fertlerini halihazır tehlikelere karşı ve gelecekteki düşünce ve emellerinde birleştirici vasıfta bir topluluk olarak anlar.

Türkiye Devleti bu anlayışa göre kurulmuştur. Anayasasına hâkim olan esaslar bu telâkkiyi aksettirirler.

Türk Anayasası Devletin vatandaşını tayin ederken böyle yapmıştır.

Filhakika, Anayasa milleti Nürenberg kanunlarının tamamen zıddına anlamıştır. Nitekim, 88 inci madde: «Türkiyede din ve ırk ayırd edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese Türk denir.» hükmünü koymuştur. Bu vatandaşları birlik halinde tutan şey idealleridir. İdealleri, hür insanlar olarak bağımsız bir topluluk halinde yaşamak ve kendilerine mes'ut bir gelecek hazırlamaktır. Daimî gayeleri ve menfaatleri bundan ibarettir. İktidarı bu maksat için meşru görmüşlerdir.

Bu izahlardan sonra milleti tarif etmek istersek onun bağımsızlık içinde yaşamasına her hangi bir engel çıktığı takdirde tepki gösterebilen insan topluluğu olduğunu söyleyebiliriz.

155. — Milleti böylece belirttikten sonra Devletin diğer maddî unsurunu meydana getiren ülkeye den söz açabiliriz.

ÜLKE :

156. — Milletın üzerinde yaşıyacağı belli yere Hukuk dilinde ülke diyoruz.

Ülke yeryüzünün bir parçasıdır. Bu bakımdan toprak; onun üzerindeki sular, yâni göller ve nehirler, deniz kıyıları; ve bütün bu yeryüzü parçaları üstündeki hava tabakası Devlet ülkesidir.

Anayasamızın 89 uncu maddesinden anladığımızı göre bu ülkeye memleketimiz bakımından «Türkiye» adı verilmektedir. Türkiyenin yer-

yüzünün hangi parçasını kaplamakta olduğunu tesbit etmek için bazı Devletlerarası vesikaları gözden geçirmemiz icabettir.

157. — Memleketimizin Batı sınırı 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Andlaşması ile çizilmiştir. Bunun gibi, Yurdumuzun diğer sınırları da hep birer devletlerarası vesikayla tayin edilmiş bulunmaktadır.

Lozan barış andlaşmasına göre (Madde 2), «Evvelâ - Bulgaristan ile :

Rezvaya munsabından Türkiyeye, Bulgaristan ve Yunanistana ait üç hududun Meriç üzerinde kâin nokta İltisakına kadar;

Bulgaristanın elyevm tahdid edilmiş olduğu şekilde cenup hududu.

Saniyen Yunanistan ile :

Oradan, Arda ve Meriç nehirlerinin birleştiği noktaya kadar;

Meriç mecrası:

Oradan, Arda menbainâ doğru bu nehir üzerinde Çörek köyün hemen civarında olmak üzere arazi üzerinde tayin edilecek bir noktaya kadar;

Arda mecrası:

Oradan, cenubu şarkî istikametinde Bosnâ köyün bir kilometre munsap cihetinde Meriç üzerinde kâin bir noktaya kadar.

Bosnâ köyünü Türkiye'de bırakan hissolunacak derecede müstakim bir hat.

Çörek köyü, beşinci maddede zikredilen komisyon tarafından âhalisi ekseriyet itibarıyla Türk veya Rum olarak tanılacağına göre Türkiye'ye veya Yunanistana verilecektir. 11 Teşrinievvel 1922 tarihinden sonra bu köye hicret eden ahâli bu hususta hesaba alınmayacaktır.

Oradan Adalar Denizine kadar Meriç mecrası.»

«Madde 12 — İmroz ve Bozca adaları ile Tavşan adalarından gayri Bahrisefit adaları ve bilhassa Limni, Semendirek, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adaları üzerinde Yunan hâkimiyetine dair 17-30 Mayıs 1913 tarihli Lozan Muahednamesinin 15 inci maddeleri ahkâmına tebean 13 Şubat 1914 tarihli Londra Konferansında itti-haz edilip 13 Şubat 1914 tarihinde Yunan Hükûmetine tebliğ edilen karar, işbu muahednamenin İtalyanın hâkimiyeti altına vaz edilen ve 15 inci maddede mezkûr olan adalara müteallik ahkâmı mahfuz kalmak şartıyla, teyid edilmiştir. Asya sahilinden üç milden dîn mesafede kâin adalar, işbu muahdedede hilâfına sarahat bulunmadıkça, Türk hâkimiyeti altında kalacaklardır.»

«Madde 15 — Türkiye, zirde tadat olunan adalar üzerindeki bîcümle hukuk ve müstenidatından İtalya lehine feragat eder. Elyevm İtalyanın tahtı ısgalinde bulunan Astampalya, Rodos, Kalki, Skarpanto, Karoz, Piskopis, Misiros, Kalimnos, Leros, Pâtmos, Lipsos, Sombeki ve İstanköy adaları ile bunların tevabiinden olan adacıklar ve Meis adası.»

158. — Yurdumuzun Kuzey sınırını bir taraftan Karadeniz, diğer taraftan Sovyetler ile aramızdaki andlaşmalar tesbit eder.

16 Mart 1921 tarihinde Devletimizle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği arasında Moskova'da imzalanmış olan andlaşmaya göre, «Türkiyenin şimali şarkî hududu» Karadeniz kıyısında Sarp köyünden başlar. Buradan, Hedis - Meta dağı ile Vayşet dağının hattı taksimi miyahı, Kani dağı, Ardahan ve Kars'ın idâri hudutları, Arpaçay ve Aras suları, Karasu olmak üzere devam eder.

159. — Buradan itibaren sınır çizgisi Türkiye ile Sovyet Rusya'nın Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan Devletleri arasında ortaklaşadır.

Bu parçayı tesbit etmiş olan vesika, 13 Ekim 1921 tarihli Kars Andlaşmasıdır ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetiyle, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan Sosyalist Şûralar Cumhuriyetleri Hükûmetleri arasında hududu muahedenin 3 numaralı ekinde gösterildiği şekilde çizmiştir. Bu muahedenin 4 üncü maddesine göre Moskova muahedesıyla tesbit olunan hudut teyid olunmuş ve beşinci maddesinde Ermenistan ve Azerbaycan Şûraları Hükûmetleriyle Türkiye arasında hududun muahedenin 3 numaralı ekinde gösterildiği yazılmıştır. Bu üç numaralı ekte sınır çizgisi şöyledir: Rumiye köyü, Arazdayan istasyonu, Taşburun dağı — Cehenem deresi, Yakarsik dağı — Bulak — Kömürlü dağı — Sayât dağı — Gamsur dağı — Gökdağı — Eski Nahçıvan kâzasının idarî hududunun şark kıyısı,

Türkiye ile İran arasındaki sınır, 23 Ocak 1932 tarihli Tahran andlaşması ile çizilmiştir.

Bu hudut, Aras nehri ile Karasu ırmağının birleştiği noktadan başlar. Borolan gölüne gider. Küçük Ağrı istikametinde devam eder. Oradan Tücc tepesine uzanır ve Top mevkiine gelir. Oradan Salep civarına iner. Ayubey dağlarından geçerek Yarımkaşaya gelir ve Çukurrehe gider. Karagüney tepesinden geçer. Kızıltiyaret tepelerine gelir. Sarıçimen dağlarından ve Hızırabadan geçer. Kanireh vadisine iner, Molla Mehmet dağına uzanır. Kuç dağıni bulur. Oradan Suravu dağına iner. Bu dağdan Kotuldağa kadar gider ve Alader dağına uzanır. Bu dağdan da Garaşın dağına gelir ve 99 numaralı hudut taşında biter.

160. — Irak ile Türkiye arasındaki sınır hakkında Lozan Andlaşmasının üçüncü maddesinde şu hüküm vardır:

«Saniyen - Irak ile:

Türkiye - Irak arasındaki hudut 9 ay zarfında Türkiye ile Büyük Britanya arasında sureti muslihanede tayin edilecektir.

Tayin olunan müddet zarfında iki Hükûmet arasında itilâf husule gelemediği takdirde, ihtilâf, Cemiyeti Akvam Meclisine arz olunacaktır.» Bu Muahednamenin yukarıdaki hükmü icabınca, 5 Haziran 1926 tarihinde Ankarada Türkiye - İngiltere ve Irak Hükûmetleri arasında aktolunan bir hudut muahedenamesi imza edilmiştir. Ankara Andlaşmasının birinci faslı Türkiye - Irak hududuna dairdir ve Brüksel hattı adı verilen çizgiyi hudut itibar etmiştir. Bu hat şöyle tarif edilmektedir:

Dicle nehriyle Hâbur çayının birleştiği noktadan Hâzil çayına kadar; buradan Silyomezden geçen çay kolu havzasının şimalindeki tepeye kadar, oradan Bilâkis dağına kadar; bu noktadan itibaren Bayco çayının Robozaktaki kolu kaynağı - bu çayla Robozakın şark - cenubu şarkisindeki 6834 râkımlı tepeden şimal - şarkı şimalindeki boğaz, Boğazdan inen küçük çay Talveginin Hâbur çayı ile birleştiği yere kadar; Hâbur çayı munsabına doğru bu çayla Aruş ve Ceramus bölgesinden inen bir çayla iltisakına kadar; bu çayı takiben Kâşureden gelen çayı şimalde bırakarak birincisi Ceramustan, ikincisi Aruştan inen ilki mühim kolun yekdiğeriyle te-

lâkisine kadar; burada bu iki kol arasındaki su taksim hattı üzerinde 6571 râkımına şarka doğru giden vâdi talveği; evvelkinin şarkında kâin 9063 râkımına kadar bu hattı müstakim miyah ve sonra Lizen çayı havzasının cenup tepesiyle Çeramustan gelen kol havzası ve tepesinin noktâi telâkisine kadar; oradan inen Zap çayı kolu havzasının şimal tepeleri boyunca bu sonuncu tepe hattı; Uzkiyanın tahminen iki kilometre şimali garbisindeki tepesine kadar; Uzkiye yakınında ve şimali şarkisinde kâin bu tepeden Zap kolunun kaynağına kadar; Zap çayına kadar bu kol; Zap çayını munsabına doğru takriben Bayçukanın bir kilometre cenubunda kâin bu noktâya kadar; Beyhinin cenubundan ve Çalın şimalinden geçen çay havzasına kadar şark istikameti; Boricandan geçen Zap kolunun cenup hattıbâlası boyunca uzanan ve Şilukun garp - cenup garbında Avmarekin kaynağına yakın bulunan noktâyâ kadar; buradan bu kaynağa kadar; bu kaynaktan Avmarekin garp kolu, Kesrik ve Nervek arasındaki boğaza inen Küçük çay müntehasına kadar; bu küçük çay kendi kaynağına kadar; mültekası Nervek şimalindeki Avmarekin şark kolundan çıkan suya kadar; bu su kendi munsabına kadar; bu mültekadan Avmarek ile Rudbarişin sularının ayrıldığı hattı bâlâyâ; bu hattı bâlâ Şeh Muammer yakınında ve şimalinde bu çaya akan Rudbarişin kolu kaynağına en yakın noktâyâ kadar; bu kaynağa kadar doğru bir hat; yukarıdaki kol Dehin cenubunda ve çayın munsabına kadar munsaba doğru akan Rudbarişindir.

Bu çay kendi munsabına kadar; bu kaynaktan Rudbarişin ve Herkinin şarkı ve yakınındaki Şemsidinan kolu sularını ayıran hattı bâlâyâ kadardır; buradan o kolu besliyen en yakın çaya; bu çay ve kol Şemsidinan suyuna kadar; buradan Şimsidinan suyu havzasının cenup tepesine; bu tepe Boyahın şark ve yakınından geçen Hacıbey çayı ve kolu arasındaki zirve hattı ile birleştiği yere kadar; Hacıbey çayına kadar uzayan bu tepe hattı; Hacıbey çayı menbainâ doğru İran hududuna kadar.

161. — Suriye ile memleketimiz arasındaki hududa gelince, Lozan Andlaşması yine üçüncü maddesinde şöyle demiştir:

«Evvelâ - Suriye ile :

20 Teşrinievvel 1921 tarihinde akdolunan (ki bu vesika Ankara İtilâfnamesi adı ile meşhurdur) Fransa - Türkiye İtilâfnamesinin 8 inci maddesinde musarrah ve muayyen hudut»;

Burada bahsi geçen 8 inci madde şudur: «Mâdde: 8 — Hattı hudut İskenderun körfezi üzerinde Payas mevkiinin hemen cenubunda olmak üzere intihap olunacak bir noktadan başlayacak ve kariben Meydanı Ekbeze doğru gidecektir. (Şimendifer istasyonu ve bu mevki Suriyede kâlacaktır). Oradan hattı mezkûr Marsuva mevkiini Suriyeye ve Karnaba mevki ile Kilis şehrini Türkiyeye bırakmak üzere cenubu şarkıye doğru meyledecektir. Oradan Çobanbey istasyonunda demiryoluna mülâki olacaktır. Badehu, Bağdat demiryolunu takibedecek ve demiryolunun plâformu Nusaybine kadar arazisi üzerinde kalacaktır. Oradan Nusaybin ile Cezireî İbni Ömer arasındaki eski yolu takibederek Cezireî İbni Ömer de Dicleye vâsıl olacaktır. Nusaybin ve Cezireî İbni Ömer mevkileri ile yol Türkiyeye kalacaktır. Bu yoldan istifade hususunda her iki memleket aynı hukuka malik olacaklardır. Çobanbey ile Nusaybin arasındaki demiryolunun istasyon ve mevkileri demiryolu platformunun aksamından addedilerek Türkiyeye kalacaktır.»

162. — Ankara İtilâfnamesinin yedinci maddesi İskenderun mintakası için hususî bir idare kurulacağını söylemekte idi. Bu hük-

me istinaden 29 Mayıs 1937 tarihinde Cenevrede Türkiye ile Fransa arasında (Sancağın tamamiyeti mülkiyesini tekeffül eden muahede) adı ile bir senet imza edilmişti. Bundan sonra, 23 Haziran 1939 da Türkiye ile Fransa arasında Ankarada bir andlaşma imza edilmiştir. Bu andlaşmanın birinci maddesi ile, Fransa, Hududun Karasu'yun eski hududu kestiği noktadan itibaren 230 numaralı hudut taşına kadar uzanacağını, 419 numaralı hudut taşından Askoran'a ve Kocakayran'a imtidad edeceğini, oradan güney doğuya 1010 râkımlı tepeye ve Karaduran deresini takiben denize ulaşacağını kabul etmiştir.

Bundan sonra da Türkiye Devleti 11 Temmuz 1939 tarihli ve 3711 sayılı Kanun ile Hatay vilâyetini kurmuştur.

163. — Türkiye ülkesinden bahsederken hususî bir rejim altında bulunduğunda şüphe olmıyan bir yerden daha bahsetmek lâzım gelir ki bu da Caber kalesidir. Caber kalesi kuzey Suriyede Fırat nehrinin orta mecrasının sol sahilinde bir kale harabesidir. Burada «Türk mezarı» adı verilen bir mezar vardır. Rivayete göre, Süleyman Şah Fıratı geçerken boğulmuş ve buraya gömülmüştür. İkinci Abdülhamit zamanında buradaki mezar yeniden yaptırılmıştır.

1919 sonbaharında burasını İngilizler işgal ettiler. Milletler Cemiyeti Suriyeyi Fransız mandası altına verince kale de Suriye hudutlarına girdi.

20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile akdeylediğimiz Ankara İtilâfnamesinin 9 uncu maddesinde bu kalenin Türkiye hududundan 100 kilometre uzakta olmasına rağmen Türk toprağı sayılacağı ve burada muhafızlar bulundurmamak ve bayrak çekme hakkının Türkiyeye ait olduğu yazılmıştır.

İtilâfnamenin 9 uncu maddesi şudur: «Madde: 9 — Sülâlei Osmaniyenin müessisi Sultan Osmanın büyük pederi Süleyman Şahın Caber kalesinde kâin ve Türk Mezarı namıyla maruf Merkadi, müştamilâtiyle beraber Türkiyenin malı olarak kalacak ve Türkiye orada muhafızlar ikame ve Türk bayrağı keşide edebilecektir.»

164. — Memleketimiz için, çerçevesini yukarıda gösterdiğimiz ülke, modern devletlerde görülen bir unsurdur. Tarihte bir çok göçebe devletlere raslamak mümkündür. Bugün bile ülke için, Devletin faaliyetlerini icra ettiği muhittir, diyenler çoktur. Bunlara göre, ülke Devletin bir unsuru sayılmamalıdır. Esasen Bodin'e ve Kant'a gelinceye kadar yapılmış olan Devlet izahlarında ülkeden bahsedildiğine raslamamaktayız. Lâkin bugün için medenî devletlerde hiç şüphe yok ki, ülke bir unsur teşkil eder (Cadre de compétence - Yetki çevresi: Burdeau). Çünkü, Maunier'nin dediği gibi, medeniyet, her şeyden önce, bir coğrafya olayıdır. Kaldı ki, bugünkü Devlet anlayışı bakımından ülkenin ehemmiyetini Jeopolitik adı

verilen bilgi dalı ispata kâfidir. Ülke olmadıkça ne Devletin yurt koruma meselelerinden ve hattâ ne de Devlet içerisinde toprak mülkiyeti rejiminden bahsedilmemek lâzım gelir. Bu bakımdan ülke, Devlette iktidarın bağımsızlığı şartını meydana getirdiği gibi, millî topluluğun da bir âmili sayılır.

165. — Devletin ülke üzerindeki hakkının mahiyetine gelince, bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.

Bir kısım bilginler (Laband, Jellinek) Devletin bu hakkını egemenlik olmak üzere tavsif etmişlerse de, egemenlik eşya hakkında bahis mevzuu olamayacağından ve ülke ise maddeten bir eşya yığını teşkil ettiğinden bu izah tarzı tatmin edici olamamıştır.

Diğer bir görüş (Hauriou), Devletin ülke üzerinde bir mülkiyet hakkı mevcut olduğu tarzındaki telâkkidir. Fakat, mülkiyet hakkı telâkkisi de isabetli bulunmamıştır. Zira, şayet ülke ve bu arada faraza toprak, yâni arazi Devletin mülkü olacak olursa fertlerin bir mülkiyet hakkından bahsedilememek lâzım gelecektir.

Onun içindir ki modern müellifler (Burdeau - Manuel, 5. Bası, S: 11 ve Traité, C: II, s. 81 ve son.) Devletin ülke üzerindeki hakkını özel vasıfta bir «aynî hak» olarak görüyorlar. Bunlardan bazıları (Bonnard) bu hak, bir idarî aynî haktır, diyor. Diğer bir kısım da müessesevî bir aynî haktan söz açıyor (Dabin). Zamanımız Hukukçularının müttefik oldukları nokta, Devletin ülke üzerindeki hakkının özel bir mahiyet taşıdığı ve bu hakkın aynî haklar nev'inden bir hak olduğudur. (Ülkenin çeşitli kısımları vardır. Bunlarla bilhassa Devletlerarası Hukuk meşgul olur).

EGEMENLİK :

166. — Yukarıda verdiğimiz millet tarifinin esas vasfı bağımsızlıktır. Zira, bağımsızlığın bulunmadığı yerde milletten bahsedilemez. Bağımsızlık, hiç şüphe yoktur ki, Devlet içerisinde egemenlik meselesini ortaya çıkarır. Bağımsız olan milletin kurduğu Devlet, yalnız kendi egemenliği altında yaşamakta olan Devlet demektir. Daha önce (İktidar) bahsinde gördüğümüz gibi, Devleti egemenlik dışında tarif eden müellifler de yok değildir. Lâkin biz Devleti bağımlı düşünmedikçe onda egemenliği de kabul etmek mecburiyetindeyiz. Devletin egemenliğine (hükümranlık) adı da verilir.

Devlette, Devlet faaliyetlerinde hâkim olan bir irade vardır. İşte,

egemenlik bu iradedir. Egemenliğin sahibi olan organ ise, Devletin en yüksek organıdır.

Devletin vasıflarından biri de iktidar veya siyasî otorite sahibi olusudur. İktidar olmadıkça toplum düzenini sağlamak mümkün olmaz. Aynı zamanda, Devletin yanbaşında bu çeşit bir kudrete sahip olan başka varlık bulunmamalıdır. Zira, ancak bu sayede Devlette bağımsızlık mevcuttur, diyebiliriz. Burada mevzubahs olan kudret egemenliğe vücut verir. Yâni Devlette egemenlik dediğimiz şey, bu kudrete dayanır. Bir kısım müellifler de bu mevzuda toplumsal bir zaruretin varlığını kabul ederler. Aksi halde, derler, anarşiye düşmek tehlikesiyle karşılaşılır. Duguit bu fikirdedir. Diğer bir kısım müelliflere göre, Devlet tabiaten bu hakka sahip bulunmaktadır. Yâni bu mânada egemenlik, kudretin huku-kî bakımından ifadesinden başka bir şey değildir.

Görülüyor ki, egemenlik, emir almaksızın emredebilmek demektir.

167. — Anayasanın 3 üncü maddesine göre «Egemenlik, kayıtsız şartsız millettir.» Egemenliğin millette oluşu, her Devlette görülen bir şey değildir. Burada meseleyi insan toplumlarının tarihleriyle ilgili görmek şarttır. Türk Anayasası bu prensipten sık sık bahsetmiştir. Meselâ, 16 ncı maddesinde milletvekillerinin Meclis önünde nasıl and içeceklerini tesbit ederken Millet egemenliğini ileri sürdüğü gibi, 38 inci maddesinde Cumhurbaşkanının andiçme formülü için aynı esası koymuş; ve hattâ, 8 inci maddesinde mahkemelerin millet adına yargı hakkını kullanacaklarını yazmıştır. Millet egemenliği meselesi, Devlet içerisinde kimin son sözü söyleyeceği meselesidir. Bunu aydınlatmak için fikirlerin tarih içerisindeki gelişimine göz atmak lâzımdır. Bu bakımdan, millet egemenliği, modern anlayışına gelinceye kadar başlıca üç devrede incelenebilir, diyebiliriz.

168. — 1 - Contrat Social'a kadar: Roma'da egemenlik (imperium) mutlak ve ferağ olunamazdı.

Hıristiyanlık, egemenliği Tanrı vergisi saymıştır. Saint Thomas'ya göre, bu egemenliği Tanrı, halka vermiştir. Fakat halk tecrübesiz olduğundan onu başkasına verir. Bu nakletmenin en mükemmel yolu da seçim tarzıdır.

Fransada millet egemenliği fikri XIV üncü yüzyılda müdafaa edilmeğe başlandı. XV inci yüzyıl sonunda Philippe Pot: «Krallık Kral için değil, kral krallık içindir» diyordu. XVI ncı yüzyılda Suarez'i görüyoruz. Suarez, tabii hürriyeti kabul eder. Ona göre, iktidar ancak bir toplumsal sözleşmeden çıkabilir.

Bu devirlerde iki nazariye çarpışmaktadır. Biri, Monarkomakların görüşü ki, egemenliğin başlangıçta halkta olduğunu ve kullanılmasının krala bırakılmış bulunduğunu müdafaa eder; diğeri de, mutlak egemenlik görüşüdür. Mutlak egemenlik görüşüne bağlı olanlardan bir kısmı; meselâ Bodin, bu mutlaklığı Tanrı hukukuna dayandırmakta idiler. Diğeri, halkın bir tâbiyet sözleşmesi (Pactum subjectionis) ile egemenlikten vazgeçmiş olduğunu ileri sürerler. Hobbes'un görüşü budur. Başka hukukçular kralın zamanasını ile egemenlik hakkını kazanmış bulunduğunu söylerler (Loyseau).

XVII nci yüzyılda Tabii Hukuk Mektebi Suarez'in görüşünü tekrar ele aldı. Grotius bu hareketin başına geçmiştir. Bu mektep sayesinde ayrı bir millet egemenliği teorisi ortaya çıkmıştır.

169. — 2 - **Rousseau'nun görüşü:** Rousseau'ya göre, tabiat halinde **hürriyet vardır.** Böyle olunca, acaba bugünkü tâbiyet nereden çıkabilir? Aile, sınıf üstünlüğü, fetih, kölelik bunu anlatamaz. Şu halde, iktidar tabiattan gelme değildir. Ancak, bir anlaşmadan ortaya çıkabilir. Her ortak bütün haklariyle kendisini tamamiyle topluluğa vermiştir. Burada herkes eşit şartlar içindedir. Birleşmeden Devlet meydana gelmiştir. Bu Devlet egemenliğe sahiptir. Egemenliğin temeli de genel iradedir. Genel irade, «fertlerin ortaklaşa iyiliğe tatbik edilen değişmez iradesidir.» İrade parçalanamayacağından egemenlik de bölünemez. Aynı zamanda, ne başkasına verilebilir, ne de zamanla elde edilebilir. Egemenlik ya tamamen vardır, veyahut da hiç yoktur.

Büyük İhtilâl ,milletin kişilik sahibi bir varlık olduğunu teyit ve egemenlik hakkını ona izafe etti. Bu telâkkinin tatbikî bir önemi olmuştur. Zira, kralın egemenliği yıkılmak isteniyordu. Krala karşı dikilecek kişi de ancak millet olabilirdi.

170. — 3 - **Modern telâkki :** Rousseau'nun tesiri altında Büyük İhtilâl egemenliğin tek mil vatandaşlara ait olduğunu ilân etmişti. Vatandaşların kâffesinin de dahil bulunduğu kalabalık, teşkilâtlanmış bir kütle değildi. Halbuki, millet teşkilâtlanmış olmadıkça egemenliğin teessüsünden bahsetmek doğru olamazdı.

Zira, halli lâzım gelen hukuk meselesi iktidara bir mesnet bulmak idi. Hakikat şu idi ki: millet bir hükümet iktidarına tâbi bulunmaktadır. Bu tâbi olmayı izah etmek lâzımdır. Bunu izah için uzun zaman iktidarın Tanrıdan geldiği ve egemenliğin ilâhî bir hak olduğu ileri sürülmüştü. Hakikatte Tanrıca nazariyelerin anlatmak istedikleri şey milletin bir hükümet iktidarına tâbi olmasının tabiat nizamına uygun düştüğünü belirtmekti.

Bunun içindir ki, mümessilleri Profesör Maurice Hauriou olan bir ekol millet egemenliği ile milletin hükümet iktidarına tâbi oluşu hallerini birbirleri ile uyuşturmak istemiştir ve bu maksatla hükümet organlarına sahip olmıyan, yâni teşkilatlanmamış millette egemenlik olamayacağını söylemiştir. Bunlara göre «egemenlik millettir» demek, «egemenlik organize olmuş millettir» demektir.

Büyük İhtilâlden klâsik nazariye doğdu. Buna göre, millet ve Devlet egemenlikleri aynı şeydir. Klâsik egemenlik nazariyesi çoğunluğun iradesi ile genel iradeyi bir tutmuş ve millet egemenliğinin bu genel iradeden ibaret bulunduğunu kabul etmiştir.

171. — Zamanımız devletlerinde millet, belli bir yerde bağımsız yaşamak iradesindeki teşkilâtlı topluluk olunca, millet hayatının temini için lüzumlu şartlar da mevcut olmak lâzımdır.

Millet, yaşamak ister. Hayatı düzenlenecektir. Bu düzenlemeyi hangi esaslara göre yapacağız? İşte mesele budur. Burada karşımıza çıkan düzenleyici esas, millet egemenliği fikridir.

Millet egemenliği rejimi genel iradeye dayanır. Genel iradenin ortaya çıkması için yeni fikirler üzerinde tartışmalar yapılmasına ihtiyaç vardır. Bunun için de, belli fikirlerin açık olarak görüşülmesi icabeder. Bu da hürriyet rejimini gerekli kılar. Binaenaleyh, ilk esas olarak diyebiliriz ki: Millet egemenliği rejimi hürriyetsiz olamaz. Bundan başka, millet egemenliği, milletin kendi kendisini idare etmesini icabettirir. Binaenaleyh, ikinci olarak diyeceğiz ki, Millet egemenliği demokrasiziz olamaz.

Demokrasinin hayat unsuru halktır. Bunun içindir ki demokrasiye halk tarafından, halk için halk hükümetidir, derler. Halk, fertlerin topluluğudur. Bu topluluk bir bütün teşkil etmelidir. Bu da düşüncede ve duyguda dayanışma ile olur. Bize göre, demokraside ayırıcı vasıf olarak, vatandaşların hürriyetlerine sahip oldukları Devlet rejimi vasfını görmek lâzımdır. Hürriyet olmıyan yerde demokrasi de yoktur. Binaenaleyh, demokrasi dâvası, her şeyden önce bir hürriyet dâvasıdır.

Hauriou'ya göre, demokratik hürriyet ve millî egemenlik milletin münavebe ile (idare eden) ve (tâbi) olmasını gerekli kılar. Şayet millet idare eden mevkiinde olmazsa millî egemenlikten de bahsedilemez. Aynı şekilde, millet tâbi durumunda değil ise, egemenlik bir hâkimiyet iktidarı olduğu için ve bu iktidar bir tâbiyeti zarurî kıldığından, bittabi yine egemenlikten bahse imkân olamaz. Binaenaleyh, milleti hem egemenliğe sahip ve hem de bir iktidara tâbi olarak ele almak icabeder.

Ancak, millet hem idare eden ve hem de aynı zamanda ve aynı anda tâbi olamayacağından Hauriou şöyle bir izah yapıyor. Diyor ki: Milletin iradesi iki şekilde gözükür: Aktif irade, yâni idare eden milletin iradesi; ve pasif irade, yâni tâbi milletin iradesi.

Pasif millî irade (genel irade) dediğimiz şeydir. Bu irade, meselâ memleketimiz bakımından, tekmil Türk vatandaşlarını ilgililer. Aktif millî irade ise, hükümet iktidarlarının heyeti umumiyesidir. Bu, ancak milletin bir kısmını, siyasî olgunluğa sahip olan fertlerini ilgililer. Bu takdirde seçmenler topluluğu bir hükümet organı durumundadır. Milletın heyeti umumiyesi ise tâbi durumda bulunmaktadır.

172. — Memleketimiz bakımından, millet egemenliği esası her şeyden önce, keyfî idareyi, saltanatı ortadan kaldırmış olduğumuzun delilini meydana getirir. 1340 tarihli T. E. K. muz B. M. M. de görüşülürken Kanunu Esasî Encümeni Mazbata Muharriri şöyle demektedir: «Encümemizin faaliyetinde daima kendisine rehber ittihaz ettiği umde şudur: «Hâkimiyet, milletindir.»

Acaba niçin böyle olmuştur? Buna, Atatürk cevap veriyor. B.M.M. de 1923 te söylediği bir nutukta diyor ki: «Heyeti içtimaiyede en yüksek hürriyetin, en âli müsarâat ve adaletin temini istikrarı ve mahfuziyeti, ancak ve ancak tam ve kat'î mânasiyle Hâkimiyeti Milliyenin müesses bulunmasıyla daimdir. Binaenaleyh, hürriyetin de, müsavatın da ve adaletin de noktai istinadı Hâkimiyeti Milliyedir. Heyeti içtimaiyemizde, Devletimizde hürriyet bîpayandır. Ancak onun hududu, onu bîpayan yapan hududu esasın mahfuziyeti ile kaim ve mahduttur.» Ve yine bundan dolayıdır ki: «... her şeyimiz için behemehal en kıskanç hislerimizle ve bütün kuvvetimizle Hâkimiyeti Milliyemizi muhfaaza ve müdafaa edeceğiz.»

Mustafa Kemal bunu her fert için lüzumlu telâkki ettiği gibi, kendisi de aynı gaye uğrunda and içmiştir.

173. — Millet egemenliği ile **Devletin egemenliği** aynı şey değildir. Fakat aralarında bir bağlantı vardır. Milletın egemen olması sayesinde Devlet idaresinde tutulması gerekli istikameti tayin mümkün olacak; Devlet egemenliği ile ise, Devlete, dış bakımdan, kendisi gibi Devlet vasfında bulunan sair teşekküller karşısında bağımsız bulunabilmek; ve iç bakımdan, kendisinden başka her hangi bir zor kullanma iddiasında bulunacak kuvvetlere karşı üstünlük temin etmek kabil olacaktır. Bu noktadan Devlet egemenliği Devlete kayıtsız şartsız ve rakipsiz zorlama yetkisi bahşeder. Zorlama yetkisi sayesinde Devlet, Hukuku hâkim kılacaktır.

174. — Devlet egemenliğinin kendisinden gayri Devlet nizamları karşısında durumunun ne olduğu meselesi bir Anayasa Hukuku meselesi değildir. Anayasa Hukuku, Devlet içinde egemenlik meselesi ile uğraşır. Burada da egemenliğin kime ait olması lâzım geleceği suali ile karşılaşırız. Egemenliği kullananlar idare edenlerdir. Şu halde, idare eden kim olmalıdır? Yâni egemenliğin kullanılması kime bırakılmalıdır?

Bu suale verilecek cevap hükümetin de nev'ini tayin eder.

175. — Tarih boyunca bu mevzuun başlıca üç hal sureti ile çözüldüğünü görüyoruz:

1 — İdare eden bir tek kimsedir (hükümdar). Bu çeşit devletin hükümeti monarşiktir. Monarşi veya hükümdarlık idaresi tek şahıs idaresidir. Filhakika, monarşi tâbiri (Monos=tek başına, yalnız, ve arkhein=emretmek) kelimelerinden meydana gelmiştir.

2 — İdare edenler bir guruptur. Buna oligarşi diyoruz (oligos=çok olmyan). Burada idare bir sınıfın elindedir. Meselâ, Aristokrasi ve Plutokraside durum böyledir.

3 — Demokrasi idaresinde egemenlik millete aittir. (Demos = halk; kratos = kudret).

DEVLETİN KİŞİLİĞİ :

176. — Devlet, egemenliği kullanan varlık olduğundan bir Hukuk süjesidir, yâni bir kişi olarak karşımıza çıkması lâzımdır. Ancak Devletin kişiliği meselesinde bir çok görüş tarzları vardır ki, biz bunlardan başlıca dört tanesini ele alacağız.

Bu dört görüşü şu yolda hülâsa edebiliriz:

1 — Yapma kişi görüşü. — Bu görüş daha Romalılar zamanında başlamıştır. Romalılar toplumsal birliklerin birer yapma kişi olduklarını kabul etmekte idiler. Bu birlikleri, yapma kişi görüşüne göre, kanun yaratmıştır. Binaenaleyh, varlıklarını kanundan alırlar.

Yapma kişi görüşünün zamanımızda taraftarları vardır. Meselâ, Esmein bunlardandır.

Ihering de Devleti mekanik bir varlık olarak görüyor. Ona göre, Devlet yapmadır, ve bir temsil uzvudur. Adetâ, hastalarla üçüncü şahıslar arasındaki hayır kurumlarına benzer. Rousseau'ya göre de Devlet, milletin temsilcisidir.

2 — **Biyolojik kişi görüşü.** — Bu görüş taraftarlarına göre, Devlet fert gibi gerçek bir kişidir. Hükûmeti vücuttaki başa benzetmek kabildir. Ordu ve mahkemeler, kollar ve bacaklar gibidir. Memleket içindeki demiryolları sanki Devlet vücudunun damarlarıdır. Bu görüşün başlıca temsilcileri Spencer ve Comte gibi filozoflardır. Bluntschli'ye göre Devlet varlığının cinsiyeti bile vardır. Bu müellife göre Devlet erkektir; kili- se de bunun dişisidir.

3 — **Duguit'nin devlet görüşü.** — Bu hukukçuya göre Devletin kişiliği hakkındaki iddia hakikatlara uygun değildir. Toplumun fertlerinkinden ayrı bir vicdanı ve iradesi bulunamaz. Hakikat şudur ki, zayıflarla kuvvetliler arasında bir ayrılık vardır. Devlet, asla bir kişi olamaz. Olsa olsa, idare edenlerle idare edilenlerin ayrılmasından meydana gelen bir varlıktır. Ona göre, Devlet altı tane olumlu elemandan meydana gelir: topluluk, idareciler ve idare olunanlar ayrılması, idarecilerin hukuku tahakkuk ettirmek borçları, kanunlara itaat borcu, hukuka uygun fiilleri teyit için kuvvet kullanmanın meşruluğu, kamu hizmetleri.

4 — **Devlet kişiliğinin gerçek olduğu şeklindeki görüş.** — Bu görüş zamanımızda hâkim olan görüştür. Derler ki, Devlet gerçekten bir hukuk kişisidir. Zira, tarihî bir gerçeklik olan milletin ifadesidir. Devlet, idare edenlerden ayrıdır, ve ebedî bir varlıktır. Ona vücut vermiş olan hayatın kendisidir.

177. — Siyasal organizma haline gelişi Hukukçular eskidenberi toplumun iktidara rıza göstermesi şeklinde izah etmişlerdir. Locke'da bunun sistemli bir inşasına rastladığımız gibi zamanımız müelliflerinde de ve meselâ Burdeau'da (*Traité de Science Politique. C: II*) bu noktanın ehemmiyetle ele alındığını görmekteyiz.

Bizim kanaatimiz budur. Topluluk iktidarı kabul etmedikçe, onun varlığına razı olmadıkça Devletin meydana gelebileceği fikrindeyiz. Aynı şekilde, topluluğun bir iktidarı tasvip ettiği, ona rıza gösterdiği andan itibaren de — bittabi diğer unsurlar mevcut olmak kaydı ile — bir Devlet ortaya çıkmış olacağı mütalâasındayız.

Bize göre, 2 Haziran 1919 da Mustafa Kemal imzası ile Amasyadan yapılan tamimle birlikte yeni Türk Devleti kurulmuştur. Zira, tamimin talep ettiği şeyi doğrudan doğruya dış baskı altında bulunmayan mahaller yerine getirmişler; parçalarından buldukları Osmanlı Devleti mevcut olduğu halde kurulmak iddiasında olan yeni bir iktidara rıza göstermişlerdir.

Bunun gibi, 1956 Ekim'i Macaristan hâdiseleri toplumun fiilî ikti-

bara razı olmamasına delâlet ettiği için bu memlekette hukukî mânasıyla bir devletin varlığından bahsedilemez.

178 — Egemenlik, Devlette siyasal bir organizmanın mevcut olmasını gerekli kılar. Zira, egemen devlette, Devlet idaresini sağlıyacak olan cihazların kurulması şarttır. Bu cihazları ileride tetkik edeceğimiz için şimdiden onlar hakkında bilgi verecek değiliz. Şimdilik, şü kadarını söyleyelim ki Devlet, milletin iyiliğini sağlıyan siyasal bir kuruluş olduğuna göre, ve millet de belli bir yerde müstakil yaşamak gücüne sahip insan topluluğu olmasına nazaran, **Devletin millet hizmetinde bulunması lâzımdır.** İsviçre Anayasası (Madde: 2) bu ciheti açıkça belirtmiş ve İsviçre Devletinın gayesi yurdun korunması, iç ve dış güvenliğin sağlanması, vatandaşların hürriyetlerinin ve refahlarının teminidir, hükmünü koymuştur. Nitekim, milleti terkip eden fertlerin zulme karşı mukavemet hususunda haiz olduğu salâhiyet ancak bu düşünce ile meşru gösterilebilir. Gerek İngilterede Büyük Fermanın ve onu takip eden vesikaların; gerek Amerika Birleşik Devletleri Bağımsızlık Demecinin ve gerekse 1789 İnsan ve Vatandaş Hakları Demecinin meşru ayaklanma hakkındaki hükümleri bunu ispat eder. Binaenaleyh, siyasal organizmadan (milletin iyiliğini sağlamak gayesiyle kurulacak olan Devlet idaresi cihazları) anlaşılması icap edeceğine işaret etmek gerektir.

DEVLET ŞEKİLLERİ :

179 — Zamanımızda Devlet, dış görünüşü bakımından iki şekil göstermektedir:

1 — Yekpâre Devlet (Bu devletlerde bağımsızlığın ifadesi olan egemenlik mütecanistir).

2 — Karma Devlet.

Karma devletler (toplu veya paçal devlet de denebilir) iki çeşit üzerinden mütalâa edilebilir: 1 - Devletler birliği; 2 - Birleşik devlet.

180 — Bunlardan, devletler birliği üç nevi halinde karşımıza çıkar: a - Kral birliği, b - Gerçek birlik, c - Konfederasyon.

Bu tiplere ait örneklerin, denebilir ki, hepsi de tamamiyle tarihe aittir.

a — Kral birliğinde birden ziyade devlet bir tek hükümdara sahiptir. Bu devletlerin egemenlikleri aynı hükümdarın şahsında birleşmiş demektir. Yâni, bu birliklerin ayırıcı vasfı otorite birliğidir. Fakat bu birliklerde birliğe dahil devletlerden her birisi kendi kanunlarıyla idare olu-

nan ayrı organlara sahip birer devlettirler. Bu birliklerde birleşme hükümdarın şahsındaki ayniyetten dolayı olduğu için her zaman geçici bir mahiyet arzeder.

1386 tarihinden 1569 yılına kadar Litvanya ile Polonya; 1714 ten 1837 ye kadar İngiltere ile Hanovra; 1815 ten 1890 a kadar Felemenk ile Lüksemburg; 1885 ten 1908 e kadar Belçika ile Kongo bu şekilde birer birlik meydana getirmişlerdir.

b — Gerçek birliklerde de kral birliklerinde görülen hükümdar ayniyeti mevcut olmakla beraber, bunlarda dış münasebetleri tanzim eden hükümet organı, ordu idaresi ve hazine meselelerinin yürütülmesi hususları **müşterek bir idareye tâbi** olur. Bu birlikler ârizî olarak meydana çıkmış olmayıp istekle vukua getirilmiştir. Birliğe dahil olan devletlerden her biri dilediği zaman çekilmek suretiyle birliğe son verebilir.

Tarihte bu çeşit devletin iki örneğine rastlıyoruz. Birisi İsveç ile Norveç arasında 1815 ten 1905 e kadar devam etmiş olan vaziyet; ikincisi de Avusturya ile Macaristanın 1865 ten 1918 e kadar durumları.

Zamanımızda bu birlik için verilebilecek tek misal, Danimarka ile İzlanda'nın durumlarıdır. Bu iki devlet 30 Kasım 1918 tarihli Danimarka - İzlanda birliği hakkındaki kanun (Andlaşma) hükümlerine göre, şef olarak Danimarka Kralını tanımışlardır. Nitekim, bu kanunun birinci maddesi «Danimarka ile İzlanda aynı krala malik olmaları dolayısıyla birleşmiş ve serbest iki devlettirler.» demektedir.

c — **Konfederasyon** da bir devletler birliği olmakla beraber, ayrıca tarafı şudur ki, konfederasyona dahil bulunan devletler iç ve dış işlerini düzenleme ve yürütme bakımından **tamamiyle serbesttirler**. Sadece müşterek bir (Diyet) Meclisleri vardır. Bu meclis oybirliğiyle karar verir ve yalnız birlik misakının emrettiği hallerde toplanır.

Konfederasyona misal olmak üzere 1778 den 1787 ye kadar Amerikayı; 14 üncü yüzyıldan 1848 e kadar İsviçreyi; 1815 ten 1871 e kadar Almanyayı gösterebiliriz.

Güney Afrika Birliği, adına rağmen bir devletler birliği olmayıp, dört eyaletten meydana gelen bir tek devlettir.

181 — **Birleşik** devlete gelince; bu çeşit devletin nümunesini Federal Devlet teşkil eder. Federal devlet tipi ilk olarak 1787 de Amerikada meydana gelmiştir. Bu tipi doğurmuş olan zaruret, kuvvetli bir hükümete sahip olmak ihtiyacıdır. Bugün İsviçre de federal bir devlettir.

Devletler Hukuku bakımından federal devletin tek devletten bir

farkı yoktur. Ancak, iç işler bakımından federal devleti terkip eden devletçikler serbestliğe sahiptirler. Bu sebeptendir ki biz, federal devlet için bir çok devletlerden meydana gelmiş bir devletler topluluğudur demeyeceğiz. Çünkü, hakikatte burada devlet hakkında verdiğimiz tarife uygun olan vasıfları taşıyan bir tek varlık vardır. Federal devletin hususiyetini daha ziyade yapısında ve dokunuşunda bir ayrılık gibi görmek uygun olur. Buradaki ayrılık, federal devlete giren küçük birliklerin kendilerini idare bakımından müstakil oluşlarından başka bir şey değildir.

Federal devlete misal olarak Amerika Birleşik Devletlerini; Brezilyayı, Meksikayı ve İsviçreyi gösterebiliriz.

Federal devlet vasıflarını tamamiyle haiz olmıyan başka birleşik devletler de vardır. Bunlar için sadece «Birleşik Devlet» adını kullanmak mümkündür. Bu gruba giren devletler arasında Büyük Britanyayı ve Sovyet Rusyayı sayabiliriz.

TÜRK DEVLETİ

182. — Türk Devlet Hukuku müesseselerinin mânası ancak tarihin ışığı altında ortaya çıkabilir. Zira, muayyen bir Devlet müessesesinin anlaşılması, onun tarih içerisinde geçirmiş olduğu değişikliklerin bilinmesiyle ve bu değişikliklerin vukua geldikleri çağlara ait zihniyetlerin malûm olmasıyla kabildir. Bu bakımdan, muayyen tarih devirlerinin taşıdıkları zihniyetlerin büyük önemi vardır. Kaldı ki, her Devlet Hukukunun meydana gelmesinde ayrı bir takım hususiyetler mevcuttur. Bu itibarla da, millî tarihlerin tetkiki bir zaruret halini alır.

Türk tarihinde devlet telâkkisi yönünden üç önemli olay görmekteyiz :

- 1 — İslâmiyet âlemine giriş,
- 2 — Osmanlı Devletinin kuruluşu,
- 3 — Millî Devlet'in meydana gelmesi.

183. — Türk Devleti'ni tarih içerisinde göstermek için muhtelif devirleri gözönünde bulundurmak icap eder. Devlet telâkkisindeki değişikliği ve ayrılığı tebarüz ettirebilmek için başlıca dört devir mütalâa edeceğiz:

- 1 — İslâmdan önceki devir.
- 2 — İslâm Türk Devletleri devri.
- 3 — Osmanlı Devleti devri (Bu devri üç kısma ayıracağız: a - Kuruluştan Mısır fethine kadar; b - Mısır fethinden Tanzimata kadar; c - Tanzimattan B. M. M. kuruluşuna kadar).
- 4 — Millî Devlet devri.

İSLÂMDAN ÖNCEKİ DEVİR :

184. — Bu devir Türklerinde Devlet fikri ve kavramı bulunmadığı hakkındaki iddiaların hiç bir esası yoktur. Bilâkis; Macar Krallığının kuruluşunda Türk Hukuk görüşünün bir neticesi olan otorite prensibinin

hâkim olduğunu Joseph Deer söyler. Protobulgulardan bahseden Karel Kadlec, hükümdarlık kudretinin merkeziyetini bütün Türk şubelerinin müşterek kaidesi olarak zikrediyor. Köprülü, Altınordu'luların Moskoflara hukuk müesseseleri hediye etmiş olduklarını kaydeder.

Bu devir Türk Devletlerinin müşterek vasfı merkezîlik tir, diyebiliriz.

Binaenaleyh, iki iddianın reddolunması lâzımdır: 1 - Türklerin ancak İslâmiyeti kabulden sonra hukuk kültürüne malik oldukları iddiası; 2 - Türk Devletlerinin kâffesinin de göbebe oldukları iddiası. Filhakika, Bulgarlar, Güney Uygurlar gibi topluluklar, yerleşik devletler meydana getirmişlerdir.

185. — İslâmdan önceki Türk Devletlerinin kuruluşlarını gösteren vesikalar hem azdır, ve hem de müphemdir. Bununla beraber, şu cihet malûmdur ki, Devletin başında bir Kağan vardır. Thomsen, Kağanın Devlet içersindeki yerini şöyle anlatır: «Kağanın vazifeleri şunlardır: Taabi kabileleri bir arada tutmak ve bunların sayısını arttırmak, kabilelerin karşılıklı münasebetlerini Devlet idaresi içersinde düzenlemek, Ordu'ya Başkomutanlık etmek, milleti işsiz güçsüz bırakmamak ve bolluk içersinde yaşatmak.»

Görülüyor ki, Kağan, kamu faydasını korumak ve ona hizmet etmekle mükelleftir.

Frenc Lâslo'nun verdiği malûmata nazaran, toplumsal teşkilâtın esası Aristokrasiye dayanır. Filhakika, kitabelerde Begler (Asiller) ile Budun (Halk) yekdiğerinden ayrılmıştır. Köprülü'ye göre, İslâmiyetten önceki Türk Devletlerinin ayırıcı vasfı «askerî asalete istinad eden aristokratik teşekküller» oluşlarıdır.

Bu konudaki bilgileri Orhon kitabelerinde buluyoruz. Bu kitabeler Devlet hakkında açık bir levha çizmiştir. Radloff'un anlattığına göre (Aus Sibiriens eseri ve Kudatkobilik baskısına yazdığı önsöz): Devlet'in uyrukları yaşama şartlarında ve toplumsal müanasebetlerde tam mânâsiyle tatmin edilmektedir. Halk idaresinin uygulanması için bir yürütme kudretinin müdahalesine ihtiyaç yoktur. Kağan her hangi bir merci tarafından tayin edilmeksizin veya seçilmeden iktidara gelmektedir.

Radloff'un temas etmediği nokta, Türk Devletlerinin kuruluşunda sınıf çarpışmasının oynadığı roldür. Filhakika, Barthold, Beglerle halk kütlesi arasındaki münasebetlerin gerginliği Devlet kuruluşunda olağanüstü şartlardan biri olmuştur, diyor.

186. — Türk Devletleri daima çift şema gösterirler. Devlet'in iki kralı vardır. Bu krallardan her biri kabilelerin coğrafya ve âdet bakımlarından ikiye taksimi ile hasıl olan parçalardan bir tanesinin hükümdarıdır. Uygurlarda, Hazerlerde, Karakırgızlarda, O - Sunlarda, Mogollarda, Durbutlarda ve umumiyetle bütün Bozkır âleminde bu hali görmekteyiz. Bu parçalanma sayesinde Türkler savaşta sürat temin ediyorlardı. Zira, sağ taraf, sağ kanaatta; sol taraf ise, sol kanaatta döğüşmekte idi.

Alföldi'ye göre, Batı Türklerini teşkil eden on kabile Türk birliğinin yarısı idi. Fakat bunlar Doğu Türklerinden ayrıldıktan sonra, tekrar iki Orduya bölündüler ki, beher ordu beş bölükten teşekkül ediyordu. Böylece, Krallardan biri Büyük Kağan, diğeri Küçük Kağan (Hazerlerde Kündüh Kağan veyahut Böh Kağan veya Şaad) oluyordu. Büyük Kağan halk sınıflarından birisinin üstünlük elde etmesiyle birinci dereceyi elde etmekte idi.

En muteber taraf sağ taraftır. Bununla beraber, Marco Polo, Kubilây Han'ın bir ziyafeti münasebetiyle Han'ın, salonun Kuzey ucunda, diğlerinin üst tarafında oturduğunu; baş karısının solunda, oğullarının ise; sağında ve herkesin Han tarafından tesbit edilmiş sıra ve silsileye göre yer aldığını kaydediyor. Burada en yüksek mertebe kadındadır. Zira Mogollarda muteber taraf sol taraftır. Mogollar, «Tanrı bedenimizin hâkimi olan kalbi sol tarafa koymuştur» derler.

Çift Krallık zamanla üç âkıbet gösterebilir: 1 - Parçalardan her biri ayrı ayrı birer Devlet teşkil ederler. 2 - Bir Kral diğlerini ortadan kaldırır. 3 - Küçük Kağan şahsî sebeplerle yahut mânevî tesirlerle birinci plâna geçer.

Egemenlik meselesine gelince, Radloff'a göre, göçebe Türklerde egemenlik gasp suretiyle elde edilmiştir, ve binaenaleyh yasalı değildir. Buna mukabil, Lâslo, «tebaa, hanedanın hâkimiyetini umumiyetle meşru saymıştır.» diyor.

Hükümdar, fevkalâde, hattâ tabiat üstü vasıflarla mücehhezdir. Bu vasıflara sahip olduğu için de, Tanrı tarafından gönderilmiş sayılır. Filhakika, gerek Alföldi ve gerke Lâslo, Hükümdarlık kudretinde ulûhiyet mevcut olduğunu yazıyorlar. Bu itibarla, hükümdarın mutlak bir kudreti vardır. Halk, Devlet idaresine karışmaz. Tabaanın vazifesi hükümdara itaat ve sadakattir. Fakat Hükümdar, İmparatorluğun özünü teşkil eden ve bütün İmparatorluğa adını veren kabilenin yardımıyla Devlet'in başına geçebilmiştir. Hükümdar, tabaasının menfaatine hizmet edecektir.

Şayet, Kağanın egemenliği tabaanın faydasına hizmet etme iktidarını kaybedecek olursa, egemenlik başka bir ele geçebilir.

Netice olarak diyebiliriz ki, daha yukarı orta zamanda Türk Devletlerinin kamu müesseseleri muntazam esaslara bağlı bulunmakta idi. Nitekim, o devrin en mükemmel bir devleti olan Sâsânî Devleti, komşuluk etmekte olduğu Türk İmparatorluklarının Devlet teşkilâtı hakkında büyük bir takdir beslemiştir.

Köprülü ile birlikte diyebiliriz ki: Türkler İslâmiyet dairesine girdikleri zaman, eski ve kuvvetli bir hukukî kültüre malik idiler. (Orta Zaman Türk Hukukî Müesseseleri, S. 51).

İSLÂM TÜRK DEVLETLERİ DEVRİ :

187. — Türkler İslâmiyeti kabul ettikten sonra İslâm Hukuku esaslarına göre Devletler kurdular. Bu Devletlerin bünyesini anlamak için İslâmın Hukuk ve Devlet görüşünü bilmek lâzımdır.

188. — İslâm Hukuk sistemine «Fıkıh» denir. Fıkıh'ın kaynağı dindir. Buna bakarak bir çok âlimler İslâm Hukukunun Atlas Okyanusundan Çin sınırlarına kadar bütün İslâm ülkelerinde değişmeyen bir sistem olduğunu söylemişlerdir. Halbuki bu iddia yanlıştır. Zira, bizzat Fıkıh, mahallî Hukuk müesseselerinin icaplarına intibak etmeğe mecbur kalmıştır. Meselâ, Emeviler zamanında fıkıh, müsbet hukuk mahiyetinde olmaktan ziyade, Théologique bir spekülasyondan ibarettir. Hattâ, Abbasiler devrinde Fıkıh kaideleri yavaş, yavaş genişlemiş ve muhit şartlarına uyduktan sonra Hukuk kaidesi halini almıştır.

Şer'î Kaza ve Örfî Kaza namlarıyla iki ayrı yargının varlığı gösteriyor ki İslâm âlemi hiç bir zaman tamamiyle Fıkıh ahkâmına tâbi olmamıştır. Schnouk-Hurgonje ve Goldziher, Fıkıh dediğimiz nazarıf ve ideal sistemin hiç bir vakit tam mânasiyle tatbik edilmiş olmadığını söylemekte haklıdır. Nitekim, gerek Emevî ve gerekse Abbasî Hükümdarları, Devletçe görülen zaruret karşısında Peygamberin vazettği ahkâma mugayir hükümler koymağa mecbur kalmışlardır.

«Hulefayı Raşidîn» zamanında İslâm Devleti henüz kuruluş halindedir. Ömer devrinde olsun, Osman zamanında olsun fetihler çoğalmışsa da Devlet makinası tamamlanmamıştır. Arap Devletinin bünyesi bir kabile devleti bünyesi mahiyetindedir. Bu mahiyet Emevî Devleti zamanında da

ve Muaviyeden sonra bir hanedan sülâlesi kurulmuş olmasına rağmen devam etmiştir.

189. — İslâm Devletinde ahali ikiye ayrılmıştır: 1) Müslümanlar, 2) Müslümanların dışında kalanlar. Ancak, Müslümanlar da kendi aralarında taksime tâbi tutulmuşlardır. Bir taraftan, Araplar vardır; diğer taraftan, Arap olmayanlar. Bu sonunculara (Acemler) denir. Ayırmayı Araplar kendileri icat ettiler. Yoksa Kur'an da İslâmiyeti kabul edenlerin eşit olacakları esası konmuştur. Fakat, Müslüman Arapların zihnîyeti bir farklılık yaratmakta gecikmedi. Filhakika, Hülefa-yı Raşidîn zamanında Arap, yabancıya karışmıyordu. Kendi kendilerine (Ehliseyf), yâni kılıç ehli adını veriyorlar, fethettikleri yerlerde ilkönce ayrı bir kargâh, sonra da ayrı bir şehir tesis ediyorlardı.

İslâmiyeti kabul etmemiş olan halka (Ehli zimmet) yâni Zımmî'ler, borçlular derlerdi. Ehli zimmet Beytülmale, yâni Devlet Hazinesine verdiği vergi karşılığında can, mal ve din hürriyetlerini Devlet himayesi altına sokabiliyordu. Bunlara (Ehli kitap) da denirdi. Sonradan Zerdüştdinine mensup İranlılar, Hindistan Brahman ve Budistleri de ehli kitaptan sayılmışlardı.

190. — Başlangıçta Arap unsura mümtaz bir mevki ve ehemmiyet veren İslâmiyet, az sonra, Araftan gayrı unsurların hâkimiyeti altına girdi. Abbâsî Devleti Türk ve İranlı unsurların yardımı ile vücuda gelmiştir.

Sağlam bünyeli bir Devlet halini alan Abbâsî Devleti hakkında elimizde nazari bakımdan tafsilât mevcuttur.

191. — Abbasîler devrinin büyük İmamı Maverdi'nin «Ahkâm-üs-Sultaniye» sinde verdiği malûmata göre, İslâm'da Devlet fikri Halifelik mefhumuna sıkı sıkıya bağlıdır. Binaenaleyh, Halifenin hukukî durumu bilinecek olursa, İslâm Devleti hakkında bir fikir edinilmiş olur.

Maverdi'ye nazaran, Halifenin vazifesi umumî menfaatları muhafaza etmekten ibarettir. Bu umumî menfaatler de on madde halinde toplanabilir: 1 - İslâmiyetin idamesi, 2 - Yargı, 3 - Hayat, ırz ve malları korumak, 4 - Ceza vermek, 5 - Hudutları muhafaza, 6 - Cihadı Mukaddes, 7 - Vergi almak, 8 - Maaş tayini, 9 - Memur tayini, 10 - Devlet işlerine ihtimam göstermek.

Ahalinin Halifeye karşı vazifeleri ise, itaat ve müzaheretdir.

192. — İslâm'da Halk ve Devlet münasebetlerini anlatan çeşitli tasnifler yapılmıştır.

Bunlardan en basiti Orta Çağ'da görülen ve Devleti iki sınıf olarak mütalâa eden ayırmadır: 1 - Beytûlmal den para alanlar, yâni Devlet sahipleri veya, bugünkü lisanla, idare edenler ve 2 - Raiyye, yâni Beytûlmal para ödeyenler veya, bugünkü dil ile, idare olunanlar. Bunlar üç kısımdır: a - Çiftçiler, 2 - İşçiler, c - Tacirler. Vazifeleri, Hazineye vergi ödemekten ibarettir. Harp esnasında dahi âdeta bitaraftırlar. Savaş hâdiselerine seyirci kalırlar ve neticeyi beklerler. Harbin galibi belli olunca, yine vergilerini, bu sefer galip çıkmış olan tarafa, ödemeğe devam ederler. Nitekim, Selçukî Hükümdarı Sencer, insanları taraftarlar, aleyhtarlar ve bitaraflar olmak üzere üçe ayırır.

İdare edenler zümresi Hükümdara sadakat yemini vermiş olanlardır. Harbi bunlar yapar. Hükümdarla aralarında feodal bir bağ vardır. Filhakika, Hükümdarla aralarında şahsî bağıllık mevcut olanlar: Hükümdar ailesi mensupları, Memurlar, Müderrisler, Hâkimler, Müftüler ve Seyyitler, yâni Peygamber nesline mensup olanlardır. Bu Seyyitler asalete dayanan aristokrasiyi meydana getirirler. Memurlara gelince, onlar da bir nevi bürokratik aristokrasi kurmuşlardır.

Hükümdar ve ailesi (Kılıç Ehli) dir .Askerlik işleri bunlara mahsusdur. Türk Devletlerinde askerlik vazifeleri yalnız Türk olanlara verilir. Memur sınıfları ise, Türk olmayan unsurlardan tereküp ediyordu. Hat-tâ memuriyet aynı ailenin fertlerine intikal etmekte idi.

Nitekim, İlhanlılarda Memurlar (İmaret Ehli) sınıfını meydana getirir. Bunlar, feodal nizam göre, Senyörler, yâni Beyler sınıfı mensubu idiler. Bunlardan sonra yine, tacir, işçi ve çiftçi sınıfları geliyordu. Çiftçi sınıfı içinde köleler mevcut olduğu gibi, bir kısım çiftçiler de toprağa bağlı olup, toprakla birlikte malik değiştirir ve elden ele geçerdi.

Buna benzer bir çok müesseseler İslâm Türk Devletlerinde Feodalite nizamının mevcudiyetini ortaya koymaktadır.

193. — Osmanlı Türklerine gelinceye kadar bir çok Türk Devletleri İslâmî esaslara uyarak Devlet teşkilâtı kurmuştur. Gazneliler bilhassa Devleti kudretli kılmayı gözönünde tutmuşlardır ve bu gaye uğrunda Fıkım tahdidî hükümlerinden daima uzaklaşmakta hiç beis görmemişlerdir. Bu da gösterir ki, Din kaygısı Devlet kaygısından sonra gelmektedir.

Karahanlılara gelince, bunlar doğrudan doğruya Göktürk ve Uygur Devletlerine ait esaslara göre teşkilâtlanmışlardır.

Köprülü'nün verdiği malûmata bakılırsa, Selçuk İmparatorluğunun ilk devirlerinde egemenlik telâkkisi tamamen Oğuz ananelerine uygun bu-

lunmaktadır. Bu ananeler çok kuvvetlidir, ve bunlara nazaran Devlet, saltanat ailesinin müşterek malıdır.

194. — X unçu yüzyılda Orta Asyadaki Türkler başlıca üç guruba ayrılmıştı: Uygurlar, Karluklar ve Oğuzlar. Bir müddet sonra Oğuzlar ikiye bölündüler ve en kalabalık kolları Selçukî prenslerinin idaresi altına girdi ve aynı zamanda İslâmiyeti kabul etti. Nitekim, Asyadaki siyasi ve dinî birliği kuranlar Selçukîler oldu. Bunlar çok kuvvetli askerî ve idarî teşkilât vücuda getirdiler (H. Massé - L'İslam). Bu neticeyi deha sahibi bir Vezir olan «Nizamülmülk» e borçludurlar. Devlet'in başında Büyük Sultan bulunmakla beraber, memleket, ailenin bütün efradı arasında taksim olunmuştur. Henüz küçük yaştaki Prensler bile kendilerine ait vilâyetlerde, kendi saraylarında yaşarlar. Eski ve nüfuzlu Emirlerden birer Atabek, yâni vasî, mürebbî sıfatiyle Prensın namına Hükümeti idare eder. Bu Prensler dahilî idarelerinde tamamiyle serbesttirler. Asıl Büyük Sultan'ın hepsi üzerinde suzeraineté'si mevcuttur. Bundan başka, kendilerine tâbi olan eyaletler de vardır.

OSMANLI DEVLETİ DEVRİ :

195. — Bisoukides, Somlo'nun Hukuk Ansiklopedisinde yazdığı (Türk Hukuku) maddesinde Osmanlı Devleti Kamu Hukukunda Üç Devre görüyor.

Birinci devre, Devlet'in kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar gelen devirdir ki, bu zamanda Türkler İslâm Hukukunun Sünnî - Hanefî mezhebi hükümlerine bağlı kalmışlardır.

İkinci devre, İstanbul'un fethi ile başlar. Bu devrede Bizans'tan bir çok müesseseler alınmıştır.

Üçüncü devre, Kanunî zamaniyle başlar. Bu zamanda dinî Hukuktan fiilen olsun ayrılmak icabetmiş ve yeni Kanunlar konmuştur. Osmanlı Devletine has bir Hukuktan ancak bu devirde bahsedilebilir.

Bu iddiannın aslı yoktur. Zira, Osmanlı Devleti, Selçukîlerin mirasçısı olmuş ve İlhanlılarla Memlûklerin tesiri altında kalmıştır.

İstanbul'un fethinden sonra devlet teşkilâtının Bizans müesseselerine göre yenilediği hakkındaki iddia da isabetli değildir. Zira, Fatih devri Kanunnameleri İstanbul'un fethinden evvel takarrür etmiş olan esasları tesbit eden vesikalardır. Filhakika, Fatih Kanunnamesinde, bu Kanunnamenin Fatih'in (Atası ve Dedesi Kanunu) olduğunu okumaktayız.

196. — Profesör Başgil, Memleketimiz Anayasa hareketlerini başlıca dört devreye ayırıyor (Esas Teşkilât Hukuku Ders takrirleri, İstanbul, 1950); 1 - Mutlak Hükümdarlık veya Dinî Saltanat devri. Bu safha Osmanlı Devletinin kuruluşundan 1839 yılına kadar devam eder. 2 - Mutedil Hükümdarlık veya yarı-dinî saltanat devri (1839 - 1876), 3 - Meşrutî Hükümdarlık devri (1908 - 1923), 4 - Cumhuriî ve Lâik Hukuk ve teşkilât devri.

197. — Bu ayırmada 1876 yılından 1908 e kadar uzanan devre açıkta kaldığı gibi, 1876 dan başlatılan devreye mutedil hükümdarlık devresi demek de kanaatimizce isabetli değildir. Bundan başka, yarı dinî saltanat tâbiri Şer'î Hukuk esasları yanında Örfî Hukukun dahi yer alması anlamında ise bu devri daha önceden başlatmak muvafık olurdu.

198. — Biz, Türk Devletinin ve Anayasa Hukuku müesseselerinin gelişmesinde Osmanlı Devletinin kuruluşundan bu yana üç devir görürüz.

A — Osmanlı Devletinin Kuruluşundan Mısır Fethine Kadar :

199. — İstanbul'un fethi üzerine Osmanlı İmparatorluğunun aldığı şekil, mutlakiyetçi bir Devlet şekli olmuştur. Osmanlı Devleti bu suretle Avrupaya mutlakiyetçi Devlet örneğini vermiş oldu. Bu Devlet rejimi Yeni Zamanlar Tarihinin siyasal tekâmülü bakımından devrin farikasını teşkil eder. İşte, Osmanlı mutlakiyetçi Devlet rejimi bu siyasal tekâmüle varacak olan Devlet rejiminin ilk nümunesini meydana getirmiştir.

200. — Osmanlı Devletinde Hükümdarın eğemenliği mutlaktır. Devlet içersinde kendisinden sonra gelen şahsiyet, Veziriâzam adını taşır. Fatih Kanunnamesinde Veziriâzamanın vazife ve yetkileri gösterilmiştir. Padişah'tan sonra Devletin en büyük şahsiyeti odur. Padişah kendisine vekâlet vermiştir ve bu vekâlet hudutsuzdur. Devlet işlerinin görülmesinde Veziriâzam diğer Vezirlerle ve Defterdarlarla müşaverede bulunacaktır.

Veziriâzaman sonra Vezirler gelir. Bunlardan her biri Devletin bir faaliyet şubesinin başındadır. Adalet İşleri, Rumeli ve Anadolu Kazas-kerlerine bırakılmıştır. Maliye İşlerine Başdefterdar bakar. Defterdarlar, Defter Kethüdarları, Timar Defterdarları kendisinin maiyetindedir. Başdefterdardan sonra en büyük vazife Nişancılıktır. Nişancı, Devletin dış işleriyle meşgul olur, ve Padişah Tuğrasını çekmek ona aittir. Nişancının maiyetinde bir çok kâtip vardır. Bu kâtiplerin başı Reisülküttaptır. Rei-

sülküttaplık sonraları çok büyük ehemmiyet kazanmış olan bir mevkidir.

İl teşkilâtına gelince, bunlarda en büyük mülkî ve askerî şahsiyet Beylerbeyidir.

Bütün bu teşkilât ve vazifeler iddia olunduğu gibi Osmanlılara Bizanstan geçmiş değildir. Köprülü'nün ispat ettiği veçhile, Veziriâzamlık Fatih'den çok zaman evvel Osmanlılarda mevcut olduğu gibi, gerek Vezirlik, gerek bir çok idarî teşkilât Anadolu Selçukülerinden gelmedir.

Bu kısa izahlar Türklerde Kamu Hukuku telâkkisinin ve Devlet görüşünün nasıl ileri bir halde olduğunu göstermeğe kifayet eder.

B — Mısır Fethinden Tanzimata Kadar :

201. — XVI ncı yüzyıl başında Osmanlı Hükümdarı Selim, Mısırı fethedince Hükümdarlığa Halifelik de ilâve edilmiş oldu. Böylece, Devlet'in mahiyeti sadece mutlak olmaktan çıktı ve ilâhî (teokratik) mutlakiyetçi bir mahiyet almış oldu.

Büyük Vezir Sokullu'nun ölümünü takibeden zamanlarda idarede husule gelen bozukluklar sebebiyle merkez otoritesi kuvvetini kaybetti. Vilâyetlerde sükûn ve âsâyiş kalmadı. Anadoluda türeyen Celâli eşkiyası harekâtı bunun en tipik misalidir.

İkinci Viyana muhasarasından sonra eyalet beylerine ve sair eşrafa toprak verilmesi gibi bazı Devlet işlemleri yüzünden yer yer büyük araziye sahip ve şahsen otoriter ve nüfuz sahibi, âdetâ kendi mülkünde bağımsız bir siyasî birlik reisi vaziyetinde bulunan (Âyân) ortaya çıktı. Bunlar, sonradan merkez kudretini temsil eden Padişaha meydan okumuşlar ve (Senedi İttifak) kudret ve nüfuzlarının ehemmiyetine bir delil teşkil etmiştir.

Alemdar hareketine gelinceye kadar, memlekette ıslahat teşebbüsleri görülmüş, bir çok ıslahat lâyhaları verilmiş ve fakat fiilî vaziyet esasında değişmemişti. Senedi İttifak ile, bir taraftan merkez, diğer taraftan da vilâyetler arasında Hukukî münasebetlerin mahiyeti tesbit edilmiş oluyordu. Filhakika, Âyân sadakat taahhüdüne girişmiş, Hünkâr da kendilerini emniyette bulundurmak mükellefiyetini yüklenmiştir.

Bu senet 1807 tarihinde imzalanmıştır. 7 maddeden ibarettir. Birinci madde, Padişah aleyhine bir hareket çıkacak olursa bütün Beylerin bunu yatıştıracaklarını, ittifaka riayet etmeyen olursa diğerleri tarafından icbar olunacağını söylemektedir. İkinci madde aynen şudur: «Şartı sâni: Devleti Aliyyenin bekası ve kuvvet ve şevketinin tezayüdü cümlemizin

zat ve hanedanlarımıza mabehülbeke olduğuna binaen, cümlemiz beyninde bilmüzakere karar verildiği üzere, tezayüdü kuvveti saltanat için me-maliki hakaniyeden tahrir ve tertip olunan asakir ve neferatın mecalisi müzakeratta verilen nizam mucibince Devlet askeri olarak tahrir ve tek-miline ve aleddevam bekasına cümlemiz sây ve ikdam edüp rabitalarına dahilen ve haricen mecmu erkân ve hademe ve hanedan ciddüatm eyli-yeler. Ve işbu asker tertibi maddesini, kıvamü din ve devlet için, ittifakî ârâ ile karar bulmuş olduğuna mebni, inkilâbı zaman ile bu hüsrandır, yahut şöyledir böyledir deyu tahriki erbabı fesat ve haset ile tagyirini kimesne tecviz eder ve ocaklar tarafından itiraz ve muhalefet olursa cümlemiz aleddevam davacı olup takbih ve fesih ve tagyirine cesaret de-ğil, fethi şefe edeni hain bilüp alelittifak takip ve defî' ve ref'ine cümlemiz ikdam ve gayret eyleye ve bu bapta birimiz muhalefet eylemeye ve Devleti Aliyyenin her ne taraftan olursa olsun düşmanı zuhurunda umu-men mukabelesine sür'ati azimet ve def'ü tenkiline sarfı mağfirat etmek esası nizamdan olmakla bu ahvalin bir vakitte mugayiri hareket vâki olmaya».

Görülüyor ki burada ordu tertip ve talim edilecek, düşman zuhurunda imhaya koşulacak ve inkilâplar tahakkuk ettirileceklerdir.

Üçüncü madde, Âyân tarafından Padişahın vergi toplama emirleri-nin yerine getirileceği hakkındadır.

Dördüncü madde, Sadaret'in en yüksek makam olduğunu söyler.

Beşinci maddede, bütün Beyler, Devlet nizamının muhafazasına ke-fil olmaktadır: «Hanedanlardan birisinin hilâfı şartı ittihat bir hare-kti tebeyyün etmedikçe tarafı Devleti Aliyyede yahut taşralarda Vüzera, birbirlerinden taarruz ve ihanet ve suikast vukua gelirse uzak ve yakın dinlemeyüp cümlemiz dâvacı olarak mütecasir olanın tedip ve def'ine bilittifak ikdam oluna...»

Yine bu maddeye göre, hiç kimse kendi hududunu tecavüz etmiye-cektir.

Altıncı maddede İstanbul'da isyan çıkarsa hanedanların onu bastıra-cağını ve İstanbul'un emniyetini tekeffül ettiklerini görüyoruz.

Yedinci madde zulüm ve taaddî vukua gelmesine mâni olunacağına dairdir.

En sonunda da, bu şartlara riayet olunacağına yemin ediliyor.

Ek bir maddede bundan böyle hanedan mevkiine gelecek olanların da bu senedi imza edecekleri yazılıdır.

Senedi İttifakın altında yirmibeş imza vardır.

202. — Maddelerde yazılı hükümler tahlil edilecek olursa görülür ki:

Halli arzu edilen mesele Devlette mevcut anarşinin yok edilmesidir. Bunun için de çare, bir düzen kurmaktır. Düzenin kurulması için üç esas tesbit olunmuştur:

1 — Merkezin otoritesi tanınacak (Madde: 1) ve Sadaret makamı müracaat mercii olacak (Madde: 4).

2 — Zulme mâni olunacak (Madde: 7), yâni adalet tesis edilecek ve binaenaleyh hürriyetler sağlanacak ve keyfi muameleler değil, kanun hâkim olacak.

3 — Âyân vazifesini bilecek (Madde: 4), bu vazifeler de başlıca dört tanedir:

- a) Âsâyiş ve güveni sağlamak (Madde: 5 ve 1)
- b) Ordu yetiştirmek (Madde: 2).
- c) İsyan bastırmak (Madde: 6).
- ç) Vergi toplamak (Madde: 3).

Buna rağmen, Senedi İttifakın imzalanmış olması bunu takip eden zamanlar için Devleti eski kuvvetli ve muntazam haline getirebilecek mahiyette bir hâdise teşkil edememiştir.

C — Tanzimattan B. M. M. nin Kuruluşuna Kadar :

203. — XVIII inci asır sonlarıyla XIX uncu asır başlarında Osmanlı Devleti bir perişanlık manzarası içindedir. Ordu, işe yaramamaktadır. Hem kendi vazifesini yapamaz, hem de Hükümet otoritesini kırmıştır. Merkez bir oyuncak haline gelmiştir. Devletin başında başlıca iki gaili vardır: Mehmet Ali meselesi ve Hünkâriskelesi Muahdesiyle ortaya çıkmış olan devletlerarası durum. Bu meseleleri halledebilmek için Devleti kuvvetlendirmekte zaruret görülmektedir. İşte, Tanzimat adını verdiği hareket bu gayeleri sağlamağa matuftur. Nitekim, tarihçilerimizden bir kısmı (Ongusu) Tanzimat devrini Devleti ıslah ve tekâmül yolu ile gençleştirmek ve yenileştirmek teşebbüsü olarak kabul ediyorlar.

204. — Tanzimat devrinin başlangıcını ve sonunu çizmek güçtür. Devleti gençleştirmek için Avrupa Devletlerini taklit etmek lâzımgeliyordu. Tanzimat bunu kısmen, ve yalnız şekil bakımından, yapabilmıştır. Geniş ölçüde bir inkilâp ile Avrupa Medeniyeti içerisine girmek için halka siyasal haklar tanımak, halk egemenliğini kurmak lâzım geli-

yordu. Bunlar yapılmadı. Bu itibarla, siyasi rejim bakımından Tanzimatı mutlak hükümdarlık ile demokrasi arasında bir intikal devresi olarak telâkki edenler olmuştur. Köprülü'ye göre, Tanzimat bizim bir hamlemiz olduktan başka kendine mahreç arayan emperyalist Avrupanın bize zorla girmek istemesidir, ve Tanzimat devrinin bütün ıslah hareketleri birer uzlaştırmadır. Medreseyi değiştirememişizdir. Onun yanına yeni mektebi kurmuşuzdur. Devlet, teokratik bir Devlet olduğundan yasama kudreti din ile mahduttur. Dine mugayir olacak Kanun koymağa imkân yoktur. Tatbikatta, Fıkıh esaslarına mugayir örfi Kanunlar tatbik edilmiş olmakla beraber, Tanzimat devrinde bir nevi ikilik ortaya çıkmıştır.

205. — Tanzimat Fermanına gelince, bu Ferman 26 Şaban 1255 Pazar günü, yâni 3 Kasım 1839 da Gülhan emeydanında okunmuştur. Hattı Hümayûn şöyle başlamaktadır: «... Yüzelli sene vardır ki gavaili müteakibe ve esbabı mütenevviaya mebni ne Şerf'i Şerif'e ve ne de Kavanini Münifeye inkiyat olunmamak hasebiyle evvelki kudret ve mameriyet, bilâkis zaaf ve fakra mübeddel olmuş ve halbuki Kavanini Şer'îye tahtında idare olunmayan memalikin pâyidar olamayacağı vâzihattan bulunmuş olup...»

Bu Kanunlara göre hareket edildiği takdirde beş on sene içerisinde istenilen neticeler elde edilebilecektir. Bunun için de yeni Kanunlar konulmak lâzımdır ve çıkarılacak yeni Kanunların temelini şu prensipler teşkil etmektedir: «... Bundan böyle Devleti Aliyye ve memaliki mahrusamızın hüsnü idaresi zımında bazı kavanini cedide vaz' ve tesisi lâzım ve mühim görülerek işbu Kavanini mukteziyenin mevaddı esasıyesi dahi emniyeti can ve mahfuziyeti ırz ve mal ve tayini vergi ve asakiri mukteziyenin sureti celp ve müddeti istihdamı kaziyelerinden ibaret olup...»

Bu esasların tatbikine dair olmak üzere, hiç kimsenin gizli olarak yargılanmayacağı, herkesin mal ve mülküne serbest olarak malik ve mutasarrif olacağı yazılıdır. Bundan başka, (Meclis-i Ahkâmül Adliye) ve (Dârişûrayı Babıseraskerî) kurulacağından ve bunların vazifelerinden bahsedilmektedir.

206. — Gülhane Hattı Hümayûnu memlekette «Kanunu hâkim kılmayı gaye edinmiştir. Bu hususu gerek Padişah ve gerekse memurları yemin ile teyit ediyorlar (Takvimi Vakayi - Yıl: 1255, sayı: 187, sahife 2, sütun 2).

Aynı zamanda, «Kavanini Nizamiye» yâni yeni Kanunlar konulacağı söylenmektedir. Bu Kanunların mevzuu can, mal ve ırz emniyeti, zulmün kaldırılması, vergi ve askere alma olacaktır.

Bunun için de «Eşitlik» prensibi gözetilecek, (Bilâistisna), (her kim olursa olsun) ve (hiç rütbe ve hatır gönüle bakılmıyarak) adaletle hareket olunacak ve yargılamalar açık olarak yapılacaktır. Ölüm cezalarının yerine getirilmesi için Padişahın buna izin vermesi şarttır.

Genel olarak kabul edildiğine göre, Tanzimat Fermanı bir (Charte) mahiyetini haizdir.

207. — 1839 tarihli Ferman, 1856 tarihinde Islahat Fermanı adı verilen bir vesika ile teyit olunmuştur. Islahat Fermanında bilhassa eşitlik noktasına dokunulmaktadır: «... şu asır, Devleti Aliyyemiz için bir zamanı hayriyet iktiranın mebdei olacağından, dâhilen dahi Saltanatı Seniyemizin tezyidi kuvvet ve mekneti ve revabıtı kalbiyei vatandâşi ile birbirine merbut olan ve nazarı madeleti eseri müşfikanemde müsavi bulunan kâffei nüfusu tebaai Şahanemin her yüzden husulü tamamii saadeti hal ve memaliki Şahanemizin mamuriyetini müstelzim olacak esbab ve vesailin anbean ilerlemesi muradı merhameti itiyadı mülükhanem iktizasından bulunduğu binaen...» dedikten sonra, «Gülhanede kiraat olunan Hattı Hümayunum ile ve Tanzimatı Hayriyem mucibince her din ve mezhepte bulunan kâffei tebaai Şahanem hakkında bilâ istisnâ emniyeti can ve mal ve mahfuziyeti namus için tarafı eşrefi Padişahanemden vait ve ihsan olunmuş olan teminat bu kere dahi tekit ve teyit kılındığından» diye ilâve etmektedir. Bu Islahat Fermanı ile yapılması düşünülen yeniliklerin meydana gelebilmesi için de «Maarif ve ulûm ve sermayeyi Avrupadan istifadeye bakılması» lâzımgeleceği kaydedilmektedir.

208. — Bu Ferman üzerine, devre göre bir çok modern Kanunlar kabul olundu. İdarede ıslahat yapıldı. Lâkin, bütün bu işler müeyyideden mahrum kalmıştır. Bu sıralarda Ziya Paşa, Namık Kemal gibi kimseler «Yeni Osmanlılar Cemiyeti» ni kurmuşlardı. Mithat Paşa, Cemiyetin Reisliğine geldikten sonra Padişah Abdülâziz tahttan indirildi. Yerine Padişah olan Beşinci Murat ancak bir kaç ay Padişahlıkta kalabildi. Onun yerine, Kanunu Esasi'yi ilân etmek hususunda vaitte bulunan ikinci Abdülhamit tahta çıktı, ve 1293 Kanunu Esasi'si ilân edildi (1876).

209. — 1293 Kanunu Esasi'si 119 maddedir. Çift Meclis usulünü kabul etmiştir. Her iki Meclis birden «Meclisi Umumi» yi meydana getirir (Madde: 42). Bu Meclislerden Hey'eti Mebusan, halkın seçeceği kimselerden kurulacaktı. Ellibin kişiye bir temsilci seçilecekti. Seçim, gizli reyyle olacak (Madde: 66) ve dört yılda bir yapılacaktı (Madde: 69). Hey'eti Âyân ise, Padişahın kendi tayin edeceği kimselerden meydana getirilecekti.

Yürütme kuvveti tamamen Padişah'ta idi. Lâkin, kendisi sorumlu olmuyordu. Padişahın emrinde yine bizzat seçeceği Sadrazam ile Nazırlar vardı. Bunları Meclis denetler. Şayet, yargılanmaları lâzım gelirse, Divanı Âli adı verilen bir mahkeme kurulur.

Yargı yetkisi bağımsız mahkemelere aittir. Fakat, Şer'i işler Şer'îye Mahkemelerinde görülür. Nizamî dâvalar ise, Nizamiye Mahkemelerine gider. Yargıçlar azlolunamazlar (Madde: 81). Mahkemelerde yargılamalar açık yapılırlar. İhkakı haktan çekinmek Yargıç için bir suçtur. Ferdlerle Hükümet arasındaki dâvalar Genel Mahkemelerde görülür (Madde: 85).

Kanunu Esasî Osmanlıların hürriyetlerinden de bahsetmektedir. Bu arada şahıs, din ve mezhep, maarif, matbuat, mülkiyet, mesken, vergi, işkence, memuriyete tayin olunabilme meseleleri hakkında hükümler konulmuştur.

1293 Kanunu Esasîsinin bir çok sakat tarafları vardır. Meselâ, Meclisi davet Padişaha aitti. Aynı zamanda kendisinin Meclisi feshetmek yetkisi vardı (Madde: 73). Bundan başka, Kanun tekliflerine müsaade etmesi lâzım geliyordu. Âyân Meclisinin Mebuslar Meclisinde kabul edilmiş olan bir kanun teklifini reddetmesi halinde, aynı teklif ancak bir yıl sonra tekrarlanabilecekti. Sıkıyönetim ilânı Padişaha tanınmış olan bir yetki idi. Aynı zamanda, kendisinin Kanununun 113 üncü maddesinden almakta olduğu bir yetki vardı ki, çok tehlikeli idi. Bu maddeye göre, Hükümdar, çok sathî bir polis soruşturmasına dayanarak dilediği kimseyi sürgüne gönderebilecekti.

İşte, bu yetkisini kullanmak suretiyledir ki, Abdülhamit, Sadrazamı olan Mithat Paşayı bir gün Saray'a çağırmış ve kendisini huzuruna kabul etmek lüzumunu dahi duymaksızın bir vapura bindirterek sürgüne göndertmiştir.

210. — Görülüyor ki, 1293 Kanunu Esasîsi Devlette mevcut kuvvetler arasında ne bir ayrılık, ne de bir muvazene tesisinden uzaktır. Tekmil yetkilerin kökü hükümdardadır. Bu Anayasa, Padişah mihveri üzerine inşa edilmiş bir sistemin ifadesidir.

Gerçi, Kanunu Esasîyi ilân eden Hattı Hümayunda kanunların ve kamu işlerinin «Kaidei Meşruai meşveret ve meşrutiyet» e bağlanması lüzumuna işaret edilmekte idi. Lâkin, kanunun ne hükümleri, ve ne de uygulanışı bu lüzumu gerçekleştirmeğe imkân vermemiştir.

211. — Toplanması lâzım gelen Meclislerden Hey'eti Mebusanın içtima daveti için her şeyden önce memlekette seçim yapılması lâzımgeliyordu. Bu seçimin ne yolda yapılacağına dair bir Seçim Kanunu yoktu.

Derhal bir «Talimatı Muvakkate» yapıldı. Ve buna göre seçilen mümes-siller 1877 yılının Mart ayında toplandılar. İlk iş, bir İntihabı Mebusan Kanunu hazırlamak oldu. Bu Kanun, Âyân Meclisinden de geçtiği halde, Abdülhamit onu tasdik etmedi. Esasen, bu sırada, Osmanlı Devleti Rus-ya ile harp halinde bulunuyordu. Binaenaleyh, yine Talimatı Muvakka-teye göre seçim yapıldı, ve yeni Meclis pek az çalıştıktan sonra, Abdül-hamit tarafından feshedildi. Bu hâdiseden sonra, memleket için otuz yıl devam edecek olan karanlık bir İstibdat devri başlamıştır.

İstibdadın devamı sırasında «İttihat ve Terakki» namıyla gizli bir Cemiyet kurulmuştu. Bu Cemiyet memleketin muhtelif yerlerinde ve bil-hassa Rumeli'de faaliyetler göstermiştir.

212. — 1908 yılının yaz mevsiminde Rumeli'de bir ayaklanma husu-le geldi. İttihat ve Terakki'nin Manastır şehrinde bulunan Merkez Heyeti Padişaha şu telgrafı çekti: «İradatı seniyyei mütekarreleriyle tebaa ve ziri destanlarına bahş ve ihsan buyurulan Kanunu Esasının tatbikatı fiiliyesine müsaade ve icabı halinde irade buyurulması suretiyle sadakat ve ubudiyetimizin halelden vikayesini istirham ve Pazar gününe kadar Meclisi Mebusanın küşadına fermanı hümayunları sadır buyurulmadığı halde rızayı şehriyarilerine muhalif ahvalin vukuu derkâr olup Manastır Vilâyeti dahilinde elyevm mevcut bulunan Memurini Mülkiye ve Zabitanı askeriye ve efradı şahaneleriyle Ulema ve Meşayihin bilâ istisna vahda-niyeti Hüdaya karşı ahd ve misakı umumî altında bulunduğunu arzyle-riz. Ferman».

Hey'eti Vükelâ, Padişaha bir mazbata vermek mecburiyetinde kaldı. Aynı gün, yâni 23 Temmuz günü «İlânı Hürriyet» e dair iradei seniye çıktı. Abdülhamit, 1293 Kanunu Esasisini Sait Paşaya yazdığı bir mektupla yeniden mer'iyete koydu. Bu mektupta şöyle denmekte idi: «Tanzimatı Hayriyenin tesisinden mebdei saltanatımıza kadar geçen müddet zarfında terbiyei umumiyece hasıl olan terakki mesalihi umumi-yenin usulü meşrutiyete raptını ihbar eylemekle karihai zatiyemizden olarak Kanunu Esasî ilân olunmuş iken, ağrazı muhtelif menafii umu-miye fikrine takaddüm ettiğinden Kanunu mezkûrun tatili hakkında ih-tarat tekessür etmiş ve nihayet Saffet Paşanın zamanı Sadaretinde bu tatil Devletçe karargir olmuştu. O vakitten şimdiye kadar geçen ahval ile efkâr ve temayülâtı umumiyenin neticesinde memleketin idarei meş-rutaya kabiliyeti meşhut olmasıyle Kanunu Esasının kâffeî ahkâmı ile meriyülicra olmasına...»

213. — Padişah, İntihabı Mebusan Kanununu tasdik etti; ve buna göre seçim yapıldı. Toplanan Mebusan Meclisi ilk iş olarak sürgün yet-kisini ilga etti. 1293 Kanunu Esasisi yüzlerce yılın Hükümdara bahşet-

tiği, iradesini Kanun kılabilme kudret ve itiyadını ortadan kaldırmakta idi. Abdülhamidin sonradan tutmuş olduğu yol, Kanunu Esasının tesis ettiği hukuk rejimine isyanını ifade eder. İstibdat devrinin uzun müddet devam edebilmesinin sebeplerinden biri de, belki memleketin 1293 den önceki devirlerde Kanunu Esasısız idareye alışkın oluşu olmuştur.

214. — Bu sırada Avusturya, Bosna - Hersek'i ilhak etti. Bulgarlar da zaten muttasıl talep etmekte oldukları bağımsızlıklarını ilân ettiler.

İttihat ve Terakki Partisi iktidarı ele almıştı. Bu Partinin Hükûmeti Kanunu Esasîde bir çok değişiklikler temin etti. Padişah, Âyânın muvafakatini almadıkça Meclisi feshedemeyecekti. Fesih halinde üç ay içerisinde yeni Meclisin toplanması lâzımdı. Meclis, Padişahın davetine hacet olmaksızın, Kasım ayı başında kendiliğinden toplanacaktı. Mebuslar, Âyân ve Vekiller Kanun teklif edebileceklerdi. Padişah bir Kanunu iki ay zarfında ya tasdik edecek veya tekrar müzakere edilmek üzere geri gönderecekti. Tekrar müzakere üçte iki ekseriyet kazanan Kanunu tasdik etmeye mecbur olacaktı.

Yine bu sıralarda Balkan Harbi ortaya çıktı. Bulgarlar 22 Ekim 1912 de Kırkkilise'de (Kırklareli) muvaffak oldular. Bir kaç gün sonra Sırp-lar Komanova mevkiinde Osmanlı Ordusuna karşı zafer kazandılar. Yunanlılar da 8 Kasım'da Selânik'e girdiler.

Aralık ayında Londra'da bir konferans toplandı. Bunu takibeden zaman içinde Rusya Kafkas hududuna asker yığmağa başlamıştı. Bu vaziyet karşısında Almanya, Türkiye lehinde bir vaziyet aldı.

24 Ocakta Babıâli baskını yapılmış ve Kâmil Paşanın yerine Mahmut Şevket Paşa Sadrâzam olmuştu. Mahmut Şevket Paşanın Sadarete gelmesi neticesi olarak harp devam etti. 3 Şubat'ta bulgar orduları Edirneye girdiler. Bu sırada Bulgaristanla Sırbistanın arası açılmış ve büyük devletler İstanbul'u tehdit eden Bulgar ordularının vaziyetinden telâşa düşmüşlerdi. Yine bu sırada Bulgarlarla mütareke imzalandı ve tekrar Londra'da toplandı. Yunanistan, güney Makedonyası, Selânik ve Girit'i alıyordu. Makedonya'nın orta ve kuzey kısmı Sırbistana veriliyordu. Bulgaristan Trakya'yı sahilleriyle beraber alacaktı. Türkiye hududu, Midye - Enez hattı oluyordu. Silistre de Romanyaya bırakılmıştı.

29 Haziranda Bulgarlar Sırbistana ve Yunanistana taarruz ettiler. Böylece İkinci Balkan Harbi başlamış oldu. Romanya, Bulgaristana girdi. Türkiye de Edirneyi istirdat etti. Eylülde İstanbul'da imzalanan bir andlaşma ile Türkiyenin hududu Meriç nehri oluyordu.

215. — Osmanlı Devletinde büyük Batı Devletlerinden biriyle ittifak

lüzumuna dair bir kanaat mevcuttu. Bu Büyük Devlet, Almanya ol-
muştur.

Birinci Büyük Harp başlamazdan önce, Osmanlı Devletini, Almanya-
ya müracaatla ordularını ıslah hususunda çalışabilecek bir mütehasşıs
ister vaziyette görüyoruz. Almanlar Türkiyeye meşhur bir Tümen Ko-
mutanı olan Liman Von Sanders (Paşa) i yollamışlardı. Bu zatın İstan-
bul'a gelmesi başlı başına bir mesele teşkil etmişti. Babıâli nezdindeki
Alman Büyük Elçisi Wangenheim, Almanyanın Osmanlı Devleti ile itti-
fak akdetmemesini tavsiye ediyordu. Bununla beraber, Kayzer Wilhelm'in
meşhur 8 B hattı siyasetine uyan Almanya, Türkiye ile bir ittifakname
imzaladı. Alman İmparatoru Berlin, Budapeşte, Belgrat, Bükreş, Bizans
(İstanbul), Bağdat, Basra ve Bombaydan geçecek bir hat ile Hint Okya-
nusu üzerinde Alman ekonomik nüfuzunu tesis etmek arzusunda idi. Bū-
tün bu şehirlerin ilk harfleri B ile başladığı için kendisinin siyasetine 8 B
hattı siyaseti adı veriliyordu.

216. — Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile Türkiye arasında imza-
lanan ittifakname 8 maddeden ibarettir. Andlaşmanın 4 üncü maddesine
göre, Rusya Osmanlı Devletini tehdit edecek olursa Almanya silâhla mü-
dahale ve Osmanlı Devletini müdafaa edecekti.

2 nci maddeye göre de, şayet Rusyanın silâhlı bir müdahalesi sebe-
biyle Almanya Avusturyaya yardım etmek mecburiyetinde kalacak olur-
sa Türkiye Almanyaya yardım edecekti.

217. — 10 Ağustos tarihinde Akdenizde bulunan Göben ve Brezlav
ismindeki iki Alman zırhlısı, Cebelitarık boğazını geçerek Almanyaya dö-
nemedikleri için, müttefikleri olan Türkiyeye geldiler ve Çanakkaleden
geçip İstanbul'a vardılar. İstanbul'a gelen zırhlılar Türk Bayrağı çekmiş
bulunuyorlardı. Zırhlıların komutanlığını yapan Amiral Şosön, Osmanlı
donanmasının başına getirildi ve donanmanın mühim bir kısmı 27 Ekim
1914 de Kilyos açıklarında toplandıktan sonra, (Yavuz Sultan Selim)
adını almış olan Göben zırhlısı ile bir kısım donanma paraçları Büyük
Amiral Von Tirpitz'in Almanyadan verdiği emirle Rusların Sivastopol
limanını bombardıman etti. Bu suretle, Türkiye, Büyük Harbe bilfiil ka-
tılmış oluyordu.

218. — İngiltere ve Fransa, müttefikleri olan Rusyaya Kuzey Denizi
üzerinden yardım edemedikleri için Boğazları ele geçirerek yardımda bu-
lunabilmenin mümkün olabileceğini düşündüler ve Çanakkaleyi zorladılar.
Fakat bu zorlamalar bir defa Arıburnunda, sonra da Anafartalarda
uğradıkları mağlûbiyetler neticesinde hiç bir şey istihsalini temin edemedi.

Nihayet, 1917 sonunda Rusyada ihtilâl çıkması yüzünden bu teşeb-
büslerinden vazgeçtiler. Fakat artık harp de sona ermek üzere idi. Os-

manlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde müttefik devletlerle Mondros'ta bir mütarekename imza etmek mecburiyetinde kaldı.

219. — Mondros Mütarekenamesi, itilâf hükümetleri namına Akdeniz Donanması Başkomutanı Tümamiral Sir Sommerset Arthur Galtrop ile Osmanlı Devleti namına Bahriye Nazırı Rauf, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet ve Kurmay Yarbay Sadullah tarafından imza edilmiştir. İmza merasimi İngiliz donanmasına ait Agamemnon zırhısında Limni adasının Mondros limanında yapılmıştır. Bu mütarekenameye göre:

«1 — Bahrisiyaha (Karadeniz) mürur için Çanakale ve Bahrisiyah Boğazlarının kışadı ve Bahrisiyaha mürurun temini, Çanakale ve Bahrisiyah istihkâmâtının müttefikler tarafından işgali.

2 — Osmanlı sularında bilcümle torpil tarlaları ile torpido ve kovan mevazii ve mebanii saire mevkii gösterilecek ve bunları taramak veya refetmek için talep vukuunda muavenet olunacaktır.

3 — Karadenizde mevcut torpil mevkileri hakkında malûmatı mevcude ita edilecektir.

4 — İtilâf hükûmatına mensup üserayı harbiye ile Ermeni üsera ve mevku-fini İstanbulda cemedilecek ve bilâ kaydü şart itilâf hükûmetlerine teslim olunacaktır.

5 — Hudutların muhafazası ve âsâyişi dahilinin idamesi için lüzumlu görülecek kuvayı askeriyeden maadasının derhal terhisi. İşbu kuvayı askeriyenin miktar ve vaziyetleri itilâf hükûmatı tarafından Devleti Aliye ile müzakere edildikten sonra tekrâr ettirilecektir.

6 — Zabıta ve buna mümasil hususat için istihdam edilecek sefaini (gemiler) saire müstesna olmak üzere, Osmanlı suları veya Devleti Osmaniye tarafından işgal edilen sularda bulunan kâffe sefaini bahriye tesellüm olunup gösterilecek Osmanlı limanlarında mevkuf bulunacaktır.

7 — Müttefikler menfaatlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda her hangi bir sevkücceys noktasin işgal hakkını haiz olacaklardır.

8 — Elyevm Osmanlı işgali altında bulunan bilcümle liman ve demiryolları mahallerinden itilâf sefaini tarafından istifade edilmesi ve İtilâfla hali harpte bulunanlara karşı mesdud bulundurulması. Süfeni Osmaniye de ticaret ve ordunun terhisi hususlarında şeraiti mümasileden istifade edecektir.

9 — İtilâfiyun, Osmanlı tersane ve limanlarındaki umum sefain tamirâtı ve-saiti teshilliyesini istimal edeceklerdir.

10 — Toros tünellerinin müttefikler tarafından işgali.

11 — İrânın şimali garbi kısmındaki kuvayı Osmaniye'nin derhal harpten evvelki hudut gerisine celbi hususunda evvelce ita edilen emir icra edilecektir. Mave-rayı Kafkasın evvelce kuvayı Osmaniye tarafından kısmen tahliyesi emredildiğinden kısmı mütebakisi müttefikler tarafından vaziyeti mahalliye tetkik olunarak talep olunursa tahliye edilecektir.

12 — Hükümet muhaberatı müstesna olmak üzere, telsiz telgraf ve kabloların itilâf memurları tarafından mürakabesi.

13 — Bahri, askerî ve ticarî mevad ve malzemenin men'i tahriri.

14 — Memleketin ihtiyacı temin olunduktan sonra mütebaki kömür, mayı mahrukat ve bahriye levazımının Türkiye menabîinden mübayaası için teshilat icrası, Mevadı mezkûrenin hiçbirî ihraç olunamayacaktır.

15 — Bircümle hututu hadidiyeye (demiryolu) itilâf mürakabe zabıtları (subay) memur edilecektir. Bunlar meyanında elyevm Hükümeti Osmanieynin tahtı mürakabesinde bulunan Maveraı Kafkas hututu hadidiyesi aksamı dahildir. İşbu Kafkas hututu serbest ve tam olarak itilâf memurlarının tahtı mürakabesine vazey edilecektir. Ahalinin ihtiyacının temini nazarı dikkate alınacaktır. İşbu maddede Batum'un işgali dahildir. Hükümeti Osmanieye Bakû'nun işgaline muteriz bulunmayacaktır.

16 — Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'da bulunan muhafız kıtaatı en yakın İtilâf Kumandanına teslim olunacaktır. Ve Kilikya'daki kuvvetlerin intizamı muhafaza için muktazi miktardan başkası beşinci maddedeki şeraite tevfikân tekarrür ettirilecek veçhile geri çekilecektir.

17 — Trablus'ta ve Bingazi'de bulunan Osmanlı zabıtları en yakın İtalyan muhafaza kıtaatına teslim olunacaktır. Teslim emrine itaat etmedikleri takdirde Hükümeti Osmanieye onlarla muhaberat ve muamelâtı kat eylemeyi taahhüt eyler.

18 — Mısırâta da dahil olduğu halde, Trablus ve Bingazi'de işgal edilen limanların en yakın itilâf muhafaza kıtaatına teslimi.

19 — Alman, Avusturya bahri, berri ve sivil memurların ve tebaasının bir ay zarfında ve, uzak mahallerde bulunanların bir aydan sonra mümkün olan en kısa zamanda, Memaliki Osmanieyi terketmeleri.

20 — Beşinci madde mucibince terhis edilecek kuvayı Osmanieye ait teğizat teslihat, cephane ve vesaiti nakliyenin tarzı istimaline dair ita olunacak talimatta riayet olunacaktır.

21 — Müteliflerin menafiini siyanet için İaşe Nezareti nezdinde itilâf mümessilleri merbut bulunacak ve kendilerine bu babda lüzum görülecek kâffei malûmat ita edilecektir.

22 — Osmanlı üserayı harbiyesi itilâf Devletleri nezdinde muhafaza edilecektir. Sivil üserayı harbiye ile esnanı askeriyeye (askerlik yaşı) haricinde olanların tahliyesi nazarı dikkate alınacaktır.

23 — Hükümeti Osmanieye, Merkezi hükümetlerle bircümle münasebatını katedecektir.

24 — Vilâyatı Sittede (Altı vilâyet: Erzurum, Trabzon, Mamûretülâziz yâni Elâzığ, Bitlis, Van ve Sivas) iğtişâş zuhurunda mezkûr vilâyetlerin her hangi bir kısmının işgali hakkını itilâf Devletleri muhafaza ederler.

25 — Müttefiklerle Hükümeti Osmanieye arasında muhasemat 1918 senesi Teşrinievvelinin (Ekim) 31 inci günü vasatı saati mahalli ile vakti zaharda tatil edilecektir.»

220. — Bu mütarekename, ve hele 7 nci ve 24 üncü maddelerinde yer almış bulunan hükümler, Türkiyeyi tam mânasiyle tekmil istiklâli elinden alınmış, esir bir Devlet haline sokmağa kâfi geliyordu.

221. — Bu sıralardadır ki, **Mustafa Kemal**, Suriye'den İstanbul'a dönmüştür. Kendisinin İstanbul'a avdetini icabettiren sebep, İzzet Paşanın onu dâyeti olmuştur.

İstanbul'a gelen Mustafa Kemal ilk fırsatta İstanbul'dan Anadolu'ya geçmeyi tasarlıyordu. Bir gün, Harbiye Nezaretinden gelen bir tezkere kendisinin otomobilinin alındığını ve tahsisatının kesildiğini bildirdi. Yine o tarihlerde İstanbul'a gelmiş olan General Allenbi, Harbiye Nazırlığına. Altıncı Ordu Komutanlığına Mustafa Kemal'in tayin edilmesi tavsiyesinde bulunmuştur. Mustafa Kemal bunu reddetmişti. Otomobil ve tahsisat meselesinin bu hâdise ile alâkası olsa gerektir.

Bir müddet sonra, Pontos hâdisesi ortaya çıkmıştı. Mütarekeden sonra (Etniki Eteryâ Cemiyeti) Rize'den İstanbul Boğazına kadar, Anadolu'nun Karadeniz bölgesinde bir Pontos Devleti teşkil edilmesi için propagandalar yaptırmakta idi. Bu havalideki Rumlar memleket içlerine çekilerek çeteciliğe başladılar. 23 Ekim 1919 da gerek Doğu Trakya ve gerekse Pontos hükûmeti için İstanbul Merkez olarak kabul edildi. 18 Aralıkta da Batum'da bir Pontos Rum Hükûmeti kuruldu.

222. — Pontosçular mahallî Türk halkının kendilerine eza ve cefa ettiğinden bahsederek bu hallere son verilmesi için İstanbul'daki müttefik Orduları Kumandanlığına müracaatta bulundular. Bu mesele Osmanlı Hükûmetinin de nazarı dikkati celbedilmek suretiyle mevzu bahis edildi. Hükûmet, bu havaliye kargaşalığı ortadan kaldıracak ve âsâyişi iade edecek bir Komutan göndermek kararında idi. Bu münasebetle şöhreti ve şahsiyeti esasen malûm bulunan Mustafa Kemal'in Ordu Müfettişliğine tayin edilmesi düşünüldü.

Neticede kendisine 9 uncu Ordu Kıtaatı Müfettişliği hakkındaki salâhiyetname Şakir Paşanın mühürü ile mühürlenmiş olarak veriliyor. Mustafa Kemal daha sonra Sadrâzam Ferit Paşayı Cevat Paşa ile birlikte ziyaret etmiş ve İstanbul'dan ayrılmazdan önce de Vahdettin'i görmüş ve kendisi ile görüşmüştür. Bundan sonra Bandırma vapuru ile Samsun'a gitmek üzere yola çıkmıştır.

223. — 19 Mayıs 1919 da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal, 2 Haziran tarihinde Amasya'dan yaptığı bir tamimde bilhassa şunları söylemekte idi:

224. — «Vatanın tamamıyeti, milletin istiklâli tehlikededir. Milletini

istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır. Milletin hal ve vaz'ını derpiş etmek ve sedayı hukukunu cihana işittirmek için her türlü tesir ve mürakabeden âzâde bir heyeti milliyenin vücudu elzemdir. Bunun için bilmuhabere her taraftan vâki olan teklif ve arzui millî üzerine Anadolu'nun bilvücu en emin mahalli olan Sivas'ta Millî bir Kongrenin serian in'ikadı takarrür etmiştir. Bunun için teknil Vilâyatı Osmaniye'nin her Livasından ve fırka ihtilâfatı nazarı dikkate alınmaksızın muktedir ve milletin itimadına mazhar üç kadar zatın sür'atı mümkün ile yetişmek üzere hemen yola çıkarılması icabetmektedir.» ... «Vilâyatı Şarkiyemiz namına 10 Temmuzda Erzurum'da inikadı mukarrer Kongre için Vilâyatı mezkûrenin (Müdafaai Hukuku Milliye) ve (Reddü İlhak) Cemiyetlerinden müntehap âzalar zaten Erzurum'a müteveccihen yola çıkarılmışlardır.»

Erzurum Kongresi toplanmazdan önce 7 Temmuz 1919 da Mustafa Kemal askerlikten istifa etti. Ve bu istifasını ertesi gün bütün Mutasarrıflara bildirdi. Artık milletin sadece bir ferdi olarak çalışacaktı.

225. — Aslında bir Parti Kongresi olan Erzurum Kongresi 23 Temmuzda bu şehirde bir okul salonunda toplandı. Kongre huzurunda Mustafa Kemal'in söylemiş olduğu nutuktan şu parçayı nakledeyim: «Tarihimize karşı reva görülen haksızlıktan müteessir olan vicdanı millî sayhai intibahını yükseltmiş ve Müdafaai Hukuku Milliye ve Muhafazai Hukuku Milliye ve Müdafaai Vatan ve Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddü İlhak gibi muhtelif namlarla ve fakat aynı mukaddesatın temini siyaneti için tebarüz eden Millî cereyan, bütün Vatanımızda artık bir elektrik şebekesi haline girmiş bulunuyor. İşte bu şebeke azimkârane'nin vücuda getirdiği ruhu celâdettir ki mübarek Vatan ve Milletin mukaddesatını tahlis ve himayeye müstenit son sözü söyleyecek ve hükmünü tatbik ettirecektir.»

226. — Kongre, Erzurum Kongresi Beyannamesi adı ile meşhur olan ve Millî Devlet Hukukumuzun önemli bir fikrî kaynağını meydana getirmiş bulunan şu beyannameyi yayınladı:

7 Ağustos 1919 tarihli olan bu beyanname şudur (Metin, Devrim Enstitüsü arşivinden kopye edilmiştir):

«... Kendini en yakın ve hûnin tehlikeler karşısında gören Şarkî Anadolu Vilâyatının mukadderatını bizzat muhafaza gayesiyle her taraftan vicdanı milliden doğmuş Cemiyetlerin iştirakiyle ahiren münakit olan Erzurum Kongresi 7 Ağustos 1335 (1919) tarihinde mesaisine hitam vererek bilütfihî Taâlâ bervechi-âti mukarreratı ittihaz etti:

1 — Trabzon Vilâyeti ve Canık Sancağı ile Vilâyatı Şarkiyeye namını taşıyan

Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Mamuretülâziz (Elâzığ), Van, Bitlis Vilâyeti ve bu saha dahilindeki Eilviyei müstakille hiçbir sebep ve bahane ile yekdiğerinden ve camiat Osmaniyeden ayrılmak imkânı tasavvur edilemeyen bir küldür:

Saadet ve felâkette iştiraki tammi kabul ve mukadderatı hakkında aynı maksadı hedef ittihaz eder. Bu sahada yaşayan bilcümle anasırı İslâmiye yekdiğerine karşı mütekabil bir hissi fedakârî ile meşhun ve vaziyeti irkiye ve içtimaiyelerine riayetkâr öz kardeşirler.

2 — Osmanlı vatanının tamamıyeti ve istiklâli millîmizin temini ve makamı Saltanat ve Hilâfetin masuniyeti için kuvaj milliyeyi âmîl ve iradei milliyeyi hâkim kılmak esastır.

3 — Her türlü işgal ve müdahale, Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf telâkkî edileceğinden müttelihden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir. Hâkimiyeti siyasiye ve muvazenei içtimaiyeyi muhil olacak surette anasırı Hıristiyanıyeye yeni bir takım imtiyazat itası kabul edilmeyecektir.

4 — Hükümeti merkeziyenin, bir tazyikli düveli karşısında buraları terk ve ihmâl ıztırarında kalması ihtimaline göre, Makamı Hilâfet ve Saltanata merbutiyeti ve mecburiyet ve hukuku milliyeyi kâfil tedabir ve mukarrerat ittihaz olunmuştur.

5 — Vatanımızda ötedenberi birlikte yaşadığımız anasırı gayrı müslimenin Kavanîni Devleti Osmanıye ile müeyyet hukuku müktesebelerine tamamıye riayetkârız. Mal ve can ve ırzlarının masuniyeti zaten mukteziyatı diniye, an'anatı milliyeye ve esasatı kanunıyemizden olmakla, Kongremizin kanaati umumiyesiyle de teyit olunmuştur.

6 — Düveli itilâfiyece mütarekenin imza olunduğu 30 Teşrinievvel 1334 (30 Ekim 1918) tarihindeki hududumuz dahilinde kalan ve her muntikasında olduğu gibi Şarkı Anadolu Vilâyatında da ekseriyeti İslâmlar teşkil eden her harsı, İktisadi tefevvuku Müslümanlara ait bulunan ve yekdiğerinden gayrı kabili infikâk öz kardeş olan din ve ırkdaşlarımızla meskûn memalîkimizin mukasemesi nazariyesinden bilkülye sarfı nazarla mevcudiyetimize, hukuku tarihiye, irkiye ve diniyemize riayet edilmesine ve bu suretle hak ve adle müstenit bir karara intizar olunur.

7 — Milletimiz; insanî, asrı gayeleri tebciil ve fennî, sınaî ve iktisadî hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh, Devlet ve Milletimizin dahilî ve haricî istiklâli ve Vatanımızın tamamısı mahfuz kalmak şartıye altıncı maddede musarrah hudut dahilinde milliyet esaslarına riayetkâr ve mülkümüze karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi Devletin fennî, sınaî, iktisadî muavenetini memnuniyetle karşılırlız ve bu şeraiti âdile ve insanıyeyi muhtevî bir sulhün de âcilen takarruru, selâmeti beşer ve sükûnu âlem namına ahassı amali milliyemizdir.

8 — Milletlerin kendi mukadderatlarını bizzat tayin ettiği bu tarihî devirde hükümeti merkeziyemizin de iradei milliyeye tâbi olması zarururidir. Çünkü, iradei milliyeye gayrı müstenit herhangi bir Heyeti Hükümetin indî ve şahsî mukarreratı milletce mutâ olmadıktan başka haricen muteber olmadığı ve olmayacağı şimdıye kadar mesbuk ef'al ve netayıç ile sabit olmuştur. Binaenaleyh, milletin içinde bulunduğu hali zicret ve endişeden kurtulmak çarelerine bizzat tevessülüne hacet kalmadan Hükümeti Merkeziyemizin Meclisi Milliyi hemen ve bilâ ifatei ân toplaması ve bu suretle mukadderatı millet ve memleket hakkında ittihaz eyleye-

beği bilcümle mukarreratı Meclisin mürakabesine arzemesi mecburidir.

9 — Vatanımızın maruz kaldığı alâm ve hadîsât ile tamamen aynı maksatta vicdanı millîden doğan Cemiyetlerin ittihat ve ittifakından hasıl olan kitle; umumiye bu kere «Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti» namıyla tevsim olunmuştur. İşbu Cemiyet her türlü fırkacılık cereyanlarından külliyen âridir. Bircümle İslâm Vatandaşlar Cemiyetin âzayı tabiiyesindedir.

10 — Kongre tarafından müntehap bir «Heyeti Temsiliye» kabul ve köylerden bilâtibar Vilâyet merkezine kadar mevcut teşkilâtı millîye tevhit ve teyid olunmuştur.»

227. — Bundan sonra, Sivas Kongresi toplandı. Sivas Kongresi, 4 Eylül 1919 da toplanmış ve neticede tekmil Vatanın müdafaası hususunda ki azim ve karar bir daha tekrar edilmmişti. Bu kongre bir heyeti temsiliye seçti ki bu Heyetin Reisliği Mustafa Kemal'a verilmiştir.

11 Eylül 1919 da Sivasta Umumî Kongre tarafından ilân olunan ve Sivas Kongresi Beyannamesi adıyla anılan bu vesikadaki hükümler şunlardır:

«1 — Devleti Aliye Osmanîye ile Düveli İtilâfiye arasında münakit mütarekenamenin imza olunduğu 30 Teşrinievvel 1334 tarihindeki hududumuz dahilinde kalan ve her noktası İslâm ekseriyeti kahiresiyle meşkûn olan Memaliki Osmanîye aksamı yekdiğerinden ve camiai Osmaniyeden gayrı kabili tecezzi ve hiç bir sebeple iftirak etmez bir kül teşkil eder; memaliki mezkûrede yaşayan bilcümle anasırı İslâmiye yekdiğerine karşı hürmeti müteakabile ve fedakârlık hissiyatıyla meşhun ve hukuku irkiye ve içtimaiyeleriyle şeraiti muhitelerine tamamiyle riayetkâr öz kardeşirler.

2 — Camiai Osmanîyenin tamamiyeti ve İstiklâlî Millîmizin temini ve Makamı Muallâyı Hilâfet ve Saltanatın masuniyeti için Kuvayı Millîyeyi âmil ve İradei Millîyeyi hâkim kılmak esası kat'idir.

3 — Memaliki Osmanîyenin her hangi bir cüz'üne karşı vâki olacak müdahale ve işgale, ve bilhassa Vatanımız dahilinde müstakil birer Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf harekâta karşı Aydın, Manîsâ ve Balıkesir cephelerinde mücahedatı milliyede olduğu gibi müttehiden müdafaâ ve mukavemet esası meşru kabul edilmiştir.

4 — Ötedenberi aynı Vatan içinde birlikte yaşadığımız bilcümle anasırı gayrı müslimenin her türlü hukuku tabiiyeleri tamamiyle mahfuz olduğundan, anasırı mezkûreye hakimiyeti siyasiye ve muvazeneti içtimaiyemizi ihlâl edecek imtiyazat ifası kabul edilmeyecektir.

5 — Hükümeti Osmanîye bir tazyiki harici karşısında memleketimizin her hangi bir cüz'ünü terk ve ihmal etmek iztirarında bulunduğu takdirde makamı Hilâfet ve Saltanatla Vatan ve Milletın masuniyet ve tamamiyetini kâfil her türlü tedâbir ve mukarrerat ittihaz olunmuştur.

6 — Düveli İtilâfiyece mütarekenamenin imza olunduğu 30 Teşrinievvel 1334 tarihindeki hududumuz dahilinde kalıp bir ekseriyeti İslâmiye ile meşkûn olan ve

harsı ve medenî faikiyeti müslümanlara ait bulunan vahdeti mülkiyemizin taksimi nazariyesinden feragatla bu topraklar üzerindeki hukuku tarihiye, ırkiye, diniye ve coğrafiyemize riayet edilmesine ve buna mugayir teşebbüsâtın iptaline ve bu suretle hak ve adle müstenit bir karar ittihaz olunmasına intizar ederiz.

7 — Milletimiz insanî, asrî gayeleri tebcil ve fennî, sınaî ve iktisadî hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh, Devlet ve Milletimizin dahili ve harici istiklâlî ve Vatanımızın tamamıyeti mahfuz kalmak şartıyla Altıncı maddede musarrah hudut dahilinde milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemiyen herhangi Devletin fennî, sınaî, iktisadî muavenetini memnuniyetle karşılız ve bu şeraiti âdile ve insaniyeyi muhtevî bir sulhuna da acilen tekarrürü selâmeti beşer ve sükûnu âlem ahassı âmâlî milliyemizdir.

8 — Milletlerin kendi mukadderatlarını bizzat tâyin ettiği bu tarihf devirde hükümeti merkeziyemizin de iradei milliyeye tâbi olması zaruridir. Çünkü: İradei milliyeye gayri müstenit herhangi bir Heyeti Hükümetin indî ve şahsî mukarreratı millete mutâ olmadıktan başka haricen de muteber olmadığı ve olmayacağı şimdiye kadar mesbuk ef'al ve netayıç ile sabit olmuştur. Binaenaleyh, milletin içinde bulunduğu halî zicret ve endişeden kurtulmak çarelerine bizzat teevsüle hacet kalmadan Hükümeti merkeziyemizin Meclisi Milliyi hemen ve bilâ ifatei ân toplaması ve bu suretle mukadderatı millet ve memleket hakkında ittihaz eyliyeceği bilcümle mukarreratı Meclisi Millinin mürakabesine arz etmesi mecburidir.

9 — Vatan ve Milletimizin maruz olduğu mezalim ve âlâm ile ve tamamen aynı gaye ve maksatla vicdanı milliden doğan vatanî ve millî cemiyetlerin ittihadından mütehasşıl kütlei umumiye bu kere «Anadolu ve Rumeli Müdafaa Hukuk Cemiyeti» unvanıyla tevsim olunmuştur. Bu Cemiyet her türlü fırkacılık ceryanlarından ve ihtirasatı şahsiyeden külliye müberra ve münezzehtir. Bilcümle Müslüman Vatandaşlarımız bu Cemiyetin âzayı tabiiyesindendirler.

10 — Anadolu ve Rumeli Müdafaa Hukuk Cemiyetinin 4 Eylül 1335 tarihinde Sivas şehrinde inikad eden Umkmî Kongresi tarafından maksadı mukaddesi takip ile teşkilâtı umumiyeyi idare için bir (Heyeti Temsiliye) intihap edilmiş ve Köylerden Vilâyet merkezlerine kadar bilcümle teşkilâtı milliyeye de tevhit olunmuştur.»

228. — Anadolu'da Milli teşkilât yavaş yavaş kurulmakta iken İstanbul'da da yeni Meclis toplanmış ve Misakı Milliyi ilân etmişti.

Bu beyanname, 28 Ocak 1920 tarihinde Osmanlı Meclisi Mebusanı tarafından ilân edilmiştir.

«I — Devleti Osmaniyenin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup, 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin akdinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı, ahalisinin serbestçe beyan edecekleri ârâya tevfiқан tâyin edilmek lâzım geleceğinden mezkûr hattı mütareke dahil ve haricinde dinen, ırkan, emelen müttehit ve yekdiğerine karşı hürmeti müteakabile ve fedakârlık hissiyle meşhun ve hukuku ırkiye ve içtimaiyelerıyla şeraiti muhitelerine tamamen riayetkâr Osmanlı İslâm ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamının heyeti mecmuası hakikaten veya hükmen hiçbir zaman tefrik kabul etmez bir küldür.

* II — Ahalişi ilk serbest kaldıkları zamanda ârâyı âmmeleriyle anavatana ilti-

hak etmiş olan elviyei selâse (Kars, Artvin, Ardahan) için ledelicap tekrar serbestçe ârâyı âmmeye müracaat edilmesini kabul ederiz.

III — Türkiye sulhuna talik edilen Garbî Trakya vaziyeti hukukiyesinin tesbiti de sekenesinin kemali hürriyetle beyan edecekleri ârâya tebaan vâki olmalıdır.

IV — Makarrı Hilâfeti İslâmiye ve Payitahtı Saltanatı Seniye ve Merkezi Hükümeti Osmaniye olan İstanbul şehri ile Marmara Denizinin emniyeti her türlü hâlden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve münakalâtı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilûmum âlâ-kadar Devletlerin müttefikan verecekleri karar muteberdir.

V — Düveli İtilâfiye ile muhasımları ve bazı müşahitleri arasında takarrür eden esasatı ahdiye dairesinde ekalliyetler hukuku — memaliki müteceviredeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifade etmeleri ümniyesiyle — tarafımızdan teyit ve temin edilecektir.

VI — Millî ve iktisadî inkişafatımız dairei imkâna girmek ve daha asrî bir idarei muntazama şeklinde tedvirî umura muvaffak olabilmek için her Devlet gibi bizim de istiklâl ve serbesti i tamme mazhar olmamız üssülesası hayat ve bekamızdır. Bu sebeple, siyasi, adlî, malî vesaire gibi inkişafatımıza mâni kuyuda muhalifiz.

Tahakkuk edecek düyunatımızın şeraiti tesviyesi de bu esasata mugayir olmayacaktır.»

229. — Atatürk, bu Demeç için «Tahakkuku uğruna bütün milletin fedayı hayatı göze aldığı beratı necatımızdır» demiştir.

Bu Demecin ruhunu teşkil eden esas, millet hayatı için zarurî olduğu kabul edilen «İstiklâl» dir. Bu esas; Demeci takip edecek olan zamanların Lozan'a kadar tek parolasını teşkil edecektir.

230. — Millî Devlet Hukukumuzun ehemmiyetli vesikalarını okuduktan sonra bunları bir arada tahlil edecek olursak Erzurum ve Sivas Kongreleri Beyannameleri ile Misakı Millî hükümleri içerisinde iki mühim meselenin ele alındığını görüyoruz. Bunlardan biri (Devlet Meselesi); diğeri ise, (Vatandaş Hakları Meselesi) dir.

Erzurum Kongresi, Doğu illerimizin düşünce ve haklarının belirlenmesini sağladı. Beyannamenin taşıdığı kararlar mahiyetleri bakımından tek-mil millî topluluğun duygu ve iradesine tercüman olmakta idi. Onun içindir ki, mahiyeti itibariyle bir (Kurtuluş Kongresi) sayılabilir olan Sivas Kongresi Beyannamesi, Erzurum Beyannamesinden farklı olmamıştır.

Mondros mütarekenamesi, Devletin ortadan kalkması neticesini doğurabilecek hükümler ihtiva ediyordu. Mütarekenamenin imzasının ertesi günü İngiltere mütareke hükümlerine istinaden Musul ve havalisini işgal etmişti.

Binaenaleyh, ilk mesele Devletin varlığını ve topluluğun yaşama azim ve kararını belirtmek oluyordu.

231. — Beyannameler Devletin varlığı için gerekli zarurî şartları iki bakımdan ele almışlar ve hükme bağlamışlardır. Devletin varlığı için zarurî şartlar maddî ve fikrî şartlar olmak üzere tesbit edilmiştir.

Maddî şartlar, evveleminde Devletin üzerinde faaliyetlerini icra edeceği bir ülke, yâni vatan; ve saniyen, bu vatanın insanlarından mürekkep olan topluluk, yâni millet olarak mütalâa edilmiştir.

Vatan, mütarekenamenin tesbit ettiği hudutlar dahilindeki yerlerdir. Burada prensip (**Toprak bütünlüğü**) dür. Beyannamelerin birinci maddelerinde ve Misakı Millinin ilk maddesinde bu prensibi anlatan hükümler yer almıştır. Beyannamelerin altıncı maddesinde mevzuubahs olan hudut meselesi Erzurum Kongresinde ülkenin bir kısmına ilişmekte iken, Sivas Kongresi Beyannamesinde tekml vatan hududu olarak belirtilmiştir. Yedinci maddeler dahi bu mesele ile alâkalı hükümler sevketmiştir.

Millet bakımından Beyannamelerde yazılı hükümler topluluğu terkip eden unsurlar arasında müslim ve müslim olmıyanlar farkının nazara alınmayacağına işaret etmektedir. (Madde: 5).

232. — Devlet varlığının fikir şartına gelince, vesikalarda bu bakımdan da prensipler yer almıştır. Bu prensipler iki tanedir: I - Millî İrade; II - Bağımsızlık.

Millî İrade hakkındaki esas, ikinci maddelerde ifade olunmuştur. Bundan maksat, millet egemenliğidir. Beyannamelerin (Hâkimiyeti Milliye) dedikleri bu esas Devlet Hukukumuzda ilk olarak belirlemektedir.

Egemenliğin zarurî neticeleri olmak üzere kapitülâsyonlara karşı takınacağımız tavır (Erzurum, Madde: 3; Sivas, Madde: 4) belirtildiği gibi millet mürakabesi lüzumu hakkında da sekizinci maddelerde hüküm konmuştur.

Bağımsızlık prensibi ise, yedinci maddelerde anlatılıyor. Misakî Millî de altıncı maddesinde bu esasa dokunmuştur.

Vesikalar bağımsızlığın muhafazası yollarını ve çarelerini de göstermişlerdir. Bunun çaresi (silâhla mukavemet) tir (Madde: 2, 3 ve 9). Ancak, bu mukavemetin sağlanması için de:

a) Millî İradeye dayanan,

b) Bir teşkilât lâzımdır (Madde: 10), (Ayrıca bakınız: Erzurum, Madde: 4; Sivas, Madde: 5 ve her iki Beyanname, Madde: 9).

233. — Beyannamelerde ele alınmış olan ikinci mesele (Vatandaş hakları) meselesidir. Bu mevzuda eşitlik esası (Madde: 1) ve İnsan hakları bahis mevzuu olmuştur (Erzurum, Madde: 5; Sivas, Madde: 4). Bilhassa, Sivas Beyannameşi, (Her türlü hukuku tabiiye) tâbirini kullanmıştır.

Bu vesikaların tahlilinden başlıca dört büyük esas çıkarabiliriz:

- I — Devlet bağımsızdır ve Vatan bir bütündür.
- II — Bağımsızlık ve bütünlüğe tecavüz halinde harp meşrudur.
- III — Egemenlik millettendir.
- IV — Vatandaşlar hür ve eşittirler.

Erzurum ve Sivas Demeçleri olsun, Misakı Millî olsun 1923 ü, yâni Millî Devleti hazırlayan vesikalardır.

234. — 16 Mart 1920 de Müttelik Orduları İstanbulu işgalleri altına aldılar. Telgraf Memuru Manastırlı Hamdi Efendinin dakikası dakikasına verdiği haberler sayesinde bu vaziyet Anadolu'da öğrenilmiş oluyordu.

İstanbul işgal olunur olunmaz Büyük M. M. nin Ankarada toplanması için lâzım gelen tedbirler alındı. Memleketin her tarafına, seçim yapılarak mümessillerinin Ankaraya gönderilmesi lüzumu bildirildi.

23 Nisan 1920 günü B. M. M. açıldı. Aynı gün Meclisçe verilen 1 numaralı karar şudur: «Türkiye B. M. M. nin bu kere intihap edilen âzalarla İstanbul Meclisi Mebusanından iltihak eden âzalardan müteşekkil bulunmasına karar verildi.»

Bu tarihî gün «Millî Devlet Çağı» nın başlangıcı olmuştur. 23 Nisan 1920 den bu tarafa yeni Türk Devletinin hayatı başlar.

MİLLÎ DEVLET DEVRİ :

235. — Meclisin aynı zamanda bir de yürütme kuvvetine ihtiyacı bulunduğu tabii olduğundan 25 Nisan 1920 de alınan 5 numaralı karar mucibince (Kuvvei İcraiye) teşkiline gidildi ve 7 kişilik bir muvakkat İcra Komitesi kuruldu. Daha sonra 3 numaralı ve 2 Mayıs 1920 tarihli Kanun İcra Vekillerinin nasıl seçileceğine dair hükümler koydu ve onbir Bakanlık meydana getirildi.

6 Mayıs 1336 (1920) tarihli Kararnamenin birinci maddesine göre de İstanbul ile muhaberat yasak edilmiştir.

236. — B. M. M. bundan sonra Hilâfetin kendisine karşı sevketmiş olduğu ordularla mücadele etmek mecburiyetinde kalmıştır. Aynı zamanda memleketin bir çok yerlerinde yer, yer isyanlar baş göstermiş ve etrafa yayılmıştır. Mustafa Kemal, haricî düşmanla mücadeleye girilmezden önce memleketin iç düşmanlarını ezmek lâzımgeleceğini söylüyordu. Bunun içindir ki, B. M. M. kuvvetleri ilk iş olarak isyanların bastırılmasıyla uğraştılar.

237. — Diğer taraftan, 22 Haziran 1920 tarihinde Yunanlılar, Milen hattında umumî taarruza geçmişlerdi. Bu taarruzda muvaffak oldular. Bir taraftan, Soma'ya; diğer taraftan Salihli'ye; başka bir koldan, Aydın ötesine yürüdüler. Kuzeyde Balıkesir'e ve Bursa'ya girdiler. Kuvvetlerimiz Eskişehir'e kadar çekilmişlerdi.

238. — İstanbul Hükûmeti 10 Ağustos 1920 de Sevr Muahedenamesini imza etti. Bu muahedename Meclis tarafından tasdik edilmiş olmadığı için muteber bir vesika değil ise de, tarih bakımından ehemmiyetinin çok fazla oluşu ondan burada bahsetmekliğimizi icap ettirmektedir.

Sevr Muahedenamesi 433 maddelik bir Muahedenamedir. IX kısımda kaleme alınmıştır.

Bu anlaşmayı bir taraftan İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Ermenistan, Belçika, Yunanistan, Hicaz, Portekiz, Sırbistan ve Çekoslovakya; diğer taraftan, Türkiye imza etmişlerdir.

Andlaşmanın başlıca hükümleri şunlardır:

239. — Trakya hududu; Podima - Kalikratya hattı olarak tesbit edilmiştir.

Suriye hududu, Karataş burnundan Osmaniye, Bahçe, Gaziantep, Birecik, Urfa, Mardin ve Nusaybin'i Suriyede bırakan bir hat olarak çizilmiştir.

Irak hududu, İmadiye, bizde kalacak surette Musul vilâyetinin kuzey hududu olacaktır. Fırat nehrinin doğusunda ve Ermenistan, Irak ve Suriye arasında kalan bölgedeki Kürt ahali bir sene içersinde Milletler Cemiyetine kavuşarak istiklâl istiyecek olursa, Türkiye bu bölge üzerindeki her türlü haklardan vazgeçecek ve böylece, bir Kürdistan Devleti kurulacaktır.

Kafkas hududu, Ermenistanın hududu ile tayin edilecekti. Bu hududu Amerika Reisi Wilson çizecekti. Wilson, Giresun doğusundan, Erzincan batı ve güneyinden, Elmalı, Bitlis ve Van Gölünün güneylerinden geçen bir hattı gösterdi.

Kuş Adası, Ödemiş, Salihli, Akhisar ve Kemer iskelesi içinde kalan bölge «İzmir Bölgesi» adını alacaktı. Bu bölgede egemenlik Türkiye'ye ait olacaktı. Ancak, Türkiye bu hakkını Yunanistan'a devredecek ve egemenliğinin işareti olarak İzmir şehrinin dış istihkâmlarından birinde Türk Bayrağı bulunacaktı. Beş yıl sonra mahallî bir komite İzmir bölgesinin Yunanistan'a geçmesine karar verecekti.

Andlaşma samimiyetle tatbik olunduğu takdirde İstanbul işgal edilmeyecekti.

240. — Boğazlar bölgesinde asker bulundurmak ve askerî hareketler yapmak hakkı İtilâf Devletlerine ait olacaktı. Türk Jandarması bunların emrindedir. Boğazlar bölgesi şöyle çizilmişti: «Tekmil Rumeli, İzmir hududundan Manyas gölü güneyine ve Bursa ve İznik kuzeyinden ve Sapanca'nın batısından geçerek Karadenize ulaşan bir hat.»

Boğazların idaresi özel bir komisyona bırakılmıştı. Bu komisyon «Boğazlar Komisyonu» olacaktı. Andlaşmanın 38 inci maddesine göre, Boğazlar Komisyonu Boğazların serbestliğini Türkiye adına sağlayacaktır. Komisyonda Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Rusya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan ve Türkiye bulunacaklardı. Bu Devletlerden Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Rusya temsilcilerinin ikişer oyu vardır. Bunlar ikişer yıl sürmek üzere sıra ile Komisyona Başkanlık ederler. Komisyonun ayrı bir bayrağı vardır. Bütçesi ayrıdır. Kendisine mahsus teşkilâtı bulunacaktır. Andlaşmanın 48 inci maddesine göre, Komisyon vazifesini yapabilmek için uygun göreceği özel polis teşkillerini meydana getirebilecektir. Bu teşkillere Komisyonca tâyin olunacak yabancı subaylar komuta ederler. Komisyonun 53 üncü maddeye göre vergi almak hakkı da vardır.

241. — Askerlik hizmeti kaldırılmıştır. Kurmay teşkilâtı, Askerî Okullar, hizmet kıtaları da dahil olduğu halde, silâhlı kuvvetlerin sayısı şu yolda tesbit edilmiştir: Maiyeti Seniye olarak yediyüz elli, Jandarma eri olarak otuzbeş bin kişi. Bu kuvvetlerin subayları arasında 1500 kadar yabancı subay bulunacaktır. Bu kuvvetlerin topu ve fen âletleri bulunmayacaktır. Yardımcı kıtaların er sayısı onbeş bindir. Bunlar ancak belli bölgelerde kullanılabilirler. Bütün bu kuvvetlerin yalnız 15 batarya dağı topu bulunabilecektir. Uçak ve balon bulundurmak yasaktır. İtilâf kuvvetleri Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Kontrol Komisyonlarının Türkiye'de her türlü mürakabeye hakları vardır.

242. — Maliye hükümlerine gelince, Andlaşmanın 231 inci maddesine göre Fransa, İngiltere ve İtalya temsilcilerinden bir Maliye Komisyonu kurulacaktır. Bu Komisyonda danışman olarak bir de

Osmanlı Komiseri bulunabilecektir. Komisyon, memleket maliyesinin gelirleri hakkında dilediği kararı alabilir ve Devlet gelirleri kendisinin emrindedir. Devlet Bütçesi ilkönce bu Komisyonca tetkik olunacak, sonra Meclise gelecektir. Maliye Teftiş organları Komisyon emrindedir ve bütçenin tatbiki onun mürakabesi altındadır.

Bu Komisyonun izni olmadıkça Devlet borçlanamaz. Devlet gelirleri ilkönce Komisyon masraflarının ödenmesine; sonra, işgal kuvvetlerine ait masrafları karşılamaya ayrılacaktır. Bundan sonra, harp dolayısıyla ödenmesi icabeden tazminat ödenecek ve geri kalan gelirler Devlet masraflarına karşılık olarak verilecektir.

243. — Sevr Andlaşmasından sonra, yine aynı günde İngiltere, Fransa, İtalya arasında yapılan Üçlü Anlaşmaya göre: Fransızlar Suriye sınırı ile Adana ilinin batı ve kuzey sınırı ve Kayseri ve Sivas'ın kuzeyinden geçen ve Muş hariç olmak üzere buradan Cezirei İbni Ömer'e uzanan hat içindeki bölgede ekonomik nüfuz sahibi olacaklardı. İtalyanların ekonomik bölgeleri ise, İzmit'den itibaren Afyon'a kadar demiryolu ve oradan, Kayseri'ye kadar giden hat, İzmir mıntakası, Adalar Denizi, Akdeniz ve Fransız mıntakası arasındaki parça olacaktır.

Andlaşmanın 261 inci maddesine göre, Kapitülasyonlar iade olduğu gibi, 1 Ağustos 1914 de bunlardan istifade etmiyen Müttefik Devletlere de teşmil olunmuştur. Müttefik Devletler Türkiyede Postaneler bulundurabilirler. 49 uncu madde hükmüne göre, yabancılar ancak konsolosluk mahkemelerinde muhakeme olunacaklardır.

244. — Yunanistan, Ermenistan ve sair Devletler de dahil oldukları halde yabancı bir Devletin vatandaşlığına girmek isteyecek olan Türk'lere Hükümet engel olmayacak ve bunların yeni vatandaşlıklarını kabul edecektir.

245. — Bu Andlaşma İstanbul'da toplanan bir «Şûrayı Saltanat» ta görüşülmüş ve hazır bulunanlar — Topçu Feriki Rıza Paşa müstesna — onu tasvip etmişlerdi. B. M. M. bunu haber alınca 19 Ağustos 1920 tarihli kararı ile bu toplantıda oy vermiş olanların vatana ihanet ettiklerini ilân etti.

246. — Aradan bir müddet geçtikten sonra, 6 Ocak 1921 de Yunan ordusu bütün cephe üzerinde her noktadan saldırıya başladı. Gediz'de bulunan kuvvetlerimiz bu saldırışı karşıladı ve Yunan ordularını yenererek Birinci İnönü zaferini kazandı.

23 Mart 1923 günü Yunan ordusunun Bursa ve Uşak bölgesindeki kuvvetleri yeniden ordumuza saldırdılar. 31 Martta biz karşı taarruza

geçtik ve düşmanı tekrar yenerek İkinci İnönü zaferini kazandık.

Aradan üç ay kadar bir zaman geçmişti. 10 Temmuz 1921 de Yunan ordusu tekrar taarruza başladı. Ordumuz 25 Temmuzda Sakarya nehri-
nin doğusuna çekilmeğe mecbur kaldı ve bu durum karşısında Mustafa
Kemal Paşa B. M. M. tarafından Başkumandanlığa getirildi. Düşman 23
Ağustosta cephemize taarruz etti. 13 Eylül 1921 de Sakarya muharebe-
sini kazanmış bulunuyorduk. Bu zafer üzerine Mustafa Kemal Paşaya
B. M. M. since Müşirlik (Mareşallık) rütbesi ve (Gazi) ünvanı verildi.

247. — 20 Ocak 1921 de B. M. M. İlk Teşkilâtı Esasiye Kanununu
kabul etmişti.

1921 Anayasası (85 numaralı Kanun) modern Devlet görüşünün en
önemli meselelerine dair hükümler sevk ediyordu. Gerçi, bu Anayasada
Yargı erki ve Vatandaş hürriyetleri gibi hayatî bahislere dair hükümler
yer almamıştı. Lâkin, Vatan kurtuluşu dâvası ile meşgul bir Cemiyet için
Devlet kılığında görünmenin zarurî kıldığı esaslara yer verildiği gibi
müstakbelde Devletin istinat edeceği prensipler de belirtilmişti.

248. — Bir defa egemenlik meselesi yeni bir hal şekline bağ-
lanıyordu. Birinci maddeye göre: «Hâkimiyet, bilâkayıt ve şart Mille-
tindir.»

Bundan sonra, Devlet idaresi sistemi tesbit olunmakta
idi. Birinci madde şöyle devam ediyordu: «İdare usulü, halkın, mukad-
deratını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.»

Devlet'in gerek yasama ve gerekse yürütme organları aynı elde top-
lanmıştı: «İcra kudreti ve teşri salâhiyeti Milletın yegâne ve hakikî mü-
messili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.» (Mad-
de: 2).

Filhakika, 3 üncü maddede: «Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi
tarafından idare olunur» ve 9 uncu maddede «Büyük Millet Meclisi Reisi,
Vekiller Heyetinin de reisi tabiîsidir» demek suretiyle konvansiyon-
yel bir hükümet şekli uygulanacağı açıkça belirtiliyordu.

249. — Yasama organı olarak Büyük Millet Meclisinin meydana gel-
mesinde temsil usulü kullanılacaktı: «Büyük Millet Meclisi Vilâ-
yetler halkınca müntehap âzadan mürekkeptir.» (Madde: 4). «Büyük
Millet Meclisi âzasının her biri kendisini intihap eden Vilâyetin ayrıca
Vekili olmayıp umum Milletın vekilidir.» (Madde: 5, son cümle).

Devlet, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunacağı için ve Dev-
let idaresinde daimlik zarurî olduğundan yasama organı «müstemiren

müçtemi» bulunacaktır (Madde münferide). Zira, maksat, Vatan kurtuluşunu sağlamaktır. Bununla beraber, sistem olarak, Büyük Millet Meclisi iki yılda bir seçilir, denmiştir (Madde: 5).

Meclis, Kasım ayı başında dâvetsiz toplanır (Madde: 6). Başında, kendi seçtiği bir Reis vardır.

Büyük Millet Meclisinin görev ve yetkileri mahdut değildir. Bunlardan bazı mühim olanları gösterilmiştir: «Ahkâmı Şer'iyenin tenfizi, Umum Kavaninin vaz'ı, tâdili, feshi; ve muahede ve sulh akdi ve Vatan müdafaası ilâmı gibi Hukuku Esasiye...» (Madde: 7).

250. — Yürütme organına gelince, bu da 2 nci maddeye göre Büyük Millet Meclisi olmakla beraber, Meclis, Hükûmetin «inkisam eylediği devairi, kanunu mahsus mucibince intihapgerdesi olan Vekiller vasıtasıyla idare eder.» (Madde: 8). Vekiller, Büyük Millet Meclisi Reisinin Başkanlığı altında «Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti» ünvanını taşıyan (İcra Vekilleri Heyeti) ni meydana getirirler.

251. — Mahallî İdareler sisteminde idare bölgeleri Vilâyet, Kaza ve Nahiye olmak üzere üçe ayrılmıştır: «Türkiye, coğrafi vaziyet ve iktisadî münasebet noktai nazarından Vilâyetlere, Vilâyetler Kazalara münkasım olup, Kazalar da Nahiyelerden tereküp eder.» (Madde: 10). «Vilâyetler, iktisadî ve içtimâî münasebetleri itibariyle birleştirilerek Umumî Müfettişlik mıntakaları vücude getirirler.» (Madde: 22). Umumî Müfettişlerin çok geniş bir denetleme yetkileri vardır.

Sonradan, 1164 sayılı Kanun, Umumî Müfettişlik kurmak yetkisini Bakanlar Kuruluna vermişti. 2 Ocak 1948 tarihli ve 5161 sayılı Kanun, ki 1948 yılı Bütçe Kanunudur, 15 inci maddesi ile (L) cedveline bağlı kadroların kullanılmayacağını söylemişti. Bu cedvelde Umumî Müfettişlik kadroları da yer almıştı. Bütçe Kanunu böylece ödenek tahsis etmeyince Umumî Müfettişlik müessesesi de fiilen ortadan kalkmış oldu.

«Vilâyet, mahallî umurda mânevî şahsiyeti ve muhtariyeti haizdir.» (Madde: 11). Eğitim, Sağlık, Sosyal Yardım, Ekonomi, Tarım ve Bayındırlık işlerini kendi kendine görür. Yalnız, iç ve dış siyaset, Devletlerarası ekonomik münasebetler, Devlet vergileri, adalet işleri, askerlik meseleleri ve aynı zamanda bir kaç Vilâyeti ilgilendiren işler Kanun mevzuudur.

«Kaza, yalnız idarî ve inzibatî bir cüz olup mânevî şahsiyeti haiz değildir.» (Madde: 15).

«Nahiye, hususî hayatında muhtariyeti haiz bir mânevî şahsiyettir.» (Madde: 16). «Nahiye, bir veya bir kaç köyden mürekkep olduğu

gibi bir Kasaba da bir Nahiyedir.» (Madde: 21).

252. — İdare bölgelerinin organlarına gelince, bunların kuruluş sistemi hayli dikkate şayandır. Filhakika, bu organlar seçim yolu ile taayyün ederler.

Vilâyet işlerinin düzene konulması (Vilâyet Şûrası) nın vazifesidir. «Vilâyet Şûraları Vilâyetler halkınca müntehap âzadan mürekkeptir.» (Madde: 12). «Vilâyet Şûrası, âzası meyanından icra âmiri olacak bir Reis ile muhtelif şubati idareye memur âzadan teşekkül etmek üzere bir idare heyeti intihap eder. İcra salâhiyeti, daimî olan bu heyete aittir.» (Madde: 13).

Gerçi, Vilâyette Hükûmetin tayin ettiği bir Vali bulunacaktır. Ancak, Vali, mahallî işlere karışamaz. Sadece, Devlete ait işleri görür ve bir de «mahallî vezaif arasında taarruz vukuunda müdahale eder.» (Madde: 14).

Vali, Büyük Millet Meclisinin Vekili ve mümessilidir.

Kazaların Hukuk kişiliği mevcut olmadığı için başında bir idare memuru vardır. Bu, Kaymakamdır. Kaymakam, Valinin emri altında olmakla beraber, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından tayin edilir.

253. — Nahiyelerde ise, Vilâyete muvazî olarak bir Şûra ve bir idare heyeti mevcuttur. Şûrayı, Nahije halkı seçer (Madde: 18). Seçim tek derecelidir. İdare heyetini seçmek Nahije Şûrasına aittir.

Nahiyede, Vilâyetteki Valiye benzer bir Nahije Müdürü görülmekte ise de bunu Hükûmet tayin etmez. Nahije Müdürünü, Nahije Şûrası seçer (Madde: 19). Nahije idare organlarının malî ve ekonomik yetkileri yanında gayet dikkate değer bir yetkisi daha vardır. Yargı yetkisi. Filhakika, 1921 Anayasasının 20 nci maddesine göre: «Nahije Şûrası ve İdare Heyeti, kazaî, iktisadî ve malî selâhiyeti haizdir.»

254. — Sakarya zaferinden sonra T. B. M. M. Hükûmeti, ilk Devletlerarası Andlaşmayı yapmıştı. O Andlaşma Fransa ile imzalanan 20 Ekim 1921 tarihli «Ankara İtilâfnamesi» dir. Zaten, 14 Şubat 1921 tarihli bir Kanun «16 Mart 1920 tarihinden itibaren İstanbul Hükûmetince aktedilen bilcümle mukavelât, ukudat ve sairenin» hükümsüzlüğünü ilân etmiş bulunuyordu.

255. — Harp harekâtına gelince, düşmana saldırmak sırası artık bize gelmişti. Bu maksatla, 26 Ağustos 1922 sabahı Afyon cephesinde Umumi Taarruz başladı. 30 Ağustos Başkumandanlık Muharebesi neticesinde düşman ordusu Başkomutanı esir edilerek ordular yok edildi. Bu durum üzerine düşman mütareke teklifinde bulundu.

Mütareke konferansı Mudanya şehrinde toplandı ve 11 Ekim 1922 tarihinde İngiliz Generali Harington, Fransız Generali Şarpi, ve İtalyan Generali Monpelli ile Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa arasında **Mudanya Mütarekenamesi** imza edildi.

Bu mütarekename 13 maddeden ibarettir. Birinci maddeye göre, Andlaşmanın yürürlüğe girmesiyle birlikte düşmanlık duracak; ikinci maddeye göre, Yunan orduları Trakyadan çekilecekler; üçüncü maddeye göre, Trakyada müttefik kıtalarından bir emniyet şeridi sulha kadar kalacak; dördüncü maddeye göre, Trakya demiryolunun bir kısmı karma Komisyon tarafından idare olunacaktır.

Beşinci maddeye göre, Trakya'nın boşaltılması 15 günde bitirilecektir. Altıncı madde, mülkiye memurlarının da çabucak çekileceklerini ve buraların Türkiye'ye hemen teslim edileceğini yazmaktadır. Yedinci maddeye göre, B. M. M. memurlarının yanında Millî Jandarma Kuvvetleri bulunacak; sekizinci maddeye göre, Yunan ordusu çekildikten otuz gün sonra müttefik kuvvetlerinin de çekilmesi icabedecektir. 11 inci madde, B. M. M. Hükûmeti ordularının Asyada duracakları hatları çizmektedir. Onikinci madde, müttefik askerlerinin oldukları yerde kalacaklarını emreder. Onüçüncü madde ile Türkiye, Barış Andlaşmasının tasdikine kadar Trakya'ya asker geçirmemeyi taahhüt etmektedir.

Mütarekename, 14-15/10/1922 de saat beşte yürürlüğe girmiştir.

256. — Bundan sonra, **Rejim Meselesi** halledilmek lâzım geliyordu. Milletın bağrından çıkmış olan Türkiye B. M. M. nin yanı başında kıymeti kalmamış ve bir korkuluk vaziyetinde İstanbulda bir Padişah vardı. Bu makamın ortadan kaldırılması gerekti. Bu maksatla, evvelâ 30 Ekim 1922 tarihinde verilen bir kararla **Saltanat ortadan kaldırıldı**.

307 sayılı olan bu karar **Milli Devlet tarihinin en mühim vesikasıdır**.

«Osmanlı İmparatorluğunun münkarız olduğuna ve B. M. M. Hükûmeti teşekkül ettiğine ve yeni Türkiye Hükûmetinin Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olup onun hududu millî dâhilinde yeni vârisi olduğuna ve Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile hukuku hükümrânî Milletın nefsine verildiğinden İstanbul'daki Padişahlığın madûm ve tarihe müntekil bulunduğuna ve İstanbul'da meşrû bir Hükûmet mevcut olmayıp İstanbul ve civarının B. M. M. ne ait ve binaenaleyh oraların umur-u idaresinin de B. M. M. memurlarına tevdi edilmesine ve Türk Hükûmetinin hakk-ı meşruu olan makam-ı Hilâfeti esir bulunduğu ecnebilerin elinden kurtaracağına karar verildi.»

Atatürk 1923 de B. M. M. nde söylediği bir nutukta bu kararın «Yeni Türkiye Devletinin esaslarını» koymuş olduğunu söylemekte çok haklı idi.

Bundan sonra, Vahdettin Efendi 18 Kasım tarihli karar ile Hilâfet-ten de uzaklaştırıldı. Nihayet, 24 Temmuz 1923 de İsviçre'nin Lozan şehrinde imzalanan sulh andlaşmasıyla Yeni Türkiye Devleti, Devletlerarası Hukuk Varlığı resmen kabul edilen bir Devlet olarak ortaya çıktı.

257. — 24 Temmuz 1923 tarihli **Lozan Andlaşması** 143 maddelik bir senettir. Andlaşmaya aynı günde imza edilen dört anlaşma daha eklenmiştir. Bunlar, Boğazlar Anlaşması, Trakya Sınırı Anlaşması, İkamet ve Adli Salâhiyet Anlaşması ve bir de Ticaret Anlaşmasıdır.

Andlaşmayı bir taraftan, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırbistan; diğer taraftan, Türkiye imza etmişlerdir. Belçika ve Portekiz, Andlaşmanın belli hükümlerine katıldıklarını bildirmişler, ve son senete Rusya ve Bulgaristan da imza koymuşlardır.

Andlaşmanın birinci kısmı siyasal hükümlere aittir.

28 inci madde aynen şudur: «Tarafeyni âliyeyni âkideyn Türkiyede Kapitülasyonların kâffei noktai nazardan tamamen ilgasını ve her biri kendisine taallûku cihetinden kabul ettiklerini beyan ederler.»

Andlaşmanın 38 inci maddesi de şudur: «Türkiye Hükûmeti, tevelüt, milliyet, lisan, ırk veya din tefrik edilmeksizin Türkiye ahalisinin kâffesine hayat ve hürriyetlerince himayei tâmmе ve kâmile bahşetmeyi taahhüt eyler.»

Bundan sonraki madde, medenî ve siyasî haklar eşitliğini ve Kanun önünde eşitliği tesbit etmiştir.

Andlaşmanın ikinci kısmı malî hükümler koyar. Üçüncü kısmı, ekonomik hükümlere, dördüncü kısmı ulaştırma yollarına ve sağlık meselelerine; beşinci kısmı ise, çeşitli hükümlere dokunmaktadır.

Andlaşmaya bağlı anlaşmalardan Boğazlar Anlaşmasına göre, hiç bir tarafta İtilâf Devletlerine mahsus kuvvet kalmıyacak ve Boğazlar üzerinde her hangi bir kontrol bulunmayacaktır.

Gelibolu Yarımadası ile Kumbağı, Baklaburnu hattının güney doğusu, Çanakkale bölgesinde kıyıdan başlayarak içeriye doğru 20 kilometrelilik bir kısım, Marmarada İmralı adasından gayrı adalar, İmroz, Tenedoz adaları gayrı askerî hale sokulacaktır.

Boğaziçinin iki tarafındaki gayrı askerî bölgede Türkiye 12.000 asker bulundurabilecektir. Boğazlar Komisyonuna Türkiye Başkanlık edecektir. Komisyonun vazifesi sadece gemilerin Boğazlar Anlaşması hükümlerine uygun olarak gelip gitmelerine bakmaktır.

20 Temmuz 1936 da yine İsviçrenin Montrö şehrinde imzalanan Boğazlar Anlaşmasının 24 üncü maddesine göre, Boğazlar Komisyonuna ait yetkiler Türk Hükümetine devrolunmuştur. Bunun gibi, Lozan'da imzalanmış olan Boğazlar Anlaşmasının gayri askerî bölgelerden bahseden dördüncü maddesi de büsbütün ortadan kaldırılmıştır.

258. — Lozan Andlaşması Millî Devlet kuruluşunun Devletlerarası Hukuk vesikasıdır. Yeni Devletin hüviyetini belirten ana esaslar bu vesikada yer almıştır: Türkiye Devleti bağımsızdır. Diğer Devletlerle eşit durumdadır.

Andlaşma, iç Hukuk bakımından husule getirdiği tesirler itibariyle de fevkalâde ehemmiyetlidir. Zira, yeni bir Hukuk sisteminin kurulması ve yürütülmesi hakkındaki esaslar bu vesikada yer almış bulunmaktadır. Cumhuriyet Devri Hukuk müesseselerimizin doğmasını kolaylaştırmış olan kaynak Lozan Andlaşması olmuştur.

259. — Lozan Andlaşmasından sonra, Millî Devletin kat'î olarak kurulması için bir tek noktanın halledilmesi lâzımgelmekte idi. Bu da Devletin idare şekli meselesi olmuştur.

28 Ekim 1923 gecesi Çankaya'da yapılan özel bir toplantıda Mustafa Kemal, «Yarın Cumhuriyet ilân edeceğiz» demişti. Ertesi gün, Halk Fırkası Grupunda yapılan müzakerelerden sonra B. M. M. toplanmış ve 29 Ekim 1923 günü akşamı saat 20.30 da Cumhuriyet ilân edilmiştir.

260. — Artık Millî Devlet mekanizması içerisinde aksayan yegâne taraf, İstanbul'da hâlâ Halife namını taşıyan bir zatın bulunması idi. 3 Mart 1924 tarihinde Türkiye B. M. M. sinin kabul ettiği bir Kanun ile, Hilâfet makamının kaldırılmasına hükmolundu (431 sayılı Kanun) ve böylece Millî Devlet kat'î şekliyle ortaya çıkmış oldu.

261. — Millî Devletin vasıfları pek az bir zaman sonra, 20 Nisan 1924 de Büyük Millet Meclisince kabul edilen ve 24 Mayıs günü yayınlanan yeni «Teşkilâtı Esasiye Kanunu» nda ifadesini bulmuştur.

İKİNCİ KISIM

HÜRRIYET

262. — Dünya bir buhran içinde yuvarlanıyor. Bir fikriyat buhranı içinde. Bir tarafta, demirperde gerisi devletleri; öte yanda, demokrasiler. İki safın insan, cemiyet, siyasî düzen telâkkileri başka başka.

Siyasî şekillenme tipleri olan devletlerin her biri de ayrıca kendi iç buhranlarını yenmeğe çalışıyorlar. Demirperde gerisi devletlerinde yumruk rejimi, yeraltı mukavemet hareketleri ile boğuşuyor. Batı demokrasilerindeki devletler, siyasî hayatlarını muvazeneye kavuşturmakta güçlük çekiyorlar.

Devlet içinde ferd kendi kendisini aramakla meşgul. Totaliter Devlette büsbütün silik, bir sayıdan, bir maddî vasıttan başka bir şey değil! Demokrasi devletinde mücadelede üstün gelebileceği kuvvetlerin tazyiki altında üzgün. Ve nerede yaşarlarsa yaşasınlar tek mil insanları ya dış, ya iç; yahut ta hem dış ve hem iç endişeler kemirip duruyor.

263. — Bütün bu buhranların mahrem ve hakikî doğurucu sebebi hürriyet meselesidir. Diğer meseleler hep buna bağlıdır. Bunun içindir ki, Beudant, Hukuku geniş mânası ile (Hürriyet İlmi) olarak telâkki etmiş (Le Droit individuel et l'Etat, s. 5) ve Anayasa Hukuku için de (Hürriyetin tekniği) demiştir.

Bırakınız ki felsefenin en önemli meselelerinin başında da hürriyet problemi yer almıştır. Çeşitli felsefe sistemleri hürriyet meselesi karşısında birbirinden farklı tavırlar takınmışlardır. Hattâ materyalizm, hürriyetin inkârına varmaktadır. Lâkin, ne olursa olsun, hürriyeti inkâr neticesini elde etmek için bile, onun teyid edilmesi, varlığının kabulü lâzımgelmıştır.

264. — Hürriyet, her şeyden önce insanın bir iç meselesidir, bir ruh meselesidir. Descartes, insan maddî varlığının isbatını «Cogito» ile izah ederken bunu anlatmaktan başka bir şey yapmıyor. Yunan filozofu «Saadet, evimizde değil, kendi içimizdedir» derken, hürriyetin saadeti aramak mânasına geldiğini anlatmak istese gerektir. Tanrı, insanı kendi

suretinde yarattı. İnsan, Allahı kendi içinde bulmuştur. İç hürriyetin ölü-
mü Allahın yokluğu demek olur.

Grotius, insanın tabii hakkı olan hürriyetini Allah da geri alamaz,
derken, bunu ifade etmek istemiştir, sanırım.

Varlığımız hürriyetsiz düşünülemez. Fikir âleminde hürriyeti uzak-
laştırmağa kalkışanlar bunu yaparken hür düşünce ile hareket etmekte
olduklarının farkına varmayanlardır. İnsan, ya hür olacak; yahut ta hiç
olmayacaktır.

265. — Mesele bu kadarla kalsa yine iyi! İnsanı bir lâboratuvar ucu-
besi gibi mercek altında çırılçıplak incelemek mümkün mü ki? Onu, mâ-
nasının şartı olan toplum içinde tetkike mecbursunuz. Biyoloji bile insanı
toplum dışında ele alamaz oldu.

Onun için, hürriyet meselesi büsbütün çetrefil hale geliyor. Çünkü,
toplum hayatı karışıktır. Çünkü, toplumsal yaşayışta tekniğin tesiri ile,
düşünce mübadelelerinin etkisi ile dinmeyen, durmayan bir değişme, mü-
temadî bir gelişme vardır.

Toplum dediğimiz şey, duru, statik bir kavram olsaydı poz resim çe-
ker gibi onu kâğıt üzerinde tesbit etmek kolaydı. Fakat, öyle mi? Cemi-
yetin hayatı bir bünyesi var. Adetâ mahrem, sihirli bir örgüsü var. Si-
yasî dediğimiz bir şekli var. Muazzam bir mekanizma, dişlileri, çarkları,
pistonları, sayısız parçaları ile hareket ve işleme halinde. Bunu meydana
getiren insan! İşleten, yine insan. İnsan aklı. İnsan aklı dediniz mi, hür-
riyet diyorsunuz demektir. Hür olmayan akıl tasavvur edilemeyeceği gibi,
nerede aklın varlığını düşünabiliyorsak orada mutlaka hürriyet kendili-
ğinden mevcut olmak zaruridir.

Hürriyet, soyut mânası ile insanın meselesi olarak Felsefenin, Meta-
fiziğin, Hukukun bir mevzuu gibi görüledursun. Böyle oluşu, onun siyasî
cemiyetin, yâni Devletin temel meselesi kalmakta devam etmesine engel
değil.

Anayasa Hukuku, hürriyeti bilhassa Devlet hayatı içinde incelemek
ödevini onun siyasî düzende de ana dâva oluşundan ahyor.

266. — Peki, bu hürriyet dediğimiz şey ne ola?

Beşerin beşbin yıllık tarihi bunun mücadelesi içinde olup gelmiş. Çok
kimseler yazıp çizmişler. Hem anlamaya, hem anlatmaya çalışmışlar. Çe-
şit çeşit fikirler ileri sürülmüş. Kalba dökülmüş tek bir tarif bu-
lunamamış. Doğrusu da bu! Çünkü, hürriyet insanda var, ve yalnız
insanda var. Hür adam, başkalarından farklı ve ayrı düşünebilen insan-
dır. Böyle olunca hürriyeti anlatmada farklar bulunmasından daha tabii

ne olur? Hürriyeti anlatmak için de elbette ki hürriyete ihtiyaç gerek. Nerede hürriyet varsa orada çeşit var, renk var, başkalık var, farklılık var, yenilik ve ilerilik var, hareket var. Böyle deyip de hürriyetin tarifini aramaktan vaz mı geçelim? O da değil! Tarifi herkesin kendine bırakmakla beraber, başlıca düşüncelerin ne olduğunu söylemeğe çalışmalıyız ki hürriyetin havasına girebilelim ve ileride karşımıza çıkacak meselelerin çözülmesini kolaylaştıracak fikir kazançlarını sağlayalım.

267. — Tarif çok, hem de pek çok. Bir kısmını sıralamak da hatıra gelebilir. Amma, ilim, kendi metotlarına ihanet edemez. İlimde envanter defteri yapılmaz, ambar kaydı çıkarılmaz. Teknik uğraşır öyle işle. İlimde ana fikirler, sevkedici düşünceler araştırılır. Biz de öyle yapalım.

Materyalist görüş bir tarafa bırakılırsa, çeşitli hürriyet telâkkilerinin hepsinde de müşterek olan, hepsinin de kabul ettiği bir noktaya rastlıyoruz: O da, hürriyetin insanın doğuşunda sahip olduğu bir hassa oluşudur[*]. Bu telâkki, Reform hareketinin fikirlere getirdiği ışık ve aydınlık sayesinde yayıldı ve yerleşti. Yoksa, Reformdan önce fikirlerde bocalama vardı. Eski Yunanda bile hürriyet demek, Agora'da, yâni genel meydana egemenliğin kullanılması demekti. Ferdin hürriyet yolu ile kendi kaderini çizmesi fikri yeni zamanlarda gelişmiştir.

268. — Hürriyetin insanda doğuştan var oluşu onu hayatın bir unsuru yapar. Toplum hayatının siyasal görünüşü olan Devlet içinde de ferd, hürriyeti ile birlikte düşünülebilir. Devleti vasıflandıran iktidar hâdisesi karşısında da ferd, hürriyeti ile bir arada mütalâa olunabilir. Yani, hürriyet iktidardan da, Devletten de evvel gelir. İktidar, hürriyete tâbidir. Hürriyet, Devletten de, iktidardan da üstündür ve öncüdür.

269. — Bunu ilk anlıyanlar ve en önce gerçekleştirenler İngilizler oldu. Hürriyeti, Kanun teminatı altına soktular. Kanunu da Mahkemenin kontroluna tâbi kıldılar. 1789 İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci, hürriyeti şöyle tarif ediyordu: «Hürriyet, başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilmektir.» (Madde: 4).

Bu tarif hatalı idi. Çünkü, toplum içinde yaşayan insanın başkasına zarar vermiyecek sosyal mahiyette bir hareketi düşünülemez. Evinde davul çalmak isteyen kimse arzusunu kuvveden fiile çıkardıkta komşularını veya sokaktan gelip geçenleri elbet rahatsız edecektir. Canı koş-

[*] Klâsik materyalizme göre, realite maddeden ibarettir. Binaenaleyh, ruh ve Allah diye bir şey yoktur. Hürriyet, bugünkü haliyle gerçek ve mutlak değildir. İleride sınıfsız bir toplum kurulduktan sonra gerçek hürriyete kavuşmak mümkün olabilecektir.

mak isteyen şahıs, kalabalık caddede dolaşanları şüphe yok ki huzursuz kılacaktır. Bu çeşit hareketlerin dağ başında yapılması belki başkalarına zarar vermiyebilir. Lâkin, aynı hareketler insan topluluğu barınmayan yerde yapılıncâ toplumsal vasıflarını kaybederler ve bir yalnız adamın hür olması toplum içinde yaşayan ferдин hürlüğü ile aynı şey değildir.

1789 İhtilâlcilerine göre hür ferde istediğini yapabilmesini sağlamak Devletin boynuna borçtur. Rahip Sieyès: her çeşit kamu müessesesinin gayesi ferd hürriyetidir, diyordu. XIX uncu yüzyılın büyük bir kısmında liberal fikirlerin üstün tesiri ile Fransa'da Devlet, ferдин haklar sahasına karşı pasif ve lâkayıt kaldı. Sonraları, Devlet ferдин iyiliğine ve hayrına yardımcı olsun, dendi. Bize göre, bununla anlatılmak istenen şudur: ferd, hürriyeti icabı kendisini saadete ve refaha götürecektir imkânları kendi başına arayıp bulacaktır. Lâkin, Devlet te sadece seyirci kalmamalı, bu saadetin gerçekleştirilmesinde ona yardım etmelidir, el uzatmalıdır.

270. — Amerikalılar, ferd kendi mukadderatını bizzat tayin eder, dediler. 4 Temmuz 1776 tarihli Bağımsızlık Demecinin dayandığı fikir bu idi. Hâlâ da böyle düşünür Amerikalılar. Ferd, kendi saadetine kendi teşebbüsü ile bulur, derler. Bu aramada engel ile karşılaşmamalıdır.

Nitekim, Amerikalılar için müşterek olan bu telâkki daha bir hayli zaman önce meşhur Saint Thomas d' Aquin tarafından şu formül ile ifade edilmişti:

«Se movere ad finem nec impedimentum habens ex parte materiae.»
Yâni, hür olmak kendi hayatını bizzat düzenlemek ve bunu maddeten yapabilmektir.

Gerek Fransız Büyük İhtilâli ve gerekse Amerika Bağımsızlık Demeci, hürriyetin asıl olmasında müttetikler.. Tatbikatta, değil yalnız Fransa ve Amerikada, lâkin tekmil diğer muhitlerde hürriyetin kendini tanıtmak ve kabul ettirmek istemesi bir mukavemet sayesinde mümkün olmuştur. Royer - Collard bunu pek güzel anlatır. «Hürriyet, mukavemettir.» der. Şüphesiz, hürriyet yalnız mukavemet demek değildir. Gerçi, liberallere göre, hürriyetten maksat, baskı yokluğu olmuştur. Ancak baskıya maruz kalmıyanlar hemen her devirde yalnız iktidarı ellerinde bulunduranlardır. Baskı ile karşılaşmama hürriyetin ayırıcı vasfı sayılacak olursa hürriyet belli bir zümrenin imtiyazında demektir. Halbuki, hiç de böyle olmaması lâzımdır.

Mukavemet, İhtilâlcilerin düşüncesinde muayyen şartların kuvvet kullanma yolu ile kaldırılmasını gerekli kılar. Çünkü, mukavemet karşı koymadır. Kurulmuş düzen, yürütülmek istenen nizam kuvvete dayanır. Buna karşı koyma, nizamın dayandığı kuvveti yenecek üstünlükte bir

başka kuvvetin kullanılması ile olur. Hukuk ise, kurulu bir sosyal düzenin kuvvet kullanma yolu ile yıkılmasında ilgili değildir. Hukuk düzeninde değişme, ilerleme ile ve mükemmele doğru gidişle olur. Bu da fikir sahasında husule gelir. Onun için, hürriyet mukavemettir, dendiği zaman anlaşılması lâzımgelen mâna, başkalarının düşünüşünden farklı düşünme iktidarı olmalıdır. Diğerleri tarafından ileri sürülen çeşitli fikirlerden birine veya ötekine itibar edebilme ihtiyarî olmalıdır. Bu da bir tercih ile olur. O tercihi yapabilme hür oluşandır. Ancak, hürriyetin bir tercih suretinde tarifi ve kabulü şekli kalır.

İlerleme ve gelişme aynı kalmamak, daha iyiye doğru değişme demektir. Bunun için en başta, düşüncenin kalıplaşmamış olması lâzımdır. İnsanlık tâ gerilere giden tarihten bu yana hep daha iyi varlık ve yaşama şartı sağlamak uğruna didiniyor. Rahat, huzur, güvenlik ve bir kelime ile saadet peşinde koşuyor. Bu gayesine ulaşabilmek için mevcudu değiştiriyor. Bunu yapmak için de düşünce ile işe başlıyor. Aklında doğan yeni bir buluşu deniyor. İşte, hürriyet kavramının anahtarı buradadır. İnsanın yeniyi, mevcut olandan farklısını düşünebilmesindedir. Nitekim, müellifler de hürriyeti anlatmak için bu mefhumda beşerî inkışaf unsurunu ele almak lüzum ve mecburiyetini duyuyorlar. Hürriyet, insan saadetini sağlayacak şartlarda her hangi bir zorlama bulunmaması; saadeti sağlayan imkânların kayıtlanmamasıdır, diye düşünüyorlar.

271. — «Ben, böyle düşünmüyorum!» diyebilen hürdür. Siyasî hayatta hürriyet esasına göre kurulmuş devletlerin vatandaşları bunu söyleyebilmek imkânına sahiptirler. Perikles, hürriyeti «iktidarın teşebbüslerine muhalefet cesaretidir» diye tarif ederdi. Maksudı, ferdin başkalarından farklı düşünüp hareket edebileceğini anlatmaktı. Laski de aşağı yukarı aynı şeyi söyler[*].

Hür, esirin zıddıdır. Şu halde, esaretten kurtulmuş olmak hürriyete kavuşmuş olmak değil midir? Dış görünüşten öyledir. Lâkin hürriyeti statik olarak mütalâaya imkân yoktur, dedik. Onu dinamizmi, hayatiyet ve harekiyeti içinde mütalâa etmek doğru olur. Bu bakımdan da, maddî esirliğin kalkmış olmasını tesbit kâfi gelmez. Asıl mesele, insanın iç esaretten kurtulmuş olup olmadığıdır. Çünkü en kötü esirlik iç esirliğidir. İnsan içinden esir olabilir ve zamanımız hükümetleri, propagandaları ve

[*] Laski — La liberté, S: 182. Bize kalırsa iktidarın muayyen teşebbüslerine mukavemet, iktidar tarafından hürriyete karşı vaki tecavüzü defetme gayretidir. Yoksa, hürriyetin kendisi değildir. Hürriyetin belki bir müdafaa ve muhafaza silâhı olarak tesirli bir garantisidir.

demagogileri ile ferdi muayyen bir iç esaretine sokmak gayretindedirler. Nice büyük ve mazi sahibi demokrasilerde gerçek hürriyete rastlamıyoruz. Bir çok demokrasilerde bir taraftan para, diğer taraftan paranın emrinde bir basın, öte yandan yalancı propaganda ve demagoji manevraları halk kütlelerini iç hürriyetten mahrum etmektedirler. Ferdler bu tesirlerin baskısı altında birbirlerine karşı kötülük ve kin ile dolup boşalmaktadır. Kötülük ve kin ise insanı ruhundan, tâ içinden esir kılar. İktidar ve siyasî partiler bu esir insanların iç âlemlerinde yaratmağa muvaffak oldukları duygulardan kendi maksatları için en geniş ölçüde istifade etmektedirler^[*].

Başkalarından ayrı düşünebilme siyasî toplum içerisinde ferde iktidara muhalefet edebilme imkânını bahsettiği için hürriyet vatandaşın Devlet idaresine katılmasını zarurî kılar. İşte, demokrasi de budur zaten! Halkın kendi kendini idare etmesi, ferdin hürriyetine sahip olduğu yerlerde mümkündür. Demek isterim ki, nerede insanlar hür iseler, siyasî hayatlarının şekli ancak demokratik olabilir; ve nerede demokrasi varsa orada hür insanlar yaşıyor, demektir.

272. — Hegel, hürriyeti tabii bir mefhum telâkki eder. Der ki: «Hürriyet, kanuna itaattir». Bu tarz anlayış, hürriyetin hem de Kanun yolu ile ortadan kaldırılmasını mümkün kılabilir. Çünkü, bu anlayışa göre insan Kanuna mutî olduğu müddetçe hürdür; yâni, hürriyeti Kanun verir. Halbuki, hiç de böyle değildir. Kanun vermez hürriyeti. Kanun, hürriyeti korur sadece. Yaptığımız hareket sırf başka birisine ait hareketin taklidi değil ise, önceden mevcut bir kalıba dökülüp ortaya konmamış ise hür bir hareket olabilir. Onda kendi şahsiyetimizin özelliğini görebiliyorsak hürdür. Bu demek değildir ki, hür hareket başkalarının yapmadığı, yalnız bizim yapabildiğimiz orijinal bir tavırdan ibarettir. Hayır! Öyle olsaydı hürriyet bir cambaz işi olurdu. Yemek yerken de hürüm. Ama, benden başka herkes de aynı hareketi yapıyor diye yemek yeme hareketim hür hareket olmaktan çıkacak mı? Elbette ki değil. Onun içindir ki, hür hareket onda kendimizi görebildiğimiz, dış zorlama olmaksızın yaptığımız harekettir, diyoruz. Yemeğimizi elimizi kolumuzu bağlayıp zorla lokmalarımızı yutturarak yedirirlerse hareketimiz hür olmaktan çıkar. Kaldı ki, bir hareketin bütünü ile başkalarının hareketlerine benzemesi onu hür olmaktan çıkarmaz. Her ferd hareketin başkaları tarafından yapılmaya genel olarak benzemesine rağmen kendi hususiyetine göre çiğner, tadar, zevk alır. «Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır» sözünde yiğit, hür adamı anlatsa gerektir.

[*] Berdiaeff — Du royaume de l'Esprit au royaume de César; S: 99-100.

Oğlum Ömer henüz küçük iken kâğıt kalemi alır, kendi kendine şekiller çizerdi. Bir gün çocuğumun minimini elini avucumun içine aldım. Ona alfabenin harflerini yazdırmağa kalkıştım. Harfi yazan ben idim. Oğlumun parmakları arasındaki kalem doğrudan doğruya kendi parmak hareketleri ile çizecek yerde çocuğun eli ve bileği de kalemle birleşmiş, tek bir âlet haline gelmişti. Harf yazıldı. Çocuk kâğıt üzerindeki esere bakmadı bile. Başka bir kâğıt aldı ve kendi kendisine karma karışık ve bize göre hiç bir mâna ifade etmeyen dolaşık bir yumaktan da çetrefil çizgiler resmetti. Ama memnundu, mesuttu. Eserine gururla bakıyordu. Çizdiği kâğıdı başkalarına da koşup gösterdi. Saadeti bulmuştu. Düşündüm ve anladım. Ömer, kendi iç emri ile çizdiği zaman hürdü. Meydana getirdiği anlaşılmasız resimde kendi kendisini görebiliyordu. Biraz evvel kendisine yazdırılan harfte ise kendisi değil, babası vardı. Çocuk ise kendi kendisi kalmak istiyordu. Demek isterim ki, zorlama olan harekette hürlük yoktur.

273. — İnsan, arzu etmediği tarzda bir harekete zorlandığı veya yapmak istediğinden baskı ile alıkonulduğu zaman hür olmaktan çıkıyor. Lâkin, istediği şekilde harekette başıboş bırakıldığı zaman da anarşiye düşmek tehlikesi ile karşılaşılıyor. Anarşiyi önlemek Devlet tedbiri ile mümkündür. Devlet, yâni kudret, yâni otorite, anarşiye giden yolları tıkayacak. Evet ama, siyasî iktidar bu işi nasıl yapacak? Siyasî iktidar demek, bir takım insanlar demektir. Başbakan, Bakan, emirlerindeki Ordu ve Polis demektir.. Anarşiye mâni olmak maksadı altında nereye kadar gidilebilecek? İşte, siyasî iktidarın uzanabileceği tedbirler sahasını da yine hürriyet çizer.

Şu halde, bütün mesele, iktidar ile hürriyet arasında bir muvazene, bir âhenk, bir denkleşme kurmaktır. Siyasî iktidarın tahdit görmediği yerde hürriyetten bahsetmeğe mahal yok. Keza, hürriyetin düzene konmadığı yerde de hürriyet sözünü etmek nafîle. En kestirme yol, toplum hayatında uyacakları kanunları hür insanların kendilerine hazırlatmaktır. Demokrasinin temel nizamlarından biridir bu. Demek oluyor ki, hürriyet problemi bir cephesi ile siyasî iktidar problemidir. Çünkü, siyasî iktidar, tahdit tanımıyorsa hürriyet yok demektir. Çünkü, hudutsuz bir siyasî iktidara sahip bir veya bir avuç insanın mevcut olduğu yerde hiç bir sahada hürriyet yok demektir. Hattâ, siyasî iktidar normal bir durumda iken kontrolsüz kalacak olursa, yine hürriyet tehlikeye düşmüş olabilir. Çünkü kontrolsüz bir siyasî iktidarın hürriyet düşmanı haline gelmesini önleyecek hiç bir engel tasavvur edilemez.

Bütün bu izahlardan sonra, yine soralım kendi kendimize: nedir hürriyet? Başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmek mi? Mukavemet

mi? Muhalefet mi? Farklı düşünmek mi? Kendi başına karar vermek mi? Zor bulunmaması mı? Kaabiliyetleri geliştirme serbestliği mi? Ne?

Öyle sanılır ki tarif edilemez. Hürriyet, hissedilir, duyulur[*]. Bu duyulan şeyin tarifi değil, belki ifadesi lâzımdır.

HÜRRIYET REJİMLERİ :

Hürriyet insanın beden, fikir ve ruh faaliyetini kullanmaktaki ve geliştirmekteki iktidarındır. Kanun, bu iktidarı kamu hürriyetini korumak için zarurî bulunan kayıtlardan gayrisiyle bağliyamaz. Zira, Devlet ferde hürriyetini sağlamak ödevinde olmalıdır. Devlet hayatı bugün ferd için tabii olan hayattır. Bu hayat ise, bir düzene bağlanmıştır. Binaenaleyh, bazan Devlet hayatı içerisinde hürriyetlerin kayıtlanması lâzımgelmektedir. Yalnız, Devlet elinden geldiği kadar, bu hürriyetlere konulmuş kayıtları kaldırmak gayesini gütmelidir. Bu, Devletin borcu sayılmalıdır. Çünkü, halk egemenliğinin tabii bir neticesi olarak hürriyet, bağışlanmış bir şey olmayıp, halkın kendi öz malıdır. Ancak bu düşünce sayesinde hürriyeti emniyet altında bulundurmamak mümkün olabilir.

1924 Anayasanın 68 inci maddesine göre: «Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet, başkasına zarar vermiyecek her şeyi yapabilmektir.

Tabii haklardan olan hürriyetin herkes için sınırı, başkalarının hürriyeti sınırındır. Bu sınırı ancak kanun çizer.»

Hürriyetin kanunlar tarafından düzenlenişi esas itibariyle bir Hukuk rejimi olmakla beraber, hürriyetlerin bazı hallerde bir kolluk veya polis rejimine girdiği de olur.

274. — Hürriyetin Hukuk rejimi demek, ferdi, bedenî, fikrî her türlü faaliyetin prensip olarak serbestçe, önceden hiç bir kayıtlamaya bağli olmaksızın kendini gösterebildiği durum demektir.

Bu rejimde, ferd faaliyeti Hukuka aykırı düşerse, yasacı, kamu gücüne, ceza vermek, ödetmek veya yapılmış işi bozmak yetkisini vermiştir. Meselâ, bedence faaliyetimi dilediğim gibi yapabilirim. Fakat, birisini öldürecek veya hırsızlık edecek olursam yakalanırım, yargılanırım ve hüküm giyerim. Herkesin geçeceği yolda yaya olarak, araba ile, velespit veya otomobil ile gidip gelebilirim. Lâkin, dikkatsizliğim veya ihmalem yüzünden bir kimseye zarar verecek olursam, o zararı öderim. Her hangi bir düşüncesün ifadesinde hakaret, söğme, suç diye vasıflanan olaylara kışkırtma varsa, kamu gücünün Kanun gereğince bana karşı bir ceza, bir

[*] Barthélemy de, Laski de böyle düşünürler.

ödetme, veya aynı zamanda her ikisini birden hükmetmek yetkisi ortaya çıkar. Kendimce yapmayı uygun göreceğim şu veya bu bağıtı, işime gelecek şu veya bu derneği kurabilirim. Fakat bunları yaparken Hukuka aykırı bir gaye gütmüşsem yetkili makam, Kanun gereğince, bu bağıtın veya bu derneğin dağıtılmasına karar verecektir.

Bu misaller Hukuk rejiminin ne olduğunu açıkça anlatır. Demokratik Devletlerde bu rejim olağan haldir ve bütün hürriyetlerin esaslı şartını meydana getirir. Ancak, Hukuk rejimi prensibinin yanbaşında bir de kolluk rejimine yer vermek icabeder.

275. — **Hürriyetin kolluk veya polis rejimi**, Hukuk rejiminde olduğu gibi, yatıştırma yolundan gitmez. Önleme yolundan, kollama yolundan harekete geçer. Ferdin hürriyetini kamu hürriyeti faydasına kayıttlayan Kanun, kamu gücüne önleyici yoldan, henüz hakka saldırılmazdan önce, ve imkân ölçüsünde Hukuka aykırı olayı veya eylemi önlemek için, işe karışmak yetkisini vermiştir. Ferd hürriyetini, kamu hürriyetini korumak için gerektiği ölçüde sınırlayan her zaman kanundur. Fakat Kanun, kamu gücüne özel yetkiler verir ki, bunlara «kolluk yetkileri» denir. Bu yetkilerden ötürü, kamu gücü Hukuka aykırı düşen şu eylemi veya şu olayı önleyici bazı tedbirler alabilir.

Meselâ, adam öldürmek veya hırsızlık etmek yasaktır. Kaatili veya hırsız yakalamağa ve mahkûm etmeğe imkân veren Kanun hiç bir zaman bir kolluk kanunu değildir. Lâkin, buna karşı, yetkili makamlara hırsızlığa ve adam öldürmeğe mümkün olduğu kadar sed çekecek önleyici tedbirleri almak müsaadesini veren kanun, bir kolluk kanunudur. Sokaklarda geceleri polis devriyeleri gezdirmek, mahalle bekçileri dolaştırmak, jandarma kolları salmak, karanlık sokakları aydınlatmak, köşe başlarına polis noktası dikmek hep bu çeşit tedbirlerdir. Her hangi bir taşıt veya binit ile veya yaya olarak serbestçe gezebilirim: yeter ki kusurağım veya dikkatsizliğimle başkalarına vereceğim zararları ödeyeyim. Fakat, bu gezme ve dolaşma aynı zamanda bir kolluk rejimine bağlıdır. Zira, kanunlar yetkili makamlara belli bir taşıt veya biniti yasak etmek, belli bir hızdan aşırı gitmeyi meneden hükümleri koymak imkânını vermişlerdir. Hoşuma giden evde oturup keyfime gelen hayatı sürebilirim. Fakat kanun resmî makama genel sağlık için tehlikeli olmak itibariyle münasip gördüğü tamirleri yapmağımı emretmek yetkisini vermişse, bir kolluk rejimine sokuluyorum demektir. Kamu gücünün izni olmaksızın belli bir işe girişemiyorsam, belli bir faaliyeti veya ticareti yapamıyorsam, belli bir sözleşmeyi imza edemiyor veya belli bir derneği kuramıyorsam kolluk rejimi var demektir.

Bu misaller kolluk rejimi ile hukuk rejimi arasındaki ayrılığı gös-

termeğe yeter. Hürriyet, ancak hukuk rejimine bağlı olduğu yerde gerçekten vardır. Duguit'ye nazaran, kanun yaparı gütməsi gereken genel fikirler şunlardır: Hürriyet, genel yollar üzerinde veya halkın girip çıktığı ve bilhassa büyük insan toplanmaları yapılan yerlerde kullanılmak istendiği zaman, kuvvetli bir kolluk rejimine girmelidir. Bunu yapan kanunun, hürriyete aykırı olduğu söylenemez. Genel yol üzerinde, genel yerlerde nizam, sükûn ve emniyet sağlamaıya yarıyan bütün kolluk kanunları bu suretle yasaldırlar. Öte yandan, yatıştırıcı veya ödettirici sisteme dayanan hukuk rejiminin toplumsal veya ferdi zararı karşılamaıya gücü yetmediği hallerde kanun bir kolluk rejimi koymağa mecburdur. Hürriyeti kolluk rejimine sokan kanunlara ihtiyaç, hiç bir konuda genel sağlık meselesinde olduğu kadar şiddetli bir tarzda kendini gösteremez. Şu kadar var ki, kolluk rejimi daima istisnayı teşkil etmelidir.

Hürriyetin kolluk veya polis rejimleri çeşitli suretlerde gözükmektedir. Bu rejimlerin en ağırı Yasak Rejimidir. Bu rejimde hürriyetten bahsolunamaz. Meselâ, İş Kanununun koyduğu Grev yasağı veya Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununun bir kısım toplanmaları menetmesi yasak rejimini meydana getirir.

Kolluk veya polis rejiminin bir diğeri İZİN VEYA MÜSAADE REJİMİDİR. Bu usulde İdare makamları izin veya müsaadeyi verip vermemekte serbesttirler. Ancak, Belli bir faaliyetin yapılabilmesi bu izin veya müsaadenin önceden verilmiş olmasına bağlıdır. İdare makamları kendilerince muvafık gördüklerine müsaade verdikleri için bu rejimde müsaade isteyen vatandaşlar arasında eşitlik gözetilmez. Eşitliğin yokluğu hürriyetten söz açılmasına da imkân vermez. Evvelce Basın faaliyetlerinde durum böyle idi.

Bazı hallerde müsaade istihali ferdin bir yeterliğine bağlı tutulur. Faraza, lise mezunu olmayana gazeteci vesikası verilmez; veya otomobil kullanmakta muayyen bir ustalık derecesinde bulunmayan kimse şoför ehliyetnamesi alamaz.

Bir kısım hallerde ise BİLDİRME REJİMİ uygulanır. Matbaa açmak isteyenlerin beyanname vermeğe mecbur tutulmuş olmaları bu konuda bildirme rejimi uygulandığındandır. Maksat, İdare makamını haberdar etmektir.

Hürriyetin Hukuk Rejimi adını verdiğimiz uygulanma sistemi sadece yatıştırıcı bir sistemdir.

Ferd, idareyi haberdar etmeksizin istediği faaliyette bulunur. Hürriyetin kötüye kullanılması halinde Kanunun gösterdiği müeyyidenin tatbiki suretiyle yatıştırma husule gelir. Müeyyidenin tatbiki de ancak yargı iktidarı tarafından vukubulur.

Kolluk rejiminde ise, fiil veya hareket evvelden kayıt altına alınmıştır. Önlenmiştir. Bunun içindir ki kolluk rejiminde göze çarpan hususiyet bunun ÖNLEYİCİ BİR SİSTEM oluşu, kayıtlı bir rejim meydana getirişidir.

HÜRRİYETLERİN TASNIFI :

276. — Hürriyetlerin bir ayırmaya, bir sınıflamaya tâbi tutulmasında hukukçular birlik halinde değillerdir.

Klâsik Anayasa hukukçuları bile kendi aralarında hürriyetleri sınıflamakta müttefik bulunmuyorlar. Esmein, hürriyetleri başlıca iki guruba ayırmak taraftarıdır: Ferdin maddî menfaatine taallûk eden hürriyetler ve ferdin mânevî menfaatlerini ilgilleyen hürriyetler (Eléments de Droit Constitutionnel, C. I, S. 584).

Hauriou, çok ehemmiyet verdiği kendi müessese nazariyesine bağlı olarak hürriyetleri bir de toplumsal müessese yaratıcı ferdi hürriyetler gurubu ilâvesi ile üç kısma ayırmak fikrindedir (Précis). Duguit ise, hürriyetleri dört guruba ayırdıktan başka bir de sade ve kesin bir sınıflama yapar. Hürriyetleri müsbet ve menfî olmak üzere ikiye ayırır.

277. — Yeni müellifler, klâsik Anayasa hukukçularının tasniflerini tenkit ederek bunların isabetli olmadığına işaret ettikten sonra başka sınıflamalar teklif ediyorlar.

Meselâ, Morange, ana hürriyetler ve tâli hürriyetler diye bir tefrik yapıyor. Profesör Colliard ise, üç gurup hürriyet düşünüyor: Kişinin hürriyetleri, fikrî hürriyetler ve ekonomik hürriyetler (Précis de droit public; s. 158).

Bilhassa Başkan Roosevelt'in «Dört hürriyet» inden sonra sosyal ve ekonomik unsurun ilk plânda ele alınması zarurî görüldüğünden, zammımız müellifleri hürriyetleri tasnif ederken sosyal ve ekonomik hürriyetler diye bir gurup tefrik etmek ihtiyacını duymuşlardır. Gerçi, 1789 danberi sosyal ve ekonomik haklardan bahsediliyordu. Lâkin bu hakların Devlet hayatında teyidi ve tanzimi mümkün olamamıştı. İlk tanzim teşebbüsü Weimar Anayasasında görülür (Bilhassa 101 inci ve ondan sonraki maddeler). Daha sonra, 1921 tarihli Sırp - Hırvat - Sloven Anayasası bu haklara geniş yer vermişti. 1931 de de İspanyol Anayasası sosyal haklar bakımından ehemmiyetli hükümler koydu.

Bazıları hürriyetleri küll halinde mütalâa etmekle beraber, bunlardan ibr çeşidine ehemmiyetli bir mevki verirler. Umumiyetle ön safa alınan hürriyet çeşidi düşünme hürriyetidir.

Hürriyetlerin tasnifinde ilme belirli bir istikamet verdiren hâdise Birleşmiş Milletler Teşkilâtının meydana gelmesi olmuştur. Birleşmiş Milletler Andlaşması başlangıç kısmında olsun, 1 inci, 13 üncü, 55 inci, 62 nci, 68 inci, 76 ncı maddelerinde olsun «İnsan hakları» na atıflar yapmaktadır. Bu haklar meyanında sosyal ve ekonomik hürriyetler de mevzuubahis olduğu için yapılacak tasniflerde bu sonuçlarının ihmal edilmesi mümkün değildir. Bahusus, son yıllarda kabul olunan yeni Anayasalar, sosyal ve ekonomik hürriyetleri teknik bakımdan tanzim etmektedirler. 1946 tarihli Fransız ve 1948 tarihli İtalyan Cumhuriyeti Anayasaları misal olarak gösterilebilir. 10 Aralık 1948 de «İnsan Hakları Evrensel Demeci» nin kabulünden sonra ise, hürriyetlerin tasnifi meselesinde sosyal ve ekonomik hakların müstakil bir gurup olarak tetkiki zaruret haline gelmiştir.

Bir kısım müellifler Demeçte sayılan hürriyetleri, kat'i şekilde te-karrür etmiş olanlar ve henüz umumileşme halinde bulunanlar diye ikiye ayırmakta iseler de, bize kalırsa, bunları uygulanma dereceleri bakımından tefrik isabetli değildir. Nitekim, Devletler ailesine yeni katılmış bulunan Endonezya, Demeç metnini aynen kendi Anayasası içine almıştır.

278. — Biz hürriyetleri müsbet veya menfî, yahut ta ana ve tâli diye ayırmakta isabet görmemekteyiz. Diğer tasnif şekillerinden bazı hukukî neticeler çıkarmak ise mümkündür, sanıyoruz. Maksudumuz, öğretim bakımından bir inceleme kolaylığı sağlamaktır. Yoksa, maddî dediğimiz bir hürriyetin mânevî veya fikrî bir cephesi mevcut olduğu gibi; ekseriya, mânevî mahiyet gösteren bir hürriyetin de maddî tarafları yok değildir.

Binaenaleyh, hürriyetleri ayırırken daha ziyade galip vasıflarını nazara almakla iktifa etmek ve ona göre kısımlar gözetmek mümkündür. Bu mülâhaza ile hürriyetleri meselâ, maddî, mânevî ve siyasî hürriyetler olmak üzere ayırmak düşünülebileceği gibi maddî, fikrî, ekonomik ve siyasî diye tefrik de hatıra gelebilir.

279. — Bize göre, insanı hürriyete sahip bir varlık hususiyetine koyan vasfının şartı hangi hürriyet ise en başta gelen hürriyet çeşidi odur. Diğer hürriyetler bunun neticeleridir. Bu bakımdan, insanı diğer canlı mahlûklardan ayıran vasfı ile mütalâa ettiğimiz zaman bizatihî hürriyetin onun şuur ve vicdan sahibi oluşundan çıktığını ve binaenaleyh başta gelen hürriyetin de vicdan hürriyeti olduğunu kolayca tesbit edebiliriz. İnsan, mânevî vasfı itibariyle başka yaratıklardan ayrılmaktadır. İnsanda mânevî, ruhî bir hususiyet vardır. Binaenaleyh, asıl hürriyet onun mânevî varlığını dolduran hürriyettir. Mânevî hürriyetlerin başında da VİCDAN HÜRRIYETİ gelir. Diğer mânevî hürriyetler, yâni düşünce ve

fikir hürriyeti, eğitim hürriyeti, vicdan hürriyetinin neticelerinden başka şeyler değildir.

Mânevî hususiyetleri yanında ferdin maddî, cismanî varlığını ele almak, bu varlığı itibariyle haiz olduğu hürriyeti düşünmek icabeder. Bunlara biz kişi hürriyetleri diyoruz. Beden hürriyetleri demek de mümkündür.

Bundan başka, ekonomik hürriyetleri ayrı bir kısım halinde ele almak muvafıktır.

Nihayet, bir de siyasî hürriyetten söz açmak lâzımgelir ki bu da Devlet İdaresi bahsimizin bilhassa başlangıç kısımlarının konusunu teşkil edecektir.

Şu halde, hürriyetleri, MÂNEVÎ hürriyetler, KİŞİ hürriyetleri, EKONOMİK hürriyetler ve SİYASÎ hürriyetler diye dört guruba ayırabiliriz. Bu kısımda bunlardan ilk üçünü yâni, mânevî hürriyetler ile kişi hürriyetlerini ve bir de ekonomik hürriyetleri tetkik edeceğiz.

BÖLÜM I.

MÂNEVÎ HÜRRİYETLER

BİRİNCİ PARAGRAF

VİCDAN HÜRRİYETİ

280. — İnsan kişiliğini meydana getiren şey, her şeyden önce, VİCDANDIR. İnsanı, insan yapan o'dur.

İnsanın bir dış, bir de iç âlemi vardır. Bu iki âlem onun varlığını meydana getirir. İnsan için hiç bir şey kendi varlığı kadar mühim olmaz. Ferd kendisini dünyanın mihveri farzeder. Bunu yaptıran bir taraftan dimağı, diğer taraftan vicdandır. İnsan dimağı küçük olmakla beraber misli bulunmayan bir cihazdır. Sanki, bir evren gibi yapısı vardır. On iki milyardan fazla hücre ve bunları birleştiren trilyonlarca bağ. Sonra da bulup yarattıkları. Onun içindir ki, insan dimağı Kozmos âleminin hayal sınırlarına dayanan muazzam, lâkin cansız kitlesine nisbetle ölçülemeyecek kadar yüksek değerdedir.

281. — İlmi yaratan zekâ, bu dimağın mahsulüdür. Olaylar arasındaki münasebeti bulup ortaya koyan da insan zekâsıdır. Zaten, bilimsel metot, olayların birbirlerine nasıl bağlı olduklarını ve bir olayın diğerini nasıl hazırladığını anlatır. Zekâ sayesinde hâdiselerin ne olduğunu bilmek imkânına sahibiz.

Beşer'in ilk gayesi yaşamaktır. Objektif bilgi bunu mümkün kılacak vasıtaları verir. İlim, bize hayatın gayesini gösterir. Zekâ bize maddî âlemi tanımak ve ona hâkim olmak imkânını bahşeder. Zekâ ile dirki, gayelerimizle elimizdeki vasıtalar arasındaki münasebeti kavrayabiliyoruz.

282. — Lâkin, zekâ dimağın mahsulü olduğu kadar ruhun da faaliyetlerinden biridir. İnsanın iç âlemindeki duygularla bir arada bulunur. Bu bir arada bulunma yoksa ferd, benzerlerinden ayrı ve uzak kalır. Zira, sadece akıl ferdlere birleştirmeye yetmez. İnsanları birleştiren sevgidir. Halbuki akıl sevmeye de, nefrete de muktedir bulunmamaktadır. Bunlar duygu işidir. Hayatın iç âlemi duygulardan meydana gelmiştir. Zekâ ise, hayata dışından bakar. Maddî âlemin dışına çıkışımız fikri ol-

mayan faaliyetlerimizle kaabil olabiliyor. Her devirde sadece yaşamın kendileri için kâfi bir gaye teşkil etmediği insanlar görülmüştür. Bunlar için, en kıymetli şey hayat değildir. Güzelliğe, sevgiye, feragate susamışlardır. İç güdülerini bunu ister. Hayatın mânasını bunda bulurlar.

İlim ise, yâni dimağ sayesinde bulduklarımız ise, bunu henüz izah edememektedir. Burada akıl ile iç güdü mücadele halindedirler. Gerçi, vücut, sudan ve hücrelerden tereküp eder. Fakat, onda bir de ruh vardır. Bu ruh, bedende olduğu halde, vücuttan bir parça iken zaman ve mekânın dört boyutu dışındadır. Suyun, hücrelerin yapısı herkes için aynı iken ruh her insanda başka tabiatte, ayrı tiptedir. İnsanları birbirine yaklaştıran, bağlayan ruhlarındaki ışıdır, ruh enerjisidir. Bu ruh enerjisidir ki, Carrel'in ifadesi ile, insanı şenpanze'den ayırmaktadır.

283. — Filhakika, insan, ruhî tesirleri duyacak tarzda yaratılmıştır. Hem maddî âlemde, hem de bu âlem dışında bulunabilme hassası insanı tabiatte mevcut diğer eşyadan ayırt eder. Ruh, insana verilmiştir. Ruhî varlığımızı «NE OLMASI LÂZIMGELDİĞİ» ni bilmek ister. Bu arzu muhtar ve vicdan sahibi oluşumuzdan husule gelmektedir. İlim, hayatın gayesini gösteriyorsa da mânasını anlatmıyor. Beşerin hal suretini aradığı mesele ise budur. Beşer, kendi başlangıcını ve sonunu merak eder. Bu esrarı çözmek ister. Bunda ilim kendisine yardım edememektedir. Zira, ruhun mahiyeti malûm değildir. Ne hayatın, ne de vicdanın menşei hâdiselerinin şahit ve delili yoktur.

Newton ve başka dehalar Kozmosu, maddî evreni, yaratıcı zekânın eseri saymışlardı. Lâkin, bu izah vicdan unsurunu kaale almadığı için tatmin edici olmadı. İnsan ise, kendisini seven, anlayan, kendisine yardımcı olan bir Allah ihtiyacındadır. Bilim adamlarının Allahı ise sevinçlerimizle ve kederlerimizle meşgul olmuyordu. En yüksek gayelerimizi duygu hayatımıza yerleştiremiyordu.

284. — Bu işi, binlerce yıldanberi yapmak ödevini üzerine alan din olmuştur. Filhakika, en makul evren izahını Allah varsayımında bulmak mümkündür. İnsan her devirde tapmak ihtiyacını duymuştur. Bu temâyül sevmek kadar tabii bir temâyüldür. Belki de Allahı aramak, ruh yapısından doğan zarurî bir neticedir.

Din, binlerce yıl ferde yaşamak cesareti veren kaynak oldu. Gerçi, bugün medeniyet dünyası insanların çoğunda din inancı terk edilmiştir. İki yüz yıl var ki din yerine ilim ve kazanç mezhebi kaim oldu. Filozofların ve bilhassa Voltaire ile ansiklopedistlerin tenkit ve hücumları karşısında din inancı büyük sarsıntıya uğramıştı. Zamanımızda Avrupa ve Amerika kıt'aları halkının dörtte üçü insan mahiyet ve âkibeti meselesinin hallini artık dinden beklemez olmuşlardır.

285. — Ammâ, buna rağmen, zamanımız toplumlarında da ALLAH İHTİYACI devam etmektedir. Dua, bu günün insanı için Allah ihtiyacının normal ifade yoludur. Filhakika, dua ile istenen şey bir yardımdır. Aksi halde, dua, mânası bilinmiyen kelimelerin can sıkıcı bir tekrarından ibaret kalır. Duadır ki acılara ve derdlere tahammül kudretini verir ve felâketler ortasında ayakta kalmak takatini bahşeder. Allah, dua yolu ile insan yüreğinin ne olması lâzımgüleceği meçhulüne cevap veriyor.

Gerçi, Allahı göremiyoruz, işitemiyoruz, el ile tutamıyoruz, bilemıyoruz ve tarif edemiyoruz. Akıl dışı âlemdede bir varlık olduğu için, gayrımaddî kaldığı için, ihsaslar sahamızda tesbit edemiyoruz. Fakat, onu bulamasak bile aramak zarureti ile iç endişelerimizi yatıştırmak imkânını sağlıyoruz.

Vicdan, iç hürriyetimizin âlemidir. Bütün diğer hürriyetlerimiz onun varlığına bağıdır. Onun içindir ki, hürriyetlerin başında Vicdan Hürriyetini ele aldık.

Bu hürriyetlerin en tipik tezahürü din inancı alanında görülenidir. Bundan dolayı da vicdan hürriyeti dediğimiz zaman din hürriyetini ele almaklığımız icabeder.

286. — Tarihin her devrinde bir hakikata vardığını sanan bir çok insanlar bunu başkalarına zorla kabul ettirmek istemişlerdir. Bir dine bağı olanlar başka dinlerin insanlarını kâfir saymışlardır. Muayyen bir inandaki insanlarla başka bir inan taşıyanların barış içinde yaşamaları bir mesele olmuştur. Sokrat, Devlet dinine karşı geldiği için zehir içmeğe mahkûm edilmişti. Hristiyanlık olsun, müslümanlık olsun ilk şekillerinde bütün insanlara karşı rahim ve şefkat telkin ederken ve herkesin taşıdığı inana saygı göstermeyi öğretirken, sonradan Devletleri kendilerine tâbi kılmağa kalkışmışlar, üstün otoriteler olarak ortaya çıkmışlardır. Din iktidarı dünya iktidarının ezici bir rakibi olmuştur. Dinî teşkilât kendi kaidelerini Devlet kaidesi olarak kabul ettirmek istemiştir. Batı'da Papalığın, İslâmiyet âleminde Hilâfetin tarihi bu hali açıkça gösterir. Gerçi, zaman zaman hoşgörülük tatbikatına rastlamaktayız. Lâkin bu, daha ziyade istisnâ olmuştur. Ancak bir kaç Devlette müsamaha esaslarının yerleşmiş olduğunu görebilmekteyiz. Bunlar da Çin, Hindistan ve Felemenk olmuştur. Engizisyon usulleri belli bir inansa zorlama vasıtası olarak icâdedilmişlerdi. Bu usullerin uygunlanması halk kitlelerini bir dine hizmet ettiğini zanneden Devlete düşman etmiştir. Bugün de artık din inanışları sahasında pek mevcut olmayan zorlama metodlarının, yerini siyasi inanışlara zorlamaya terkettiğine şahit olmaktadır. Tekmil demirperde gerisi Devletlerinin durumu maalesef bunu göstermektedir.

287. — Hristiyanlığın Romalı bilginlerinden meşhur Tertullien daha üçüncü yüzyılda şöyle yazıyordu: «Birine gerçek Tanrı'ya, bir başkasına

Jupiter'e tapınmağa; birine ellerini göklere açmağa, bir başkasına iman kürsüsüne dua etmeğe; şuna bulutları, berikine bir kaplamanın tahtalarını saymağa; nihayet birine kendi kendisini, bir başkasına bir koç'u Tanrı'ya kurban etmesine müsaade ediniz. Dikkat ediniz ki din hürriyetini ve Tanrı intihabını yasak etmek, tapmak istediğim Tanrı'ya tapmama müsaade etmemek bir nevi dinsizlik olmasın. Hangi Tanrı zorlamalı bir saygıyı kabul eder? İnsan bile bunu kabul etmez.»

Buna rağmen, bir zaman sonra Papa, her kim bir kâfiri öldürürse onun mallarına mirasçı olur, diye fetvâ vermişti.

Din savaşları XVI ve XVII nci yüzyıllarda Avrupayı mahvetti. Din, siyasetin menhus bir âleti oldu. 1648 de Vestfalya Andlaşması, Hükümdarın dini hangisi ise uyruklarınki de odur, dedi. Bu suretle, büsbütün saçma bir telâkki, bir devletlerarası kaide kıymetini aldı. Neticede ferdlerin ruhî varlığı bir dünya olayına, bir otorite hâdisesine tâbi kılındı.

İngiltere'de Katolik İngilizler 1829 tarihine kadar oy veremezler ve Parlâmentoya seçilemezlerdi.

288. — Dünya yüzünde vicdan hürriyetini ilk defa bir Anayasa esası haline sokan Amerika olmuştur. 1778 tarihli Amerikan Anayasasına göre, kamu hizmetlerinde vazife almak hususunda hiç bir din şartı aranmaz. Sonradan daha ileri gidildi. 1791 tarihli Anayasa değişmesinde Kongrenin hiç bir Devlet dini ihdas edemeyeceği, her hangi bir dinin serbestçe icrasını yasaklıyamıyacağı tesbit olundu.

Fransa'da Napolyon «Papaslar ruhları gasbediyorlar; bana yalnız bedenleri bırakıyorlar.» derdi. Buna inandığı için de Papalıkla Devlet'in münasebetlerini düzenlemişti. Bununla beraber, Din ve Devlet 1905 de ayrılabilmiştir.

Amerika Anayasasından sonra vicdan hürriyeti konusunda en ehemmiyetli hüküm, 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Demeci'nin 18 inci maddesi hükmü olmuştur: «Her şahsın fikir, vicdan ve din hürriyetine hakkı vardır; bu hak din veya inan değiştirmek hakkını... dinini veya inanını açığa vurmamak hakkını gerektirir.»

289. — Din hürriyeti konusunda Devlet'in, tarihin akışı içinde, üç çeşit tavır takındığını görürüz.

1 — Devlet ile din birleşmiştir. Her ikisi de aynı şeydir. Hâlen Papalık Devletinin durumu böyledir. Tarihte Osmanlı İmparatorluğu Yavuz Sultan Selim devrinden itibaren böyle olmuştur. Hükümdar aynı zamanda en yüksek din otoritesidir. Bugün Afganistan ve Pakistan Devletlerinde resmî Devlet Dini vardır.

Din, her türlü Devlet işine müdahale eder. Bu sistemde vicdan hürriyeti yoktur.

2 — Devlet dini inkâr eder. Din diye bir şey tanımaz. 1919 ile 1936 yılları arasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde durum böyle idi. Din hürriyeti Kanunla yasak edilmişti. Ancak, 1936 Anayasa değişikliği ibadet serbestisi getirdi. Bu sistemde Devlet Dini yutar, yokeder. Sovyetler, Lenin'in meşhur «Din, afyondur» formülüne göre böyle bir rejim tesis etmişlerdi.

3 — Serbest Devlette serbest din esasını uygulayan Devletlerdeki durum. Bu sistem bir Devlet rejiminin demokratik olması için şarttır. Bu hal, bilhassa Amerika Birleşik Devletlerinde görülür. Amerika Birleşik Devletleri Başkanının İncil, yâni din kitabı üzerine yemin etmesi kanaatimizce prensipi ihlâl etmez. Zira, Başkan'a tahmil edilen yemin, dinî bir merasim değildir. Onu muayyen bir usule göre icra etmek vicdan hürriyetini ihlâl etmez. Amerika Birleşik Devletlerinde din ile Devletin sınırları açıkça çizilmiştir.

Türkiye, daha ziyade bu son rejime yaklaşan bir durumdadır, *denmektedir.*

Filhakika, 429 numaralı Kanunla «Cumhuriyetin makarında bir «Diyanet İşleri Reisliği makamı tesis» edilmiştir. Yâni, (umuru diniye ve ser'iyeye Devletin vazaifi cümlesinden) bulunmamakla beraber, 1937 den sonra da Diyanet İşleri Reisliği teşkilâtı, Devlet müessesesinin dışına çıkarılmadı. Halbuki, din işlerini Devlet vazifeleri arasından çıkarmak gerekirdi. Diyanet İşleri Reisliği, bir teferruat hatâsı yüzünden Devlet teşkilâtı içinde kaldı; bu teşkilâtın hâlâ Devlet hayatı içinde yer alması, zamanımızda da dinin Devlet işlerine karışmakta devam etmesi demektir.

290. — Anayasanın 75. maddesi ile, ferdin istediği dinî inanışa bağlanmak hakkı verilmiştir. Ferd, dinî inanışını değiştirebilme yetkisine de sahiptir. 75. maddeye göre, «hiç bir kimse felsefe inancından, din ve mezhebenden dolaylı kınanamaz, güvenliğe ve edep törelerine ve Kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü din törenleri serbesttir». Bu hükmün icabı olarak, Devlet veya organları ferde, bağlı bulunduğu felsefî sistemin ne olduğu veya hangi dinî nizama inandığı şeklinde sualler soramaz; sorduğu anda, ferdin iç yasak bölgesine tecavüz niyetinde olduğu, hattâ bu düşüncesini gerçekleştirmek için harekete geçtiği anlaşılır. Belçika'da bu konuda ve Anayasa hukukçularını pek çok ilgilendiren bir hâdise oldu. Okullarda öğrencilere, evdekilerin, bilhassa ana ve babalarının hangi dinde olduğu, neye inandıkları şeklinde sualler soruluyordu. Bu haberin duyulması, Belçika'da fırtınalar kopardı.

Anayasanın 75. maddesi, «edep törelerine ve Kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü din törenleri serbesttir» dediği halde, 677 sayılı ve 13 Aralık 1924 tarihli «Tekke ve zaviyelerle türbelerin seddine ve türbedarlıklar ile bir takım ünvanların men ve ilgasına dair

5336
Kanun» (5438 sayılı Kanunla değişiklik görmüştür), bu konuda ayrı bir özelliğe sahiptir. Kanunun hükümleri şöyledir: «Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde gerek vakıf suretiyle, gerek mülk olarak Şeyhinin tahtı tasarru-funda gerek suveri âharla tesis edilmiş bulunan bilûmum tekkeler ve za-viyeler sahiplerinin diğer şekilde hakkı temellük ve tasarrufları baki kal-mak üzere kâmilan seddedilmiştir. Bunlardan usulü mevzuası dairesinde filhal Cami ve Mescit olarak istimal edilenler ipka edilir.

«Alelûmum tarikatlarla Şeyhlik, Dervişlik, Dedelik, Seyitlik, Çelebi-lik, Babalık, Emirlik, Nakiplik, Halifelik, Falcılık, Üfürükçülük ve kayıp-tan haber vermek ve murada kavuşturmak maksadiyle nüshacılık gibi unvan ve sıfatların istimaliyle bu unvan ve sıfatlara ait hizmet ifa ve kisve iktisası memnudur.

«Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde selâtime ait veya bir tarika veya cerri menfaate müstenit olanlarla bilûmum sair Türbeler mesdût ve Tür-bedarlıklar mülgadır. Seddedilmiş olan tekke veya zaviyeleri veya türbe-leri açanlar veyahut bunları yeniden ihdas edenler veya âyini tarikat ic-rasına mahsus olarak velev muvakkaten olsa bile yer verenler ve yukar-ıdaki unvanları taşıyanlar veya bunlara mahsus hidematı ifa veya kı-yafet iktisa eyliyen kimseler...»

Bazıları bu Kanunun gayesini gözetmeden, mademki, dinî hürriyet vardır; öyleyse ferdler istedikleri şekilde ibadet edebilirler; dinî ibadet müesseseleri kaldırılamaz, dediler. Bu, kanaatimizce, yanlış, sakat bir düşünüşdür. Tekke ve zaviyeler asırlar boyunca kamu hayatı yönünden yapageldikleri kötü tesirlere son vermek maksadiyle ilga edilmişlerdir.

Pozitif ilmin ışığından Cemiyeti mahrum bırakmakta bu tekke ve zavi-yelerin fena tesirleri küçümsenebilir mi? Bu memleketin insanları, yıllar yılı bir şeyhin üfürüğünden, duasından veya sırt sıvazlamasından kera-met beklediler. Bu bakımdan, Kanunun gayesi bilhassa «falcılık, büyü-cülük, üfürükçülük ve kayıptan haber verme, nüshacılık gibi unvan ve sıfatların istimaliyle bu unvan ve sıfatlara ait hizmet ifa ve kisve ikti-sası memnudur» cümlesiyle belirlemektedir. Bununla beraber, bu kabıl safsatacılarının, kökleri asırların derinliklerine dayanan kötü âdetler yü-zünden, hâlâ halk üzerinde etkileri sona erdirilememiştir: Üfürükçü, falcı ve benzerlerinin yakalandığını gazetelerde sık sık okuyoruz.

Kanunun, yukarıki paragrafta anlatılanlardan çok daha önemli bir gayesi var: Artık, kaynakları tekke ve zaviyeler olan irticaî cereyanların vücut bulmalarına, kamu hayatının ve Devletin bütünlüğü ve bağımsızlığı yönünden tehlikeli olmalarına imkân vermemek. Kanunun birinci gayesi yukarıda anlatıldığı gibi, belki de esaslı şekilde mücadele edilmediğinden, tam anlamıyla gerçekleşemedi; ama, ikinci yönden, tehlikeli olabilecek

PARAGRAF II.

HABERLEŞME HÜRRIYETİ

293. — Yeni bir tâbir olmakla beraber «HABERLEŞME HÜRRIYETİ» düşünce ve düşünceyi açıklama hürriyetlerini anlatan bir tâbirdir. Buna fikir hürriyeti de demek kabildir.

Düşünceye müteallik hürriyetler ruh hürriyetinin neticesidirler. Ferdi vicdanın en önemli hassalarından biri düşünce yaratabilmektir. Yani, düşünce, vicdan hürriyetinin mahsulüdür. İnsan hürdür, dediğimiz zaman, insan kendi kendisini vicdanında hür ve muhtar hisseden ve bu duygusunu düşünce haline koyup ifadeye muktedir olan varlıktır, demek isteriz.

Her insan başkalarından farklı düşünebilecek surette yaratılmıştır. Vicdan sahibi oluşunun bir hususiyetidir bu. Düşüncesini açığa vurması, kendi iç âlemindeki hususiyeti başkalarına bildirmesi, onlara düşüncesinden haber vermesidir. Bu çeşit haber vermeler karşılıklı olarak meydana geldiği için haberleşme hürriyetinden bahsediliyor.

Haberleşme hürriyetindeki ana prensip, Voltaire'in şu sözünde pek güzel anlatılmıştır: «Söylediklerinizi külliyen reddediyorum, lâkin bunları söylemek hakkınızı ölünceye kadar müdafaa edeceğim.» Stuart Mill de aynı fikri başka bir şekilde ifade etmiş: «Tekmil beşeriyetin tek bir muhalifi susturmağa hakkı yoktur.» demişti (Hürriyet - Hüseyin Cahit Yalçın tercümesi. İstanbul, 1927).

294. — Düşünce alış veriş hürriyeti XVIII inci yüzyıl sonu vesikalarında mukaddes ve dokunulmaz bir hak olmak üzere yer almıştır. 1789 İnsan ve Vatandaş Hakları Demecinin evvelce de ele aldığımız 11 inci maddesi (bak. No. 56), Amerika Birleşik Devletleri Anayasasının 1791 değişikliği bunun açık örnekleridir. Bugün de, hemen tekmil Anayasalar bu konuda hükümler koyarlar. Türk Anayasası da 75 ve 77 nci maddelerinde bu mevzuu hükme bağlamıştır.

295. — Düşünceyi bildirme hakkında içinde yaşadığımız devrin telâkkisi 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Demecinin 19 uncu maddesinde ifadesini bulmuştur (bak. No. 92). Bu maddede dü-

şüncelerin (Memleket sınırı nazara alınmaksızın) yayılması esas tesbit olunmuştur.

Fikirlerin bir insandan başkalarına geçişi ilk devirlerde sözle ve nâ-diren de el yazısı ile vukubulmakta idi. Matbaanın icadından sonra fikrin yayılma sahası genişlemiştir. XX nci yüzyılda ise Edison'un, Marconi'nin ve Lumière'in keşifleri ve icadları bu sahaya hudut mevcut olmadığını öğretti.

296. — Haberleşme yollarının günümüz insanı için en alışılmış vasıtası basma eserlerdir. Ferdin düşüncelerini yazı ile ifade edip yaymasının normal yolu budur. Bunun yapılmasında bir engel ile karşılaşılmaması Basın Hürriyetinin varlığı demektir. Filhakika, haberleşme hürriyetinin bir şekline delâlet eden **BASIN HÜRRIYETİ**, düşüncelerin dış tesirlere ve iktidarın keyfi müdahalelerine maruz bulunmaması halinde mevcuttur.

297. — Baskı sanatının Asyada icadından hayli zaman sonra XV. ci yüzyılda baskı âletleri Batıda fikirlerin yayılıp dolaşmasını derhal hızlandırmıştı. İlk gazete XVII. ci asır başında Anvers şehrinde kuruldu. Lâkin, bu gazete belirsiz zamanlarda çıkmakta idi. Bugünkü basına benzer ilk gazete Théophraste Renaudot'nun 1631 de Paris'te çıkardığı gazete olmuştur. Renaudot'nun gazetesinin başta gelen havadisleri (Türkiye Haberleri) dir.

Bu devirlerde basının hür olduğu yegâne memleket Felemenk'tir.

Baskı âletleri henüz el ile işlemektedir. Fakat, buharın makineye tatbikinden sonra iş değişmiştir. Londra'nın meşhur Times gazetesinin kurucularından Walter, el ile işleyen baskı âletleri yerine 1814 de ilk defa buharla işleyen bir makine kullandı. Evvelce âzamî basma imkânı saatte dört yüz gazete iken, yeni makine ile bunun üç misli baskı mümkün oldu. XIX uncu yüzyıl ortasından sonra Worms isimli bir Fransız bir rotativ makinesi icad etti. Denilebilir ki, basın alanında asıl inkişaf bu icattan sonra vukua gelmiştir. Nitekim, bu günkü rotativ makineler sayesinde saatte yüzbin kadar gazete basmak mümkündür.

298. — Aşağı yukarı bir asra yakın bir zamandanberi, ve bilhassa İkinci Dünya Savaşının sona ermesinden bu yana, basın, demokratik devletlerde siyasî hayatın müessir bir unsuru, âdeta onun yardımcı olmuştur. Bir memleketin Bakanlarla sabah gazeteleri tarafından idare edilmekte olduğunun söylenmesi de bundandır.

Basının esas vazifesi hakikati bulmak ve onu ilân etmektir. Bunu, haber vermekle yapar. Zira, hakikati bulmak onu aramakla mümkündür. Bunun için de haberleri bir araya getirmek lâzımdır.

İsviçre Federal Mahkemesi daha 13 Temmuz 1911 tarihli eski bir kararında basının özel vazifelerinin neler olduğunu belirtmiştir. Bu kararda basına tevcih olunan ödevler şunlardır: «Okuyucuya genel menfaati ilgilleyen olayları haber vermek, ona yol çizerek genel menfaat meseleleri üzerinde fikir değişimine yardım etmek, kamuyu ilgilleyen bir meselenin hal suretini muayyen bir istikamette tesir altında tutmak, Devlet idaresi hakkında malûmat sormak, suiistimalleri açığa vurmak...»

Şüphesiz bu sayma, basının sayılan işlerden gayrısını yapamayacağı demek değildir. Zira, basın hürriyeti kolluk rejimine sokulamıyacak olan hürriyetlerdendir. Neredé önleyici tedbirlere tâbi bir basın rejimi varsa, orada basın hürriyeti yoktur. Meselâ, sansür, müsaade veya ruhsat, yahut ta teminat gösterme usullerinin, kontrol tedbirlerinin mevcut olduğu rejimlerde basın hürriyetinden bahsolunamaz. Basın hürriyeti ancak Hukuk rejimi ile, yâni yatıştırıcı sistemle sağlanabilir.

Basının kendisinden beklenen ödevleri yerine getirebilmesi yalnız basın hürriyetinin varlığı ile sağlanabilecek hususlardan değildir. Bir taraftan, okur yazarların sayısı; diğer taraftan basım işleri için lüzumlu âletlerin ve malzemenin mevcut olup olmaması bunda pek mühim bir rol oynar.

Okuyup yazma bilenlerin sayısı her memleketin eğitime verdiği kıymet ve ehemmiyete göre değişir.

Basım işlerinde gerekli teçhizat ve malzemeye gelince, bu hem memleketlerin sanayi imkân ve durumlarına, hem de hükümetlerin bu konuda aldıkları tedbirlere göre başka başkadır. En başta ele alınması icap eden vasıta kâğıttır.

Dünyanın belli başlı kâğıt istihsal eden memleketleri muayyendir. Bunlar, başta Kanada, sonra da İskandinavya memleketleridir. En büyük alıcı ise Amerika Birleşik Devletleridir. 1950 de dünya kâğıt ihracatının % 80 i bu memlekete yapılmıştır.

Muayyen bir Devlette kâğıt kifayetsiz miktarda ve ucuz fiyatta değilse veya resmî makamlar eli ile dağıtılıyorsa orada basın hürriyeti tehlikeye girebilir.

Binaenaleyh, teferruat gibi görünen bu hususların temininden başka ve bilhassa basın hürriyeti bir Hukuk rejimine konulmuş ise mesele yoktur.

299. — Yalnız, bu zaruret basına belli sorumluluk yüklenmesini de gerekli kılar. Faraza, basın, kamuyu ilgililemeyen bir konuyu ele alır veya sırf bencil bir maksat istihsali gayesi ile kullanılırsa hürriyetin himayesi

bahis konusu olmamak lâzımdır. Basının meslekî görevlerinden biri her zaman dürüstlük hudutları içinde kalmak olmalıdır.

Hürriyetler bölünmez bir bütündür. Basın hürriyetini sağlayacağız diye, diğer hürriyetleri imha edemeyiz. Basın hürriyetini de tekmil hürriyetlerle bir âhenk halinde bulundurmağa mecburuz. Öyle durumlar olabilir ki basın, hürriyet namına okuyucuyu ahlâken zehirliyebilir, suç işlemeğe teşvik edebilir, hürriyetleri tehlikeye sokacak durumlar hazırlayabilir. Bu gibi hallere bittabi cevaz verilemez. Binaenaleyh, vicdan hürriyetinden gayrı teknil hürriyetlerde olduğu gibi, basın hürriyetinde de kayıtlamalara lüzum vardır.

Bütün mesele, kayıtlamaların hudut ve şumulünü çizmek ve bir de kolluk rejimi tesis etmemektir.

300. — KAYITLAMALARIN hangi husus ve sahalara inhisar etmesi lâzımgeleceği Devletlerarası inceleme konusu olmuştur. Devletlerarası bir çok konferans ve toplantıların yanısıra Birleşmiş Milletler teşkilâtının hazırlattığı karar taslakları ve bir de Andlaşma Projesi meydana gelmiştir. Bu projenin ikinci maddesine göre, haberleşme hürriyetinin tâbi olabileceği kayıtlamalar şunlardır: Başkalarının haklarına veya şeref ve haysiyetine saygı, millî emniyeti muhafaza, kargaşalık ve suçları önleme, kamu sağlığını veya kamu ahlâkını koruma.

Bu mevzulardaki kayıtlamaları ancak bir kanun yapabilir. Kanun hükümleri gayet açık olmalı, bunlar dışında hiç bir kayıtlama mevzu bahis edilmemelidir.

Amerika Birleşik Devletleri ve Filipin Anayasaları ise basın hürriyetini kayıtlayıcı kanun çıkarılmasını dahi yasak etmişlerdir.

301. — Temenni edilen şekil bu olmakla beraber, bir çok Devletlerde basını tazyik altında bulunduran çeşitli kontrol sistemlerine tesadüf ediyoruz. Bunlar, Hükûmete ait ilânları vermemekten (Salvador'da çıkan Diario Latino gazetesi hâdisesi misaldir. Bizde de görülmüştür.) bir gazeteye ait teknil malların müsaderesine kadar gidebilir (Arjantin'de La Prensa gazetesine uygulanan 1951 kanunu). S. S. C. B. ve peykleri demirperde gerisi devletleri ile Çin'de, Yugoslavya'da, İspanya'da ve Portekiz'de tam bir kontrol vardır.

Diğer bir kısım devletlerde esas itibariyle siyasi mahiyette tenkitler mümkün olmakla beraber fiilen sansür mevcuttur. Ancak, sansür bir metnin yayından önce tetkiki şeklinde olabileceği gibi, rejime aykırı yazı yazılması halinde muharriri cezaya çarpılma tehlikesine maruz tutma suretinde de tezahür edebilir.

Yayımdan önce sansür tatbik eden Devletler, Güney Amerika'daki Kolombiya Devleti, Mısır, Suriye gibi Devletlerdir.

İsrail'de münhasıran askeri mahiyetteki yazılar sansüre tâbidir.

Bazı devletler, muharrir, muhabir ve muhbirleri tevkif ve ceza tehdidi altında tutarlar. Güney Afrika Birliği, İran ve Pakistan'da durum böyledir.

302. — Türkiye'de 1908 tarihine gelinceye kadar basın hürriyetinden bahse mahal yoktur (gerek tarihçe ve gerek metinler için Servér İskit'in Türkiye'de Matbuat Rejimleri» adlı güzel eserinden istifade olunabilir.)

1931 tarihli Matbuat Kanununa gelince, bunun 50 nci maddesi hükümüne göre Hükûmetin gazeteleri kapatma yetkisi vardı. 1938 değişikliği ayrıca teminat akçesi rejimini ihdas etmişti. Bu hükümler muvacehesinde tabiatıyla basın hürriyetinden söz açmağa mahal ve imkân yoktu.

1946 Kanunu o zamana kadar mevcut kontrol rejimini kaldırdı.

Hâlen dahi yürürlükte bulunan Basın Kanununun ilk metnini teşkil eden 24 Temmuz 1950 tarihli ve 5680 sayılı kanun ise bu ilk şekli ile basın hürriyeti anlayışına hayli uygun bir rejim getirmişti. Fakat 17 Mart 1954 tarihli ve 6334 sayılı (Neşir yolu ile veya radyo ile işlenecek bazı cürümler hakkında Kanun) ve bu Kanunun bazı hükümlerini değiştiren 8 Haziran 1956 tarihli ve 6732 sayılı Kanun ile Basın Kanununun bir çok hükümlerini değiştiren aynı tarihli ve 6733 sayılı Kanun, basın hürriyetini büsbütün kayıtlamıştır.

303. — Türkiye'de basın hürriyeti rejimi ile ilgili kanun hükümlerini gözden geçirmeden önce fikirleri yazılı olarak yayma maddî vasıtalarının başında gelen matbaanın kanunî rejimine kısaca temas edelim.

Dokuz maddeden ibaret ve 24 Temmuz 1950 tarihli bir Matbaalar Kanunu muz vardır. (Kanun sayısı: 5681).

Prensip, matbaa açmakta serbestî esasıdır. Bununla beraber, matbaacının beyanname vermek mükellefiyeti konmuştur. Bu suretle de bir kolluk rejimi tesis edilmiştir. Her matbaa sahibi mülkiye âmirine bir beyanname doldurup verir. Beyannameyi veren kimseye kanun (tâbi) demmiştir. Eğer beyanname yazılı noktalardan birinde sonradan bir değişiklik husule gelecek olursa bu da beş gün içinde keza bildirilmek lâzımdır.

Matbaa bir kere faaliyete geçtikten sonra kanunca tâbie yükletilmiş bir tek borç vardır. O da, tevdi mükellefiyettir. Her tâbi, bastığı eserin ikiye nüshasını matbaanın bulunduğu yerdeki Cumhuriyet Savcısına ve Mülkiye Âmirine tevdi etmeğe mecburdur.

304. — Türkiye'de hâlen mevcut BASIN REJİMİNİN kanunî esaslarına gelince, bu esasların tesbit edilmiş bulunduğu asıl metin B A S I N K a n u n u d u r. Bu Kanun kırk dört maddelik bir metin olup sekiz bölüme ayrılmıştır.

Prensip serbestîdir. Birinci madde bunu söyler. İfade edilmek istenen esas Anayasanın 77 nci maddesindeki esastır: «Matbuat, Kanun dairesinde serbesttir ve neşredilmeden evvel teftiş ve muayeneye tâbi değildir.» Bu hüküm, açıkça görüldüğü gibi, Basın Hürriyetini KANUN ÇERÇEVESİ içinde mütalâa etmektedir. Böyle olunca, bütün mesele, çerçeveyi meydana getirecek olan kanunların basın hürriyetini hakikaten sağlayıp sağlayamayacağını tayindir. Basın hürriyetini kanun tayin edeceğine göre, onu büsbütün kısıacak veya ortadan kaldıracak olursa ne olacak? Yâni, Basın Hürriyetinin bir garantisi bulunmayacak mı? Kanaatımızca, bugünkü yazılı Hukuk sistemimizde bunun hiç bir garantisi yoktur. İş, kanun yapanların insafına kalmıştır. İnsaf ise, bir teminat meydana getirmekten uzaktır. Tek emin yol ve çare kanunların Anayasaya uygunluğunu kontrol müessesesinin işleridir.

Basın hürriyeti konusunda incelemelerde bulunan bir ilim heyeti meseleyi Anayasayı değiştirme yönünden ele almış ve mevcut hüküm yerine şu hükmün konmasını temenniye şayan görmüştü: «Basın hürdür. Herkes fikir ve kanaatlerini ve her çeşit havadisleri basın vasıtasıyla açıklamak hürriyetine sahiptir. Haberleşme hürriyeti kayıtlanamaz.

«Bu hürriyetler ancak mülkî güvenliği, umumî ahlâk ve âdâbı korumak, ~~hassasiyet~~ ve şerefe tecavüzü ve şahısların suç işlemeğe tahrik edilmelerini önlemek maksadiyle konulmuş kanunlarla sınırlandırılabilir. Bu kanunlar dahi aşağıdaki hususlara aykırı hükümler ihtiva edemez:

a) Matbuaların neşri izin veya kefalet akçesinin depo edilmesi şartına tâbi tutulamaz. Mevkute çıkaracak olanlar keyfiyeti bir beyanname ile mahallî sulh hâkimine bildirirler.

b) Her ne suretle olursa olsun, âmme hizmeti görenlerin, hizmetlerinin icrasına taallük eden hususlar hakkındaki neşriyat dolayısıyla yapılacak takibâtta hakikat-ı maddenin ispatı hakkı kayıtlanamaz.

c) Hiç bir halde basımevi ve müstemilâtı, suç vasıtası olmak mucip sebebi ile, müsadere edilemez ve faaliyeti durdurulamaz,

d) Mevkuatelerin Devlete ait her türlü vasıta ve imkânlardan faydalanmasına mâni olunamaz.»

Görülüyor ki, her hal ve kârda düzenleme zaruretinden doğan bazı kayıtlamalara ihtiyaç vardır. Kayıtlama zraureti diğer ana hakların ve

hürriyetlerin korunması ihtiyacından doğuyor. Bunun içindir ki bazı yayınlar Kanunlarla yasak edilmişlerdir.

305. — Basın Kanunu hükümlerine riayetsizlikten cezaî neticeler doğacağı için Kanun muayyen mefhumları tarif etmiştir. Meselâ, 3 üncü maddesinde (neşr) in, 2 nci maddesinde (basılmış eser) in ne olduğu izah edilmiştir. Bir basılmış eserin muayyen bir takım kayıtları taşıması lâzımdır ki, Kanun bunları da saymıştır. 4 üncü maddeye göre, yayın yeri, yayın yılı, tâbiin ve varsa nâşir'in adları ve işyerleri basılmış eserde gösterilmek icabeder. İlân ve tarife gibi basılmış eserlerde bunların kaydına lüzum yoktur.

306. — GAZETE VE DERGİLERE gelince, Kanun bunlara (mevkute) demıştır. Bunların ehemmiyeti âşikâr. O kadar ki, zamanımızda bir memleketin ileri bir seviyede bulunup bulunmadığının ölçüsü halkının okuduğu gazete sayısı ile belirtilmektedir. Bunun için asgarî ölçü olarak bin kişiye ikiyüzelli gazete nüshası kıstas tutulmuştur. Bitabii, orantı, memleketten memlekete değişmektedir. İngiltere'de bin kişiye altıyüz nüsha gazete düştüğü halde, bu rakam Avustralya'da dörtüyz altmış ve Amerika Birleşik Devletlerinde üçyüzelli iken diğer bir çok devletlerde bir ile yirmi arasında kalmaktadır.

307. — Mevkute çıkarmak isteyenler, yukarıda da işaret ettiğimiz üzere bir beyanname imzalayıp idarî makama vermekle mükelleftirler. Bu beyanname mevkutenin adı, yayım mevzuu, ne vakitler çıkacağı, idare yeri, sahibinin ve mes'ul müdürünün hüviyeti, uyrukluğu, ikametgâhı bildirilir (Madde: 8). Beyanname verildikten sonra mevkutenin bir yıl içinde yayınlanması lâzımdır (Madde: 14). Yayınlanmazsa yeniden beyanname verilmek icabeder. Her hangi bir matbaanın beyannamesi verilmemiş bir mevkuteyi basması yasaktır (Matbaalar Kanunu, Mad. 5).

Mevkute yayınlanmakta iken beyanname yazılı hususlardan birinde bir değişiklik vukua gelecek olursa beş gün içinde idarî makama bildirilmek gerektir (Madde: 10). Değişiklik, mevkute sahibinin ölümü veya mevkuteyi başkasına devretmesi ise, bu müddet bir aydır.

308. — Mevkute sahibinin Kanuna göre muayyen defterler tutmak mecburiyeti de vardır. Abone defteri (Madde: 34) ile siyasi, iktisadî veya ticarî mevkutelerde tutulacak defter bunlardandır.

Bir de, tâbiin tevdi mükellefiyetinden bahsetmek lâzımdır. Kanununun 12 nci maddesine göre, tâbi, bastığı mevkuteden ikişer nüshasını Cumhuriyet Savcısı ile en büyük Mülkiye Âmirine verecektir. Bunun verilmesi müddeti, yayının ertesi çalışma günü akşamına kadardır.

309. — Mevkute çıkaracak olan kimse bunun SAHİBİ ise kendisinde

muayyen şartlar aranır. Bu şartlar: Türk olmak, Türkiye'de devamlı olarak oturmak ve ikametgâh sahibi bulunmak, yirmibir yaşını bitirmiş olmak, okur yazar olmak, kısıtlı olmamak (Türk Kanunu Medenisi: Madde 354 ve sonrakiler), kamu hizmetlerinden yasaklı olmamak ve Kanunun saydığı muayyen suçlardan ötürü ceza giymemiş olmaktır.

Türk olmak şartı mutlak değildir. Ancak, mevkute sahibi yabancı ise Hükûmetten izin alması icabeder.

Mes'ul Müdürü tayin etmek (Madde: 7) ve mevkute çıkarılan haberlerin başka yerlerde yayınına müsaade etmek (Madde: 15) gazete sahibine aittir.

310. — Her mevkutenin bir Mes'ul Müdürü bulunur. Bu kimsenin de Kanuna göre bir çok şartları haiz olması lâzımdır. Bunları olumlu ve olumsuz olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Bir Mes'ul Müdürde bulunması lâzımgelen olumlu şartlar şunlardır: Türk vatandaşı olmak, Türkiye'de devamlı oturmak ve ikametgâhı bulunmak, yirmibir yaşını bitirmiş olmak, en az Lise mezunu olmak, mevkute yabancı dilde çıkıyorsa o dili bilmek (Madde: 5 ve 7). Olumsuz şartlar ise, şunlardır: Memur ve asker olmamak, kısıtlı bulunmamak, kamu hizmetlerinden yasaklı olmamak, muayyen cezalara mahkûm olmamış bulunmak, muayyen tedbirler altında olmamak, Milletvekili olmamak (Madde: 5 ve 6).

311. — Bir mevkutenin gözü, kullağı ve eli demek olan MUHBİRLER VE HUHABİRLER'de de aynı şartlar aranır. Yalnız, Türkiye'de devamlı oturma ve ikametgâhı bulunma şartına bakılmaz.

312. — Bundan başka, gazete satıcıları hakkında da Kanunun 34 üncü maddesinin 4 üncü fıkrasında muayyen kayıtlar konmuştur.

313. — CEZA NETİCELERİ doğuran yayınların memleketimiz mevzuatında listesi hayli kabardır.

Evvelâ, yayınlaması yasak maddeler vardır. Ceza dâvalarına ait vesikalar, dâvaya tesir edebilecek yazılar, dâva hakkında mütalâalar, gizli duruşmalara dair havadisler için durum böyledir (Madde: 30). İntihar vakaları hakkında tafsilât ve resimler yayınlanamaz (Madde: 32). Birbirleri ile evlenmeleri kanunen yasak olan kimselerin cinsî münasebetlerine dokunan haberler, muayyen suçlara dair havadisler ve bunlardan mağdur olanların hüviyetleri ve resimleri basılamaz (Madde: 33).

Bundan başka, 6334 sayılı Kanunu değiştiren ve ona (Neşir yolu ile veya radyo ile yahut toplantılarda işlenen bazı cürümler hakkında Kanun) adını vermiş olan 8 Haziran 1956 tarihli ve 6732 sayılı Kanuna nazaran:

Basın yolu ile bir kimsenin namus, şeref, itibar ve haysiyetine tecavüz veya hakaret, itibarını kırarak veya şöhret veya servetine zarar verecek bir isnat, hususî veya ailevî hayatını işae veya teşhir (rızası bulunma hali müstesna), bunlardan bahsile tehdit, resmî sıfat taşıyan bir kimseyi küçük düşürmeyi hedef tutuyor veya hakkında istihkar ve istihfaf duygusu aşıyor, yahut müphem ve suizan doğuracak mahiyette bir yayın suretinde vâki oluyorsa, bu fiiller cezayı muciptir. Bundan başka, kötü niyetle veya hususî maksatla yapılacak yayınlar ceza tehdidi altına alınmıştır. Buradaki hususî maksat tâbirini, ki Kanun (maksadı mahsus) diyor, hürriyet için çok tehlikeli görürüz.

Bir de, bir haber, havadis veya malûmatın Devlet veya Hükûmetin dış itibar ve nüfuzunu kırarak şekilde asılsız, mübalâğalı veya hususî maksada dayanılarak yabancı memlekette yayınlanan veya bilerek yayınlanmasına sebep olan ceza görecektir.

Bu fiillerden ötürü kovuşturma yapılması için, Umumî Ceza Hukukundaki esasın aksine olarak, mağdurun şikâyetinde bulunmasına lüzum yoktur. Yalnız, Cumhuriyet Savcısı kendisinin yazılı muvafakatini almakla iktifa eder.

Kanunun maksadı, ferdi, mânevî kıymetleri itibariyle korumak olsa gerektir. Hakikaten, haberleşme vasıtalarının suiistimaline karşı ferdi himaye şarttır. Ancak, bu mevzuda Kanunlar çeşitli usuller uygularlar. İngilterede bu hususta Hakaret Kanunu diye bir kanun yürür. Bu kanun, kamu düzeninin bozulup bozulmadığına bakar. İngilizlerin (libel) dedikleri yazılı hakaret suçunda şahsa verilen zarar değil, lâkin kamu düzenine vaki olduğu farzedilen ihlâl nazara alınmıştır. Bundan dolayıdır ki, İngilterede bu çeşit ceza dâvalarında hakaret maddesi teşkil eden beyanların isbatına müsaade edilmez. Basın yolu ile hakarete uğrayan bir kimse bu yüzden herhangi bir zarara uğradığını ileri sürmek ihtiyacında değildir. Avustralya ve Kanada'da da böyledir. Buna mukabil, farazâ, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde hakaret teşkil eden beyanların doğruluğu isbat olunabilir.

314. — Bir gazetenin yayınladığı zararların en kötüsü yalan haberdir.

İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, İtalya, Belçika gibi bir kısım Devletler, yalan haber verilmesi başka bir suç teşkil etmüyorsa, hiç bir ceza vermezler.

Fransa'da, İsveç'de, Lübnan'da yalan haber kötü niyetle verilmiş ise ceza görülür.

İspanya ve Yugoslavya gibi devletlerde ise, verilen yalan haber güvenliği bozucu mahiyette ise cezalandırılır. Kötü niyet bulunup bulunmadığına bakılmaz.

Bizde, 6732 sayılı Kanuna göre, bir yalan haber veya havadis, yazı yahut da vesika şayet kamu düzenini veya halkın Devlete karşı itimad ve emniyetini sarsabilecek mahiyette ise; kamunun telâş veya heyecanını mucip olabileceğe; her ne suretle olursa olsun kamunun huzur ve sükûnunun bozulmasını gerektirecek ise; halkın ihtiyacı olan zarurî maddeler üzerinde spekülasyonu hedef tutuyorsa ceza sorumluluğunu doğurur.

Bunun gibi, Devletin siyasî veya malî itibarına dokunabilecek, Hükûmete veya resmî makamlara olan saygıyı ve itimadı sarsabilecek yalan haberlerle resmî makam ve mercilerle resmî sıfatı haiz olanların kararları ve muameleleri hakkında verilecek yalan havadisler cezaı muciptir.

Bu gibi haber ve havadislerin nakli veya iktibası da aynı cezaları gerektirir, ve daha mühimmi, faile verilecek para cezasının on misli mev-kute sahibinden veya nâşirden alınır.

Bütün bu ceza tehdidi altına sokulan fiillerle Türkiye'de Basın Hürriyetinin fevkalâde dar bir kayıtlama rejimine sokulmuş olduğuna şüphe yoktur.

315. — Basın suçlarında bazı Devletler, ve meselâ İsveç, Norveç, Danimarka, Polonya bu suçları sınıflayıp saymak yolunu tercih etmişlerdir. Diğer bir kısım Devletler ise (Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Yunanistan ve eski Türk Kanunu gibi), bir kısım yayınları suç saymışlardır.

Böyle olmakla beraber, her memlekette yayını yasak edilmiş olan haberlere rastlanır. Vatan savunmasına dair sırların açığa vurulmasına dair haberler bunlardandır. Türkiye'de bu mevzua müteallik müeyyideler Ceza Kanununda yer almıştır.

Diğer bir kısım haberler vardır ki, bunlar doğru oldukları halde toplum hayatı için zararlı telâkki edildiklerinden yasak edilmişlerdir. Ahlâka aykırı yayınlar, aileye tecavüz teşkil eden yazılar, genel sağlığa aykırı neşriyat ve Adaletin tezahürüne engel olabilecek yayınlar için durum böyledir. Meselâ, intiharlara ait haberler (Madde: 32), Ceza dâvalarında mevzu bahis vesikaların neşri (Madde: 30) gibi hususlarda konulan kayıtlamalar bu mülâhazalara dayanır.

Bazı memleketlerde (Fransa, Uruguay) küçükler tarafından işlenmiş olan suçların yayınlanması aileyi koruma düşüncesiyle yasak edilmiştir. Böyle bir hükmün çok yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Muhtelif Devletlerde genel sağlık düşüncesi ile konulmuş bir çok yasaklara tesadüf etmekteyiz.

Ezcümle, zehirli maddeler hakkında ilânlar yapılması yasağı bunlar arasındadır.

Kezâ, Adaletin gerçekleşmesine engel olabilecek yayınlarda bulunması, meselâ İngilterede, Contempt Of Court suçunu meydana getirir. Orada yargıca her hangi bir surette tesir edebilecek yayında bulunması yasaktır ve bir mahkemenin kararı hiç bir suretle tenkit olunamaz.

316. — Kanunların bazı fikirlerin açığa vurulmasını ve bir takım müesseselerin tenkit olunmasını da yasak ettikleri görülmektedir. Anayasaya ve Kanunlara hakaret suçu bu yasak dolayısıyla meydana gelir. Maksat, Devletin siyasi kuruluşunu muhafaza ve korumadır. Hemen tek-mil Devletlerin kanunlarında buna dair hükümlere rastlamak kaabildir. Ancak, bir fikrin yayınlanması ile hakaret halini birbirinden ayırmak lâ-zımdır. Fikri ifade serbesttir. Esas budur. Hattâ, Fransa'da böyle bir yayın için suçtur denebilmesi yapılan yayın neticesinde Hükûmete karşı bir suikast meydana gelmiş olması ile mümkündür.

Devlet Reisine ve yabancı milletlere hakaret de ayrı suç sayılır. Ka-nunu yapan makamlara hakaret de böyledir. Yalnız, burada, isbat hakkı tanınır.

Muayyen bazı mevzularda propaganda da yasak edilmiştir. Irk ve din propagandaları (Ceza Kanunu, Madde: 163), çocukların ve gençlerin ifsadi propagandaları (küçükleri muzir neşriyattan koruma hakkındaki mevzuat) bunlardandır. Bazı Devletler (Brezilya, Yugoslavya, Mısır) sınıf mücadelesi propagandasını (Türk Ceza Kanunu, Madde: 140 ve sonrakiler), bir kısmı, harb lehinde propagandayı (Brezilya, Sovyetler Birliği) yasak ederler. Ekseri Devletler, nesil üremesi aleyhinde propa-gandayı da cezalandırırlar. Lâkin bu konuda müellifler arasında muta-bakat yoktur. Meselâ, Laski, böyle bir fiili suç saymaz.

Bir kısım memleketler, bilhassa son zamanlarda, millî paranın aley-hindeki propagandaları cezalandırmaktadırlar (Türk parasının kıymetini koruma hakkındaki hükümler).

Her Devletin ceza tehdidi altında tuttuğu yayınlardan biri de suç işlemeğe tahrik eden yayınlardır.

Bir de âdâba aykırı yayınlar yasak edilmiştir. Bu mevzuda bilhassa müstehcen yayınlar ele alınmak icabeder.

Müstehcen mefhumu, her cemiyette aynı görünüm ve özel-likte değildir. Müstehcen mefhumu cemiyetlere nazaran farklılaştığından, ayrı toplumlarda aynı esere müstehcen damgasının vurulamadığı sık sık görülür. Henry Miller'in eserleri, müstehcen sayıldıkları için Amerikada

basılamaz, yayınlanamaz, memlekete sokulamaz dendi; İngiltere'de basılmaları yasak edildi; Fransa'da ise, serbestçe basılıp okundu; üstelik, İngilizceleri de İngiltere'ye ithal edildi. Fransa'da bazı din ve eğitim müesseseleri Savcıyı ikaz ettiler. Savcı, Miller'in eserlerinin müstehcen olduğu iddiasıyla mahkemeye müracaat etti. Mahkeme, yaptığı inceleme sonunda, Miller'in eserlerinde istihcañ unsurunun görülemediğine karar verdi; böylece mesele kapandı.

Edebiyat tarihi boyunca, nice esere zamanlarında insafsızca, müstehcen damgası vurulduğu halde, zaman geçtikçe bunların müstehcen vasfına hiç de lâıyk olmadıkları anlaşılmıştır. Dâhilerin eserleri çokluk, zamanları için değil, istikbal içindir; böyle olunca, bu gibi eserlerin sahiplerinin o üstün sezış kudretlerinin tesiriyle, ancak istikbalin güzellik ve zevk anlayışlarına, ahlâk, örf ve âdet kaidelerine, edeb törelerine uygun bulunmaları mümkündür; yoksa devirlerinin, değişmesi muhakkak olan müesseselerine değil. Görülüyor ki, bir devir için, bir devrin insanların faydaları ve zevk, ahlâk, edeb anlayışlarının tatmini uğruna bir esere müstehcendir damgasını vuruvermek, hayli tehlikeli bir iş... Fransa'daki mahkeme, belki bu hakikatı bildiği için, Miller'in eserlerine müstehcen damgasını vurmaktan çekinmiştir. Shakespeare'in eserleri için, zamanında müstehcen dendi. Bir zamanlar İncil bile müstehcen addedilmişti. Devrinde, Baudelaire'in bir eserine de müstehcen damgası vurulmuştu; sonra Baudelaire'in şöhreti arttıkça, eserinden bu müstehcen damgasının silinmesi için, Fransa'da hususî kanunlar çıkartılmak yoluna dahi gidilmiştir.

Yukarıda anlatılanların daima varid olabileceklerini kabul etmekle beraber, zamanımız için, müstehcen mefhumu hakkında bazı kat'î fikirlerle sahip olmamız gerekmektedir. Müstehceni ayırd edebilmek, onu kolayca tanıyabilmek için, şu yargının doğruluğunu kabul edebiliriz: müstehcen, çokluk çirkindir. Güzellik veya bediiyata ait bir eserin hâkim özelliği güzel olmasıdır; bunun yanında müstehcenlik, ancak ikinci derecede kalır; böyle olduğu için, meselâ, güzel olan bir çıplak, müstehcen telâkki edilemez; Henry Miller'in eserlerine de müstehcen denemez. Müstehcen unsurunun varlığının takdirinde kıstas, güzellik mefhumuna dayanmaktadır. Bir eser için herkesin güzel demesi beklenemez; bununla beraber, güzel'in mevcudiyeti konusunda, istihcañın araştırılmasından daha kolay ve isabetli şekilde, anlaşmaya varılabilir, sanıyoruz. Kısacası, istihcañ unsurunun araştırılmasında, güzellik kavramı kıstas olarak alınabilir.

Müstehcen mefhumunun yaşla da kayıtlı olduğunu unutmamalıyız: Yetişkin bir insan için, zararsız ve gayrı müstehcen kabul edilebilecek

eserler, küçükler yönünden zararlı ve müstehcen sayılabilir; çok kere de öyledir. Bizde küçükleri muzır neşriyattan koruma gayesiyle çıkarılmış bir Kanun var; son günlerde, Millî Eğitim Bakanlığı'nın bunu değiştirmek üzere hazırlıklar yaptığı söyleniyor. Eski Kanunun başlıca kusuru, yetersizliğidir.

317. — Haberleşme hürriyetinde İKİ ÇEŞİT SORUMLULUK bahis mevzuu olur. Hukukî sorumluluk ve Ceza sorumluluğu.

Hukukî sorumlulukta esas, Basın Kanununun 17 nci maddesine göre, mevkute sahibi ile nâşir'in müteselsilen, yâni birlikte sorumlu olmalarıdır. Uygulanacak sair kurallar Borçlar Kanununun 41 inci ve ondan sonraki maddelerinde yer alan hükümlerdir. İngiltere'de başta gazete sahibi, ondan sonra asıl fail sorumlu olur (Kanada ve Amerika Birleşik Devletlerinde de böyledir).

318. — CEZA SORUMLULUĞU konusunda ise, Genel Ceza Hukuku sisteminden ayrı esaslarla karşılaşırız. Bunun sebebi, Ceza Hukukunda suçun failini cezalandırmak esas olduğu halde, mevkute yayınında bir çok hüviyetleri bilinmeyen kimselerin elbirliğine ihtiyaç oluşudur. Basın suçlarında mükemmel bir ceza sorumluluğu sistemi meydana getirilmesindeki güçlük de buradan çıkmaktadır.

Basın suçlarında ceza sorumluluğunun tayini için uygulanan başlıca sistemler şunlardır :

1 — Genel Ceza Hukuku esaslarının uygulanması esası — Bunda asıl fail olsun, suç ortakları olsun sorumludurlar. İngiltere'de, Filipinler'de bu sistem görülür. Türk sistemi de buna benzer.

2 — İkame yolu ile sorumluluk esası — Bunda başta sorumlu olan müelliftir. Müellif belli değilse, kimin sorumlu tutulacağını Kanun göstermiştir. Sırası ile Mes'ul Müdür, tâbi, sahip sorumlu olurlar. Meksika'daki sistem budur.

3 — Avrupa sistemi — Bu esas, adından da anlaşılacağı üzere, ekseri Avrupa Devletlerinde yürüyen usuldür. Kanun, belli bir kimseyi suçtan mes'ul tutmuştur. Suçun faili olup olmadığını araştırmaz. Yâni, bir nevi suçluluk karinesinden hareket ederek ceza sorumluluğunu tayin eder. Meselâ, Fransa'da, ceza bakımından sorumlu olan yayın müdürüdür.

4 — Şelâle sistemi — Burada bir tek kimse sorumlu tutulur. Suç ortaklığı diye bir şey mevzuubahis olamaz. Muayyen kimse, hakikî faili bildirmediğçe tek başına sorumlu kalmakta devam eder. Belçika'da, Danimarka'da ve Yugoslavya'da bu esas uygulanır.

Türkiye'de yürüyen usule gelince, Basın Kanununun 16 ncı maddesi iki hali birbirinden ayırmıştır.

Şayet, yayın bir mevkute ile yapılmışsa hem yazan, hem mes'ul müdür ve hem de mevkute sahibi sorumludurlar. Evvelce, müellif bakımından anonimaya riayet olunurdu. 6733 sayılı Kanunla yapılan değişikliktenberi mes'ul müdür kendisine sorulduğundan itibaren yirmidört saat zarfında yazanı Cumhuriyet Savcısına bildirmeğe mecbur tutulmuştur.

Yayın bir mevkute ile yapılmamış da diğer basılmış bir eser şeklinde ortaya çıkmışsa müellif sorumludur. Müellif belli değilse nâsir, nâsir de bilinmiyorsa basılmış eseri bilerek satan veya dağıtan kimse sorumludur. Burada Kanun, daha ziyade Meksika'da uygulanan sisteme yaklaşmaktadır.

319. — Basın yolu ile tecavüze uğrayan kimsenin başlıca iki yoldan kendini savunması mümkündür: Cevap hakkı ve dâva.

CEVAP HAKKI, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Avustralya gibi Devletlerde bir Kanun hükmü ile açıkça tesbit edilmiş değildir. Fakat, Fransa, Türkiye gibi memleketlerde kanunî bir mahiyet göstermektedir. Türkiye'de uygulanan sistem şöyledir :

Bir yayından zarar gören kimse bundaki yanlışlık veya hatâları düzeltmek, yahut da eksikleri tamamlamak, elhasıl hakikatın ne olması lâzımgeleceğini umumî efkâra bildirmek için yayının yapıldığı günden itibaren üç ay içinde imzası altında hazırlıyacağı bir açıklamanın aynı mevkute neşrini sağlayabilmek hakkına sahiptir. Basın Kanunu 19 uncu maddesinde bu esası tesbit eder. Mevkute, gönderilen cevabı aynen ve tamamen yayınlamak zorundadır. Yayınlamazsa ceza görür ve mahkemece yayınlanmasına karar verilir. Hattâ, bu konuda, kanun yalnız Fransız Borçlar Hukukunda tatbik edilmekte olan Astreinte'ler (yâni zorlama) sisteminin uygulanacağını söyliyerek bu usulü Türkiye'de ilk defa mevzuubahs etmiştir. Mahkeme kararının yerine getirilmemesi suretiyle geçecek her gün için ilgiliye muayyen bir para ödenmesi lâzımgeleceğini hükmü altına almıştır.

Cevap, Cumhuriyet Savcısına gönderilir. Savcı 24 saat zarfında bu nu gazete veya dergiye yayınlanmak üzere yollar. Mevkute, cevabı aldığı günün ertesi günü; veya bir dergi mevzuubahs ise, ilk çıkacak olan sayısında cevabı basmağa mecburdur. Cevabın karşılık teşkil ettiği yazı hangi sahife ve sütunun neresinde çıkmışsa ve hangi büyüklükte başlıklarla ve hangi puntoda harflerle basılmışsa tıpkı o hususiyetlerle yayınlanır. Asıl yazıya nisbetle cevap bir misli daha uzun olabilir ve bu uzunluk asılının misli alınmış olmasına rağmen yirmi satırdan az ise, yine de cevap en az yirmi satır olabilir.

Gerçi cevap ve açıklama hakkı şahsî bir haktır. Lâkin kanun cevap

vermeğe yetkili kimsenin ara yerde ölmesi takdirinde aynı haktan mirasçılarının da istifade edebileceğini söylemiştir.

320. — DÂVA HAKKI ise, bilhassa bir kimsenin haysiyet ve şerefine tecavüzü ihtiva eden yazılar hakkında kullanılan bir hakktır. Bu dâvaların görüleceği mahkemeleri Kanun tayin etmiştir (Basın Kanununu değiştiren 6337 sayılı Kanun). İşlenen suç ağır cezayı gerektiren bir suç ise görevli mahkeme Ağır Ceza Mahkemesidir; değilse, Asliye Ceza Mahkemesidir. Bu sonuncu çeşit dâvalar için toplu mahkeme kurulması düşünülmüştür. Kanun der ki: «Üç veya daha fazla hâkim bulunan yerlerde Asliye Ceza Mahkemelerinin görevine giren dâvalar en yüksek dereceli üç ceza hâkiminin iştirakiyle kurulacak toplu mahkemede görülür.» Bu çeşit toplu mahkemeleri kurmak ancak büyük şehirlerde mümkün olabilmektedir.

Yargılama usulü yönünden de Basın suçlarında bazı özellikler vardır. Basın Kanununun 39 uncu ve 40 ıncı maddeleri soruşturmanın en kısa zamanda yapılması lâzımlı olduğunu ve dâvanın acele işlerden olduğunu tesbit etmiştir.

RADYODİFÜZYON HÜRRIYETİ :

321. — Haberleşme hürriyetinin, içinde yaşadığımız devirde pek yaygın vasıtalarından biri de radyo yayımları olmuştur. 1953 istatistiklerine göre, Amerika Birleşik Devletlerinde bin kişiye 620 tane alıcı radyo cihazı düşmektedir.

Gerek sür'ati ve gerekse tesir sahasının genişliği itibariyle radyo, benzeri bulunmayan bir haber alma vasıtasıdır. Dünya yüzünde 6000 den fazla verici istasyon ve altıyüz milyonu aşkın radyo dinleyicisi vardır. Her tarafa nüfuz edebildiği için halk kitleleri radyonun fiilî tesiri altında kalmaktadırlar. Radyoda muazzam bir meçhul kitle mevzuubahistir. Fikirlerin karşılıklı münakaşasına imkân yoktur. Dinleyici, yayınlanan fikri ya kabul etmek, yahut da ona karşı susmak mecburiyetindedir. Efkârı umumiyeler üzerinde en kat'î tesirler doğurarak, siyasî hava yaratacak vasıta radyo olmuştur. Sosyal neticeler meydana getirebildiği için de, radyo, kamu düzenini alâkadar etmeğe başlamış ve Devletin alâkasız kalamıyacağı bir kamu hizmeti mahiyetini almıştır. Diğer taraftan, radyo, Devletlerarası münasebetler sahasında en ehemmiyetli rolü ifa eden haberleşme vasıtası haline gelmiştir.

Devletin radyodifüzyon faaliyetlerine müdahalesi fikir hürriyetleri yönünden tenkid olunmak istenmişse de olaylar karşısında bunun zarurî bulunduğu tesbit edilmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesi 1943 tarihli bir kararında şöyle diyor: «Sair ifade tarzlarından farklı olarak radyo, herkesin emrinde bir vasıta değildir. Bu hal yalnız radyoya mahsus bir vasıftır ve bundan dolayıdır ki, radyo, sair ifade tarzlarından farklı olarak, Hükümetçe bir düzenlenmeğe mevzu olmaktadır.» (Terrou ve Solal - Le Droit de l'Information. Paris, 1951, s: 134).

322. — Radyodifüzyon konusunda Basın sahasında rastlanmayan bir hususiyetle karşılaşırız. Muayyen bir bölgede kurulabilecek verici istasyonların sayıca mahdut olmaları teknik bir zarurettir. Zira, kullanılması ve istifade olunması mümkün dalga uzunlukları mahduttur. Bu yüzden de radyodifüzyon mevzuunda Hükümetçe bir denetlemeye ihtiyaç vardır. Nitekim, tekmil devletlerde radyodifüzyon doğrudan doğruya veya dolayısıyla Hükümet kontrolüne tâbidir. Meselâ, Amerika Birleşik Devletlerinde yüksek gerinimli Devletlerarası yayınları hükümet sevk ve fanzim eder ve, istasyonların yüzde doksan yedisi özel şirketler elinde bulunmakla beraber, her radyo işletmesi Federal Ulaştırma Komisyonundan bir ruhsatname almak mecburiyetindedir.

323. — Devletin radyo muvacehesinde alacağı vaziyeti tatminkâr bir hal suretine bağlamak mümkün olamamıştır. Kanaatimizce, her çeşit fikri temayülün radyodan faydalanabilmesi en az mahzurlu şekil olabilir. Evvelce, Milletvekilleri Seçimi Kanunumuzda seçim propâgandaları bakımından bu tarz ihtiyar olunmuştur.

Radyo yayınlarının bir Devlet tekelî teşkil ettiği rejimlerle bunlardan gayrısını birbirinden ayırmak lâzımdır. Esas itibariyle, radyodifüzyon: 1 - Ya Devlet tekelindedir (Sovyetler Birliği, Polonya, Fransa, Türkiye); 2 - Ya bir Devlet İktisadî Devlet Teşekkülüne bırakılmıştır (İngiltere); 3 - Yahut da Devletçe denetlenen Hususî Şirketler elindedir (Amerika Birleşik Devletleri, Güney Amerika Devletlerinin çoğu).

Resmî Tekel usulü uygulanan Devletlerin radyo işletmeleri arasında bir çok farklar vardır. Bazı Devletlerde, meselâ Kanada'da, Tekel rejimine rağmen ticarî mahiyette bir çok hususî istasyonlar da vardır. İngiltere'de ise, British Broadcasting Corporation (B.B.C.) bir Kral fermanı ile kurulmuştur ve memleketin ayrıldığı muhtelif bölgelerden her birinde programları hazırlayan birer istişare komitesi mevcuttur. Buna mukabil, yine tekel sistemi tatbik eden Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde radyodifüzyon faaliyetleri bir merkez kuruluna bırakılmıştır. Bu teşekkül doğrudan doğruya Bakanlar Kuruluna bağlıdır ve Komünist Partisi Merkez Komitesinin emrindedir. Demirperde gerisi memleketlerinde radyo, sadece Devletin ve rejimin yararına onun meddahlığını yapmak üzere kullanılır.

324. — Devlet, radyo işini kendi üzerine almakla, aynı zamanda radyo istasyonu kurma, yayın tesisleri yapma konularındaki büyük teknik güçlüklerin yenilmesini sağlamak ister. Devletler, dalga uzunluklarının karıştırılmasını da kısmen önleyebilmektedirler. Böylece, Devlet tekelindeki radyolar, kendilerine ait belli dalga uzunluklarında yayın yapabilmeyorlar. Bu nizamın temini ve kurulması için Devletlerarası bir anlaşma yapılmıştır. Anlaşma esaslarına, imza sahibi her Devlet uymak zorundadır. Yeni bir radyo istasyonu faaliyete geçirmek isteyen Devlet, anlaşma hükümlerince, kendisine bir dalga uzunluğu verilmesini ister.

İkinci Dünya Harbinde, Devletler kendi topraklarındaki yabancı verici cihazların faaliyetlerini önlemeğe uğraştılar. Vericileri bulucu cihazlar icad edildi. Yabancı vericinin yayında bulunduğu dalga uzunluğu yakalanmağa çalışıldı. Hasım Devletlerin radyo yayınları bozuldu, karıştırıldı. Karıştırma ve yayın bozma işinin istenildiği gibi başarılacağı son altı aylık tecrübelerle sabittir; bu müdahalelere karşı teknik önleyici tedbirler alınıyor.

İkinci Dünya Harbinden sonra, tıpta kullanılan kısa dalgalı tedavi aletleri, çok kısa dalgalı radar cihazları, radyo dalgalarının yayımı meselesini daha karışık bir hale getirmiştir.

Türkiye 2660 sayılı «Beynelmilî Telekomünikasyon Mukavelesiyle Telli ve Telsiz Telgraf ve Telefon Nizamnamesinin tasdikine dair Kanun» un kabulü ile, radyo yayınları yönünden beynelmilî statüye katılmıştır.

325. — Memleketimiz dahilinde radyo yayınlarının bağlı bulunduğu rejimi 3222 sayılı ve 23 Haziran 1937 tarihli Telsiz Kanunu tesbit etmiştir. Kanunun 1 inci maddesine göre, «Elektromanyetik dalgalar vasıtasıyla her nevi resim, işaret ve sesleri vermeğe ve almağa yarıyan bilümmum telsiz tesisatı ve işletilmesi Hükümetin inhisarı altındadır.»

Kanunun 5 inci maddesi hükmünce, «Karada umumiyetle verici telsiz tesisatı vücuda getirmek için hususî şahıslara ve müesseselere ruhsat verilmez. Ancak lüzumu halinde resmî müesseselerde böyle bir tesisat vücuda getirilmesine İcra Vekilleri Heyeti kararıyla ruhsat verilebilir». Bu madde gereğince, can emniyetinin sağlanması için, Türk deniz ve hava gemilerine, yâni uçaklara verici telsiz tesisatı konulmuştur.

6 ncı maddeye göre «Beşinci maddede yazıldığı veçhile kendilerine ruhsat verilmiş olan resmî müesseseler, telsiz tesisatını vücuda getirdikten sonra Nafia Vekâleti tarafından tetkik ve teftiş edilerek kullanma müsaadesi verilmedikçe bunları faaliyete koyamazlar. Nafia Vekâleti, müracaat tarihinden itibaren âzamî bir ay zarfında tetkikatı ikmale mec-

burdur. Aksi takdirde müessese tesisatını faaliyete koyabilir». Kanunun 35 inci maddesi: «Karada, havada ve denizdeki Türk askerî telsiz istasyonları bu kanun hükümlerine tâbi değildir» demekle askerî telsiz işlerini konu dışına çıkarmıştır. Bunun haricinde, hiç kimse memlekette verici istasyon kuramaz, yayında bulunamaz. Fakat yabancı Devletlerin elçiliklerinin, istisnâî bir durum arzettiklerini görmekteyiz. Yabancı elçilikler binaları yabancı devlet toprağı sayıldığından, bunlar kendi binalarında verici cihaz tesis edebilirler.

326. — **Radyo cihazı** (alıcı) satın alan kimse, radyosunu kullanabilmek için, onun hususiyetlerini bir beyanname ile P. T. T. idaresine bildirir. Mahallî P. T. T. idaresi, beyanname ile müracaatta bulunan kimseye bir ruhsatname verir; bu ruhsat, anten tesisi iznini de ihtiva eder. Bir ruhsatname, yalnız bir alıcı cihaz içindir. Ruhsatnameler alıcı cihaz ile ve P. T. T. idaresine malûmat verilerek başkasına devredilebilir. Radyonun bir yerden diğer bir yere nakli halinde, tesisatın kaldırılmasında veya işletmeye vaz'ında kaldırma ve işletme tarihlerini bir ay zarfında yazı ile P. T. T. idaresine bildirmek lâzımdır.

Görülüyor ki, bütün bu hükümler, ferdi külfete sokan lüzumsuz formalitelerden ibaret. Bu gibi tedbirler ittihazının sebebi, tek sebebi, diğer devletlerde olduğu gibi, radyo yayınlarından, dinlemek suretiyle faydalanan ferdden, bir miktar para almaktır. Ferdden bu paranın (R a d y o ü c r e t i) tahsili meselesi, bir takım kargaşalıklara sebebiyet verdi: Bir zamanlar radyo taksitinin, resim mahiyetinde olduğu mülâhazası ile, taksitlerini ödemeyen kimseler ceza mahkemelerine sevkedildiler. Bir kısım mahkemeler, radyo taksitinin ödenmesini vergi borcu telâkki ederek, vatandaşın cezalandırılması yoluna gittiler. Diğer bir kısım mahkemeler, radyo taksitinin ücret olduğu düşüncesiyle, bu konuda çıkacak anlaşmazlıklarını, Hukuk mahkemelerince tetkiki gerektiği şeklinde karara vardılar. Yargıtay dairelerinin kararları da, bilhassa Temyiz Ceza ve Hukuk Umumî Heyetlerine ait olanlar, radyo taksitinin ödenmemesinden doğan dâvalarda farklı hüküm ittihaz ettiklerinden Yargıtay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulu, 5 Nisan 1944 tarihli ve E: 4, K: 12 sayılı kararıyla, «Senelik radyo taksitleri resim mahiyetinde olmayıp ücret nev'inden olması itibariyle bu husustaki dâvaların rüyetinin Hukuk Mahkemelerinin vazifesi dahilinde olduğu» gerekçesi ile anlaşmazlığı halletti.

327. — Zamanımızda, radyo ile ilgili icatların en önemlisi sayabileceğimiz televizyonun, bazı memleketlerde büyük rağbete mazhar olan bir teknik imkân olarak yer aldığını görmekteyiz. Televizyon, henüz radyo kadar gelişmedi. Böyle olmakla beraber, meselâ, A. B. D. de, tatbikatta radyonun yerine kaim olmuştur. Memleketimizde televizyon ko-

nusunda, Teknik Üniversitenin yaptığı tecrübe yayınları istisna edilirse, her hangi bir harekete rastlamıyoruz.

ÖZEL HABERLEŞMELERİN GİZLİLİĞİ :

328. — Haberi iletici vasıta, mektup veya telgraf yahut da telefon olabilir.

Mektup, şahsî ve mahrem bir fikri ihtiva edebilir. Aynı zamanda, bir fikir ve kanaatin, bir düşünüşün maddî ifadesidir. Bu konuda ana prensip, yazışmaların dokunulmazlığıdır. Mektubun kendisine hitap ettiği kimseden gayri hiç bir şahıs onu açıp okuyamaz.

Bir kısım Anayasalarda bu dokunulmazlıktan hiç bahis yoktur. Meselâ, Fransa Anayasası bu mevzuda sâkittir.

Diğer bir kısım Anayasalar özel haberleşme mahremiyetini ferdin ana hak ve hürriyetleri arasında hükme bağlamışlardır. Türk Anayasasında (Madde: 81), İtalyan Anayasasında (Madde: 15), İsviçre Anayasasında (Madde: 36 son fıkra) olduğu gibi. Sovyetler Birliği Anayasasında da 128 inci maddede böyle bir hüküm vardır.

Bugün, 10 Aralık 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Demecininin 12 nci maddesinde ifade edilmiş bulunan yazışma gizliliği esası her devirde ve her muhitte tanınmış bir esas olmamıştır. Hürriyet fikrinin zayıf olduğu zamanlarda veya demokrasi esaslarına hürmet gösterilmeyen ve kıymet verilmeyen yerlerde yazışma gizliliği prensibi itibarda tutulmaz.

Zamanımızda görülen bir hal, bir Devletin Anayasasında bu gizlilik teminat altına alınmış olduğu halde, tatbikatta hiç bir garantinin mevzu bahis olmaması halidir. Biraz önce zikrettiğimiz Sovyetler Birliği Anayasasınının 128 inci maddesinde görülen hükme rağmen, bu devlette yazışma mahremiyeti kanunî garanti altında bulunmamaktadır. Gerek Sovyetlerde ve gerekse Sovyet işgali altındaki bölgelerde yazı ile ifade olunan fikirler devlet ve Sovyet idarecilerine sadakat zaviyesinden kontrole tâbidirler. Mektuplar, sırf şüphe üzerine, açılır ve okunur. Meselâ, Doğu Almanya bölgesinde Dresden posta idaresi 12 Ekim 1952 tarihli ve 50/6 sayılı gizli bir iç tamimde hiç bir mektubun daha önce okunmadan sahibine verilmemesini emretmektedir.

329. — Yazışma dokunulmazlığı bazı istisnalar görür.

Evevlâ, mahkeme veya yargıç kararı varsa mektup veya telgraf tutulabilir. Lâkin, bunu ancak Yargıç açıp okuyabilir. Posta idaresinin yapabileceği, karara göre istenen mektup veya telgrafı sahibine teslim etmeyip Mahkemeye vermektir.

İkincisi, akıl hastanelerinde bulunan hastaların yazdıkları mektuplar kendilerine bakan hekimler tarafından açılıp okunabilir. Maksat, hekime hastasının düşündükleri ve yazdıkları hakkında bilgi kazandırmaktır. Şu kadar ki, hastanın resmî makamlara yazdığı mektup ve dilekçeler tutulamaz.

Üçüncüsü, cezaevlerinde tutuk bulunan kimselerin yazışmaları okunabilir. Ancak, tutuk bir şahsın avukatı veya müdafii ile teati edeceği mektuplar açılmaz. Çünkü, bunlarda müdafaa hakkına dokunan mahrem hususlar bulunabilir ve bu hususların hiç bir suretle gizliliği bozulmaz. Bu çeşit mektupların açılıp okunması için bir mahkeme tarafından karar alınması da, kanaatimizce, caiz görülmemelidir.

Dördüncüsü, İcra ve İflâs Kanununa göre, müflisin mektuplarını açılabilir.

Ne kocanın karısına ait olan ve ne de ana babanın çocuklarına ait bulunan mektupları açıp okuma hakları yoktur. Gerçi, kanunlarda bunu yasak eden açık bir hüküm görülmemektedir. Lâkin, insan hak ve hürriyetlerine ve beşer haysiyetine riayetkâr bir cemiyette başka türlü olabileceği düşünülmemelidir. 1953 de İsveç'de cereyan eden bir hâdise bu bakımdan önemlidir. Oniki yaşında bir çocuk, babasının kendisine ait mektupları açmakta olduğunu ileri sürerek resmî makamlara verdiği bir dilekçe ile şikâyette bulunmuştu.

Bizde, okullarda öğrencilere gelen mektupların okul idarecileri tarafından açılıp okunduğu görülür. Bu kötü alışkanlığa kat'i olarak son verilmek zaruridir. Bize göre, öğrenciye ait mektubu, açıp okuyan idareci hiç olmazsa ahlâken himayeye lâayık olmayacak bir harekette bulunmuş demektir. Kendilerine sağlam bir ahlâk aşılamaları için tevdi ve emanet edilmiş müstakbel nesillerin genç üyelerine terbiyecilerimiz dürüst ahlâk örneği vermeğe mecburdurlar.

Anayasanın 86 ncı maddesinin 3-üncü fıkrasına göre, Sıkıyönetim halinde yazışmalar sansüre tâbi tutulabilir. Bu hal, bilhassa harbde görülür. Nitekim, 1914 - 1918 harbinde memleketimizde de postahanelerde sansür masaları kurulmuştu.

Türk parasının kıymetini koruma hükümleri icabınca yabancı döviz kaçakçılığının önüne geçmek için bir yolcunun üzerinde bulunan kapalı mektup zarfının açılması mümkün ise de, bu, ancak bizzat yolcunun gözü önünde ve mektup okunmaksızın, sadece yabancı para bulunup bulunmadığına bakılmak için yapılabilir.

Ordu birlikleri ile millî savunma müesseseleri yazışma dokunulmazlığı konusunda kendi iç kurallarına bağlıdır.

SİNEMA :

330. — Fikrin açıklanması yolları çeşitlidir. Sinema filmi bugün bu yollardan en mühimlerinden biri haline gelmiştir. Husule getirdiği tesirlerin büyük ehemmiyeti sebebiyle denilebilir ki, zamanımızda kanunların en ziyade üzerinde durmak lüzumunu hissettikleri fikir yayımı vasıtası sinema filmi olmuştur.

Vaktiyle, (Garp cephesinde yeni bir şey yok) filmi ile Charlie Chapelin'in (Diktatör) filmi oynatılmaları ile husule gelebilecek tesirler düşünülerek gösterilmemişlerdi.

Sinema, hakikatta bir öğretim vasıtası, âdeta bir okuldur. Bilhassa gençler, seyrettikleri filmlerde kendilerine benzemek istedikleri şahsiyetleri bulduklarını sanmaktadırlar. Her memlekette bu kadar bol Lollobri-gida'lar ve Marlon Brando'lar mevcut oluşu bundandır.

Lâkin, şahıslara benzeme taklitçiliği yanında sinema filmi ile temsil ve ifade olunan fikirler de bulaşıcıdır. Bu itibarla da, filmlerin kontrolü ve hattâ sansüre tâbi tutulması bir zaruret teşkil etmiştir.

331. — Gerçi, bir film için daha ziyade bir eğlence vasıtası ve bir sanat ifadesi şeklidir, denilebilir. Sinemacılığın bir endüstri ve ticaret faaliyeti meydana getirdiği söylenebilir. Bu bakımdan da çalışma, kazanç ve ticaret hürriyetlerini ilgilendiği iddia olunabilir. Ancak, sinema filmi, bir çok çeşitleri itibarıyla haberleşme hürriyetine taallük eden bir vasıtaadır.

332. — Sinema filmi meydana getirme faaliyetleri iki yekdiğerine zıt prensibe göre düzenlenmiştir. Filhakika, bazı memleketlerde film yapma işi bir devlet hizmeti sayıldığı halde; bir çok yerlerde de özel teşebbüsün işi olarak gözüktür.

DEVLETÇİ SİSTEM, film imali faaliyetlerini bir Devlet teşebbüsü, bir resmî işletme olarak mütalâa eder. Bu faaliyetleri kamu idaresinin vesaiti altında tutar. Şirket halinde kuruldukları zaman dahi bunlar siyasi organların doğrudan doğruya mürakaba ve nezareti altındadırlar. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde, kolayca, Çekoslovakya'da, Macaristan'da durum böyledir.

SERBEST TEŞEBBÜS sistemlerinin cari olduğu memleketlerde ise filmcilik her hangi bir ticarî teşebbüsten farksızdır. Bu sistem gerek film âmili ve gerek film âmili olmayan bir çok memlekette uygulanmaktadır. Meselâ Türkiye'de, İsviçre'de, Avusturya'da tatbik olunan sistem budur.

Bir kısım devletler de vardır ki bunlarda yürütülen usul devletçi sistemle serbest teşebbüs sistemi arasında yer alır. Faraza, İtalya ve Fransa için durum böyledir.

333. — Film âmili devletlerin başında Amerika Birleşik Devletleri gelir. Bundan sonra Hindistan ve Japonya, Meksika, İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya ve Filipinler sırasıyla âmiller arasında yer alırlar.

Rusya hariç, teknil diğer memleketlerde gösterilen filmler Amerikan, İngiliz, Fransız ve İtalyan filmleridir. Diğer filmlerin gösterilme sahaları kendi toprakları ve bunlara civar bölgelerdir.

Amerika Birleşik Devletlerinde film imal etmek faaliyetlerinde geniş bir serbestî vardır. Filmciler sekiz büyük Tröst vücade getirmişlerdir. Bir çok da meslek birlikleri kurmuşlardır. Filmleri kontrole ve sansüre tâbi tutma işini film sanayicileri kendi kendilerine düzenlemişler ve başarmışlardır. Her film, ister yerli, ister yabancı olsun P. C. A. Komisyonu (Production Code Administration) tarafından görülüp tasvip edilmiş olmak lâzımdır. Bu meslek sansürünün yanı sıra ayrıca bir de resmî sansür vardır. Amerika'da hem film âmili olmak ve hem de sinema salonu sahibi bulunmak mümkün değildir. Bu imkân 1949 danberi ortadan kalkmıştır.

Hindistan'da hayli eski tarihli ve sinema salonunun açılmasına dair cinematograph Act (1918) ile 1934 tarihli ve film stüdyoları hakkındaki Factories Act of İndia kanunları uygulanmaktadır.

İngiltere'de sinema filmleri hakkında 1938 tarihli bir kanun görüyoruz (1948 de değişikliğe uğramıştır). Film şirketleri sair ticaret şirketlerinden farksızdır. Ancak film dağıtma ve film gösterme faaliyetlerinde bulunabilmek, müsaade almış olmaya bağlıdır. Tatbikatta bu müsaade herkese verilmektedir. Sadece, müsaade isteyen kimse esasen 200 tane-den fazla sinema salonuna sahip ise idarî makamlar artık başka müsaade vermeyebilirler.

İngiltere'de bir sinema filmi heyeti vardır. Vazifesi hükûmete tavsiyelerde bulunmaktır. 22 üyeli bir kuruldur. 1933 yılındanberi kurulmuş bulunan (Britanya Film Enstitüsü) nün görevi ise sinema sanatını teşvik edici tedbirleri tesbit etmektir. Bu enstitünün aldığı kararlardan biri her sinema salonunu belli sayıda İngiliz filmi göstermeğe mecbur tutmak olmuştur.

İtalya'da, Devlet, özel teşebbüsleri teşvik etmek ve onları yabancı rekabete karşı korumak gayesi ile hareket eder. Film müesseseleri Ticaret Hukuku hükümlerine tâbidirler. 1949 da çıkan kanun onların bu durumunu değiştirmemiştir.

Böyle olmakla beraber, Devlet, sinema faaliyetleriyle yakından alâkadardır. Bu faaliyetlere nezaret ödevi, Başbakanlığa verilmiştir.

Mevcut rejime göre, sinema salonları her yıl en az seksen gün müddetle italyan filmi göstermeğe mecburdurlar. Münhasıran italyan filmi oynatan sinema salonlarını işletenler vergi ödemekten muaf tutulmuşlardır. Bir kısım filmlerin gösterilmesi mecburidir. Bunları özel bir tetkik heyeti tesbit eder.

334. — Filmler, iyi ve fena etkili olmak üzere iki guruba ayrılabilir. Eğitim amacıyla çevrilen filmler, çokluk iyidir. Sade para kazanmak gayesiyle bir takım açık saçık, çokluk gayrı ahlâkî sahnelere yer veren kurdeleler ise daha çok, her yönden olduğu gibi, tesir bakımından da fenadır.

Kurdelelerin iyi veya fena etkili olduklarının tayin ve takdiri, çok önemlidir. Bu işi, sansür heyetleri yapar. Dünyanın her tarafında, fena tesirleri önlemek için, filmler önceden sansür ve kontrole tâbi kılınır. Memleketimizde de, dış memleketlerdekinden farklı olmakla beraber, bir sansür ve kontrol sistemi vardır. Sansür bakımından filmleri iki guruba ayırmak gerekiyor: A) Senaryolu filmler, B) Aktüalite filmleri. Senaryolu filmlerden olmakla beraber, eğitim ve öğretime ait filmler de ayrı bir gurup olarak düşünülebilir. Bu üç guruba ait filmlerin bağlı oldukları sansür rejimleri ayrı görünümündedir: Senaryolu filmlerden dış memleketlerden gelenler ile yerli olanlar da, kendi aralarında, farklı tetkik ve kontrol rejimlerine tâbidir. Dışarıdan getirilen senaryolu filmlerde, senaryolarının hazırlanışı bakımından bir inceleme yapmak imkânı yoktur; yalnız, gösterildikleri takdirde zararlı olup olmayacakları aranır. Halbuki, yerli filmler daha senaryolarının hazırlanması sırasında kontrol edilir. Hazırlanan senaryolar, İçişleri Bakanlığında, senaryoların tetkiki ile görevli bir büroya gönderilir. Bu büroya, senaryo bütün teferuatı ile yollandığı gibi, ayrıca rejisörün, prodüktörün (film âmili) isimleri de bildirilir. Senaryo gereğince çekilecek iç ve dış sahneler için izin istenir. Görülüyor ki, bir filmi, daha çekmeden önce bazı kayıtlar karşımıza çıkmaktadır. Kanaatimizce bu öntedbirin bir faydası yoktur. Belki, film masraflı, pahalı olduğu için, usulüne uygun hazırlanmamış bir senaryonun reddi ile, filmcilerin boşuna masraf etmemeleri, zarara uğramamaları sağlanmak istemiştir. Amma, böyle olunca, filmciler maddî alanda Devletin vasîliği altına girmiş; mânevî sahada ise, yaratıcı faaliyetlerine, fikrî hürriyetlerine, Devletin müdahalesi husule gelmiş olmaz mı? En iyisi, filmcilerin kendi menfaatlerini bilerek, usulüne uygun senaryoları filme almalarıdır.

335. — Memleketimizde gösterilen filmlerin büyük kısmı dışarıdan gelenlerdir. Bu filmler, daha gümrükte iken, bazı tahditlere tâbi tutulur.

Filmlerin ne gibi kayıtlamalara bağı oldukları, 19 Temmuz 1939 tarihli ve 1155 sayılı «Filmlerin ve film senaryolarının kontrolüne dair n i z a m n a m e » de yazılıdır. Nizamnamenin bazı hükümleri, 1948 de bir Bakanlar Kurulu kararıyla değiştirilmiştir. Değiştirilmiş 2. maddeye göre, filmlerin kontrolü Ankara veya İstanbul Valiliklerince Ankara veya İstanbulda sürekli olarak seçilecek özel bir salon veya belli bir sinemada komisyonlardan biri tarafından yapılır. Kontrol sırasında komisyon üyelerinden ve kolluk mensuplarından başka kimse bulunamaz. 3. madde uyarınca, kontrol komisyonları, Ankara ve İstanbul Valilerinin veya İl erkânından tevkil edecekleri birer kişinin başkanlığı altında İçişleri Bakanlığı adına Emniyet Genel Müdürlüğünden seçilecek bir, ve Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü ile Millî Eğitim Bakanlığında seçilecek birer üyeden mürekkeptir. Komisyonlarda tabii üye sıfatıyla o yerin Emniyet Müdürü veya tevkil edeceği yardımcısı veya şube müdürlerinden biri bulunur.

Askerliği ilgilendiren filmlerin kontrolünde Genel Kurmay Başkanlığınca bir temsilci bulundurulacağı gibi, Ekonomi, Tarım ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıklarını ilgilendiren filmlerin kontrolünde bu Bakanlıkların temsilcileri de çağırılır. Görülüyor ki, üyelerin çoğu İçişleri Bakanlığına bağlıdır; yâni komisyonda çoğunluğu onlar temsil ediyorlar; verilecek kararda hâkim durumda bulunuyorlar. Komisyona mensup beş üyenin üçü polise mensuptur. Bu, neden böyledir, bilinmez. Yukarıdaki şekilde kurulmuş bir heyetten film sansürü işini beklemek, filmlerin hakkiyle kontrol edildiğini görmek imkânsızdır. Sansür işi, fikrî çalışmayı gerektirir; bu da her şeyden evvel, komisyon mensuplarının belli bir yetişmeye sahip olmaları ve güzel sanatlardan lâykı ile anlamaları sayesinde gerçekleşebilir. Hattâ, komisyon üyelerinin, ileri bir sanat ve eğitim anlayışları bulunmalıdır. İdarî makamların gönderdikleri temsilcilerin yukarıdaki hususlar bakımından yeterli olmaları beklenemez. Kanaatimize, sansür heyetinde her şeyden evvel filmcilerin bir temsilcisi; sonra, tanınmış ediplerden, terbiyecilerden, sanat mensuplarından, bir de mutlaka Üniversite üyelerinden seçilmiş kimselerin bulunması lâzımdır.

Bugünkü şekilde teşkil edilmiş komisyonların aldıkları kararların bazan çok garip olaylara sebebiyet verdiği görülür. Nitekim, bundan bir kaç yıl önce, (Camekândaki kadın) filmini çeviren kumpanya mümessili bu filmin (Ankara sineması) ndaki gösterilişi sırasında, daha film bitmeden herkesin dışarı çıktığını hayretle görüyor. Amerika Büyük Elçiliği Kültür Ataşeliği, filmin böyle bitmeden kesilerek halka gösterilmesinin sebebini ilgili merciden soruyor. Anlaşıyor ki, «bu film fazla uzun, şurasını keselim» denmiş ve böylece filmin son kısmı kırılıvermiş. Filmin sahibi bulunan kumpanya eserine tecavüz edildiği iddiasıyla aleyhimize bir dâva açmağa kalkıştıysa da, sonradan bu iş örtbas edildi.

«Film ve film senaryolarının kontrolüne dair nizamname» nin 12. ci maddesi, «komisyonca muayene olunan filmlerin bazı parçalarının veya isminin değiştirildikten sonra gösterilmesinde mahzur olmadığına kanaat hasıl olursa, o kısımlar sahibinin rızasıyla kestirilir, veya değiştirilir.

«Kestirilen parçalar bir kutuya konarak üzeri komisyonca mühürlenir ve bu suretle gümrük ambarında muhafaza olunur.

«Filmin müteaddid kopyaları varsa her birinin aynı parçaları kesildikten sonra gösterilmeğe izin verilir.

«Film memleket haricine çıkarılmak istenildiği zaman kesilen parçalar sahibine iade edilir» der.

Tüzüğün 7 nci maddesine göre «Aşağıda yazılı gayelerden birine matuf olan filmlerin gösterilmesine müsaade edilemez:

- 1 — Her hangi bir devletin siyasî propagandasını yapan,
- 2 — Her hangi bir ırk veya milleti tezyif eden,
- 3 — Dost devlet ve milletlerin hislerini rencide eden,
- 4 — Din propagandası yapan,
- 5 — Millî rejime aykırı olan siyasî, iktisadî ve içtimai ideoloji propagandası yapan,
- 6 — Umumî terbiyeye ve ahlâka ve millî duygulara mugayir bulunan,
- 7 — Askerlik şeref ve haysiyetini kıran ve askerlik aleyhinde propaganda yapan,
- 8 — Memleketin inzibat ve emniyeti bakımından zararlı olan,
- 9 — Cürüm işlemeğe tahrik eden,
- 10 — İçinde Türkiye aleyhinde propaganda vasıtası olacak sahneler bulunan».

Bunlardan başka bir de 8 inci maddeye nazaran, «Zaman geçmesiyle yıpranmış ve perde üzerinde gözleri yoracak derecede eskimiş olan filmlerin gösterilmesine müsaade edilmez».

Yine Tüzüğün 4 üncü maddesi hükmünce, «Kontrol komisyonları haftada dört gün olmak üzere kendilerince belli edilecek gün ve saatlerde iş görürler. Bir toplantıda ikiden ziyade film kontrol edilemez». 10 uncu maddeye göre, «Kontrol sonucunda halka gösterilmesinde mahzur olmadığı anlaşılan filmler hakkında verilecek kararlar, verilen bildirim içindekilere göre, tutulacak özel bir deftere kaydolunarak kararın altı komisyon üyeleri tarafından imza edilir. Ankara veya İstanbul Emniyet Müdürlüğüne bu karara dayanılarak film sahibine izin belgesi verilir.

«Kontrol defterleri Emniyet Müdürlüklerinin bu işle ilgili büroları tarafından tutulur.»

Eğer filmin gösterilmesine komisyonca izin verilmemiş ise, adı geçen tüzüğün değiştirilmiş 15 inci maddesi hükmünce, «Ankara ve İstanbul'daki kontrol komisyonlarının kararlarına ilgililer tarafından İçişleri Bakanlığı nezdinde itiraz edilebileceği gibi kontrol komisyonları veya ilgili Bakanlıklar da ikinci defa inceleme isteminde bulunabilir.

İlgililerin bu bapta İçişleri Bakanlığına verecekleri dilekçelerin kanıtlı ve gerekçeli olması şarttır.

Bu gibi durumlarda İçişleri Bakanlığınca Ankara'da kurulacak bir komisyon tarafından film yeniden incelenerek keyfiyet bir karara bağlanır. Bu komisyon İçişleri Bakanının Bakanlık erkânından seçeceği bir kişinin başkanlığı altında yine Bakan tarafından Emniyet Genel Müdürlüğünden seçilecek bir ve Genel Kurmay Başkanlığı, Basın - Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü ile Millî Eğitim Bakanlığundan gönderilecek birer temsilciden kurulur. Gerekliğinde filmin senaryosu ile ilgili Bakanlıklardan da temsilci bulundurulur. Lüzum gördüğü zaman inceleme sırasında İçişleri Bakanı da hazır bulunabilir.

İçişleri Bakanlığında kurulan komisyonda da film gösterilirken sadece komisyon üyeleri ile kolluk mensupları bulunabilirler. Film sahibi, film hakkında evvelce verilen karara itiraz eden kimse, filmin gösterilmesi sırasında içeri alınmadığı gibi itiraza konu teşkil eden eser üzerinde tartışmalarda bulunulurken de içeri giremez. Bu komisyonda, ilgililerin «kanıtlı ve gerekçeli» dilekçelerindeki itiraz, itiraz sahibi olmaksızın incelenir. Film sahibinin gerek film gösterilirken ve gerekse hakkında münakaşalar sürüp giderken içeri alınmaması hakikaten pek garip bir hüküm. Onlar da mütalâalarını söyleyebilmeli, eserlerini savunabilmeli idi. Kanaatimizce, film sahipleri veya mümessilleri de, filmin gösterilmesi veya münakaşası sırasında hazır bulunmalıdır; ve komisyon onların bu sırada öne sürdükleri iddia ve müdafaaları nazarı itibara almalıdır.

Adı geçen tüzüğün 30 uncu maddesi gereğince, «Aktüalite filmleri çekildikten sonra mutlaka 3 üncü maddeye göre kurulmuş kontrol komisyonlarının incelemesinden geçirilir». Bu hükme de bir diyeceğimiz yok. Meselâ, bir aktüalite filminde, üniformalı bir polisin dövüldüğü gösterilebilir; bu gibi sahnelerin çıkarılması için, aktüalite filmlerinin kontrol komisyonlarından geçirilmesi yerindedir. Fakat; Basın - Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğünün çektiği aktüalite filmleri, diğer müesseselerin filmlerinde olduğu gibi, kontrol komisyonundan geçirilmez; yani bunlara, anlaşılmasına imkân olmayan bir istisnai muamele tatbik edilir. Ayrıca sinemacılar da, bu gibi filmleri göstermek mecburiyetinde oldukları için zarara uğramaktadırlar.

336. — Tüzüğün 11 inci maddesi hükmünce, «izin verilen filmlerin

baş tarafına beyannamelerinde yazılı vasıflarla birlikte, izin vesikası da geçirilir.

İzin vesikası verilmiş filmler başka kontrole tâbi tutulmaksızın Türkiye hududu dahilinde her yerde gösterilebilir.

Yine adı geçen tüzüğün 9 uncu maddesi, «Türkçe sözlü olmayan filmlerde behemehal Türkçe izahat bulunması şarttır. Bu izahat düzgün ve temiz bir dil ile ve güzel bir yazı ile yazılmış olacaktır.» der. Bu hükmü de tatbikatta hemen hiç kıymet verilmez. Filmlerde, geçtik güzelinden, doğru tercüme özetlerini veren yazılara rastlamak, bir şans işidir.

337. — 1159 sayılı ve 29 Temmuz 1939 tarihli «Öğretici ve Teknik filmlerin kontrolü hakkında» ki nizamnamenin 10 uncu maddesine göre, sinemalarda, esas filmler ile birlikte, tamamı öğretici ve teknik bir filmin de behemehal gösterilmesi mecburîdir. Adı geçen tüzüğün 11 inci maddesi ise, «Devlet daireleri tarafından memleket dahilinde yaptırılan veya hariçten getirilen tamamı öğretici ve teknik filmlerden münasip görülenler Hükümetçe sinemacılara meccanen verilebilir.

«Sinema sahipleri bunları esas filmler ile birlikte halka göstermeğe mecburdur. Bu mecburiyeti yerine getirmiyen sinema sahipleri hakkında Kanunun dördüncü maddesine tevfikan ceza tatbik olunur». Kanaatimizce, yukarıki hükümler, film işlerimizi düzenleyne tüzüklerimizin en isabetli, en yerinde hükümlerindendir; ne yazık ki, bunlara tatbikatta pek uyulmamaktadır. Tatbikatta, yukarıki hükümlere gereken itinanın gösterilmemesinin sebebi, yine kontrol komisyonunu teşkil eden kimselerin bazan ehliyetsizce verdikleri kararlardır. Komisyon üyeleri çokluk, filmlerin öğretici olup olmadıklarının takdirinde aciz göstermektedirler.

338. — Fikir hürriyetleri konusunda karşımıza bir de, daha eski bir mevzu olan, sahne eserleri çıkıyor. Bu konuda önceden bir kontrol düşünülemez. Oynanacak eserin zararlı olduğu ancak sahneye konup temsil edilmesinden sonra sabit olur. İstenilmeyen etkiler yapabilecek bir piyes, meselâ Fransada, daha gösterilmeden, yasaklanamaz.

1952 Kasım ayında Pariste bir hâdise oldu: Marcel Aymé'nin (La tête des autres) piyesinin provalarından haberdar bulunanlar, piyesin yargı organlarını alaya aldığı ileri sürerek idarî makamlara, oynanmasının önlenmesi yolunda müdahalede bulunmaları gerektiğini söylediler. Fakat, Fransa gibi bir memlekette, hukuken böyle bir men'e imkân olmadığı bilindiğinden, yasaklamanın gerçekleşmesi için, başka yoldan gidildi: Belediye, tiyatro binasında alınan tedbirlerin yetersizliğini öne sürerek, adı geçen piyesin oynanacağı tiyatrodaki, halkın yangın tehlikesine karşı emniyetle korunmadığını; binaenaleyh, böyle bir binada oyun oy-

nanamiyacağını söyledi. Böylece, yargı organlarını alaya alan piyesin de oynanmaması sağlandı. Bu dolambaçlı yünden bir eserin temsilinin yasaklanması için alınan kararın, hakikî maksadı anlaşılınca, Fransa'da fırsatlar koptu. Belediye, kararını geri almak zorunda kaldı. Yasaklanması istenen eser ise, temsil edildi.

339. — Eskiden tiyatro eserleri yönünden sıkı kayıtlamalar mevcuttu. Sonraları, bunlar, yeni şart ve icapların basıncıyla, kaldırıldı.

Tiyatro, tiyatro eseri ve sevgisi, kökleri tarihin derinliklerine varan bir gelenek durumundadır. Tiyatro, bir sanat olması yönünden, tiyatro eseri sahibinin yaratıcı faaliyetleriyle, fikrî hürriyetiyle pek tabii olarak ilgilidir. Tiyatro ile ilgili fikrî hürriyetler konusunda en başta, müellifin ve aktörün meslekî hürriyetlerinin korunması, sonra da tiyatro sahibinin ticarî hürriyetinin bahis konusu olabileceği düşüncesi ve onun çahşma hürriyeti önemlidir. Yâni bu alanda âdeta, bir hürriyetler kokteyli var.

340. — Tiyatro eseri çerçevesi içinde düşünülemyecek bazı sahne eserlerinin de bulunduğunu bilmekteyiz; bunların gayesi eğlendirmek, hoş vakit geçirtmektir. Böyle olmakla beraber bu gibi eserlerle ilgili bulunan kimselerin çeşitli hürriyetlerinin de, tiyatro eseriyle ilgili kimseler hakkında olduğu gibi, gözetilmesi, himaye edilmesi gerekir.

Tiyatro eserinde fikrî telkin vardır. Bu fikrî telkin bazan o dereceye varır ki, aktör, seyirciler arasında, kendi benzerlerini yaratabilir. Seyirci de, mânevî bakımdan benliğinin aktörle birleştiğini; aktörün, eserdeki karakterin kendisi olduğunu hissedebilir. İşte, fert üzerinde bu derece önemli tesirleri görülen tiyatroyu, bir çok memleketler fikrî sahaya münhasır kalmak şartıyla, bir takım kayıtlar altında bulundurmaya caiz görmemişlerdir. Diğer sahne gösterilerinde ise, fikir unsuru bulunmadığına göre, bilhassa âdâbı umumiye bakımından, yasaklamalar koymak gereklidir.

~~Tiyatro faaliyetleri yönünden durumumuz, basit olmakla beraber, oldukça da karışık. Memleketimizin şimdilik başlıca iki büyük şehrinde bulunan tiyatro teşekküllerinden birinde Belediye, diğerinde Devlet hâkimî. Böyle olunca, Devletin kendi menfaatleri yönünden konulmuş çeşitli kayıtlamalara, tiyatro sanatı yönünden de rastlamak kabildür. Yazarlarımız eserlerini bir kuruldan geçirdikten sonra temsil ettirebiliyorlar. Henüz, bir eserin doğrudan doğruya sahneye konması imkânları âdeta mevcut değil(1) demektir.~~

341. — Aktörün oyun sırasındaki hürriyetine ilişilmesi ise hiç mümkün değildir. Sahne tekniği, oyun sanatı icabı konulan kayıtlamalar, aktörün hürriyetine ilişecek şekilde olmamak gerekir.

PARAGRAF III

EĞİTİM HÜRİYETİ

342. — Eğitim Hürriyetinden söz açmak için evvelemerde ferdin gelişmesinde rol oynayan zarurî sosyal âmiller mevcut olduğunu söylemek icabeder. Filhakika, beşer mahlûkunun inkişafı çeşitli âmillerin tesiri altındadır. Bunlardan bir kısmı şuur dışı âmillerdir. Bunlar biyolojik mahiyettedir. Veraset ve intibak kanunları ile ifade edilmişlerdir. Diğer bir kısım vardır ki, bunlar sosyal alanda ortaya çıkan tesirler şeklinde görülür.

İnsanın muayyen sosyal hareketleri ve davranışları mevcuttur. Bunların belli başlıları dıştan gelen tesirlerle nesilden nesile intikal etmektedir. Ferdin bu tesirlere tâbi oluşu eğitim yolu ile kazandıklarından husele gelir. Konuşma dilimizi dahi aile muhitinin dış eğitim tesiri ile öğreniriz. Sosyal bir dış intikal olmaksızın bu öğrenme mümkün olamaz. Bir zamanlar gazetelerin heyecanla verdikleri bir ayı ininde avcılar tarafından bulunan ve henüz bebek iken kaçırılıp ayı tarafınadn büyütülmüş olduğu anlaşılan bir genç kızın bir tek kelime söylemekten âciz olduğu hakkındaki haber buna misaldir. Tıpkı konuşma dili gibi mantık da insanda doğuştan var olan bir hassa değildir. Mantığın da teşekkülü eğitim tesirleri sayesinde vukua gelir.

343. — Eğitimin ilk ödevi aklı geliştirmektir. Bu da bilgiler edinmekle ve yaratıcı fikir faaliyetlerinde bulunmakla mümkün olacaktır. Binaenaleyh, eğitimle sadece okuma yazma öğrenmek kastedilmez.

Unutmamalıdır ki, bugün dahi, dünya yüzünde yaşayan insanların yarısı henüz tamamen okuma yazma bilmeyen ümmilerden te-rekküp etmektedir. 1952 rakkamlarına göre 2378 milyonluk dünya nüfusunun 1200 milyonu ümmî idi. Asıl korkunç olan, bu rakkamın her geçen saat içinde 45 kişi artmakta oluşudur. Yalnız Amerika kıt'asında 70 milyon ümmî mevcuttur.

İnsanlığın nükleer fizik devrine girdiği bir zamanda bu halin devamı

dehşet vericidir. Bir buçuk milyar raddesinde bir ümmiler kitlesi insanı insan yapan şahsiyet vasfından mahrum bir eşya yığınının başka ne olabilir?

344. — İşte, eğitimin yapacağı şey insana bilhassa şahsiyetini kazandırmak olacaktır. Halbuki, bilgisizlik şahsiyetin inkişafına engel oluyor. Demokrasi idealinin gerçekleşmesine mâni oluyor. Çünkü, demokrasi, otoritenin, yâni üstün iradenin halkta olması demektir. Bunun mümkün olabilmesi için de halkın yetişmiş olması zaruridir. Böylece, eğitim, insanın tabii gelişmesinin bir şartı olmaktadır.

U.N.E.S.C.O. Genel Müdürü Torres Bodet 1951 de şöyle diyordu: «Demokrasi de, tıpkı barış gibi, bölünmez bir bütündür. Beşeriyetin yarısı haklarının ve hürriyetlerinin ne olduğunu okuyup öğrenemediği, bir Anayasanın metni üzerinde düşünemediği, ziraata ve mekanik sanatlara ait en basit risalelere göz gezdiremediği müddetçe insanlık, iradesi ve aklı dışında bir âkıbetin kurbanı olmağa mahkûmdur.»

Sefaletin anası cehalettir. Eğitimden nasibi olmayan zavallı topluluklar diğer milletlere yapabilecekleri yardımları ve iyilikleri bilemezler, onlardan sağlayacakları faydalardan ve istifadelerden haberdar olamazlar.

Onun içindir ki, eğitim, şahsiyetin tam inkişafını hedef tutar. Şahsiyetin gelişmesi ferdin diğer şahsiyetlerin haklarına ve hürriyetlerine saygı göstermesi ile mümkün olabilir. Gaye, serbest vicdanlar meydana getirmek ve başkalarının hürriyetlerine hürmetkâr fertler yetiştirmektir. Beşer kişiliğinin tam olarak gelişimi demek, fikrî ve mânevî muhtariyete sahip, yâni serbest vicdanlı ve başkalarının aynı surette sahip oldukları fikrî ve mânevî muhtariyete saygı göstermeğe muktedir fertlerin yetişmiş olması demektir.

Ferdin benliğinde iki hususiyet birden görülür:

Evvêlâ, fert, kendi kendisi üzerinde temerküz etmiş bir varlıktır. Sonra da, şahsiyet sahibi olmağa ehliyetli bir varlıktır. Bu hususiyeti itibariyle, kendi benliğini başkalarının benliklerini gözönünde tutarak mütalâa eder. Bunun için de, kendi kendisini bir disiplin altına sokar. Çünkü, şahsiyet anarşiye razı değildir. Zorlamaya da tahammülü yoktur. Hürriyetin muhtaç olduğu düzeni yine kendi hürriyeti ile kurar. Binaenaleyh, eğitimin ana meselesi, ferdi karşılıklı hürriyet saygısına dayanan bir serbest faaliyetler disiplinini meydana getirmeğe muktedir kılmaktır. Bunu yapmak Devlet için bir borçtur. Nasıl, fert, haiz bulunduğu kabiliyetleri inkişaf ettirmek hakkını haiz ise, Devlet de bu inkişaf imkânlarını fiilen gerçekleştirmeğe mükellefiyetindedir.

Bu suretle, eğitim hürriyeti, ferdin zihnî faaliyetlerini serbestçe in-

kişaf ettirebilmesi, bilgiler edinebilmesi demek olur. Ferdin, kişiliğinde saklı kabiliyetler bu hürriyet sayesinde heba olmaz, ve toplum için faydalanılabilecek imkânlar olarak ortaya çıkar.

345 — **Kültür**, öğretim ve öğrenimin ana gayesi olduğu gibi, insan yaratıcı faaliyetlerinin başlıca yapıcı maddesini teşkil eder. Berdiaeff'e göre hürriyetten kasıt, insanın iç yaratıcı hürriyetidir. Daha çok, bir tarif mahiyetinde olan bu söz eksik görülebilirse de şurası muhakkaktır ki, isabetlidir ve hakikati ifade etmektedir. Kant'dan bu yana, hürriyet problemi içinde kültürün birinci derecede rolü bulunduğu kabul edilmektedir. Nitekim, Kant, hürriyeti bir ahlâk, eğitim ve kültür meselesi olarak ele almıştır.

346. — Devlet hayatında, nazârî olarak, ferdin kendi kendini eğitmesine, olgunlaştırmasına mâni olacak kayıtlamalar bulunmamalıdır. Lâkin, bu esasın da tam tatbik edilmediğini görmekteyiz. Fert, belli bir yaşa kadar, kendi kendini eğitmekten âcizdir. Bu hal ve diğer âmiller yüzünden, Devlet, ister istemez, bazı vazifeleri üzerine alacak ve bir takım kayıtlar da koyacaktır. Ferdin eğitimi ile Devlet, bilhassa gençlik yaşlarında, meşgul olmak zorundadır. Wigny'nin de dediği gibi, genç dimağlar, balmumu kıvamındadır. Böyle olunca, gençler, terbiye ve öğretim tarzına göre, ayrı yönlere yönlenebilirler. Gençlerin bazan istenmeyen anlayışlara sahip olmaları ise, Devlet ve milletin istikbali bakımından, hiç de arzu edilen bir durum olmayabilir.

347. — Napolyon'dan beri öğretim alanında yapılan tecrübeler, ilk bakışta dimağların tek tip üzerinde eğitilmesini faydalı gibi göstermiştir. Dimağların tek tip üzerinden eğitilmesinin kötülükleri, ancak zaman geçtikçe belirmeğe başlamıştır. Nazist, komünist ve faşist rejimler için, ideal terbiye, fertlerin tek tipte, rejimin istediği şekilde eğitilmesidir. Böylece bütün kafaların aynı fikirlerle mücehhez olması, aynı şekilde düşünmesi isteniyor. Bu rejimlerde insanların maddî birer varlık haline getirildiklerini, mânevî taraflarının öldürüldüğünü kabul etmek lâzımdır.

348. — Devlet, fertlerin fikrî tekâmülünü sağlamak zorundadır. İsviçre kantonlarında Devlet, halkı eğitmek ödevini kusursuz, eksiksiz yapabilir. Fakat, büyük nüfuslu memleketlerde bu işin pek de kolay olmadığı meydandadır. Halk eğitiminin Devlete bir vazife şeklinde yükletilmesinde müttelik olduğumuz halde, Devletin bu işi inhisarı altında buldurmasına müsaade edemeyiz. Eğer Devlet, eğitim konusunu inhisarcı bir zihniyetle ele alır yürütürse, bilinçlerde belli fikirlerin, belli taassupların yerleşmesi gibi, kamu hayatı yönünden çok zararlı görünümlerin belirmesi muhakkaktır. Taassup bir kere yerleşirse, hürriyet yaşayamaz.

Bir kısım müellifler, Devlet bu öğrenim ve eğitim konusu ile hiç ilgi-

lenmemelidir; bırakalım, fert kendisini fikren istediği gibi gıdalandırsın, diyorlar. Bu anlayışın tatbikatı da yapıldı. O zaman görüldü ki, bazı siyasî bünyeler, zavallı günahsız kitleleri kolayca zehirliyebilmektedir.

Görülüyor ki, Devletin halk eğitimi konusu ile ilgisiz kalması imkânsızdır. Devletin halkın eğitimi gibi bir ödevinin bulunduğu muhakkaktır. Bu ödevin yerine getirilmesi için Devlet, bir öğretmenler ordusu teşkil eder; okullar açar; bütün bunların yanı sıra, herkes herkese istediğini öğretebilir; böylece inhisarcı zihniyetin hâkim olması önlenmiş olur. Herkesin herkese istediğini öğretebilmek serbestisi tanınırsa Devlet tek tip adam yetiştirmeğe kalksa bile, bunun zararlı sonuçları kolayca önlenmiş olur. Eğitim ve öğretim konusunda da, diğer bütün hürriyetlerde olduğu gibi, Devletin yetkileri ile ferdin haklarının dengede bulundurulması yolu tercih edilmiştir. Bunun için de, yukarıda anlatıldığı üzere, Devlet, bir yandan öğretim ödevini yerine getirmeğe çalışırken; öte yandan, fert, istediğini herkesten öğrenebilir. Colliard'ın dediği gibi, fert, hürriyetlerini genişletmeğe savaşıırken Devlet de, genel olarak, onun önüne mâniolar dikmek çabasıdadır. Bu iki uğraşım denge haline getirildiğinde, düzen kuruluyor demektir. Öğretim ve öğrenim hürriyeti konusunda da aynı durum vardır.

349. — Öğrenim meselesi çok önemlidir; çünkü bu konuda, bizatihi hürriyetin kendisi mezuubahistir. Kültürsüz hürriyet olmaz; kültürsüz kitleler tarih boyunca hep böyle kalmışlardır. Kültürsüz hürriyet olamayacağı gibi, hürriyet olmayan yerde de kültür sağlanmasına imkân yoktur. Bilim, kültür, Devlet idaresinin yolunda gitmesi, Devletin bekasının sağlanması için başlıca şartlardandır. Vatandaş, kültür sahibi kılınabilmek için eğitilmelidir; bu da en evvel bir fikrî gıdalanma işidir. Vatandaşın fikrî gıdalanmasının temini için de, ona, daha küçük yaştan itibaren, imkânlar verilmelidir.

Bu konuda karşımıza ilk öğretim problemi çıkar. Devletler, ilk öğretimi mecburî kılıyorlar. Vatandaş, hürriyetine dayanarak ilk öğretimden kurtulmaya çalışamaz. İlk öğretim mükellefiyeti bütün dünya Anayasalarına girmiştir; öğretim devresinin tayininde ise Anayasalar farklı süreler tesbit ederler. Bizde beş yıl, Yunanistan'da yedi, Finlandiya'da dokuz, S.S.C.B.'nde on yıl gibi... Mühim olan, süre değil, ilk öğretimin mecburî olmasıdır.

Bütün diğer hürriyetlerin yaşaması, öğrenim hürriyetinin tahakkukuna bağlıdır; bunun için fert, kültürlü olarak yetiştirilmelidir.

350. — Devlet, eğitimde bir tekel meydana getirecek olursa hürriyetten bahse mahal kalmaz. Zira, inhisar halinde bir resmî eğitim sistemi, resmî bir doktrinin kabulü mecburiyetini doğurur.

Komünist memleketlerde idareciler genç neslin fikir ve kanaatlarını kazanmak için mühim gayretler sarfetmektedirler. Bunu yaparken bilhassa istikballerinden emin olmayan bütün diktatörlüklerde tatbik edilen usulleri takip ederler. Bu itibarla komünist memleketlerde eğitim meselesinde Devlet tarafsız değildir.

Meselâ, âmme eğitimi hakkındaki Bulgar Kararnamesinin birinci maddesi «eğitimin ruhu komünizmdir» der. (İzvestiya na presidiuma na narodnoto sobranie, no 90, 9 Kasım 1954).

Keza, umumî eğitimde gece ve gündüz mekteplerine dair nizamnamenin 1 inci maddesi hükmü şöyledir:

«Umumî eğitimde okulların gayesi öğrencilere sistematik ve devamlı bir bilgi vermek, sosyal bakımdan faydalı çalışma âdetlerini ve san'atları geliştirmek, Marxist - Leninist bir dünya görüşü kurmak ve öğrencileri komünist bir ruh içine sokmak suretiyle onları sosyalist anavatanlarının şuurlu kurucuları ve koruyucuları ve Proleterya enternasyonalizminin ve barışın âmilleri haline getirmektir (İzvestiya na presidiuma na narodnoto sobranie. No. 93; 11 Kasım 1952).

Bundan başka, yüksek eğitim hakkındaki ^{Bulgar} kanun ^{una göre çıkarılan} dair tüzüğün 13 üncü maddesi de şunu söyler:

«a) Profesörler; Doçentler, Lise öğretmenleri ve diğer öğretmenler öğrenciye komünist ruhu aşlamakla mükelleftirler.» (İzvestiya na presidiuma na narodnoto sobranie, No. 82, 16 Ekim 1953).

Diğer taraftan, Devlet, eğitim işini büsbütün ferdlere bırakacak olur ve bununla alâkalanmaz ise kurulacak özel teşebbüslerin birer siyasî propaganda şilâhı haline gelmesi mukadderdir. Bu halde de hürriyet tehlikeye girmiş olur.

351. — Binaenaleyh, ne münhasıran eğitimin Devlet eline bırakılması, ve ne de Devletin eğitime karşı ilgisiz kalıp bunu tamamen fertlere terketmesi dâvayı halledici tedbirler değildir. Dâvayı halledebilmek için muayyen bazı esaslara dayanan bir çözüm yolu bulunmuştur.

Bu esaslar şunlardır:

1 — Devlet eğitim teşkilâtı kurar. Öğretimin bütün derecelerini havi bir genel kuruluş meydana getirir. Bunu yapması eğitim hürriyetinin icabıdır. Zira, bu hürriyetin mevcudiyeti Devlete kuruluşları meydana getirmek borcunu yükler. Devletçe meydana getirilen müesseseler herkese açıktır.

2 — Ferdler serbest eğitim müesseseleri kurabilirler (Bizde 799 sayılı Kanun). Bu suretle vatandaş, öğreticiyi seçmek imkânını bulur.

3 — Çocuğa asgarî bir eğitim verilmesi şarttır (Anayada, madde: 87). Bundan da ilk öğretimin mecburîliği ortaya çıkar.

4 — Öğretim bağımsızdır. Bundan maksat, tek tip düşünüşün sistematik aşılmasının mevzuubahs olamayacağıdır. Eğitim, şahsiyetin inkişafını hedef tutacaktır (4936 sayılı Üniversiteler Kanunu). Devletin bu konuda gayesi, tesbit olunacak bir Hukuk nizamı ile ferd şahsiyetinin inkişafını temin etmektir. Tekmil çocuklara inanışlarını ve fikirlerini zedelemeksizin kültür ve terbiye imkânı sağlamaktır. Bu esaslar sayesinde eğitim hürriyeti hiç bir teşekkülün, ne Devletin, ne dinî veya harsî bir teşekkülün, gençlik üzerinde emredici bir baskısı olmayacağı mânasını ifade edebilmektedir.

352. — Demokratik eğitimde iki ana prensip vardır: Biri öğretimin tarafsızlığı ve diğeri de öğretimin lâikliğidir. Filhakika, hem resmî ve hem de özel eğitimde tarafsızlık sağlanmalıdır. Bu sağlanmamışsa, tek tip eğitimden doğan mahzurlar, yine bahis konusudur. Öğretimde tarafsızlık, Cumhuriyetin esaslarından biridir.

Hürriyetin ne olduğunu önce genç nesiller bilmelidir. Eğitimin, hürriyetin ne olduğunu öğretecek şekilde yapılması işi, çok daha önemli bir dâvadır. Hürriyetin ne olduğu ve ne olmadığı genç nesle lâyikiyle öğretilirse, başkalarının da hürriyetlerine saygı göstermek gerektiği esası, kolayca zihinlere yerleşebilir, hoş görürlük sağlanmış olur? Okulda, hürriyetten faydalananlara hürriyeti müdafaa edenlere yardım mecburiyetinde olduklarını öğretmeliyiz.

353. — Öğretim, medenî âlemin karşılaştığı fikirleri ortaya koymak demektir. Bu yapılırken, tarafsızlığa çok dikkat etmek gerekir. Ferdi belli telkinler altında bulundurmak, onun beğendiği fikri seçim hakkını ortadan kaldırır. Öğretimde tarafsızlık icabı öğretmen, çocuğun inanışlarında bulanıklık husule getirebilecek her türlü söz veya hareketlerden kaçınmak zorundadır.

Öğretim, cemiyetin siyasi bünyesini, Devletin temellerini kuvvetlendirecek şekilde olmalıdır; bu yapılmazsa, Devlet müessesesinin çökmesi mümkündür. Devlet, kendi bünyesinin temelleri ile ilgili mütalâaların öne sürülmesinde çok dikkatli olmak zorundadır. Devlet veya rejimle ilgili fikirler, bir yıkımı veya değişikliği gerektirircesine tatbikî sahaya geçme istidadını göstermedikçe, idarî makamlar bu konuda ilgisiz kalmalıdır. Meselâ fert, Krallık rejimi, Cumhuriyetten daha iyidir, diyebilir; ama bu rejimi yıkılım yerine Krallık tesis edelim, diyorsa kanunlar buna lâkayt kalmamalıdır.

354. — Öğretim, lâik olmalıdır. Öğretmen, bazı insan problemleri-

rinin incelenmesinde ve irdelenmesinde, kendine has bazı belli tavırlar takınmamalıdır.

XIX uncu yüzyıl başında Türkiyede girişilen Tanzimat hareketinin başarısızlık sebebi o zaman mevcut medrese eğitiminin yanında bir de Devlet eğitimi kurmak istemesi olmuştur. Bu konuda netice istihsali ancak Cumhuriyet devrinde mümkün olabildi. Zira, ancak, (Tevhid-i Tedrisat Kanunu) ndan sonradır ki, Türkiyede eğitim, tek eğitim halini almıştır. Filhakika Tevhid-i Tedrisat Kanununun gerekçesinde şöyle deniliyordu: «Bir millet efradı ancak bir terbiye görebilir. İki türlü terbiye bir memlekette iki türlü insan yetiştirir.»

Bu mevzuda ana fikrin ne olduğunu ise Atatürk 1925 de Samsun seyahati esnasındaki nutkunda açıklamıştı:

«Dünyada her şey için, maddiyat ve mâneviyat için, hayat için, muvaffakiyet için en hakikî mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir.

«... Terbiyenin hedefleri, maksatları tenevvü eder. Meselâ, dinî terbiye, millî terbiye, beynelmilel terbiye... Bütün bu terbiyelerin hedef ve gayeleri başka başkadır. Ben burada yalnız Yeni Türkiye Cumhuriyetinin yeni nesle vereceği terbiyenin millî terbiye olduğunu kat'iyetle ifade ettikten sonra, diğerleri üzerinde tevakkuf etmiyeceğim. Yalnız, işaret ettiğim mânâyı kısa bir misal ile izah edeceğim. Efendiler; yeryüzünde üç-yüzmilyonu müteceviz islâm vardır. Bunlar ana baba, hoca terbiyesi ile terbiye ve ahlâk almaktadırlar. Maalesef, hakikat hâdise şudur ki, bütün bu milyonlarca insan kitleleri şunun veya bunun esaret zincirleri altındadırlar. Aldıkları mânevî terbiye ve ahlâk onlara bu esaret zincirlerini kırdrabilecek meziyeti insaniyeyi vermemiştir, vermiyor. Çünkü hedefi, terbiyei milliye değildir.»

Okulda öğretmen tarafsız olduğu için, çocuğun eğitiminde ailesinin de tarafsız bulunması; daha doğrusu, ilgisiz kalması icabetmez. Ailenin etkileri ister istemez fert üzerinde görülür. Öğrenim ve kültür, her şeyden evvel bir ahlâk ve mâneviyet işidir. Böyle olunca, çocuğun ahlâklı ve mânevî cephesi olgun bir fert olarak yetiştirilmesi ödevi aynı zamanda ailenin işidir.

355. — Anayasanın 87 nci maddesine göre, «Kadın, erkek bütün Türkler ilk öğretimden geçmek ödevindedirler. İlk öğretim Devlet okullarında parasızdır.»

İlk öğretim vatandaşlar için mecburî kılınmış olduğundan ve Devlet okulları ana babaların dinleri hangisi olursa olsun tekmlil çocuklara açık bulunduğu için öğretimin lâik olması pek tabii ve münakaşa götürmeyen

bir neticedir. Nitekim, Duguit, «İlk öğretim gerek öğretmen bakımından ve gerekse program yönünden lâiktir.» der. (Traité, C. V, S: 401). Hakkaten, öğretim sahasında lâikliğin mânası her çeşit dinî telâkkinin okul dışında bırakılmasıdır. Bu da iki bakımdan görülür: Ders programları ve öğretmenlerin şahısları ile ihtisasları bakımından. Colliard, okul mevzuunda lâiklik prensibini «Cumhuriyetin temel prensiplerinden biri» telâkki etmekte haklıdır. (Precis, S. 277).

Memleketimize gelince, bazı Devletlerde, ve ezcümle demirperde gerisi ülkelerinde resmî öğretim, çocuğu Devlet menfaatine yetiştirmeğe ve ona küçük yaştan itibaren belli bir siyasî ve felsefî inanç telkin etmeğe muhassas olabilir. Türkiyede tatbik olunması icabeden usul bu değildir.

Türkiye'de genel öğretim tekml çocuklara, onların ve ana babalarının kanaat ve inanışları asla zedelenmeksizin hitap etmeyi mümkün kılacak esaslara tâbidir. Türkiye'de genel öğretim demokrasi vassfının hâkimiyeti altında olmalıdır. Demokratik öğretim ise, bütün çocuklara hitap eder. Bunlar arasında hiç fark gözetmez. Ailelerin servet durumlarına, felsefî veya dinî telâkkilerine bakmaz ve bakamaz. Bu itibarla, lâiklik ve bitarafılık prensiplerinden ayrılamaz. Zira, demokrasi, çocuğu dilediği dinin veya dinsizliğin telâkkilerine göre yetiştirme imkânını ailelere ve dinî mercilere bırakmıştır.

Devlet bir taraftan bedava ilk tahsil vermek vazifesiyle ve diğer taraftan ana babaların haklarına saygı göstermek ödevi ile mükelleftir. Aynı zamanda çocuklara inanışlarına ve temayüllerine uygun bir terbiye vermek borcundadır.

Hür ve müstakil bir mevcudiyetin imkânını kurtarmak çaresi budur. O hür ve müstakil mevcudiyet ki hayatın bundan başka türlüünün yaşanmasının bir kıymeti yoktur ve bugüne kadar yüzbinlerce insan bu uğurda kanlarını dökmüşlerdir.

Yine Duguit diyor ki (Traité, G. V, S: 403): «Dinî veya metafizik itikatlar ne olursa olsun, bir kimse ister spiritualist, ister materyalist, ister pozitivist, ister panteist, ister monist olsun muayyen bir zamanda her medenî insan için uyulması mecburî bir takım umumî ahlâk kaideleri mevcut bulunduğunu kabul etme mecburiyetindeyiz. Öğretmenin öğrencilere izah etmesi ve öğretmesi matlûp olan işte bu genel kaidelerdir ve yalnız bunlardır. Öğretmen metafizik ve sosyolojinin büyük meseleleri hakkında vaziyet almak mevkiinde ve tercih yapmak durumunda değildir. Sadece öğrencilere medeniyetin münakaşa götürmeyen ve her akıl sahibî ve medenî insan zihnine varit olan ferdî ve sosyal bazı umumî kaidelere dayanmakta olduğunu söylemek durumundadır. Bu kaideler hangi inanışa bağlanırlarsa bağlansınlar sahihtirler. Metafizik bir mezhebin veya müsbet bir din esaslarının belirtilmesi işi muhtelif dinlerin

kendi din adamlarına, bizzat ana babalara, filozoflara ve mütefekirlere aittir.»

356. — İlk öğretim ile ilgili kanunlarımızın en eskisi, 23 Eylül 1929 da çıkarılmış olan, «Tedrisatı İptidaiye Kanunu» dur. İlk öğretimin Devlet okullarında parasız olması hususu, gayet tabiidir. Yalnız, parasızlık ölçüsü, yeteri kadar ileri götürülmemiştir. Kanaatimizce, Devlet, vatandaşın kitabını, defterini, çantasını da vermelidir. Bazı Kuzey memleketlerinde Devlet, öğrenciyi, kendi taşıt araçlarıyla okuluna kadar getirip götürmek külfetine dahi katlanmaktadır. Bizim, milletçe kalkınmamız yönünden ilk öğretim meselesi çok önemlidir. İlk öğretim dâvamız gerektiği gibi çözümlendiği anda, cehaletten ve onun zararlarından kurtulmuş olacağız. Memlekette ilk öğretime büyük önem verildiği halde, tatbiki alanda bu iş gerektiği gibi takip ediliyor, denemez. Henüz, binlerce köyümüzde okul yoktur. Öğretmen kadrosu yetersizdir. Okuma yazma bilenlerin sayısı istenen sayının yarısına dahi gelmemiştir.

357. — Öğretimin bağımsızlığından kasıt öğreticilerin bağımsızlığıdır. Bu da, öğretmenin mütalâalarının ancak kendi kontrolünden geçirdikten sonra anlatılması demektir. Öğreticinin mütalâaları tabiidir ki, ilmin tayin ettiği mütâlalar (veri) dairesindedir ve öyle olmalıdır. Öğretmenin ilmin tayin ettiği esaslara uygun bulunan fikri mütalâaları başka hiç bir süzgeçten geçirilemez. Gerçi program, müfredat bakımından öğretmen bir takım kayıtlarla bağlıdır; amma bütün bunlar şekle ait kayıtlamalardır. Öğretimin esas prensiplerinden biri bağımsızlıktır. Buna, yâni bu esasa aykırı kayıtlama konulamaz.

358. — Bazı Anayasalar, öğretimde bağımsızlığı, yüksek öğretim yapan müesseselere hasrederler. Kanaatimizce, bağımsızlık, öğretimin her kademesinde bulunmalıdır. 4936 sayılı ve 18 Haziran 1946 tarihli Kanun (Üniversiteler Kanunu) Yüksek Öğretim Müesseselerinin muhtariyetini 1 inci maddesinde açıkça söylemektedir: «Üniversiteler; Fakültelerden, Enstitü, Okul ve bilimsel kurumlardan oluşmuş özerkliği ve tüzel kişiliği olan yüksek bilim araştırma ve öğretim birlikleridir.

«Her Üniversitenin genel özerkliği ve tüzel kişiliği içinde, o Üniversiteyi oluşturan Fakülteler de, bu Kanun hükümlerine göre, bilim ve yönetim özerkliğine ve tüzel kişiliğine sahiptirler.» Bu hükümde geçen özerklik, öğretim konusunda öğreticinin bağımsızlığı demektir.

Eskidenberi memleketimizdeki Darülfünunlar, bağımsızlıklarını devam ettiregelmişlerdir. Bununla beraber, zaman zaman, bu gibi yüksek öğretim müesseselerinin özerkliğine dokunulmak istenmiştir. Bu gibi dokunmalarda daha çok siyasî mülâhazaların tesirleri vardır. 1934 de Devlet, İstanbul Üniversitesine idarî yönden el koydu. Amma kürsüler, 1934

den sonra da, bir gelenek halinde, özerkliklerini devam ettirdiler. Belki, Devlet kürsülere de el uzatmak istedi; fakat bunda muvaffak olamadı.

Yüksek okullar Üniversite içinde değildir. Bu gibi yüksek öğretim müesseselerinin de özerkliğe kavuşturulmaları temenni edilir. Çünkü, nerede bilimsel bir araştırma varsa, orada serbestlik, hürriyet bulunmalıdır. Üniversiteler an'anevî kürsü bağımsızlıklarını devam ettirebildikleri halde, yüksek okullar bundan mahrumdur. Bu hal tatbikatta bir takım güçlüklerle yol açıyor.

Bizde yüksek öğretim müesseselerinin özerkliğinin bir an'ane şeklini aldığımızı söyledik. Aslında bu an'enenin kökleri, imparatorluk tarihimizin derinliklerine dayanır. Zamanının en büyük ve mükemmel öğretim müessesesi olan «Fatih Külliyesi» nin inşaatı bitirildikten ve öğretime başlandıktan sonra, Fatih Mehmet, medresede kendisine de bir oda ayrılmasını emretmiş. Hükümdarın bu emri yerine getirilmemiş. Sebebi sorulduğunda, ancak Medrese mensuplarına yer tahsis edilebilir; Hükümdar Medreseye mensup olmadığına göre, oda istemeğe hakkı yoktur, denmiş. Bunun üzerine Fatih, (Molla) ünvanını alıp Medreseye intisab eyledikten sonra, kendisine bina avlusunu çevreleyen küçük odalardan (hücre) biri verilmiş.

Türk Tarihi boyunca, ilme ve ilim adamına her devirde hürmet edilmiş ve bu âdet sonraları öğretimin bağımsızlığı şekline dönmüştür. Selçuk Hükümdarlarından Sencer devrinde Hükümdar, ünlü âlim Kadı Burhanettin'in bir kararını tatbik etmek istemeyince, Kadı, iki deveye eşyasını yükleyip Semerkant'tan çıkmağa kalkmış. Bu haberi halkın duyması hoşnutsuzluğa sebebiyet verince Sencer, Kadı Burhanettin'in kararını olduğu gibi yerine getirmek zorunda kalmıştır. Osmanlı devrinde de, Yavuz'un, bir çok hocalara ve meselâ Zenbilli Ali Efendi'ye ne derece hürmet gösterdiğini anlatan tarihî fıkralar malûmdur.

Zamanımızda ortaya çıkmış, kültür hürriyeti ile ilgili bazı yeni meseleler var ki, bunlar henüz halledilmiş değildir. Bu meseleler, yetişkinin fikrî yeteneklerinin artırılmasında uğranılan güçlüklerden doğmaktadır.

Fertler, çokluk, her hangi bir kültür seviyesine erişmekle yetinmezler; ilerlemek isterler. Daha ileri gitmek isteyen ferdin bu ihtiyacını tatmin edici gıdaları ona Devlet temin etmelidir. Yetişkinin fikrî gıdalanmasının temini, bir vazife şeklinde Devlete terettüp eder. Devlet bu ödevini yerine getirebilmek için ya yayın vasıtalarından, veya öğretim müesseselerinden faydalanır. Yetişkin ferdin fikren geliştirilmesi ancak dinlenme zamanlarında, boş saatlerde mümkün olabileceği için, açılacak özel öğretim müesseseleri, ancak bu zamanlarda faaliyette bulunmalıdır. Me-

selâ, gece 20 den 24 e kadar gibi... Bilhassa geceleri öğretim yapan müesseseler, hem özel, hem de resmî olmalıdır. Bunlar, en başta ferdi, meslek veya san'atı ile ilgili yeni buluşlardan haberdar etmelidir. Aynı zamanda ferdi, mesleğinde bir üst dereceye yükseltebilecek yeni bilgilerle mücehhez kılmalıdır. Bir çok memleketlerde, böyle gece kursları açılmak suretiyle fertlerin yeterlik belgesi kazanmaları temin edilmiştir. Yetişkinin fikrî ihtiyaçlarının tatmini yönünden hazırlanan imkânlar onun maddî refahını da sağlamaktadır. Bu gibi imkânların hazırlanması, âdetâ fertler arasında bir maddî ve mânevî yarışmanın meydana gelmesine sebebiyet verir. Böyle bir yarışın, bizim gibi, milletçe kalkınma yolundaki memleketler için yeni büyük faydalar sağlayacağı meydandadır.

Görülüyor ki, Devlet kültür probleminin çözümlenmesi için, bir takım tedbirler almakta, bazı imkânlar sağlamaktadır. Lâkin, bütün bunların, bizim durumumuzdaki memleketlerde meselenin kül olarak hallini sağladığı söylenemez. Memleketimizde Cumhuriyetten sonra, yukarıda anlatılanlara benzer tedbir ve imkânlar cümlesinden olmak üzere halk dershaneleri açıldı. Buralarda okuma yazma öğretildi. Gece gündüz çalışan halk dersaneleri, kısa zamanda başarılı sonuçlar elde ettiler. Okuma yazma bilenlerin sayısı %0,5 den %1,4 e yükseldi. Bu konuda halkevlerinin yıllarca süren faydalı faaliyetlerinden de bahseylemek icabeder. Halkevi, her gittiği yere, kütüphaneyi götürmüştür. Halkın hususî hayatı ile ilgili törenler burada yapılmakla, medenî âlemin sosyal hayatının gerektirdiği her türlü çalışmaya Halkevlerinin kapısı açılmakla garplılaşma hareketine vatandaşların büyük kitleler halinde katılması sağlanmıştır. Kadınla erkeğin birlikte, garptaki tabii şeklinde olduğu gibi, her türlü sahada çalışabilecekleri Halkevlerinin faaliyetleri ile sabit olmuştur. Halkevleri, sanat hareketlerinin doğmasına önyak olmuş, sanat alanında, faydalı çalışmalara sahne olmuştur. 1952 Eylülünde, Atina'da, U.N.E.S.C.O. Yakındoğu mütehassıslarının iştiraki ile bir ilmî buluşma semineri yapıldı. Burada, ben de bulunuyordum. Seminerde sosyal olayların Devletin siyasal ve ekonomik hayatına tesirleri araştırılmakta idi. Meşhur Sosyoloji Profesörü Bonn , Türk Halkevlerinin büyük kültür kalkınması ihtiyacında olan memleketler için örnek alınması fikrini ileri sürdü.

Halk eğitimi konusunda büyük faydalar sağlayan bir de Köy Enstitüleri vardı. Bu müesseselerimizin Brezilya'da da kurulması tavsiye edilmiştir. Cumhuriyet devrinin  g n lecek başarılarından olan Köy Enstitüleri sonradan çıkan bir kanunla kaldırıldı. Komünizm tahrikatı yapıldığı iddiası ile Köy Enstitülerinin kapatılmasına karar verilmesi, kanaatimizce yanlış bir adımdır. Bu müesseselerde çarpık ceryanların faaliyet-

lerde bulunması önlenip bunların, kendi kuruluş gayesini gerçekleştirmeye çalışan eğitim müesseseleri olarak yaşamalarının sağlanması gerekirdi.

Milletçe kalkınmamız konusunda en büyük müşkülümüz ilk öğretim problemidir. Ne Tarım, ne Ekonomi, ne Savunma, ve ne de bayındırlık politikaları onun kadar mühim olamazlar. Her alandaki gelişmenin temelleri, kültüre dayanır. Kültürün ilk şeklini de ancak ilk öğretim verir. İlk öğretim seferberliği başarı ile sonuçlandıği anda biz de dünyanın mes'ut milletlerinden biri olmak yolundayız demektir. Devlet bütçesinde ilk öğretim işine yatırılmış meblâğlar hayli büyük. Asıl iş, bu paranın yerinde ve gayenin gerçekleşmesi yolunda rasyonel olarak sarfedilmesidir.

PARAGRAF IV

BİR ARAYA GELME HÜRRIYETİ

359. — Tekmil hürriyetler arasında bir araya gelme hürriyeti hükümetleri en çok kuşkulandıran hürriyet olmuştur.

Bir çok Anayasal rejimlerde hürriyetler bir sistem dahilinde mütalâa olunurlar. Bu gibi rejimlerde, hürriyetler sistemleştirilmiştir. Her hürriyet sistemin bir parçasını, bir bölümünü teşkil eder. İngiltere'de ise, hürriyet bir bütündür; ayrı ayrı, bölüm bölüm hürriyetlerden bahsolunmaz. Hürriyetler sisteminin ayrı özellikte bir bölümü sayılan ve o yolda incelenen her hürriyet, orada, bütünün bir tezahürü olarak kabul olunur. Bir araya gelme hürriyeti de bütünün bir tezahürü olarak kabul edilmekle beraber, İngiltere'de bile, toplanma hürriyeti diye ayrı bir hürriyetten bahsedildiğine tesadüf ediyoruz. İngiltere'de bu yolda bir anlayışın vücut bulup gelişmesini ancak İngilizlerin, bir araya gelme hürriyetinde, hürriyetlerin bütünü, müşahhas ve belli şeklini bulmaları ile izah etmek mümkündür. Bir araya gelme hürriyetinin bu şekilde anlaşılması bilhassa bu hürriyetin tatbikî alandaki görünümü yönünden çok önemlidir. Bir araya gelme hürriyetini, bir çok hürriyetleri içine alan bir bütün olarak mütalâa etmekte isabet vardır. Meselâ, toplantıların teşekülünde ferdî hürriyetlerin temadisi mevcut bulunmakla beraber; çok defa, konut hürriyeti ve dokunulmazlığı da bahis konusudur. Konut hürriyeti ise kişi hürriyetinin bir devamı olarak kabul edilmelidir. Eski Yunan'da Agor⁴'da toplanmak ve oy verebilmek hürriyete delâlet ediyordu. Asırlar geçtikçe, hürriyetin bu şekilde anlaşılması terkedildiği gibi, bir araya gelme hürriyeti anlayışı da bir çok değişiklikler geçirdi. Bilhassa, toplanma olayı ile, devlet otoritesinin yansırı veya bu otoriteye karşı yeni bir kudretin doğduğu XVIII. yüzyılda anlaşıldıktan sonra devletin birleşmelere karşı nasıl bir tavır takınması lâzım geleceği meselesi, önemini bir kat daha arttırdı.

Eskidenberi, devlet iktidarının karşısına bir takım gruplar çıkmaktadır. Bu gruplaşmalardan, bir iktidar doğmaktadır. İşte XVIII. asırda devlet, gruplaşmalardan doğan iktidara karşı ilgisiz kalamıyaca-

ğî hakikatini anlamıştır. Her gruplaşma bir iktidarı temsil eder. İktidar da ne çeşit olursa olsun, kısa zamanda ve kolaylıkla siyasî iktidar şekline dönebilir. Devletin gruplaşmadan ve bunun sonucunda doğan iktidardan korkmasının sebebi budur.

İnsanlık tarihi boyunca, hemen daima devletleri yıkan, devlet otoritesini yok eden iradeler, önceleri siyasî irade mahiyetini göstermemiştir. Çokluk, halk hareketleri başlamış, fertler gruplaşmış, türlü iradeler doğmuş ve sonra bunlar, birden veya tedricen siyasî irade, siyasî iktidar şeklini almıştır.

360. — Alkışlama ruhu, yani kitleyi ayaklandıran muazzam ihtiras dalgası, ferdi bir nevi başdönmesine sürükler. «Kitle ruhu» içinde fert muhtariyetinin şuuru yok olur.

Umumiyetle kitle tâbiri fertlerin gelişi güzel birleşmesine delâlet eder. Ruhî mânaşında ise, bazı muayyen hallerde bir insan yığını, kendisini meydana getiren fertlerin hususiyetlerinden ayrı yeni hususiyetler gösterir. Hisler ve fikirler aynı istikamete müteveccih olur. Mâserî bir ruh ortaya çıkar. Bu suretle, topluluk, psikolojik bir kitle haline gelir. Bu mâserî ruhta şahısların fikrî kaabiliyetleri, ferdiyetleri silinir. Sorumluluk duygusu tamamiyle yok olur. Kitlede her duygu, her hareket bulaşıcıdır. Şuurlu şahsiyet körleşir, irade ve temyiz hassaları ortadan kalkar. Gayrı şuurî bir şahsiyet hâkim olur. Kitle, her zaman, mücerret insandan fikren aşağıdır. (G. Le Bon-Psychologie des foules). Le Bon'a göre, kitlelerde âni hareket, galeyan, muhakeme noksanı, duygu mübalâğası gibi karakterler vardır. Fert tahrikin tesadüfleriyle hareket eder. Kitlede ne fikre ve ne de devamlı iradeye tesadüf edilmez.

Kitlenin dayanılmaz bir kudret oluşu sayısındanadır.

Ortaya atılan bir telkin sirayet yolu ile bütün dimağlara yerleşir. Bir sabit fikir olur ve bu sabit fikir hareket haline geçmek ister.

361. — Bir araya gelmeler âni olarak husule gelebileceği gibi, yekdiğerinden farklı çeşitli şekiller de gösterebilir. Devletin bu çeşitli şekilleri düzenleme zaruretinde bulunduğu şüphe yoktur. Lâkin devlet, nasıl beşer ferdiyetini yok etmek imkânına sahip değilse, bir araya gelmeleri de ortadan kaldırmak hakkına malik değildir. Bilâkis, devlet, bir araya gelme hallerini kolaylaştırmağa, birleşmiş durumdaki fertlerin zararsız faaliyetlerini desteklemeğe mecburdur. Ancak, birleşmelerin bizzat devletin varlığını tehlikeye sokabileceği durumlarda çok müteyakkız bulunmak da zarurîdir.

İki büyük harp arasında bazı demokrasi memleketlerinde askerce teşkilâtlı kışkırtıcı partilerin tecavüzleri neticesi gerginlik o dereceye

varmıştı ki genel âsâyîş namına toplanma hakkının aynen muhafazası imkânsız hale geldi.

Faşistler kendi partilerinden gayri siyasî partilerin toplantılarını ihlâl suretiyle âsûde vatandaşların diledikleri siyasî toplantıda hazır bulunmalarına mâni oluyordı. Almanya'da kanun tedbirleri dahi bunu önleyememişti. Hattâ İngiltere'de 1908 tarihli Public Meetings Act, 1936 da Public Order Act ile takviye edilmek zarurî sayılmıştı. Bu kanuna göre polis, alayları yasak edebilmektedir.

Yakın tarihte Rusya'da Bolşevik, Almanya'da Nasyonal - Sosyalist, İtalya'da Faşist, İspanya'da Falanjist, Arjantin'de Peronist hareketler nev'inden olaylar, hükûmetlerin bir araya gelmelerle yakından ilgilenmesini zarurî kılmıştır.

362. — Bir Devletin serbestçe ve demokrasi esaslarına uygun olarak ilerleyebilmesi için gerekli şartlar arasında vatandaşların barışçı gayelerle toplanma hakları başta gelir. Bu hürriyetin tabii maksadı vatandaşlara kamu işlerinin görülmesine katılmak imkânını sağlamaktadır.

Komünist Devletlerde vatandaşların bir araya gelmeleri ancak bu birleşmelerin komünist partisi tarafından idare veya kontrol edilmesi hallerinde mümkün olabilmektedir. 5 Aralık 1936 tarihli S. S. C. B. Anayasasının 126 ncı maddesine göre Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist Partisi, tek mil teşekküllerin «yöneltili çekirdeğini» meydana getirir ve vatandaşların «en faal ve en şuurlu» olanları komünist partisinde birleşirler. 24 Eylül 1952 tarihli Romanya Halkçı Cumhuriyeti Anayasasının 86 ncı maddesinde de aynı hüküm vardır. Rusya'da 1939 da Komünist Partisinin 18 inci kongresinde verdiği nutukta Stalin siyasî gayeli toplanmalara temas ederek çok partili devlet nizamını caiz görmediğini şu kelimelerle anlatıyordu: «Bir siyasî parti kurmak serbestisi ancak yekdiğerine zıd, menfaatleri aykırı ve telif olunamaz sınıfların mevcut bulunduğu bir toplumda mevzubahistir... S. S. C. B. de yalnız bir tek partiye, Komünist Partisine yer vardır.»

Romanya'da aynı düşünce ile 1947 de Millî Köylü Partisi bir kararname ile fesholunmuş, tek mil evrak ve defterlerine el konmuş, bütün malları müsadere edilmişti.

Macaristan'da (Anayasa, Madde: 56) tek mil topluluklar «Demokratik Halkçı Cephe»de birleşmiştir.»

12 Temmuz 1951 tarihli dernekler ve toplanmalar hakkındaki Çekoslovak Kanunu, «demokratik halkçı rejim prensipleri» ne uygun olmayan

teşekküllerin kurulamayacağını söyler. Burada da Komünist Partisi idare liderliğini elinde tutar.

Keza, 22 Temmuz 1952 tarihli Polonya Anayasası 72 nci maddesi ile «Polonya Halkçı Cumhuriyeti Hukuk Nizamına aykırı gaye veya faaliyetteki teşekküllerin» kurulmasını yasak etmiştir.

363. — Bir araya gelmelerin geçici mahiyette olanlarına toplantı denir. Toplantıda daimilik görülmez. Müesseseseleşme dediğimiz hâdise burada vukubulmaz. Alaylar, gösteriler, yığılmalar gibi haller de buraya girer.

Bir araya gelmelerin Dernek ve Ortaklık adını verdiğimiz çeşitleri hukukî mânada toplantı değildirler. Hukukî anlamı ile toplantı, sair hürriyetlerin müdafaa vasıtasıdır.

Toplantının ne olduğunu Fransız Danıştay 1915 de belirtmiş ve 19 Mayıs 1933 tarihli bir kararında tarif etmiştir. Toplantı, «bazı menfaatleri savunma maksadiyle yapılacak fikir veya kanaat izahlarını dinlemek için önceden anlaşma suretiyle ve geçici olarak teşekkül eden bir insan topluluğudur». (Meşhur René Benjamin dâvası ^{Kararı})

^{Fransızca} Yüksek İdare Mahkemesine göre, bir birleşmeye toplantı denebilmesi için muayyen vasıflara ihtiyaç vardır.

1 — Mevzu bakımından toplantının maksadı fikir veya kanaat mübadelesine taallük etmelidir.

2 — Zaman itibariyle, toplantı geçici olmalıdır. Binaenaleyh, toplantıda bir araya gelenler arasında daimî bir alâka ve münasebet bulunmamalıdır. Bu hal toplantıyı derneklerden ve ortaklıklardan ayırır.

3 — Toplantı, bir araya gelenler arasında anlaşma ile vukubulur. Yâni istekle, irade ile husule gelir. Bir araya gelenler sarahaten veya zımnen toplanmayı önce arzu etmiş olmalıdırlar. Bu hal, toplantıyı yığılmalardan ayırmağa yarar. ^{Fransızca} Yığılmalarda, önceden istenmiş bir şey yoktur. Bunlar âni olarak meydana gelen birleşmelerdir.

364. — Toplantıları iki büyük kısma ayırmak mümkündür:

- a) Özel toplantılar
- b) Genel toplantılar

Özel toplantılar tamamıyla serbesttirler, Bunlara müdahale istisnaîdir. Ancak pek vahim bir karışıklık husule gelmek üzere ise veya toplantıyı tertipleyenler tarafından bir dâvet vukubulursa nizam ve emniyeti sağlamakla görevli idarî makamların işe karışması düşünülebilir.

Zira, özel toplantı hürriyeti aslında kişi ve konut hürriyetlerinin bir temadisi.

Bir özel toplantıdan bahsedilebilmek için belli şartların varlığı lâzımdır.

Evvelâ, toplantının yapıldığı yer kapalı bir yer olmalıdır. Bundan maksat, dışarıdan kolaylıkla girilemeyecek ve harice açık bırakılmış girişi bulunmayan yerdir. Yoksa, çatısı örtülü bir yer demek değildir. Binaenaleyh, özel toplantı yeri bir bahçe de olabilir.

30 Haziran 1956 tarihli ve 6161 sayılı (Toplantılar ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun) un 19 uncu maddesine göre, kapalı yerden maksat, «her tarafı muhkem şekilde kapatılmış, insan topluluğunun barınabileceği daimî yerdir.» Buradaki «her tarafı muhkem şekilde kapatılmış» tâbiri tatbikatta yanlış anlaşılmış ve Manisa Valisi bir sinema salonunda yapılan toplantıda çok sıcak bir havada, pencereleri de kapatmıştır.

İkincisi, özel toplantıda bulunacak olanların şahsen dâvet edilmiş olması, ismen belli bulunması lâzımdır. Şahıslar toplantıyı tertip edenler tarafından belirtilmelidir.

Üçüncüsü, toplantı mahalli girişinde dâvetliler hüviyetleri itibariyle kontrol edilebilmelidirler.

Sayet bu şartlar mevcut ise, toplantıya özel toplantı denir.

365. — Genel toplantılara gelince; bunlar çeşitlidir ve yapıldıkları yere göre ayrılırlar.

Genel toplantılar, kapalı yer toplantıları ve açık yer toplantıları diye ayrılmaktadır. Kapalı yer genel toplantısı serbest olmak lâzımdır. Her hangi bir Hükümet müsaadesini icap ettirmemelidir. Polis bunları yasak edememeli ve dağıtamamalıdır. Dağıtma sadece vahim bir karışıklığın behemehal çıkacağı hallerde düşünülebilir. Filhakika, bir araya gelme hürriyetini sağlamak bahasına tekmi diğer hürriyetleri tehlikeye atmak caiz olamaz. Fransız Danıştay dağıtma mevzuunda şu kısıtı koymaktadır: İdarî makam, hatıra gelebilecek bütün imkân ve vasıtaları kullandıktan sonra dahi umumî âsâyişi muhafazaya muktedir olamamakta ise toplantıyı dağıtabilir. Binaenaleyh, Hükümet, toplantının yapılabilmesi için her çareye başvurduktan sonra ona mâni olmak isteyenlerin hareketini önleyemiyorsa toplantı tertipçilerine içtimalarına son vermelerinin zarurî olduğunu bildirecektir. Yâni, Hükümetin vazifesi toplantıyı dağıtmak değil, toplantının yapılmasını sağlamaktır. Profesör Barthélemy, bunu anlatmak için şöyle der: «Söz söylemek isteyen kimse-

haktır. Ona mâni olmak isteyenler ise haksızdırlar.» (Précis de Droit Public, 1937, s. 129).

366. — Açık yer toplantısı ikiye ayrılabilir: Yol üstü toplantı ve yol dışı toplantı.

Yol, herkesin gidip gelmesine tahsis edilmiş bir sahadır. Onun bu tahsis gayesi ihlâl edilmemek lâzımdır. İngilizler bu cihete büyük önem verirler. Şayet toplantı bir tek kimsenin dahi yoldan geçmesine engel olmakta ise dağılması lâzımdır, derler.

Bizde yol üstü genel toplantıya kanun müsaade etmemiştir. (6761 sayılı Kanun, Madde: 12, d Fıkrası).

Bu çeşit toplantılara daha isabetli bir tâbir ile «yığılma» demek uygun olur. Evvelce bunlara 1912 tarihli Tecemmuat Kanunu uygulanırdı.

Türk Kanun sisteminde genel toplantı sıkı bir polis rejimine bağlanmıştır. Hattâ, özel toplantılar dahi aynı zaviyeden mütalâa olunmuş ve tüzel kişilerin yâni şirket, tesis ve derneklerin yapacakları kapalı yer toplantıları (6761 sayılı Kanun, Madde: 2; Fıkra: 2) ile düğün ve balo gibi toplantılar, panayırılar, pazarlar ve ilmî konferanslar (Madde: 11) polis rejiminden sarahaten istisna olunmak zarureti hissedilmiştir.

367. — Kanun, açık ve kapalı yer toplantıları ayırımından başka bir de gösteri yürüyüşü diye bir mefhum mevzubahsediyor. 5 inci maddenin ikinci fıkrasından anlıyoruz ki, gösteri yürüyüşünde kitleye hitap yasaktır. Genel yol üzerinde toplantı yasak olduğu halde, gösteri yürüyüşünde bulunulması mümkündür. Gösteri yürüyüşü hareket halinde olur. Lâkin, alaylar da hareket halinde olurlar. Her ikisini ayıran nokta, gösteri yürüyüşünün mevzu ve maksadının dövizlerle ifade olunabilmesidir.

368. — Kanuna göre, ister açık, ister kapalı yerde umumiyetle genel toplantı ve sayılan istisnalar dışında (Madde: 2, Fıkra 2 ve Madde: 11, Fıkra: 1) kalan özel toplantı veya gösteri yürüyüşü yapılabilmesi (beyanname) verilmiş olmasına bağlıdır. Aksi halde, toplantı veya gösteri yürüyüşü (kanunsuz) olur (Madde: 12, a. bendi), ve tertip heyeti ceza görür (Madde: 14; Fıkra: 2). Filhakika, her toplantının veya gösteri yürüyüşünün bir «tertup heyeti» bulunmak lâzımdır. Heyet, üç kişiden meydana gelir. Bu kimselerin yirmi iki yaşını bitirmiş olmaları ve kısıtlı bulunmamaları, aynı zamanda toplantı veya yürüyüş yerinde daimî ikametgâh sahibi olmaları lâzımdır.

Beyannameyi bunlar verir.

Beyanname, toplantı veya yürüyüşten en az kırk sekiz saat önce o yerin en büyük mülkiye âmirine verilir.

Bunda toplantının veya gösteri yürüyüşünün:

- a) Konusu,
- b) Amacı (bu amaç siyasî propaganda olamaz (Madde: 2 ve 12 a).
- c) Yapılacağı yer (bu yer park, mabet, kamu hizmeti görülen bina olamaz).
- ç) Zamanı (kapalı yer toplantısı saat 8 den 24 e kadar; açık yer toplantısı veya gösteri yürüyüşü ise, güneşin doğması ile batması arasında yapılabilir).
- d) İdare edecek olanların kimlikleri ve ikametgâhları,
- e) Konuşacak olanlar, bildirilir.

Gösteri yürüyüşleri için verilecek beyannamelerde ayrıca yürüyüşün takip edeceği yol ile toplanma ve dağılma yerleri de belirtilir. İdare, bunları değiştirmek yetkisine sahiptir (Madde: 5, F: 1).

Beyannamenin verilmesinden maksat, idarenin buna müsaadesini sağlamaktır. İdare, müsaade verip vermemekte serbesttir. Müsaadeyi verdiği takdirde, bunu beyannamede bildirilmiş olan toplanma saatinden önce tertip heyetine tebliğ eder. (Önce) tâbirinin toplantı veya yürüyüşün yapılabilmesini mümkün kılacak, yâni gerekli hazırlıkların, dururmaların ve tertiplenmelerin normal olarak yapılabileceği bir zamanda mânasına gelmesi icabeder. Ancak, toplantı veya gösteri yürüyüşü yapmak isteyenler daha on gün evvelinden idareye beyanname vermiş olsalar bile, Mülkiye âmiri beyannamede gösterilen saatten, faraza yirmi dakika, önce müsaade verdiğini tebliğ edecek olursa toplantı veya gösteri yürüyüşü fiilen yapılamıyacağı gibi, idare de yetkisini kötüye kullanmış olur.

Beyanname mecburiyetine tâbi olmayan toplantılar ve gösteri yürüyüşleri yalnız siyasî partilerin ve siyasî propaganda yapmak isteyen fert ve teşekküllerin Milletvekilleri Seçimi Kanununa göre seçim propagandası devresi içinde o kanuna göre yapacakları toplanmalardır. Seçim propagandası devresi dışında beyannamenin tevdi üzerine müsaade verilmiş bulunması takdirinde bir toplantı siyasî propaganda kasdi ile tertip edilmiş olamaz. Zira, bunlar ancak muayyen devrede yapılabilirler.

369. — 6761 sayılı kanun, toplantının veya gösteri yürüyüşünün düzen veya güvenliğe uygun olarak yapılmasını sağlamak görevini (İdare Heyeti) adını verdiği üç kişilik bir komiteye yüklemiştir. Bunları belirtmek tertip heyetine aittir. Şayet, tertip heyeti bunu yapmamışsa ken-

disi idare heyeti heyeti yerine kaimdir. Kanun, idare heyetine o kadar önem vermiştir ki, eğer bu heyet üyeleri veya, teşkil edilmemiş olması halinde, onun yerine kaim olan tertip heyeti mensupları toplanma yerinde hazır değiller ise toplantının veya yürüyüşün yapılması mümkün görülmemiştir.

İdare heyeti veya — seçilmemişse — onun yerine kaim olacak tertip heyeti toplantının veya gösteri yürüyüşünün beyannamede açıklanmış olan konunun ve amacın dışına çıkmaması için gereken tedbirleri almağa mecburdurlar. Bu tedbirler arasında polis çağırma da vardır.

Kanun, bir taraftan da, idare âmirine her toplantı veya gösteri yürüyüşü için bir veya bir çok (H ü k ü m e t K o m i s e r i) tayin etmek ödevini vermiştir. Bu komiserler yargıç sınıfından sayılanlardan veya askerlerden olamaz. Bunlar dışındaki memurlardan olur.

Ayrıca, Cumhuriyet Savcıları toplantıda veya yürüyüşte hazır bulunabilirler.

370. — Hükûmet Komiseri toplantı veya yürüyüşü dağıtmak yetkisine sahip kılınmıştır (Madde: 7, F: 2). Ancak bunu yapabilmesi için düzen veya güvenliğin bozulmakta olması lâzımdır. Kanun, bir de kanun hükümlerine riayet edilmemesi halinde komiserin toplantıyı dağıtabileceğini söylemekte ise de, bu vazifeye tâyin olunacak memurun kanuna riayet edilmekte olup olmadığını kestirebilecek ehliyet ve kaabiliyette olacağı şüphelidir.

Bahusus, hükûmet komiserinin toplantıyı veya gösteri yürüyüşünü dağıtmak yetkisini kullanması pek mühim bir şeydir. Kanun bu konuda Hükûmet Komiserine (i h t a r) mecburiyetini yüklüyor. Hükûmet Komiseri toplantı yerine gelerek topluluğa hitaben kanuna uymalarını ve dağılmalarını, dağılmazlarsa zorla dağıtılacaklarını, gerekirse silâh kullanılacağını söyleyecektir.

7 nci maddenin ilk fıkrası Hükûmet Komiserinin toplantıda hazır bulunmak üzere tayin edildiğini söylediği halde, 13 üncü madde 1 inci fıkrasında Komiserin toplantı yerine geleceğinden bahsedilmiş olması, kendisinin toplantıda hazır bulunmamış olabileceği ihtimalini düşündürüyor. Bu ihtimalin yalnız daha önce beyannamesi verilmeksizin husule gelen (Kanunsuz) toplantılarda mevzubahis olacağı hatıra gelebilirse de bu gibi toplantılarda veya gösteri yürüyüşlerinde esasen önceden Hükûmet Komiseri tayin edilmiş olamayacağı için kanunî (ihtar) in da bu kimse tarafından yapılabilmesine maddeten imkân olmayacaktır. Bu işi, ancak 13 üncü maddede zikrolunan «en büyük mülkiye âmirinin tayin edeceği memur» un yapması bahis konusu olacaktır.

371. — Kanun, dağıtma hususunda şöyle diyor: «İhtara rağmen topluluk dağılmazsa evvelâ mevcut imkân ve vasıtaları kullanarak dağıtmaya çalışır. Muvaffak olunamadığı takdirde havaya üç el silâh atırır. Yine dağılmazlarsa hedef gözetmeksizin silâh istimal ettirmek suretiyle topluluğu dağıtır.»

Bu hükme göre, Hükûmet Komiseri ilkönce, mevcut bütün imkân ve vasıtaları kullanacaktır. Bu imkân ve vasıtalara silâh dahil değildir. Dağıtma mümkün olmaz ise silâha müracaat edecektir. Kanaatimizce, bu yola başvurulması hemen hemen imkânsız olmak lâzımdır. Zira, mevcut imkân ve vasıtaların kâffesinin kullanılması takdirinde toplantıyı dağıtmanın kabil olması icabeder. Mevcut imkân ve vasıtaların isabetli olarak kullanılması takdirinde toplantı dağıtılabilecekse silâh kullanılmış olması suç teşkil edecektir.

372. — Vicdan ve toplanma hürriyetinin korunması hakkındaki 6187 sayılı kanuna göre, polisin muayyen hallerde toplantıyı idare edenlere ihtarda bulunmak yetkisi vardır. Bu muayyen haller iki tanedir: a) Hakaret veya tecavüz; b) Huzur ve sükûnun bozulması.

İhtar kâr etmiyorsa polis bu halleri meneder. Lâkin, toplantıyı dağıtamaz.

Bu defa ise, 6761 numaralı Kanun Hükûmet Komiserine dağıtma yetkisi veriyor. Bu Kanunun çıkmasını gerektiren sebepler gerekçesinde açıklanmıştır.

Bunlara göre, yürürlükte bulunan 1909 tarihli İçtimaatı Umumiye ve 1912 tarihli Tecemmuat Kanunları hükümleri ihtiyaçları karşılayamamaktadır, bir çok boşlukları ihtiva etmektedir. Bunları doldurmak lâzımdır. Yeni kanun bunu yapacaktır.

Bu gerekçe isabetlidir. Eski kanunlar yarım asra yakın bir zaman önce çıkmışlardı. Hükümlerinde değişiklik yapılmamıştı. Eski idiler. İhtiyaçları karşılayamazlardı. Biz de, bunların değişmesi temennisini izhardan geri durmamıştık.

Diğer gerekçelere gelince; deniyor ki: toplanma hürriyetinin hududunu çizmek, onu düzene koymak lâzımdır. Aksi halde bu hürriyet korunmuş olmaz.

Bu da doğrudur.

Ayrıca şu da söyleniyor: Genel seçimlerden sonra memlekette bir istikrar temini icabeder. Halbuki, siyasî partiler nâmütenahî toplantı tertipliyorlar. Bu hal topluluğun istikrarını, huzurunu ve emniyetini bozuyor. Vatandaşlar birbirlerine düşman oluyorlar. Kanunun gayelerinden

biri bu istikrarı sağlamaktır. Esasen, Milletvekilleri Seçimi Kanunî siyasi propaganda devresini tahdit etmiştir. Bu suretle de toplantılar genel rejimi ile seçim propagandaları rejimi arasında bir âhenk kurulmuş olacaktır.

Bu mucip sebep yerinde değildir. Hatâlıdır. Emniyet bozuluyor bahanesiyle toplanma hürriyeti yok edilemez. Devlet toplanma hürriyeti ile birlikte emniyeti sağlamak görevindedir. Yoksa, emniyeti sağlamak bahanesiyle toplantı hürriyetini kaldırmak değil! Hele, toplantı hürriyetinin genel seçimlerin propaganda devresine hasrolunması hiç tecviz olunamaz.

373. — Esaslarını belirttiğimiz toplantılar rejiminden kolayca anlaşılacaktır ki, Türkiyede hâlen toplantı hürriyeti mevcut değildir. Filhakika, beyanname sistemi ile de iktifa olunmuş olarak müsaade rejimi tesis olunmuştur. Nerede bir hakkın kullanılması Hükümet makamlarının keyfi takdirine tâbi tutulmuşsa orada hürriyetten söz açmağa mahal yoktur.

374. — Toplanma hürriyetinin görünüş şekillerinden biri olmak itibariyle, derneklerle de kısaca ilgilenmemiz gerekiyor. Memleketimizde, bilhassa son zamanlarda derneklerin çok geliştiğini, bir çok yeni derneklerin kurulduğunu görüyoruz.

Dernek, hususî hukuk alanına dahil olmakla beraber, kuruluşu bakımından bu hukuk sahasının dışına çıkmaktadır. Bizim, dernekler konusuyla, Anayasa Hukuku yönünden incelemelerde bulunacağımız, diğer vecheleri ile ilgilenmiyeceğimiz tabiidir.

Anayasa, 70 inci maddesinde hüküm koymuş ve 79 uncu maddesinde de «... Derneklerin serbestlik sınırı kanunlarla çizilir.» demiştir. Bu hükümlerden başka, Türk Kanunu Medenisi 53 üncüden 72 nciye kadar olan maddelerinde derneklere dair hükümler koymakta olduğu gibi, Cemiyetler Kanunu da bilhassa bu konuda esaslar sevketmektedir.

1293 Kanunu Esasîsi derneklere dokunur her hangi bir hüküm koymuş değildir. Meşrutiyetten sonra Kanunu Esasîde yapılan değişiklikler ve bu kanuna eklenen yeni hükümler arasında kabul olunan 120 nci maddede Osmanlılar için (Hakkı İçtima) dan bahsetmekte idi. Yalnız gizli dernekler kurulması yasak ediliyor ve bir de «Devleti Osmaniyenin tamamîyeti mülkiyesinin ihlâl ve şekli meşrutiyet ve hükümeti tağyir ve Kanunu Esasî ahkâmı hilâfında hareket ve anasırı Osmaniyeyi siyaseten tefrik etmek maksatlarından birine hâdim ve âdâbı umumiyyeye mugayir cemiyetler» kurulamayacağı yazılıyordu.

Bu arada 1325 tarihli Cemiyetler Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanuna

göre, dernek kurmak serbesttir. Önceden her hangi bir izin ve ruhsat almak icap etmez. Dernek kurulduktan sonra keyfiyet idareye bildirilir.

1325 tarihli Cemiyetler Kanununun hükümleri, Türk Kanunu Medenisi içindeki cemiyetlere dokunur hükümler tarafından bozulmadıkları ölçüde 14.VII.1938 tarihli ve 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu çıkıncaya kadar yürürlükte kalmıştır.

375. — Cemiyetler Kanunu, «kazanç paylaşmaktan başka bir maksatla ikiden ziyade şahsın bilgilerini ve faaliyetlerini devamlı bir şekilde birleştirmek suretiyle vücuda gelen cemiyetler» e tatbik olunur.

Derneklere üye olabilmek için ergin olmak lâzımdır. Şayet dernek, siyasi bir dernek ise üyelerinde seçim yeterliği, yani yirmi iki yaşını bitirmiş olmak şartı aranır.

Dernek ilk olarak tüzüğünü yapar. Bu tüzükte derneğin adı ve merkezi, konusu ve gayesi, kurucuların hüviyetleri, derneğe girme ve dernekten ayrılma şartları, şubelerin kuruluşu, genel kurulun teşekkülü ve görev ve yetkileri, idare kurulunun seçimi ve yetkisi, üyelerin ödeyecekleri para miktarı (yilda 120 lirayı geçemez), hesapların denetlenmesi, tüzüğün değişme yolu, ortadan kaldırma halinde tasfiye meseleleri hakkında hükümler bulunacaktır.

Tüzüğünü hazırlayan dernek bunun iki nüshasını en büyük mülkiye âmirine bir beyanname ile birlikte verir. Birden ziyade ilde çalışacak derneklerle siyasi dernekler tüzüklerini ve beyannamelerini İçişleri Bakanlığına gönderirler. Dernek tüzüğünün ilân edilmesi de lâzımdır.

Türk vatandaşlarının memleket dışında kuracakları derneklerin tüzüklerinden iki nüshasının en yakın Konsolosluğa verilmesi mecburidir.

376. — Cemiyetler Kanununun 1. maddesinin 2. fıkrasına göre, bir dernek tüzükte «dernek olarak kurulmak isteğini açığa vurmakla tüzel kişilik sahibi» olur. 3512 sayılı kanunun bu hükmü eskiden «Cemiyetler, teşekkül ettikten sonra hükmî şahsiyet sahibi olurlar» şeklinde idi.

15.VI.1946 tarih ve 4919 sayılı «Cemiyetler Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair Kanun» un 1. maddesi bu hükmü yukarıki şekilde değiştirdi.

Gene 4919 sayılı kanunun 9 uncu maddesi hükmüne göre, «aşağıda yazılı derneklerin kurulması yasaktır:

a) Devletin mülki bütünlüğünü ve siyasi ve millî birliğini bozma amacı güden,

- b) Din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan,
- c) Aile, cemaat, ırk esasına veya adına dayanan,
- d) Gizli tutulan veya gayesini saklıyan dernekler ile,
- e) Bölgecilik amacı güden veya bölgeci bir ünvan taşıyan siyasi dernekler».

3512 sayılı kanununun 1. maddesinin 3. bendi de, «amaçları kanuna, ahlâka ve genel âdâba aykırı dernekler» in kurulamayacağını söylemektedir. Gayeleri yönünden meşrû ve hukuken himayeye lâyık addedilemeyecek dernekler, kurulsalar bile, yaşıyor addedilemezler.

Bundan başka, Cemiyetler Kanununun 10 uncu maddesinde yazıldığına göre, «arsıulusal maksatlarla cemiyet kurulamaz.»

Devlet, özel idareler ve Belediyelerle Devlete bağlı kurumlardan hizmet karşılığı aylık veya ücret alanların buldukları işin sıfat ve mahiyeti ile ilgili dernek kurmaları yasak edilmiştir.

Türklerin, kurulması yasak edilen dernekleri Türkiye dışında kurmaları ve bu cins kurumlara girmeleri de yasaktır.

Bundan başka, dernekler için uğraşacakları konular bakımından kısıtlamalar vardır. Bir dernek ancak bir tek konu ile uğraşabilir. Siyasi dernekler bu hükmün dışındadırlar. Dernekler, askerliğe hazırlayıcı talim ve terbiye işleri ile uğraşamazlar. Öğrenci dernekleri siyasetle meşgul olamazlar ve buldukları müessese idaresine karşı bir harekette bulunamazlar.

Memurin Kanununun 9 uncu maddesi gereğince memurlar siyasi derneklere giremezler.

Hükûmet isterse derneğin genel toplantılarında bir Hükûmet Komiseri bulundurur.

Dernekler binaları içinde silâh bulunduramazlar. Avcılık ve spor dernekleri bundan müstesnadır.

377. — Cemiyetler Kanununun 37 nci maddesine göre, Danıştay tarafından karar verilmek ve Bakanlar Kurulu kararı ile tasdik olunmak şartı ile bir dernek (Umumî menfaatlere hâdim cemiyetlerden) sayılabilir.

Umumî menfaatlere hâdim cemiyetler diğer derneklere nazaran bazı imtiyazlara sahiptirler. Meselâ, Cem'i İnanat Nizamnamesi hükümlerince umumî yerlerde ve taşıtlarda kutular dolaştırarak iane toplamak ve rozet takmak müsaadesi yalnız bu derneklere verilebilir.

Bir dernek umumî menfaatlere hâdim cemiyet haline gelebilmek için

İlkönce Genel Kurulu bu yolda bir karar vermelidir. Bu karar üzerine İçişleri Bakanlığına müracaat olunur. Bakanlık müracaatı tetkik ettikten sonra ya reddeder, yahutta muvafık görür. Muvafık gördüğü takdirde, dosya Danıştay'a gönderilir. Danıştay Genel Kurulu, dilekçe sahibi derneğin umumî menfaatlere hâdim cemiyetler arasına alınıp alınmamasına karar verir. Bundan sonra mesele Bakanlar Kurulunda görüşülür ve bir karara bağlanır.

378. — Toplanma hürriyeti ile ilgili olmak üzere bir de şunu söylemek gerekir:

15.VI.1936 tarihli ve 3008 sayılı İş Kanununun 72 nci maddesine göre, «Grev ... yasaktır». Grev, işçilerin birleşerek ve anlaşarak birdenbire ve hep beraber işi bırakmaları demektir. İşçilerin bu anlaşmayı yapmalarına izin verilmemiştir.

379. — Ortaklıklara gelince, bir araya gelmenin kazanç paylaşmak gayesi ile vuku bulan şekline ortaklık veya şirket demektedir. Bunlar hakkında, genel olarak, Türk Kanunu Medenîsinin 45 den 52 ye kadar olan maddeleri tatbik edileceği gibi, nevi ve çeşitlerine göre de, âdi şirketler için, Borçlar Kanununun 520 ilâ 541 inci maddeleri; Ticaret Şirketleri için de 9.VII.1956 tarihli Türk Ticaret Kanununun 136 - 556 nci maddeleri hükümleri yürüyecektir.

Şu kadar var ki, bu husustaki hürriyet, Millî Korunma Kanununun 24 üncü maddesinin II numaralı bendi ile tamamıyla kıymetsiz bir hale gelmektedir. Zira bu hükme göre: «Hükûmet, ticaretle istigal etmek üzere kurulacak her türlü şirketlerin ve kooperatiflerin teşekkül ve tescil muamelelerini ve kurulmuş olanların da her nevi faaliyetlerini teftiş, müraakabe, takyit, tahdit veya menedebilir.»

Bu hükmün olağanüstü zamanların sona ermesi ile birlikte kaldırılacağını temenni etmemek elden gelmez.

İKİNCİ BÖLÜM

KİŞİ HÜRRIYETLERİ

380. — Kişi hürriyetleri, bu tâbirin çoğul şekli ile kullanılmasından da anlaşıldığı gibi, bir çok hürriyetleri birden ifade eden bir tâbirdir. Türk Kanunu Medenisinin 23 üncü maddesinin 2 nci fıkrasında rastladığımız (Hürriyet) sözü bilhassa kişi hürriyetlerini anlatır. Hattâ, Borçlar Kanununun 343 üncü maddesinde bahis konusu on yıldan fazla zaman için yapılmış hizmet akitlerinin tazminat ödenmeksizin fes-
hedilebilmesi hali çalışma hürriyetinin dahi, bir cephesi ile, kişi hürriyet-
lerinden telâkki edilebileceğini gösterir.

Şu kadar var ki, kişi hürriyetleri terimi Anayasa Hukuku yönünden yaşama hürriyeti ile gidip gelme hürriyetini anlatmak için kullanılır. Ancak, yaşama tâbiri de can dokunulmazlığı, ırz dokunulmazlığı, ve konut dokunulmazlığı gibi halleri ihtiva etmektedir.

381. — Bugün en tabii hak sayılan ve münakaşa ve izahına bile lüzum yokmuş sanılan yaşama hürriyeti yakın zamanlara gelinceye kadar mevcut olmayan bir hürriyet idi. Bugün de, pek mahdud dahi olsa, yer-yüzünün henüz medenîlik girememiş ücra köşelerinde kölelik müessesesinin mevcudiyetine şahit olmak mümkündür. Hâlâ devam ede gelmekte olan beyaz kadın ticareti kölelik müessesesinin son kalıntılarından biridir. Memleketimizin güney doğu bölgelerinde bir çok köylerin bir şahsın malı oluşu hâdisesinde bu müessesenin tortuları yaşamaktadır. Bugün de tekmil geri kalmış ve ahali eğitimden nasibedar olamıyan muhitlerde bir takım insanlar diğer bir takım insanlara eşya ve mal nazarı ile bakmaktadırlar. Buralarda bir insan bir diğerinin mülkiyetine dahil sayılır. Bu telâkkiyi arasına gazetelere akseden bazı vakalarda sezmek kaabildir. Zaman zaman karısını ve çocuğunu bir başkasına satmış olan bir kocanın veya bir babanın yüz kızartıcı hikâyesini havadisler arasında görmekte oluşumuz bu düşünüşün el'ân büsbütün silinememiş olduğunun delilidir (2).

Eski devirlerde, efendisinin, kölesi üzerinde hayat ve ölüm hakkı vardı. Bilhassa, Roma Hukuku köleliği teferruatı ile tanzim etmişti. Lâ-

kin, ilk zamanlardan itibaren bu hale karşı isyanlar görülmüştü. Eski Yunanda Sophocles ve Euripides gibi meşhurlar beden esir de olsa, ruh hürdür, diyorlar ve Atinalılara kölenin de bir insan olduğunu hatırlatıyorlardı.

Maddî ve ekonomik menfaatler, fikirlerin isyanına rağmen, kölelik müessesesini uzun devirler ayakta tuttu. 1835 de Büyük Avrupa Devletleri sömürgelerinde ve kuzey ve güney Amerika devletlerinde kölelik fevkalâde gelişmiş bir müessese olarak yaşamakta idi. Nitekim, meselâ Brezilya'da kölelik 1888 de kaldırılmıştır. Mahdut bir kaç asır içinde, XVI nci asırla XIX uncu asır arasında geçen zaman devresinde, Afrika'dan Amerika Kıt'asına otuziki milyon zenci ithal edilmiştir.

Kölelik ilk olarak, Büyük İhtilâlin tesiri ile, 1794 tarihli bir kararname ile Fransa'da kaldırıldı. Arkasından 1807 de İngiltere, İmparatorluk ülkelerinde köle ticaretini yasak etti. Amerika Birleşik Devletleri 1808 de zenci ithalini menettiler. Lâkin, bu defa zenci kaçaklığı başladı. Bu hal yıllarca devam etti. 1852 de Harriett Beecher - Stowe «Tom amcanın kulübesi» ni yayınlayınca ve bir kaç yıl sonra Abraham Lincoln Başkan seçilince dâva bütün ehemmiyeti ile ele alınmış oldu. Nihayet Başkanın ölümünü takiben 1865 de Amerika Birleşik Devletleri Anayasasının XIII üncü değişmesi vukua geldi ve kölelik bõyleee ilga olundu.

Türkiyede de kölelik, haremağaları, akağalar, halayıklar, cariyeler, odalıklar şekillerinde yakın devirlere kadar sürüp gelmiştir. 2 Temmuz 1890 tarihli Brüksel Anlaşması ve 25 Eylül 1926 tarihli Cenevre Konvansiyonu köleliği Devletlerarası sahada yasak etmişlerdir.

382. — Tıpkı köleler hakkında olduğu gibi tarihte zaman zaman kadının da bir mülkiyet mevzuu telâkki edilmiştir. Gerçi, eski Mısır'da genç kızlar erginlik çağından itibaren erkeklerle aynı haklara sahip sayılmakta idiler. Lâkin, buna mukabil, eski Yunanda ve bilhassa Ispartalılar'da kadın çeki hayvanı mesabesinde tutulmuştu.

Tarih boyunca, yer yer, eski Yunan telâkkisine benzer görüşlere rastlanır.

İslâmiyetten önceki Türk toplumlarında kadın bir çok hallerde erkekten ütsün haklara sahip olmuştur. Ailenin mâderşahî oluşu ve bazı Türk kollarında dayı hakkı ve yeğen aşî müesseselerinin mevcudiyeti bunu açıkça ispat eder. Lâkin İslâmiyet de, Hıristiyanlık gibi, kadını erkekten dün bir mertebede tutmuştur. *İslâma göre kadını erkeğin eşiti değ*

Kadının haklarına kavuşması ancak zamanımızda, XX nci yüzyılda mümkün olabilmıştır. İngiltere 30 yaşını bitiren kadınlara oy verme hakkını tanıyan Representation of the people Act'ı 1918 de kabul etti. Fran-

sa'da ancak 1919 ve 1925 kanunları ile kadın seçmek ve seçilmek haklarını aldı. Bugün, Medenî Dünya devletleri kadın ve erkeğin aynı haklara sahip bulunduğunu kabul etmekte müttefiktirler. Türk Anayasası bu anlayışa göre hükümler koymuştur: «Her Türk», «Türkler», «kadın erkek bütün Türkler», «hiç kimse», «hiç bir kimse», «kimse», «herkes» tâbirleri bunu açıkça göstermektedir.

Kölelik müessesesi hakkında bu kısa bilgileri verirken gazetelerimizde zaman zaman rastlanan bazı havadislere işaret etmeden geçmek istemiyoruz.

Memleketin muhtelif yerlerinde bir kadın şu kadar fiatla satılıyor. Yahut ta kiraya veriliyor. Bu çeşit bir muamelenin ancak kölelik devrinde karşımıza çıkabileceğine şüphe yoktur. İnsanın alım satım veya kiralama konusu olması hürriyetin mefhum olarak fikirlerde henüz yerleşmemiş olduğu devirlerde ve muhitlerde görülebilir. Böyle bir muamelenin husulünde ayrıca karışık sosyal âmillerin de rol oynamakta olduğu muhakkaktır.

Bundan başka, yine memleketimizde, (evlâtlığa alma) denilen ve Türk Medenî Kanunundaki «evlât edinme» ile hiç bir alâka ve münasebeti bulunmayan bir usulün de tatbikine tesadüf olunmaktadır. Burada, bir kimse, ekseriya küçük yaştaki diğer bir kimseyi asıl ailesinden çıkarıp, çoğu zaman bedel karşılığı olmaksızın boğaz tokluğuna veya yalnız yedirip içirmek kaydiyle, kendi yanına alır ve yanına alıp barındıracağı şahsa (Evlâtlık) der. Buna benzer tatbikata sık sık rastlamak kaabildir. Küçüğü yanına alan onun asıl ailesine lâşey mesabesinde ehemmiyetsiz bir bedel ödemektedir. Neticede bir küçük vatandaş ana baba sevgi ve şefkatinden mahrum olarak türlü hizmetlerde, bahtına göre, insanî veya gayriinsanî usul ve şekillerde kullanılır. Basit hürriyet anlayışına dahi aykırı olan bu nevi alışkanlıklara kat'î olarak nihayet verilmelidir. Buna mâni olmak devletin işi ve görevidir. Filhakika, Türk Kanunu Medenisininin 23 üncü maddesinin ikinci fıkrası pek açıktır: «Kimse, hürriyetini ferag edemediği gibi kanuna ve âdâbı umumiyyeye mugayir surette takyit dahi edemez.» Ferdin kendi kendisine mümeyyiz ve reşid iken bile yapamayacağı bir şeyi henüz küçük yaştaki bir kimse için mümkün tasavvur edebilmek muhaldir.

383. — Halihazırda köle alışverişinin ve esir ticaretinin yerini beyaz kadın ticareti almıştır. Bütün dünya bununla savaşma halindedir. Muhtelif vaitler ve tuzaklarla genç kız ve kadınlar kendi memleketlerinden başka ülkelere götürülmekte, sonra da ticaret metal haline sokulmaktadır. Gerçi; 4 Mayıs 1910, 30 Eylül 1921 ve 2 Aralık 1949 Andlaşmaları beyaz kadın ticaretini yasak eder ve bizde de «reşit kadın

ticaretinin men'î hakkındaki mukavelenin (22 Nisan 1935 tarihli ve 2693 sayılı kanun), bunu değiştiren protokolun (28 Mayıs 1949 tarihli ve 5394 sayılı kanun) ve Paris Sözleşmelerini (1904 - 1910) değiştiren protokolun (4 Mart 1950 tarih ve 5570 sayılı kanun) tasdiki hakkında kanunlar vardır. Fakat, bu alış veriş fuhuş meselesi ile de yakından ilgilidir. Fuhuş ise, dünya üzerinden kaldırılması imkânsız olan bir şeydir. Bazı memleketler fuhuş yasak etmişlerdir. Son zamanlarda Fransa'da da meşhur Marthe Richard kanunu ile böyle bir yasak konmuştur. Yalnız, bu çeşit bir yasak, fuhuşun ortadan kalkmış olduğu mânasına gelmez.

Türkiye, fuhuş meselesinde onun zarurî neticelerini önlemeğe çalışan memleketler arasında yer alır. Bu mevzu bir taraftan Umumî Hifzıssıhha Kanununun ve diğer taraftan bu kanuna uygun olarak çıkarılan «Fuhuşla ve fuhuş yüzünden bulaşan zührevî hastalıklarla mücadele nizamnamesi» ile tanzim edilmiştir. Nizamnameye göre, «kendilerini başkalarının cinsî zevkine menfaat mukabili veya itiyadî bir surette hasretmeyi sanat ittihaz eden ve bu suretle müteaddit erkeklerle münasebette bulunan kadınlara (umumî kadın) denilir.» (Madde: 15). Umumî kadın, kendini resmî veya hususî bir hekime haftada iki defa muayene ettirmeğe mecbur tutulmuştur. (Madde: 22).

384. — İnsan Hakları Evrensel Demeci 5 inci maddesinde: «Hiç kimse işkenceye, ve vahşice, insanca olmayan veya haysiyet kırıcı cezalara veya muamelelere tâbi tutulamıyacaktır.» hükmünü koyuyor. Bununla her insan başka birisinin zalimce hareketine karşı korunmak istenmiştir. Başka birisinin, diyoruz; zira, insanın kendi kendisine karşı, kendi serbest arzu ve iradesiyle tatbik edeceği, kendini tâbi kılacağı muameleler veya bedenî tahammül tecrübeleri buraya girmez. Meselâ, 1956 da Massachusetts'deki Amerika Birleşik Devletleri ordusu araştırma lâboratuvarlarında kendilerini gönüllü olarak tecrübelerine hasreden beş askerinin durumu böyledir. (John Hubbell'in Army dergisindeki makalesi - Selection, Şubat 1957).

Bir kimseyi, arzu ve muvafakati de olsa, hapsedmek suçtur. Ancak, Yargıtay bunu anlamamış görünüyor. Hattâ, pek garip bir düşünüşle bazı hallerde bir kimseyi hürriyetinden mahrum etmenin «muhik» görülceğini söylüyor. Tevhidi İçtihat Ceza Kısmı Umumî Heyetinin 11 Haziran 1956 tarihli ve 5/12 sayılı kararında şöyle denmektedir: «Bir şahsı arzusu hilâfına hapsedmek fiili için muhik bir sebep mevcut olduğu hallerde, suç olmamak icap eder. Meselâ, ana, baba veya terbiyesine nezaret etmekle mükellef bir kimse tarafından ıslah veya bir zararın husulüne mâni olmak maksadiyle bir çocuğun; veya kadının bazı usulsüz hareketlerini menetmek için kocası tarafından makul bazı şerait altında hapsedilmeleri bu kabildendir.» (R.G. 16 Ağustos 1956).

Yüksek Mahkemenin bu kararında (makul) kaydı da mevcut olma-
mış olsaydı Türkiye'de kişi hürriyeti mahkeme kararıyla ilga edilme yo-
lundadır, diye düşünmekte mübalâğa olmazdı.

385. — İçinde yaşadığımız devrin Ceza Hukuklarına hâkim olan te-
lâkkinin aksine XVIII inci ve XIX uncu asırlara gelinceye kadar cezalan-
dırma hakkı bir intikam, bir öc alma hakkı suretinde düşünülmüştür. Suç,
sanığa işken ce yapılmak ve eziyet edilmek yolları ile ikrar ettirildi.
İtalyan Beccarria'nın 1764 de yayınladığı meşhur eseri etkilerini göster-
mekte gecikmedi. Esasen, daha önce, İngiltere'de Bill of rights (1689)
gayriinsanî muamelelere son vermiş bulunuyordu. Bir müddet sonra,
Fransa'da ve Kuzey memleketlerinde de cezalandırma hakkının bir öc al-
mağa değil, insan topluluğunun kendi varlığını muhafaza hakkına da-
yandığı kabul edildi ve XVIII inci yüzyıl ^{da} zarfında, İspanya ve Portekiz
de dahil olduğu halde, bir çok devletlerde insanca olmayan muameleler
kanun dışı edildi.

Türkiye'de bu mesele 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile ele alınmış
ve bilhassa «zehirleme» cezasının artık uygulanmayacağı hükme bağlan-
mıştı. 1861 de, Rusya'da da gayriinsanî muamelelerin kaldırıldığını gö-
rürüz.

386. — Buna rağmen, insan değer ve haysiyetine saygı ve insan
hakları telâkkinin yerleşmesi uğrunda mücadeleler hâlâ devam et-
mektedir. Nazi Almanya'da 1936 yılının kanunî tedbirleri, sıhatsiz ve
çelimsiz kimselerin tabii üreme fonksiyonundan mahrum edilmeleri ga-
yesiyle, kısırlaştırma ları düzenliyen esaslar koymuştu. Alman
makamları ve teşkilâtı toplanma ve harp esirleri kamplarında binlerce
insanı kobay yerine alıp çeşitli hunhâr tecrübeye tâbi tuttular (1).

İkinci Büyük Harp içinde, o zamana kadar yalnız hayvan nesillerinin
mükemmelleşmesi için uygulanan yapay dölleme (sun'î ilkah)
usulü ilkönce Amerika Birleşik Devletlerinde tamamen beşerî maksat-
larla tatbik edildiği halde, Macaristan'da 1949 da çıkarılan bir kararna-
me, çocuk sahibi olmayan teknil Macar kadınlarının yapay dölleme usu-
lü ile gebe kalmağa mecbur olduklarını hüküm altına aldı.

~~Sovyetler Birliğinde ve demir perde gerisi devletlerde sanığa zor~~
~~kullanarak ikrar ettirmek, tazyik ile şahit ifadesi almak, hele siyasî suç-~~
~~larda, mutad olmuştur. Macar Kardinali Mindzenty hâdisesi bunun en~~
~~meşhur misâllerinden biridir. Gerçi, başka memleketlerde de polislin har-~~
~~zarlık soruşturmasında, zorlama metodlarına başvurduğu ve bu yoldan~~
~~ikrarlar elde ettiği vakidir. Lâkin, totaliter devletlerde kullanılmakta olan~~
~~usuller başka olduğu gibi, bu usullere mahkemeler tarafından da müra-~~
~~caat edilmektedir.~~ *Demokrasilerde mahkemeler zorlama ile elde*
edilmiş delilleri nazarı itibara almamaktadırlar.

Muhtelif usullerden biri, hekimlikte kullanılan Penthotal ilâcını kullanmak oldu. Penthotal, bir sodyum bileşiğidir. Narko-analiz yolu ile zerkedildiği takdirde, hasta, kendisine sorulan suallere doğru olarak cevap verir, dendi. Bu yüzden de Penthotal'e (hakikat seromu) adı takıldı. Bu ilâcın Fransa'da bildiklerini söylemek istemeyen bir kimseye tatbik olunması üzerine ortaya mühim bir mesele çıktı. Adli makamların böyle bir çareye başvurmağa yetkili olup olmadıkları münakaşa edildi. Mahkeme, şahide Penthotal yapan hekimleri suçlu bulmamıştı. Ancak, meseleyi genel olarak ele alıp halletmekten de çekinmişti. Nitekim, 1948 de Cezayir İstinaf Mahkemesi Penthotal kullanılarak adli tıp muayenesine tâbi tutulan bir sanık hakkında beraat kararı vermiştir (18 Aralık 1948 tarihli karar ve D. 49, J. 382).

387. — Bazı haller vardır ki insanın vücut tümlüğüne dokunulmuş olmakla beraber ortaya bir kanunsuzluk çıkmaz.

Evvelâ, ölüm cezası mevcut olan memleketlerde bu cezaya hüküm vermiş olan mahkeme ilâmının yerine getirilmesine bir şey denemez. Kurşuna dizmelerde de vaziyet aynıdır.

Sonra, hastanın rızası ile yapılmış ameliyatlarda da durum böyledir. Bu hallerde ancak ameliyat sonunda hekimin san'at veya meslekte acemiliği dolayısıyla sebebiyet verdiği zararlı bir netice varsa bunun izalesi veya tazmini bahis mevzuu olur.

Kazalarda kaza kurbanının kendini kaybetmiş olması halinde yapılması fen icabı zarurî müdahalelerde, hastanın rızası olmamakla beraber, meşrû olmayan bir cihet yoktur.

Kan muayeneleri ferdin rızası ile yapılır. Ekseriya sarhoşluk hallerinde ve bilhassa trafik suçlarında sarhoşluğun tesbitinde ve bir de babalık dâvalarında bu çeşit muayeneler lüzumlu olabilir. Ancak, bir kimse kanını muayene ettirmeğe zorlanamaz. Şu kadar var ki, muayeneye tâbi olmak istemiyorsa muayene sonunda belli olması muhtemel neticenin hilâfını iddia etmek hakkını kaybetmiş olur.

Bundan iki yıl önce İstanbul Valiliğinin sarhoşların belkemiğinden zorla su alınacağı hakkında bir karar vermiş olduğu şayi olmuş ve basına aksetmişti. Böyle bir tasavvurun kanunsuz olduğuna şüphe yoktur. Bahusus, bununla elde edilmek istenen şeyin ne olduğu belli olmadığı gibi, husule gelmesi ihtimali olan zararın ehemmiyeti karşısında istihsalî arzulanana neticenin de bir değeri olamaz. Hattâ, alâkadar kimse arzu etse ve razı dahi olsa, geçici bir hal olan sarhoşluğun tesbiti için böyle bir ameliyeye müracaat olunmaması icabeder. Çünkü sarhoşluk halini tesbite yarayacak başka basit çareler mevcuttur.

388. — İnsan dilerse hayatına da son verebilir. Gerçi, bir çok memleketler kanunları intihara teşebbüs hallerini cezalandırmışlar ve bu suretle ferdin yalnız kendi kendisi için değil, topluluk için de değeri olduğunu anlatmak istemişlerdir. Lâkin, şifası mümkün olmayan bir hastalığa tutulmuş ve ölüme mahkûm bir hastanın başka birisinden kendisini öldürmesini istemesine ve o başkasının da hastanın bir an evvel ızdırap ve işkenceden kurtulması için onun hayatına nihayet vermesine ne demeli?

Bu hale Euthanasie diyoruz⁽¹⁾ Ekseriya kanser hastaları acılara dayanamıyarak kendi yakınlarından yahut doktor veya hastabakıcılardan öldürülmelerini istiyorlar. 1954 de Amerika Birleşik Devletlerinde böyle bir vak'a oldu. Gece nöbetçisi hekim, hastanın içinde bulunduğu durumda kalmakta devam etmesini gayriinsanî bularak damarına şırınga ettiği bir miktar hava ile embolie tevhit ederek ölümüne sebep oldu. Mahkeme, doktorun hareketinde suçluluk gördü. Filhakika, buna benzer hâdiseler İngiltere'de de sık sık görülmüştü. Hele bir defasında hastanın ölümünü takip eden gün şikâyetçi olduğu hastalığın ilâcı keşfedilmişti. Orada da mahkemeler aynı kanaatte idiler. Hastayı, kendi isteği ile de olsa, öldürmek suçtu. İtalyan Ceza Kanunu gibi, bazı kanunlar bu fiilin suç teşkil ettiğini açıkça yazarlar. Bizde bunun için ayrı bir hüküm mevcut değil ise de, fiilin Türk Ceza Kanununa göre adam öldürme suçunu meydana getirdiğinde tereddüt olunamaz.

صایدی ایاز اویشله برابره
بعض قانونلر بوضعی قرالنده مامور .
احمد قوی ایاز قانونلر ۱۹۴۹ قانیی پرو جاقانلرک او کتیبی ۵

1) Bak. Raymond Charles - Peut-on admettre l'Euthanasie, Paris 19
s. 85 ve son. mukayesseli bilgileri vermektir.

BİRİNCİ PARAGRAF

GÜVENLİK

389. — Kişi hürriyetleri arasında bir tanesi vardır ki diğerlerinin mihrakımı teşkil eder. Buna fert hürriyeti veya güvenlik, yahut ta emniyet denir. Başkan Roosevelt (korkudan kurtulma hürriyeti) derken bunu kasdetmiştir. Güvenlikten maksat yakalanmış veya tutulmuş olma-yan kimsenin halidir. Bunun zıddı hürriyetten mahrumiyet demektir.

Hukuk Devletinde barış zamanında vatandaşın idarî yoldan hürriyetinden mahrum edilebilmesi kabili tasavvur değildir. Sovyetler Birliği ile Peyk devletler Anayasalarındaki hükümler lâfzen insan kişiliğinin emniyetini temin etmektedirler. Ancak, tek partinin diktatoryasını hudutsuz tutmak için bu haklar pervasızca ihlâl olunmaktadır. Ferdin bu ihlâllere karşı hiç bir müdafaa vasıtası mevcut değildir. Vatandaş her çeşit huku-ki emniyetten mahrum bulunmaktadır. Her an hapsedilme, sürgüne gön-derilme korkusu içindedir. S. S. C. B. Anayasası 127 nci maddesi ile fer-din dokunulmazlığını ilân ettiği halde 19 Temmuz 1954 tarihli ve 283 sa-~~yan~~ Sovyet Kanunu 8 inci maddesi ile İçişleri Halk Komiserliği nezdinde özel bir meclis kurmuş ve bu meclise beş yıla kadar sürgüne göndermek veya hapsedmek yetkisini vermiştir. 7 Mart 1935 tarihli diğer bir kanun bu yetkiyi teyit etmiştir.

Peyk devletlerde de durum bundan farksızdır. Polonya'da 31 Ağus-tos 1951 tarihli bir kanun aynı mahiyettedir. Bundan başka, 16 Kasım 1945 kararnamesinin 7 nci maddesine göre özel bir komisyon malların müsaderesine de karar verebilir. Bulgaristan'da Halk milis teşkilâtı, teh-likeli gördüklerini yakalayıp kamplara sevk edebilir (25 Mart 1948 tarihli kanun, madde: 52).

390. — Hürriyet memleketlerinde fert hürriyetinin şerefli bir geliş-me tarihine tesadüf ederiz. Bu gelişmenin bayraktarlığını yapan İngiltere olmuştur. İngiltere'de meselenin esası daha 1679 da halledilmiş, ve sonraki inkişaflarla bu güne tamamen müstakar bir anlayış gelip yerleşmiştir. Halbuki sair memleketlerde henüz pek çok şikâyetler vardır. 1954 de Roma'da toplanan Devletlerarası VI nci Ceza Hukuku Konferan-

sında şöhretli meslekdaşımız Fransız Akademisi üyelerinden Maurice Garçon, Fransa'da bile sanığın soruşturma safhasında yakalanma ve sorgu yönlerinden teminata sahip bulunmadığından acı acı şikâyet etmişti. (1)

İngiltere'de vesikası
İngiliz Hürriyet tarihinin üç mühim hâdisesi vardır: Büyük Ferman, 1627 tarihli Hak Dilekçesi (Petition of Right) ve 1679 tarihli (Habeas Corpus). Büyük Fermanın 39 uncu maddesi hiç bir ferdin kanunsuz veya keyfi olarak hapsedilemeyeceğini söylüyordu. Hak Dilekçesi bu esası teyid ediyor, lâkin aslında kanunsuz vergi alınmasının caiz olamayacağına teyit eyliyordu. *Filhakika, kanunun çıkmasına sebep olan hâdiseler*
hur Darnel dâvası, sanığın Kral tarafından istenen parayı ödememesinden çıkmıştı ve Sir Edward Coke'un *ilk* teklif ve Parlâmentonun kabul ettiği kanunu Kral tasdike mecbur olmuştu. *Habeas Corpus Act, 1640.*

İngiltere Devletinin temel vesikası Habeas Corpus Kanunudur. İngiliz hürriyetlerinin koruyucusu bu metindir. Sir W. Churchill bunu anlatmak için, «böyle bir temel olmadıkça ne hürriyet, ne de medeniyet mevcut olabilir», diyor.

Kanun 27 Mayıs 1679'da değişikliğe gördü. Buna sebep Jenke
Hazırladığı ve ilân edildiği zaman kanunun adı Habeas Corpus Kanunu değildi. «Yurukların hürriyetlerinin korunmasını mükemmelleştirmeye mahsus Kanun» idi. Sonradan, 1896 da Short Title Act Kanunu buna (Habeas Corpus Kanunu) adını verdi. Habeas Corpus'un ilânına sebep olan hâdiseler şudur: 1676 yılında Jenke adında biri bir nutuk söyler. Nutkunda yeni bir parlâmento toplanması fikrini ileri sürer. Bunun için de Londra Şehri adına bir mahzar, yâni bir dilekçe yazılıp verilmesini teklif eder. Bu telkinler iktidarın hoşuna gitmez. Adamcağızı yaka paça hapsederler. Yargıçtan salıverilmesi için bir müzekkere ister (bu müzekkerenin adına Writ denir), ancak ara yerde iki ay müddetle yok yere mahpus kalır. İşte, bu hâdiseden sonra 1679 Kanunu çıkarılmıştır.

Bu metne göre yakalanan bir şahıs, ister Kral emri ile, ister başkaları tarafından yakalanmış olsun, gerek bizzat, gerekse dostlarından biri vasıtasıyla yargıca başvurur. Bir (Writ), yâni Habeas Corpus müzekkeresi istemek ve elde etmek hakkını haizdir. Habeas Corpus demek, «sen bir vücut sahibisin», «bedenin kendine aittir» demektir.

Writ ise yargıcın tutuk olan kimseyi eli altında bulunduran memura, zabita âmirine, hapisane müdürüne veya ceza evi muhafızına yahut ta gardiyana hitaben yazdığı ve tutuk kimsenin kendi emrine verilmesi için huzuruna getirilmesine emrettiği vesikadır. Bu vesika, tutuk bulunan kimsenin mahkeme huzuruna çıkarılmasını sağlar. Tutuk şahıs'ın elinde bulunduran onun vücudunu mahkemeye getirmeye ve yakalama ve tutma sebeplerini açıklamaya mecburdur. Bunu, emirnameyi alır al-

maz, «hemen» yapacaktır. Gerçi 1679 Kanunu üç günlük bir mühlet koymuştu. Lâkin halihazırda müddetin ne kadar olacağını yargıç tayin etmektedir. Yargıç emrine uymamak ağır cezaları gerektirir.

Writ'i isdar eden hâkimin huzuruna, hapsedilen mahpus veya tutma sebebini açıklayan Writ cevabı geldiklerinde, hâkim âzamî iki gün içinde, mahpusun serbest bırakılmasına, veya kefaletle salıverilmesine, yahut ta tutukluluk halinin devamına karar verecektir.

Isdar olunan Writ'e mutlaka cevap verilecektir ve muayyen bir zaman zarfında mahpus, mahkeme huzuruna getirilecektir. Müddet, hapis-hanenin mahkemeye olan mesafesine göre değişir; ve her halde Writ'e müttali olunan tarihten itibaren yirmi günü geçemez.

Hapseden memurlar, Writ'e cevap vermezler veya emrin muhtevasına nazaran mahpusu salıvermezler, yahut ta, emredildiğinden itibaren altı saat içinde tevkif müzekkeresinin aslına uygun bir örneğini mahkemeye yollamazlar ise, ve nihayet sebepsiz yere mahpusu bir hapisshaneden diğerine nakletmek yolunu tutarlar ise, ilk defasında, 200 £ para cezası ile mahkûm olurlar, ayrıca memuriyetten azledilirler.

Habeas Corpus Writ'i çıkarılması için vaki müracaat üzerine tetkikte bulunmayı veya karar vermeyi reddeden hâkim, 50 £'e mahkûm olur.

391. — Hâlen İngiltere'de cari olan usul şudur: «İngiliz toprağına ayak basan her insan hürdür.»

1774 de bir İngiliz sömürgecisinin kölesi, efendisiyle birlikte İngiltere'ye geldi. Efendisi köleyi hapsedtiğinden Habeas Corpus Writ'i için müracaat edildi. Mahkeme, İngiltere'ye ayak basan bir kölenin hürriyetine kavuşmuş sayılacağına hükmetti. Bu esas, daima aynı kalmıştır.

1923 de; aslen İrlanda'lı olan Art. O'Brien, hükümetini devirmek gayesiyle mürettep tedhiş hareketi ithamı ile Home Secretary'nin talebi üzerine tevkif olundu. O'Brien, Divisional Court'a Habeas Corpus Writ'i çıkarılması için müracaat etti. Mahkeme bu talebi reddetti. Bunun üzerine, O'Brien, Court of Appeal'e başvurdu. Mahkeme, Writ'i isdar etti. Zira, tevkif sebebini bir bahaneden ibaret olduğu anlaşılmıştı. Fakat, karara rağmen, O'Brien serbest bırakılmadı. Salıverilmeye Home Secretary mâni oluyordu. Home Secretary, kanuna ve teamüle aykırı olarak, Court of Appeal'in kararını temyiz etmek niyetinde idi. Temyiz mercii olan Lordlar Kamarasının Kazâi Komitesinin Court Of Appeal'in kararına karşı müspet durum takınmamış olması Home Secretary'nin cesaretini arttırıyordu. Fakat, Lordlar, Temyiz suretiyle karar aleyhine müracaatin caiz olamayacağını ileri sürerek, Home Secretary'nin

telebini reddettiler. Lordlar Kamarasının temyiz talebini reddinden sonra, Home Secretary'nin keyfi kararı yüzünden bir hafta kadar yok yere hapisanede kalan O'Brien, hürriyetine kavuşur kavuşmaz Home Secretary'den tazminat talep etmiş, Mahkeme de tazminata hükmetmiştir.

392. — İngilizler hürriyetlerinin gerçek inancasını Habeas Corpus'da görürler. İdare edenler de, idare edilenler de aynı durumdadırlar. İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra harbin icabettirdiği tedbirler arasında çıkarılan Emergency Powers Act Kanunu, Hükûmete millî savunmanın gerektireceği kararları almak ve bu arada kamu düzenini korumak için yakalamalarda bulunmak yetkisini vermişti. İngilizler bu usulü, harbin sona erdiği anda, yâni Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim olduğu gün, 9 Mayıs 1945 de, kaldırdılar.

393. — Bir çok devletlerin Anayasaları Habeas Corpus mekanizmasını hüküm altına almıştır *almak istenmektedir.*

Başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere (Anayasa, Madde: 1; Bölüm: 9), pek çok Güney Amerika Anayasasında ve ezcümle Brezilya'da (Anayasa, Madde: 141; F: 23) müessesenin mevcudiyetine tesadüf ettiğimiz gibi; bazı Avrupa Devletlerinde ve meselâ Portekiz'de (Anayasa, Madde: 8; Son fıkra) Habeas Corpus'un mevcudiyetine rastlamaktayız.

394. — Türkiye'de maalesef Habeas Corpus yoktur. *(Tarihimizde bir tek defa, tam mânası ile değilse de, kanunsuz yakalamada bulunacak memurların ceza görecekleri hakkında bir kanun çıkarılmıştır.)* Bu, 12 Şubat 1339 (1923) tarihli ve 306 numaralı Kanun olmuştur (yukarıda 56 numaraya bakınız). Bu kanunun birinci maddesine göre: «Nüfuzu memuriyetini suiistimalle kanunen haklarında tevkif emri sadır olmayan kimse-leri hapis ve tevkif edenler... bir seneden üç seneye kadar hapis ve müebbeden rütbe ve memuriyetten tardolunur. Bundan mütevellit zararı şahsî dahi tazmin ettirilir.»

395. — Yakalama ve tutma hakkındaki hüküm Anayasanın ^{30 maddesi} 72 nci maddesinde yer almıştır: «Kanunen muayyen olan ahval ve eskâlden başka bir suretle hiç bir kimse derdest ve tevkif edilemez.» Yakalamanın ve tutmanın ne gibi hallerde ve ne şekilde mümkün olabileceği Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununda götserilmiştir.

Kanunun kişi hürriyetini gerçekten tanımış ve korumuş olması için üç şart lâzımdır:

1 — Fert ancak kanunun açık olarak gösterdiği hallerde tutulabilir. Bu haller Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununun 104 üncü maddesinde sayılmıştır.

2 — Tutmaya ancak yargıç karar vermelidir. Nitekim, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu 106 ncı maddesinin birinci fıkrasında bu yetkiyi yargıca tanımıştır. Ancak, aynı kanun bu konuda savcılara da yetki vermekle hatâlı bir hüküm tesis etmiştir.

3 — Kanuna aykırı tutma kararı veren memurlar sorumlu olmalıdırlar. Bilhassa bu şartın varlığı sayesinde ki hürriyetin gerçekten korunması mümkün olabilir. Gerçi, Türk Ceza Kanunu, 179 dan 195 e kadar olan maddelerinde kişi hürriyetine karşı işlenecek suçlara ceza tayin etmiş bulunmaktadır. Lâkin, ayrıca kanuna aykırı olarak tutma kararı verecek olan memurların para bakımından da ödemelerle karşılaşmaları çok yerinde olurdu. (bak. Ay. 30/5)

Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununun 200 üncü maddesinin son fıkrası tutma kararının sorgu yargıcı tarafından verileceğini söyler. Yargıç lüzum görürse tevkife karar verecektir. Ancak, bazı hallerde kanun mahkemeye sanığı mutlaka tevkif etme mecburiyetini yüklemiştir. Kaçakçılığın men ve takibine dair kanunun 53 üncü maddesinin son şeklinde (son tahkikatın açılması kararı ile beraber suçlu tevkif olunur) denmiştir. Bu hükümde isabet görmemekteyiz.

396. — Ferdin dış görünüşü ile insan haysiyeti arasında doğrudan doğruya bir ilgi vardır. Bir kimsenin taşıdığı kıyafet, yaşadığı toplumun insan haklarına karşı beslediği hürmetle ilgilidir. Ferdin başkalarından farklı olacağını diye giyiminde göstermek isteyeceği bir hususiyet toplumun alay ve istihza müeyyidesi ile karşılaşabilir. Hele, bazı kıyafet esasları vardır ki bunlara uymak insanın haysiyeti icabıdır. Gerçi, her memlekette, yer yer, mahallî kıyafet hususiyetleri mevcut olabilir. Lâkin bunlarda insan haysiyetini incitecek bir cihet yoktur, ve bu kıyafetler ekseriya belli günlerde giyilir. Böyle olmasa bile, günlük kıyafet teşkil etseler de, bunları taşıyanlara bakıldığı zaman çirkin veya haysiyet kırıcı görünmezler, bilâkis güzeldirler. İnsanların ince ve zevkli buluşlarının örneğidirler. Meselâ, İzmir şehrine Ödemiş, Tire gibi kasabalardan bayram ve şenlik günlerinde inen köylülerin efe kıyafetleri böyledir. Başşehre işlerini görmek üzere gelip Ankara sokaklarında rengârenk kıyafetleri ile doluşan civar köylü kadınlarının kılıkları böyledir.

Bir demokrasi bütün bu hallere karşı müsamahalı olmağa mecburdur. Fakat, demokrasi, demokrasi kalabilmek için müsamahasızlığa müsamaha etmemelidir. Demokrasinin ideali, idealinin temel prensibi insan kişiliğine ve insan haklarına saygıdır. Binaenaleyh, demokrasi kendi idealinin temel prensibine aykırı olan, insan kişiliğini hor gören, insan haklarına hürmet göstermeyen, bunlara aykırı olan her hangi bir telâkinin propagandasına mâni olmak zorundadır. Demokraside muayyen ve

değişmez unsurlardan biri medeniliktir. Medeniliğin belli zamanda, belli bir anlayışı vardır. Bunun icapları neler ise onları yerine getirmek, zıddını yaşatmak isteyenler varsa hareketlerini hoş görmemek zaruridir.

397. — İşte, Türkiye’de çıkarılmış olan kıyafetle ilgili Kanunlar bu zaviyeden mütalâa edilmek lâzımgelir. Esasen, kıyafetle ilgili kanunlarımızın sayısı çok değildir. Bunlar iki tanedir. Tarih itibariyle ilki ve şüphesiz pek önemli olan Şapka Kanunu diye anılan 25 Kasım 1925 tarihli (Şapka İktisası Hakkında Kanun) başlıklı 671 sayılı Kanundur.

Daha 1923 yılı Martında söylediği bir nutukta (Söylev ve Demeçler, cilt II, s. 151) Atatürk şöyle demişti: «Biz baş başımıza, ferden her türlü şekilleri tatbik edebilir, kendi zevkimize, kendi arzumuza, kendi terbiye ve seviyemize göre istediğimiz kıyafeti ihtiyar edebiliriz. Ancak, bütün milletin şayanı kabul göreceği şekilleri, bütün milletin hayatında kaabiliyeti tatbikiyesi olan kıyafetleri her halde temayülâtı umumiyede aramak ve o şekillerin muvaffakiyetini temayülâtı umumiyeye tevafukda görmek lâzımdır.»

1925 de (Şapka İktisası Hakkında Kanun) çıktı. Bu Kanun fevkalâde dikkate değer bir Kanundur. Bir defa, mesele şöyle vazedilmiştir: Halk şapka giymektedir. Halkın yapmakta olduğunu Devlet Resmî teşkilâtında görevli olanlar da yapmalıdırlar. Nitekim, Kanunun birinci maddesi, «Türkiye Büyük Millet Meclisi âzaları ile idarei umumiye ve hususiye ve mahalliye ve bilûmum müessesata mensup memurîn ve müstahdimîn Türk Milletinin iktisa etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının umumî serpuşu şapka olup buna menafî bir ihtiyadın devamını Hükûmet meneder.» demiştir.

İkincisi, Kanunların yürütülmesi işi Hükûmete ait olduğu halde, Kanunun 3 üncü maddesi ile onu meydana getiren makam, yâni Türkiye Büyük Millet Meclisi, yürütme işi ile kendisini de vazifeli kılmıştır. «İşbu Kanun Büyük Millet Meclisi ve İcra Vekilleri heyeti taraflarından icra olunur. »Bunun sebebi, Kanunun Parlâmento üyelerine de bir vecibe yüklemekte oluşu ve bu vecibenin yerine getirilmesine Hükûmetin müdahalede bulunmasının caiz olamayacağı olsa gerektir.

Sonradan, 1927 Ekiminde söylediği büyük nutukda (S. 541) Atatürk diyor ki: «Milletimizin başında, cehil, gaflet ve taassubun ve terakki ve temeddün düşmanlığının alâmeti farikası gibi telâkki olunan fes’i atarak onun yerine bütün medenî âlemce serpuş olarak kullanılan şapkayı giymek ve bu suretle Türk Milletinin medenî hayatı içtimaiyeden zihniyet itibariyle hiç bir farkı olmadığını göstermek bir lâzime idi.»

Şapkayı giyme Türk toplumunu medenî âleme yaklaştırmış, medenî âlem içine sokmuştur. İnsanlararası yaklaşımda Türk’ü, kendisine düş-

man olanların artık böyle görmemelerini sağlamıştır. Şapka denilen vasiya belli bir ileri zihniyet taşıyan tek mil dünya insanların müşterek âleti olduğu için, Türkiye bakımından Devletlerarası yakınlaşmanın ve karşılıklı anlaşmanın da mühim unsurlarından biri olmuştur.

Şapkayı giyme, beraberinde Avrupalı kıyafeti de getirmiştir. Kadınlarımız için her hangi bir Kanun çıkarılmasına lüzum görülmemiştir. Filhakika, kadın kıyafeti kendiliğinden medenî memleket kadın kıyafetine inkilâp etmiştir. Gerçi, bir zamandanberi bir çok yerlerde yeniden çarşafly kıyafetin hortladığını görmüyor değiliz. Lâkin, bu hal ile meşgul olmak Devletten ve Kanundan ziyade bir Belediye işi olarak mütalâa edilmesi ve mahallî imkânlarla bu kabîl utandırıcı itiyatlar daha başlangıçta önlenmelidir.

398. — Memleketimizde kıyafetle alâkalı ikinci Kanun 13 Aralık 1934 tarihli ve 2596 sayılı (Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun) dur. Bu Kanunda üç ayrı hüküm mevcuttur. Birincisi, Ruhanîler, yâni Din adamları mâbet ve âyin dışında ruhanî kisve taşıyamazlar. Yalnız, bir dinin en büyük ruhanîsi bundan müstesnadır. İkincisi, izcilik ve spor teşekkülleri mensupları muayyen biçimde kıyafetle dolaşabilirler. Üçüncüsü, yabancı memleket ordularına ait üniformalar veya siyasi kıyafetler giyilemez. Ancak, Bakanlar Kurulu Kararı ile bu yabancılara üniforma ile veya özel kıyafetle gezme müsaadesi verilebilir.

399. — Bir insanın kıyafeti nasıl şahsiyetinin bir devamı ise taşımağa hak kazandığı unvan da öylece şahsiyetinden bir parça haline gelir. Fakat, unvan veya lakap bir imtiyazı anlatmamalıdır. Filhakika, Anayasanın 69 uncu maddesinin ikinci cümlesi şöyle demiştir: «Her türlü zümre, sınıf, aile ve ferd imtiyazları mülga ve memnudur.»

Bu esasa istinaden çıkarılmış olan 29 Kasım 1934 tarihli ve 2590 sayılı «Efendi, Bey, Paşa gibi lâkap ve unvanların kaldırılmasına dair Kanun» birinci maddesi ile (Ağa, Hacı, Hafız, Hoca, Molla, Efendi, Bey, Beyefendi, Paşa, Hanım, Hanımefendi ve Hazretleri) gibi unvanları kaldırmıştır. Fakat, tatbikatta bir müddet sonra, Kanun yasağına rağmen, bu unvanlar maalesef tekrar kullanılmağa başlanmış ve gazete ilânlarından Parlâmento görüşmelerine kadar pek çok müesseselerde kullanılır olmuştur.

PARAGRAF II

GİDİP GELME HÜRRIYETİ

400. — Ferdin keyfine ve arzusuna göre bir yerden bir yere hareket edebilmesi, gidip gelme hürriyetini meydana getirir. Bir yerden bir yere gitme çeşitli şekillerde olabilir. Yaya olarak olur, karada veya yeraltında hareket eden bir taşıtla olur, su üstünde yüzen veya su altında seyreden bir araçla olur, havada giden bir vasıta ile olabilir. Bu ihtimallerin en önemlisi karadaki gidip gelmelerdir. Bu çeşit gidip gelmelerde de ilk karşımıza çıkan şekil yaya gidip gelmedir. Ferdin bu konuda çok geniş bir hürriyete sahip olması lâzımdır. //

Fransa'nın bir dağ kasabası Belediye reisi kasabada oturmayan kimselerin Belediye'ye başvurmak, kim olduklarını ve nereli olduklarını bildirmek ve Belediye reisi tensip edecek olursa dağa çıkmak için bir rehber almak mecburiyetinde oldukları hakkında karar almıştı. Fransız Danıştay'ı bu kararı iptal etti (13 Mayıs 1927 tarihli Carrier kararı).

Buna rağmen, yayalar, bilhassa büyük şehirlerde, bir çok kayıtlamalara tâbidirler. Karşıdan karşıya geçmelerde ışık işaretlerine dikkat etmek zorundadırlar. Çivili geçitler dışında kaldırımdan yola inmemelidirler.

Karada taşıtlarla yapılan gidip gelmeler (Karayolları Trafik Kanunu) ile konulmuş esaslara bağlıdır.

401. — Türkiye'ye girip çıkma çeşitli esaslara bağlanmıştı. Her şeyden önce, Türkiye'ye girebilmenin veya Türkiye'den çıkabilmenin, genel olarak, şartı bir pasaport taşımaktır.

Pasaport, bir kimsenin kim olduğunu belirten, idare makamlarınca düzenlenmiş ve yabancı memleketlere gidip gelme imkânı sağlayan bir belgedir. Gerçi, bugün, mevcut döviz kontrolü rejimleri gereğince sadece pasaport taşımak da yabancı memleketlere yolculuk için kâfi gelmemektedir. Hattâ, Amerika Birleşik Devletleri kendi topraklarına gelen yolcuda başka şartlar da aramaktadır. Lâkin, umumiyetle bir sınır aşarak memleketten memlekete geçebilmek pasaport sahibi olmağa bağlı tutulmuştur.

402. — Pasaportun muhtelif neveleri vardır. Türk Pasaport Ka-

nununa göre (5682 sayılı ve 24 Temmuz 1950 tarihli Kanun) pasaport, diplomatik, hususî damgalı, hizmet damgalı, umuma mahsus ve yabancıya mahsus olmak üzere Beş nevidir. Umuma mahsus pasaportlar askerliği tecil edilmiş olanlarla askerî şahıslara verilemez. Bundan başka, pasaport yerine geçen bir takım vesikalar vardır. Kanun bunlar için (Pasaport muadili vesikalar) diyor. Bunlar, Nansen pasaportu, afidavit, lese-pase, pasavan, tayfa vesikası, göçmen vesikası gibi belgelerdir.

403. — Pasaport rejiminde Türk olanlarla yabancılar arasında bazı farklar vardır.

Normal zamanda bir Türk'ün Türkiye'ye girip çıkabilmesi için elinde «muteber ve usulüne uygun» bir pasaport bulunması lâzımdır. «Muteber» den maksat, sahte olmayan ve müddet itibariyle geçerlikte olanıdır. Filhakika, pasaport en çok iki yıl için verilir. «Usulüne uygun» demek, yetkili idare mercilerince düzenlenmiş ve vize şartlarını haiz, demektir.

Pasaport vermek yetkisi Vali'ye, Kaymakam'a veya Konsolos'a aittir. Bunun için vatandaş bir dilekçe verecektir.

Yabancı memleketten Türkiye'ye gelen bir Türk vatandaşı pasaport taşımaya dahi memlekete girebilir. Yurda sokulmaması için vatandaşlığının sabit olmaması lâzımdır. Asıl olan, pasaportsuz da girebilmesidir.

Harp halinde veya fevkalâde hallerde Hükûmet, Türkiye'den çıkmayı yasak edebilir (Pasaport Kanunu, Madde: 23).

404. — Yabancıların Türkiye'ye girebilmeleri ayrı bir şarta tâbidir. Pasaport zaruridir. Pasaportsuz gelen yabancı geri çevrilir. Ancak, pasaportunu kaybettiği sabit olursa girmesine karar verilebilir. Bunlardan mülteci olanlara, yâni Türkiye'ye sığınanlara, İçişleri Bakanlığınca girme izni verilebilir.

Yabancıların Türkiye'ye girebilmesinin bir şartı da pasaportunda bir Türk Konsolosluğunca verilmiş (vize) mevcut olmasıdır. Vizesiz gelen yabancı, şayet uyruğu bulunduğu Devletle Türkiye arasında bu hususta karşılıklı bir anlaşma varsa, veya Türk Emniyet makamları müsaade edecek olursa, Türkiye'ye girebilecektir.

Türkiye'ye bir tek giriş için pasaport almış olan, Türkiye'den transit geçen, hava aktarması yapan veya turist olarak Türkiye'ye gelen yabancılarından vize aranmaz.

Bazı kimseler vardır ki, pasaport ve vize hâmili olsalar da Türkiye'ye giremezler. Kanun bunları saymıştır (Madde: 8): Serseriler, dilenci-

ler, bulaşık hastalık taşıyanlar, geri verilecek suçlular, memleketten ko-
ğulmuş ve dönüş izni olmayan kimseler, Devletin emniyet ve düzenini
bozmak kasdinde olanlar, fahişeler, beyaz kadın tacirleri, kaçakçılar,
Türkiye'de kalacağı müddetçe geçimini sağlayamıyanlar Türkiye'ye so-
kulmazlar.

Harp zamanında ve fevkalâde hallerde Hükûmet yabancılar için ay-
rıca pasaport ve vize şartları koyabilir (Madde: 11).

405. — Türkiye'den çıkış vizeye tâbi değildir.

Fakat, Türkiye'den gidecek olan kimse vergi borçlusu, adliye ile ili-
şiği olan veya askerlikle ilişkili bir kimse ise çıkmasına mâni olunur.

Ayrıca, Türkiye'den gidecek kimse yabancı olup ta bir tek giriş -
çıkış için pasaport almışsa bunun verilmesi tarihinden bir ay geçtikten
sonra çıkış vizesi alması gerektir.

Pasavanlar ve tayfa vesikaları hiç bir halde vizeye tâbi olmazlar.

406. — Bir yabancı bir defa Türkiye'ye ayak bastıktan sonra da ba-
zı kayıtlara uyacaktır. Buna dair hükümler 24 Temmuz 1950 tarihli ve
5683 sayılı (Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında
Kanun) da yer almıştır.

Asıl olan yabancıların da memleketin her yerinde oturabilmeleridir.
Fakat, muayyen yerlerde oturmaları ve dolaşmaları Hükûmetçe yasak
edilebilir (Madda: 2). Mülteciler de İçişleri Bakanlığınca gösterilecek
yerlerde otururlar (Madde: 17).

Yabancıların Türkiye'de kalacağı müddet bakımından alınmış
bir takım tedbirler vardır. Şayet, bir yabancı Türkiye'de bir aydan fazla
kalacaksa bir « ikamet tezkeresi » almak zorundadır. Bu vesika
en çok iki yıl için verilir. Tezkerede yazılı geçerlik müddeti bittiğinden
itibaren on beş gün içinde yenisini almak lâzımdır. Triptik vesikasını hâ-
mil olan veya turist vizesi ile seyahat eden yabancı, ikamet tezkeresi al-
maksızın Türkiye'de dört ay kalmak hakkını haizdir. Daha fazla kala-
cak olursa, keza ikamet tezkeresi almağa mecburdur.

Kaide olarak bu müddetlerden fazla kalmak isteyen bütün yabancı-
lar ikamet tezkeresi almak zorunda iseler de, yabancı siyasî memurlar
ve konsolosluk mensupları ikamet tezkeresi almazlar. Bunlara, eğer elçi-
lik mensubu iseler, Dışişleri Bakanlığınca; konsolosluklara bağlı iseler
buldukları şehirler Valiliklerince birer hüviyet varakası verilir.

Bunun gibi, otelciler de işlettikleri otellere inen yabancıyı polise bil-
dirmeğe mecbur tutulmuşlardır. Keza, yanında bir yabancı çalıştırmakta
olan kimse de on beş gün zarfında bu hali polise bildirecektir.

407. — Sadece yabancılar hakkında uygulanabilecek bir tedbir vardır ki, buna (sınır dışı) muamelesi denir. Kanun, «memleketi terke dâvet veya sınır dışı» diyor.

Türkiye'de kalması,

- a) Genel güvenliğe veya
- b) Siyasî ve idarî icaplara

aykırı sayılan yabancı, hükûmetçe tayin olunacak bir müddet içinde, İçişleri Bakanlığınca, Türkiye'den çıkmağa dâvet olunur.

Eğer bu dâvete uymayacak olursa sınır dışı edilir. Sınır dışı muamelesi ya İçişleri Bakanlığınca, yahut ta hudut ve sahil Valiliklerince uygulanır. Ancak, her hal ve kârda muamelenin yabancı hakkında tatbikine karar vermek Bakanlığa aittir (Madde: 21).

Sınır dışı edilmiş olan bir yabancı artık bir daha Türkiye'ye gelemmez. Ancak, özel bir izin verilmesi hali bundan müstesnadır.

PARAGRAF III

MAHREMİYET HÜRRIYETİ

408. — İnsanın kendini dinlediği, meseleleri ile başbaşa kaldığı, başkalarının mütecessis nazarlarından saklandığı, sadece kendi yakınları ile bağdaşıp oturduğu, elhasıl kendi kendisini arayıp bulduğu ve mahrem hayatını yaşadığı yer konutudur.

Kanunlar konutun dokunulmazlığı esasını ilân etmişlerdir (Anayasa, Madde: ¹⁶21).

409. — Konut, kişilerin ve onlarla birlikte yaşayanların istirahatine ayrılmış olan yerdir.

Mutad olarak konut bir gayrimenkuldür veya onun mütemmim cüz'üdür. Binaenaleyh, evler, apartmanlar, kulübeler, barakalar ve umumiyetle binalar birer konut olabilirler. Lâkin, menkuller de konut olabilir. Meselâ, çadırlar, vagonlar, otomobil arkasına bağlanan seyyar evler, takma evler, gemiler gibi.

Konutta daimî olarak oturma vasfı aranmaz. Bu itibarla, bir kimsenin yabancısı olduğu bir yerde kiraladığı otel odası da konuttur.

410. — Tahsis edilmiş bulunduğu maksat ve bu maksada göre taşıdığı hususiyetlerden ötürü bir kimsenin konutuna girilemez. Konut, şahsiyetin bir devamı telâkki edilir. Onun başkalarına kapalı olması vasfına da konut dokunulmazlığı denir. Anayasanın ⁷⁶76 ncı maddesinde şöyle bir hüküm görüyoruz: «Kanun ile muayyen olan usul ve ahval haricinde kimsenin meskenine girilemez...». Filhakika, konuta dokunmak ceza tehdidi altına sokulmuş bir fiildir, bir suçtur (Türk Ceza Kanunu, Madde: 193).

18 Şubat 1942 tarihli ve 4 numaralı bir Yargıtay Tevhidi İçtihat kararına göre: «Bir meskene girmenin suç olabilmesi için meskene girmeyi menetmek hakkını haiz olan kimsenin rızası hilâfına girmiş olmak lâzımdır Menetmek hakkını haiz olan kimsenin ademi rızası ise beyana muhtaç olmaksızın zimnen dahi tahakkuk eder ... Karısı ile-

gayrimeşru münasebetlerde bulunmak üzere karının dâveti ile bir kim-
senin meskenine girmesine kocanın rızası olmayacağı aklen ve âdeten
bedihidir. Binaenaleyh, kocanın zımnî olan ademî rızasına karşı karının
dâveti ile gayrimeşru münasebetlerde bulunmak kasdi ile meskene gir-
mek onun masuniyetini ihlâl suçunu teşkil eder.»

Kanaatimizce bu kararda isabet yoktur. Zira ailenin barındığı yer
kocanın olduğu kadar karının da konutudur. Bu itibarla, karının dâvet
ve muvafakati ile girme, girenin maksadı ne olursa olsun, konut doku-
nalmazlığını ihlâl suçunu meydana getiremez.

Yüksek Mahkeme ev hizmetçisinin dâveti ile giren kimseyi de suçlu
görmüştür. 12 Mart 1941 tarihli ve 38/8 sayılı bir Tevhidi İçtihat kara-
rında şöyle denmektedir: «... Hizmetçinin, aile hürriyet ve âsâyişini ihlâl
eder surette dühule takaddüm eden muvafakati, oradan çıkartmak hak-
kını haiz olan şahsın rızasına âdeten gayri mukarin olup...» bir kimse-
nin konutuna ancak Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununun 94 ilâ 102 nci
maddelerinde gösterilen hükümlere göre girmek mümkündür. Bunu polis
yapar ve muamelenin adına (A r a m a) denir. Bunun için polis bir ara-
ma kararı almağa mecburdur. Kaide olarak, arama kararını yargıç verir.
Lâkin, Kanun, gecikmesinde mazarrat bulunan hallerde Cumhuriyet Sav-
cısının veya onun yerine zabıta mensuplarının arama yapabileceklerini
söylemiştir. Bu takdirde, yapılan muamele sonradan yargıça tasdik etti-
rilmelidir.

Arama kararının alınması için savcı yargıça başvurur. Kararda ne-
den dolayı arama yapılacağı ve ne aranacağı açıkça belirtilmelidir. Nite-
kim, polis de arama yapmak üzere geldiği konut sahibine bunları bildir-
mekle işe başlamak zorundadır.

Arama gündüz yapılır. Gece arama yapılması istisnaîdir, ve ancak
muayyen durumlarda caiz olabilir. Bir defa, Ev sahibi razı olursa, sonra
da bir meşhut suç mevzuubahis işe, bir kaçak yakalanacaksa, aranacak
yer bir kumarhane veya genelev ise, gece de yapılabilir.

411. — (G e c e) nin günün hangi devresi olduğunu bilmek gerektir.

Çoğu memleketlerde gece, saat yirmibirden altıya kadar uzanan gün
devresine verilen isimdir. Bizde bu ölçüye en yakın kıstas koyan İş Ka-
nunu olmuştur. İş Kanununun 43 üncü maddesinin 1 No. lu bendine göre
gece, en geç saat yirmide başlar ve en erken saat altıda biter.

Sair Kanunlarımızda gece mefhumunu tayin yönünden bir ittirat
yoktur. Meselâ, Türk Ceza Kanununun 502 nci maddesinde gecenin güneş
battıktan bir saat sonra başlayacağı ve güneş doğmasından bir saat ön-

cesine kadar devam edeceği söylenmiştir. İcra ve İflâs Kanununa göre ise, gece, güneş battıktan güneş doğuncaya kadar geçen zamandır (Madde: 51). Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununa gelince, bunun 96 ncı maddesine nazaran (son fıkra), «Nisan iptidasından Eylül'ün otuzuna kadar saat 21 den sabahın dördüne ve Teşrinievvel'in (Ekim) birinden Mart'ın otuzbirine kadar saat yirmibirden sabahın altısına kadar, geçen zamana «Gece» denir.»

Konutlarda arama bakımından gece mefhumunu Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununa göre tayin etmek muvafık olur.

(10: 106) 10/10/106

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK HÜRRIYETLER

I- Çalışma Hürriyeti

412. — Çalışma Hürriyetinden maksat kazanç edinebilme, kazanma hürriyetidir. İnsan'ın kendi çalışması ile gerekli imkânlar sağlayarak yaşaması hakkıdır.

Kazanç hürriyetinin anlamı ve gayesi, herkesin yaşayabilmek için elzem olan maddeleri temin için kazanabilme serbestisidir.

Bazı kimseler, uğraşp, servet sahibi, zengin olabilirler. Ama bu, herkesin de mutlaka zengin olması lâzımgelceği demek değildir. Herkesin zengin olduğu bir dünya, bir hayal ülkesidir.

Çalışma hürriyetinin diğer hürriyetlerden farkı, bunun herhangi bir dâva yolu ile bugün için teminat altına alınmamış oluşudur. Ferd, bu hürriyetinin himayesi için kendisine iş verilmesi talebi ile Mahkemeye müracaat edemez. Bununla beraber, Fransız Anayasası başlangıç kısmında ferdin (iş elde etme hakkı) ndan söz açtığı için kanaatimizce orada dâva yoluna başvurmak da mümkündür. Gerçi, Türk Anayasasının 70 inci maddesinde çalışma hürriyetinin tabii bir hak olduğu yazılmıştır. Lâkin bu hakkın teyidi mevzuu bahsedilmemiştir.

Çalışma veya yaşayabilmek için kazanma hürriyeti, ötedenberi insanlığı meşgul etmektedir. XX. asrın ilim adamları, çalışma hürriyeti konusu ile eskisinden çok farklı şekilde uğraşmaktadırlar. Bunun böyle olmasının sebebi, bolşeviklikdir. 1917 sonrası dünyası, bolşeviklik ihtilâline pek önem vermedi. Fakat sonraları, işçinin çalışma hürriyetine de teca-vüzü gaye edinen, böylece işçiyi fazla çalıştırmak isteyen, işçinin kişiliği ve ferdi tamamıyeti ile sıkı sıkıya ilgili bazı müdahalelerin batı âlemince anlaşılması batılıları bu konu üzerinde kafa yormağa sevketti.

413. — Buharın makineye tatbikinden evvel ve hemen sonra, Devletin işçiye karşı takındığı tavır, tam bir alâkasızlık şeklinde özetlenebilir.

Eskiden iktisadî ve ticarî sahalara lonca sistemi hâkimdi. Herkes, kendi sanatinde kalmaya mecburdu. Yâni, kazanma hürriyeti mevcut değildi. Bizde son zamanlara kadar lonca sistemi yaşamaktaydı. Meselâ, Ahîler teşkilâtı vardı. Buhar, makineye tatbik edildikten sonra Avrupa'da işsizlik baş gösterdi. Önceleri etkileri pek geniş ve zararlı olmadığı için, cemiyet işsizlikle pek ilgilenmiyordu. Sonraları, tehlike ve zararları

daha belirli ve geniş şekilleriyle cemiyetleri tehdit etmeğe başlayınca, işsizlikle daha yakından meşgul olmak lüzumu duyuldu. Sosyalizm cereyanları doğdu. Bu cereyanlar, devletlere, siyasî renkleri ne olursa olsun, tesir etti. Sosyalizm, işçinin haklarının temini, korunması gayesiyle doğmuş ve gelişmiş bir cereyandır.

414. — Çalışma hürriyetini bazı müellifler, çalışmak hakkı olarak düşünürler. S. S. C. B. gibi bazı devletler ise, bunu çalışmak ödevi (Anayasa, Madde: 21) şeklinde ferde yükletirler. Lenin, (Çalışmayan yemez) diyordu.

Kanunlarımızca, çalışma hürriyeti bazı kayıtlamalara tâbi kılınmıştır. Bir adam zorla çalışmağa mecbur tutulmayacağı gibi, çalışmaktan da alıkonulamaz. Çalışma hürriyeti, sair hürriyetlerin eşit olarak temini ve korunması formülüne uyacak şekilde tahdit edilmiştir.

Devletler, kendi anlayışlarına uygun şekilde iş dâvasıyla ilgilenerek bazı çareler buluyorlar, tedbir alıyorlar. Devletçilik telâkkisine bağlı devletler, iş problemını, bu anlayışa uygun şekilde hallediyorlar. Devlet, yeni iş yerleri, fabrikalar açıyor; işçinin el emeğini kolayca değere çevirebilecek tedbirler alıyor. Bazı cemiyetlerde, sosyal kuruluşlar işçi meselesinde devlete yardım ediyor. Devlet, iktisadî ve ticarî sahanın tek düzenleyicisi, nâzımı rolünü üzerine alıyor. Böylelikle, bu sahalarda görülen her türlü bozukluğun veya aksaklığın hesabı devletten soruluyor; Devlet kendiliğinden sorumlu duruma düşüyor. Tam devletçilik anlayışının hâkim olduğu ve tatbik edildiği cemiyetlerde, devlet, eli-ayağı tutan fakat kendine iş bulamayan ferde para vermek mecburiyetindedir. Devletin ferde iş bulmak mecburiyetinin bulunduğu yerlerde, bu durumla ilgili problemler kendiliğinden zihinleri işgal ediyor: Meselâ, devlet, doktorlara, avukatlara, serbest meslek erbabına iş temin edebilir mi, edebilirse bu işi nasıl başarabilir?

Bir çok Devletler, işsizlere iş bulmak için bazı tedbirler almaktadırlar. Bir zamanlar, işsizler için atölyeler tesis edildiyse de bunlar işe yaramadı, dâvanın kat'î ve esaslî devası olmadı.

1917 den sonra, büyük bir devlet, büyük işçi kitlelerini kolayca avlayan yeni bir zihniyetle bu işsizlik meselesini ele aldı. S. S. C. B. propagandacıları, ihtilâlin sağladığı sonuçları faydalı imişçesine bütün dünyaya kabul ettirmek istiyorlardı. Bu sırada büyük sınaî devletler, işsizliğe mâni olabilecek büyük müesseseler tesis ettiler. 1944 te Filadelfiya'da yapılan toplantıda, herkese iş temin edileceği yolundaki esas, karar altına alındı. Böylece işsizlik meselesi, sefaletten kurtulma hürriyeti şeklini aldı (10 Mayıs 1944 tarihli Filadelfiya Demeci).

Bizde İş ve İşçi Bulma Kurumu, işsizle işçi isteyen karşı karşıya getirmektedir.

415. — Çalışma hürriyeti konusunda bir de, çalışmama hürriyetinden bahsetmek lâzımgelir ki, bu grev meselesidir. 3008 sayılı Kanun belli sayıda işçinin birdenbire ve hep birlikte işi bırakmaları (İş Kanunu buna grev, der) yasaktır, diyor. Kanaatimizce, grev dâvasına, yasak koymak suretiyle hal çareleri, daha doğrusu önleme tedbirleri bulunup alınmadan evvel, işçinin grev yapmasına sebebiyet veren saikleri aramak, bulmak ve onları ortadan kaldırmak gerektir. İşçi neden grev yapar? Asıl üzerinde durulacak nokta budur. Çalışma hürriyetinin nazari sahasında çalışmama hürriyeti veya grev hakkı diye bir şeye tabiiyetle rastlanamaz. Çünkü, insanların kazanmaktan imtina eylemeleri, vazgeçmeleri, onları büyük felâketlere sürükler. Bunu bilen insanoğlu, sanki bir içgüdü etkisi altında kalmışçasına, kendiliğinden kazanmaya uğraşır; yâni çalışır. İşçi greve, tatbiki sahada, çalışırken uğradığı güçlükler yüzünden başvurmuştur. İşçinin greve başvurusu, grev yapması, çokluk, ücretten ve çalışma şartlarından memnuniyetsizlik yüzündendir. Çalışma şartları düzeltilip, ücretler memnunluk verici miktarlara yükselince, grev meselesi de kendiliğinden ortadan kalkar.

Bizde grev, hukuken suçtur; yasaktır. Bazı müelliflerimiz, işçi grev yapmaktan menedilemez diyorlar. Bu fikirde olmayanlar ise, millî ekonomi bakımından, grevin deneylerle sabit önemli zararları yönünden grev yapılmamalıdır fikrini savunuyorlar. Kanaatimizce, meseleyi halledilemek için, sebeplerin ortadan kaldırılması gerekir. Bu yapılırsa, işçi, grev yapmak istemez. İşçiye grev hakkının tanınması, ilk başta ve ilk bakışta, meşru isteklerin gerçekleşmesi için bir vasıta şeklinde, faydalı bir müessesese olarak görünmekle beraber, zamanla kötü kullanılması ve bilhassa siyasete âlet edilmesi mukadderdir. Nitekim, grev hakkını kabul eden bütün memleketlerde böyle olmuştur. Meselâ, bizde evvelce (Tatili İşgal Kanunu) yürürlükte iken, (Türk İş Hukuku adlı eserimize bakınız. Ankara, 1944), bugün Fransa'da, Amerika'da işçi sendikaları tertip ettikleri grevlerle çoğu zaman, güvenliği sarsmaktadırlar. Amerika'da tröstlerin ve çeşitli işçi sendikalarının ve bilhassa bazı şahsiyetlerin plânladıkları grevler, grev tehditleri, memleketin iç siyaseti bakımından halli güç bazı problemler ortaya attı. Başkan Truman'ın çelik endüstrisi işçilerinin grev tehdidi yüzünden uğradığı güçlükler hatırlardadır.

Grev, bir başlarsa çığ gibi, gittikçe, zaman geçtikçe büyür; bulaşıcıdır, cemiyet hayatını felce uğratar. Geçenlerde Paris'te taşıt ve ulaştırma işçilerinin yaptıkları grev sırasında hayat durdu. Şehre giren ve şehirden çıkan yolcular, askerî araçlarla taşındılar. Hâlen de İngiltere bu durumdadır.

Grev, bazan memleketin iktisadî hayatında önlenmesi ve telâfisi imkânsız istihsal aksaklıklarına, açıklarına sebebiyet verir; dolayısıyla millî servet ve millî ekonomi zarar görür.

Müteveffa Fransız Başbakanlarından Aristide Briand, grevi önleyici siyasî tedbiri bulan zattır: 1913 de Briand'ın Başbakanlığı sırasında, demiryolu işçileri grev yapmağa karar veriyorlar; halbuki, Devletin dış durumu o zaman hayli karışık... Bütün Avrupa, Alman istilâsı tehdidi altında; bu durumda eğer grev olursa, hazır bekleyen Alman kuvvetleri, ulaştırma sistemi durmuş olan Fransa'yı kolayca haklıyabilecekler. Meselelerin müzakeresi sırasında, gene eski Başbakanlardan koyu hürriyet taraftarı Viviani, işçilerin grev yapmasına mâni olunamayacağını, olursaydı hürriyetlerine tecavüz edilmiş demek olacağını ileri sürüyor. Başbakan, o zamanın Avrupasının nazik siyasî durumunu belirterek, işçiler grev yaptıkları takdirde, Fransa'nın millî bütünlüğü, bağımsızlığı tehlikeye düşecektir, diyor ve seferberlik ilânı suretiyle bir hal çaresi buluyor. Böylece işçilerin grev yapması önleniyor.

Büyük grevler sırasında, umumî seferberlik ilân etmek suretiyle, herkesle beraber grev yapanları da askere çağırarak, grev meselesinin çözümlenmesinde, âdeta bir şer'î hiyle mahiyetindedir. Bugün, karışık durumlarda bu usule başvurulur. Son grevlerde Fransızlar, ancak seferberlik ilân etmek suretiyle ortalığı yatıştırabildiler (Devlet memurlarının grevi hakkında Mukbil Özyörük'ün «Devlet Memurlarının Hürriyetleri, Ankara 1956» adlı eserine bakınız).

Biz, grevin hukukî ve hürriyetler ile ilgili bir mesele değil, tanzimî, idarî bir problem olduğunu kabul ediyoruz. Binaenaleyh, devlet, grevi yasak edebilir.

416. — Bugünkü sosyal hayatımızın şartları ve imkânları değişmedikçe, veya değiştirilmedikçe, bizde işçiye grev hakkı verilmeğe kalkılırsa, işçi kitleleri kolayca siyasî partilerin oyuncağı haline gelebilir. Şurası da muhakkak ki, işçilerimiz umumî kültür, tahsil, terbiye bakımından, Avrupa'daki çağdaş ve meslekdaşlarından aşağı seviyededir. Bu, işçilerimizin daha kolayca avlanabilecekleri, hakikatini gözümüzün önüne serer. Bizde işçi - işveren münasebetleri, muvazenede sayılamaz; böyle olduğu için, bazı işçilerimiz grev istiyor. Bununla beraber, iş anlaşmazlıklarının kolayca hallini sağlayan bazı, hakikaten gıpta edilmeye değer, müesseselerimiz var: Jüri mahiyetindeki iş mahkemelerimiz. Bunlar iş uyuşmazlıklarını ortadan kaldırıyorlar. İş mahkemelerinin verdikleri kararlar, çokluk hukukî değil hissî... Bunun böyle olmasına mahkemenin çeşitli mesleklere mensup kimselerden teşekkül etmesi sebebiyet veriyor. Böyle olunca da, iş anlaşmazlıkları kökünden ortadan kaldırılamıyor; ancak münferit bazı anlaşmazlıklara geçici hal çareleri bulunuyor. İş mahkemeleri kararlarının iş ihtilâflarını kökünden halledemeyişi, bugünkü iktisadî hayatımızın şartları devam ettikçe bir mahzur teşkil etmez, denebilir. Memleket henüz mahdut malî ve ekonomik im-

kânlar dairesinde işleyen bir iş hayatına sahip olduğu ve sendikacılık da henüz tam inkişaf görmediği için, memleketin bütününe ilgilendirecek iş anlaşmazlıklarının doğması beklenemez. Dolayısıyla, grev, bugünkü iş hayatımızın şartlarıyla bağdaşamayacak olduğundan, işçilere bu hakkın tanınmamasında, kanaatimizce, isabet vardır. İleride, memleket ekonomisi geliştikçe grev hakkının, iş mahkemelerinin teşkili konusunda da yeniden ele alınacağı, değişen şartlara uygun çareler bulunacağı tabiidir.

Fikrimizce, grev bir hak değildir. Çalışmak hürriyeti var diye, Çalışmamak hürriyeti olamaz.

417. — İnsan Hakları Evrensel Demecinde, çalışma hürriyetinden bahsedilirken, bir de S. S. C. B. Anayasasında evveldenberi mevcut olan, dinlenme hakkına ait hükümler konuldu.

İşçinin yorulması, randımanın azalmasına, işin kalitesinin düşmesine sebebiyet vermektedir. Buna mâni olmak için, çalışma süresinin işçinin yorulmasına meydan vermeyecek şekilde nizamlanması, tanzim edilmesi icap etmiştir. Beden işçilerinin haftalık çalışma saatleri, 6X8 esasına göre düzenlenir. Fikir işçilerinin çalışma saatleri, başka zaviyeden incelenmiştir. 6X8 esas tatbik edildiğinde işçi, haftada 1,5 gün dinlenme imkânına sahiptir. Bu da yetmediği için, ayrıca yılda 15 gün veya 1 aylık ücretli dinlenme tatilinin işçiye tanınması yoluna gidilmektedir. Dinlenme sürelerinin tanzimi konusunda makinist, ateşçi gibi ağır beden işçilerinin durumları ayrı bir özellik arzeder. İşçiye yıllık ve haftalık dinlenme süreleri verilmek lâzımgeldiği gibi, bir de her günlük iş zamanı içinde, ayrıca ara dinlenmeleri verilmelidir.

S. S. C. B. Anayasasında işçilerin yıllık ücretli dinlenme tatillerine, eğlence süresi denmiştir. Yıllık dinlenme süresi, 1935 tarihli Fransız Kanununda yer aldığı gibi, Belçika, İtalya mevzuatında da vardır. İngiltere'de Beveridge plânına göre, zaten işçiye yıllık tatil hakkı tanınmaktadır. Bu plânda ayrıca işçi ve ailesi her şahada sigortalanmaktadır; hastalık sırasında, doğumlarda, malûliyet halinde, çocuk yetiştirmek konusunda işçiye, sanki ekonomik hayatta etkin rol sahibi imişçesine yardım edilir.

418. — İngiltere'de Beveridge plânı uyarınca, işçinin sıhhi durumu da garanti altına alınmıştır: Sıhhi mülâhazalarla işçinin yıllık tatil süresi, kırkbeş güne çıkarılabilir.

Bizde işçi sağlığını koruma mevzuunda sağlık müesseseleri yok değildir: İşçi Sigortaları Kurumu, poliklinik, dispanser ve hastahaneler açmıştır. Yenilerini de açmağa uğraşiyor. Bunların, işçilerin sağlık durumları üzerindeki müsbet tesirleri açıkça görülmektedir.

İşçi Sigortaları Kurumu, memleketimizin en zengin tüzel kişilerindedir. Kurumun kasasına her gün binlerce lira girer. Kurum parayı he-

nüz işçilerin hayat şartlarını düzelterek sahalara gerektiği gibi, rasyonel bir şekilde yatıramamaktadır. Kurum, elinde biriken fazla paralarla bazı gayrimenkul işlerine girişmekte, apartman, han gibi kâr getirici binalar tesis ve ikmaliyle uğraşmaktadır, ki bu, kanaatimizce pek isabetli bir yol değildir. Her şeyden evvel, Kurumun elinde lüzumsuz biriken paraların bu pasif durumunu ortadan kaldırmak yerinde olur.

419. — İnsan Hakları Fvrensel Demecinin 22. maddesi herkesin sosyal güvenliğe hakkı olduğunu söyler. İşçilerin işten atılınca veya mâlûl kalınca aç kalmaları tehlikesini ortadan kaldırmak, iş hayatında sosyal güvenliğin temini demektir. Görüyoruz ki, bu sayılan tedbirleri almak, bir ödev şeklinde Devlete düşmektedir. Sosyal güvenlik bir taraftan bir hak olarak ferdi, işçiyi ilgilendirirken; diğer taraftan da, bir ödev şeklinde devleti bazı hizmetleri yapmakla mükellef kılmaktadır. Genel olarak, dünya devletleri, bu ödevlerin yapılması işinde, bugün için tamamen muvaffak olmuş sayılamazlar.

420. — İşçilerin bütün haklarının temini ve korunması için, en önemli destekleri sendikalarır. Sendikalar, birer birliktir; ve, bazı memleketlerde âdetâ, devlet içinde bir devlet hükmündedir. Bizde uzun müddet, Devlet, sendikaların kurulmasına izin vermekten kaçınmıştı. Bugün ise, 5018 sayılı ve 26 Şubat 1947 tarihli Kanuna göre bunlar kurulabilmektedir. Sendikalardan, patronlar da hoşlanmazlar. Çünkü, işçi haklarının korunmasını temin eden kimseler sıfatıyla patronlarla müzakerelere girmek isteyen sendikacılar, patronların, işçilerin menfaatlerini haleldar edecek kararlar almasına mâni olurlar. Devlet ise, bizde, sendikaların, dış memleketlerde olduğu gibi, siyasî hayatı karıştıracak müdahalelerinden çekindiği için kurulmasına izin vermiyordu. Ama, sendikaların Türkiye'de grev hakkı bulunmadığı için iş hayatına maddeten tesir edebilecekleri beklenemez.

İş hayatına maddeten müdahalede bulunamıyan ve tesir edemiyen sendikalar, sadece mânevî tazyik icra edebilirler. İşçi haklarının korunmasında, sendikaların mânevî tazyik silâhına sahip bulunmaları isabetlidir. Diğer memleketlerde, işçinin grev hakkı bulunduğu için, sendikalar, evvelce de işaret edildiği gibi, siyasî hayatta önemli kargaşalıkların doğmasına sebebiyet verebiliyorlar. Sendikaların liderleri oluyor, sendika âdetâ bir siyasî parti sıfatını iktisap ediyor. Nitekim, bizde 5018 sayılı Kanunun 5 inci maddesi sendikaları siyasî faaliyette bulunmaktan meneder.

İşçilerin ferden işi terketmeleri, bizde patron için pek zararlı olmaz; çünkü, memleketimizde henüz kalifiye işçiye ihtiyaç gösteren elemeği pazarı mahduttur. Böyle olunca, işten çıkanın yerine patron, kolayca yerisini bulup koyabilir. İş ve işveren için, işçinin bırakıp gitmesinden çok,

işçinin çalışırken yaptığı kasdî hareketler zararlıdır. Bunun ise önüne geçilmesine, çalışmayan, tembellik eden, vakit öldüren işçiyi zorla çalıştırmaya imkân yoktur. Mesele gene patronun iyiniyetine, idare kaabiliyetine dayanır. Patron hakikaten iyi, insafli, işçi psikolojisini bilen bir adamsa, işçi ile işveren arasındaki münasebetlerin yolunda gitmemesi için hiçbir sebep yoktur. Bizce, işçi-patron münasebetlerini yumuşatmak, karşılıklı sevgi ve güvene dayanan bir nizam içinde kurup devam ettirmek, iş probleminin çözümlenmesinde en iyi çaredir.

421. — Çalışma hürriyeti sahasında da kayıtlamalara rastlıyoruz. Bunlar ya, Kanunla konulmuştur ve muayyen bir faaliyetin icrasını yasak etmiştir. Meselâ, Tekel konusu faaliyetler için durum böyledir, yahut ta, müsaade alınmaksızın yapılamayan işlerdir. Bu konuda kamu idarelerinin ekonomik faaliyetlerini de gözden uzak tutmamalıdır (Et Balık Kurumu gibi).

Bir çok iş ve meslekleri yapabilmek için belli eğitim ve öğretim sürelerini başarı ile bitirdikten sonra o iş veya meslekle ilgili kanunî formalitelere uymak gerekir, avukatlık, doktorluk, mühendislik bu durumda bulunan mesleklerdendir.

Bazı iş faaliyetleri ise, sadece Türk vatandaşlarına hasredilmiştir. Lozan Andlaşması sırasında, memlekete evvelden yerleşmiş bir çok serbest meslek erbabı yabancılar vardı. Bunlar, uygun kazanç şartları içinde âdeta memleket ekonomik hayatının hâkimi durumuna geçmişlerdi. Yabancıların Türkiye'de hemen her türlü serbest çalışma sahasına hâkim bulunmalarının devlet hayatı bakımından sonsuz zararlarını bilen Lozan'daki heyetimiz, yabancıların memleketteki bu imtiyazlı ve tehlikeli durumlarının kaldırılmasını istedi. Uzun boylu müzakereler, münakaşalar oldu. Nihayet, o sırada Türkiye'de mevcut yabancı serbest meslek erbabının müktesep hakları bulunduğu için, sadece onların mesleklerini icraya devam edebileceklerine, iş sahibi olmak isteyen yeni yabancılarla müsaade verilmeyeceğine karar verildi.

422. — 2007 sayılı Kanun, küçük sanatların yalnız Türkler tarafından yapılabileceğini söyler. Yabancı hekimlerin yenileri burada iş görmek, icrayı tababet eylemek hakkına sahip değillerdi. Bu durum, ortaya bazı meseleler attı: Amiral Bristol, Fransız, Alman ve Amerikan hastaneleri gibi tesislerin eski doktorları ölünce, yerlerine yenilerinin tayini konusu çıktı. Ölenlerin yerine tekrar yabancı almaya imkân yoktu. Etibba Odası da işe karıştı ve Türk Hekimler seçilmesini istedi. Mesele Etibba Odasının fikrine uygun şekilde halledildi. Çalışma mevzuunda da karşımıza çıkan kayıtlayıcı tedbirler, yasaklayıcı olmayıp, düzenleyici mahiyeti haiz olmalı ve mahkeme bu tedbirleri kontrol edebilmelidir.

İKİNCİ PARAGRAF

MÜLK HÜRRIYETİ

423. — Mülk hürriyeti, zamanımızda mütemadî bir oluş içinde çalkalanıyor. 1789 ve sonrasına göre, mülkiyet hakkı bir hürriyettir. Tabii haklardan biridir. Bu telâkki, mülkiyetin ferdiyetçi telâkkisi olmuştur. Mülkiyet, diğer hürriyetler gibi sübjektif bir haktır. Bu itibarla da herkese karşı, ve bu arada Devlete karşı da, ileri sürülebilir. Devlet de ona dokunamaz.

Lâkin, bugün ve her devirde, her memlekette ferd Devlete vergi öder, para cezasına çarptırılır, elindeki bir mal zorla alınır, mülkü alınıp kamuya yarıyacak bir eser haline getirilir. Bunlar öyle tedbirlerdir ki devlet hayatı için zaruridirler. Vergi alınmazsa bütçe olmaz; ceza alınmazsa adalet gerçekleşmez; zor alımı olmazsa suç maddeleri ortadan kaldırılmış olmaz; kamulaştırma olmazsa baraj olmaz, yol olmaz, hastahane olmaz. Ancak, bu hallerin kâffesi de ferdi mülkünden mahrum eden hallerdir.

Onun içindir ki, mülkiyet zamanla kaybolmaz ve dokunulmaz bir tabii hak olmak vasfını artık haiz değildir. Bugün mülkiyet, muhtevası kamu menfaatinin isterlerine tâbi kılınmış ve Kanunla muayyen bir imtiyazdan başka bir şey sayılamaz.

424. — Roma Hukukunda ve klâsik Medenî Hukuk anlayışına göre mülkiyet hakkı, sahibine üç ayrı imtiyaz bahşeder: Jus utendi, fruendi, abutendi. Lâkin, zamanımız kamu hukukunda malikin keyfi, arzusu ve iradesi yerine toplumsal menfaat kaim olmuştur. Mülkiyetin devlet kudreti ile münasebetleri diğer hususiyetlerini silmiştir. Gerçi, Türk Kanunu Medenîsinin 618 inci maddesinde malikin mülkünde (dilediği gibi tasarruf) edebileceği yazılıdır. Fakat, Kanun hemen, bu tasarrufun (Kanun dairesinde) olabileceğini de ilâve etmiştir. Bu tarz bir anlayışta bir tezat olduğuna şüphe yoktur. Zira, malikin durumu Kanun tarafından daima değiştirilebilecek demektir. Kanunu Medenî, malikin (her hangi bir kimse) ye karşı hakkını ileri sürebileceğini yazmakla (kimse) tâbirine devleti de ithal etmiş gibi görünüyorsa da, devletle münasebetle-

rinde, mülk sahibi artık bir objektif hak bağlantısı içindedir. Devlet mülkiyete bir objektif hak olarak müdahale ettiği zaman ferdin sair hürriyetleri için mevzuubahis teminat şekillerinden farklı bir garantisi yoktur. Mülkiyete sübjektif hak mahiyeti itibariyle müdahale olduğu takdirde ise, devlet de malike karşı bir üçüncü şahıs durumunda bulunduğundan ferdin özel teminattan faydalanması mümkündür. Nitekim, kamu yararına kamulaştırmalardaki esaslar bu fikre istinaden tesbit olunmuştur. Mülkiyetin zorla alınması dışında devletçe yapılabilecek müdahaleler mülkiyet hakkının düzenlenmesi mahiyetinde kalacağından ferdin mülkü üzerindeki hürriyeti diğer hürriyetlerinden farksızdır. Çünkü, ege-menlik kendisinde olduğu için millet mülkiyet hakkını da düzenleyebilir. Bu görüş tarzı Fransız telâkkisidir. Cermen telâkkisi diyebileceğimiz di-ğ er bir görüş te — ki İsviçre'de durum hâlâ böyledir ve Almanya'da Weimar Anayasası devrinde böyle olmuştur — mülkiyete vâki her müdahale bir kamulaştırma mahiyetini haizdir.

425. — Görülüyor ki, zamanımız mülkiyet hakkı anlayışı ferdiyetçi mülâhazalara dayanan bir anlayıştır. Yalnız, bunun yanbaşında mülkiyetin bir de camiacı telâkkisi vardır. Buna göre malik olan kimseye bir şey üzerinde belli hallerde camianın yüksek menfaatlerini karşılayabilmesi için tanınmış bir takım ehliyetler vardır.

Malikin sahip bulunduğu şey üzerinde sübjektif bir hakkı mevcut bulunması son zamanlarda mülkiyet hakkının bir sosyal fonksiyonu haiz olduğu şeklindeki nazariyenin hâkim olmağa başlamasına mâni olmamıştır. Bu nazariyeye göre, mülkiyet hakkı genel menfaatler gözönünde tutulmaksızın düşünülemez. Biz şahsen, genel menfaatin sübjektif haktan üstün tutulması lâzımgelceği kanaatindeyiz. Ancak, bunun, sosyalist telâkkilerde olduğu gibi, her çeşit istihsal vasıtasının özel mülkiyete konu teşkil edemeyeceği neticesine kadar gidemeyeceği düşüncesindeyiz. İstihsal vasıtalarına sahip olma daima mümkün olabilmelidir.

Sovyetler Birliği ile halkçı demokrasi Devletleri denilen memleketler Anayasalarında istihsal vasıtaları üzerinde özel mülkiyet kurulması imkânına dair bir hüküm yoktur. Yalnız sair eşyada özel mülkiyetin tanındığı hakkında kayıt vardır (Sovyetler Anayasası, Madde: 9 ve 10; Polonya Anayasası, madde: 12 ve 13; Çekoslovak Anayasası, madde: 8, 146, 151, 158; Macaristan Halkçı Cumhuriyeti Anayasası, madde: 4, 7, 8; Romanya Anayasası, madde: 5, 8, 12; Bulgaristan Anayasası, madde: 10, 11).

426. — Hürriyet nizamına bağlı olarak yaşayan bütün devletlerde mülkiyet hakkı ferde tanınır. Böyle Devletlerde, çeşitli zaruretler yönünden ve bilhassa kamu düzeni endişesi ile bu hürriyetin de kamu hukuku

alanında çeşitli kayıtlamalara bağlandığına şahit oluruz. Kamu Hukuku sahasında mülkiyete konulan kayıtlamalardan gaye, diğer hürriyetlerin tahdidinde de olduğu gibi, başkalarının, yâni umumun haklarını da korumaktır.

Anayasanın 70 inci maddesi mülkiyeti tabii bir hak olarak kabul eder. Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağıt, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri Türklerin tabii haklarındanır, der. Bundan başka 71 inci madde mal dokunulmazlığından, 74 üncü madde kamulaştırmadan bahseder. 79 uncu madde ise, mülk hürriyetinin Kanunla kayıtlanabileceğini söyler. Anayasanın bütün bu hükümleri sevkten maksadı mülk hürriyetini iktidarın keyfi hareketlerine karşı korumaktır.

427. — Mülkiyetin hukuk nizamınca tâbi kılındığı kayıtlamaları, kamu hukuku bakımından ve özel hukuk yönünden olmak üzere iki gurupta tophyarak incelememiz gerekir.

Özel hukuk anlayışının ve bu telâkki ile ilgili zaruretlerin ortaya çıkardıkları mülkiyete ait başlıca kayıtlamalar, Medeni Kanunda yer alır (Madde: 667, 668, 678, 680, 671, 674, 673, 666, 661). Meselâ, başkalarının bize karşı ileri sürebilecekleri haklardan biri olan komşuluk hakkı yönünden mülkiyetine sahip olduğumuz şeyin bize bahsettiği kullanma ve faydalanma yetkilerimizden fedakârlıkta bulunmak zorunda kalabiliriz; mülkümüzdür diye, kalabalık bir yerdeki evimizde sülfirik asit imâl etmeye kalkışamayız; komşuları rahatsız edecek şekilde gürültü yapamayız; rotatif baskı âleti kuramayız. Komşuluk hukuku içinde düşünülerek mülkiyet hakkına yapılan kayıtlamalar, daha çok ahlâkî vasfı haizdir; bu tahditlerin konulması, ahlâkın hukuk alanındaki zaferlerine, ahlâk kaidesinin müeyyide kazanarak hukuklaşmasına örnektir.

428. — Kamu hukuku kayıtlamalarına gelince: bu kayıtlamaların özel hukukta bahis konusu edilmeyeceği tabiidir. Kamu hukuku sahasında Devlet mülkiyet konusunda, evvelce de belirtildiği gibi, üçüncü şahıs olarak düşünülemediğine, yâni hakkın mutlaklığı ona karşı ileri sürülemediğine göre, kamu hukuku alanındaki kayıtlamaların daha başka karakterde bulunması gerekir. Burada, diğerlerinin de hürriyetlerinin temini ve korunması düşüncesi hâkimdir. Hürriyeti başkaları için de temin, başkalarının da hürriyetini korumak konusunda konulacak kamu hukuku ile ilgili kayıtlamalar, polis rejimlerinde olduğu gibi, o hürriyeti tamamiyle ortadan kaldıracak şekilde olmamalıdır; bu takdirde, meşrû gibi görünerek, âmiyane tâbiri ile kara kaplıya uydurularak, hürriyet yok edilmiş olur ki, bunu, hukuk himaye etmemelidir. Bu nokta,

ve buna dayanılarak hürriyetlerin kayıtlanmasında kabul edilecek kıstas, çok önemlidir.

429. — Kamu Hukuku bakımından en önemli kayıtlamalar, Millî Savunma mülâhazaları ile konulanlardır. Millî savunma ile ilgili tahditler, Askerî Memnu Mintakalar Kanununda yer alır. Bu Kanun, hem sulh, hem de harp zamanlarında geçerlidir. Ekseriya sınır bölgelerinde bulunan topraklar, askerî memnu mintakalardır. Sınırlarda mülk sahibi olanların sahip oldukları yetkileri, Askerî Memnu Mintakalar Kanunu sınırlayabilir; bazan da tamamiyle ortadan kaldırır. Sınırlarda bulunan mülk sahipleri, arazinin görünümünü bozacak şekilde değişiklikler yapamazlar. Ev yapmak için askerî makamlardan izin almak gerekir. Filhalka, askerî bakımdan arazinin topografik durumu çok önemlidir.

Harp halinde askerî maksatlarla konulan tahditler daha da artar ve sıkılaştırılır. Askerî makamlar harp halinde evleri bile yıkabilirler. 3634 sayılı Millî Müdafaa Mükellefiyeti Kanununa göre, harp halinde her vatandaş, vücudunu olduğu gibi, mal ve mülkünü de savunma hizmetlerine tahsis etmek zorundadır. 3634 sayılı Kanunun bir kısım maddeleri, mülkiyet hakkının tamamını veya kullanma ve tasarruf yetkilerini fertten alır.

430. — Mülk hürriyetine millî savunma zaruretleri yönünden konulan tahditlerden başka, bir de umumun sağlığını koruma bakımından yapılan bazı kayıtlamalar var; bu düşüncenin etkisi ile konulmuş tahditleri biz, Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'nda bulabiliriz.

431. — Belediyeler Kanunu ile 16 Temmuz 1956 tarihli ve 6785 sayılı İmar Kanunu da mülk hürriyetine ait bazı tahditleri havidirler. Adı geçen iki Kanunun kamu düzeni bakımından lüzumlu addederek kanunlaştırdığı kayıtlamalar, maalesef mesul makamlar tarafından bazan yanlış ve usulsüz tatbik edilmektedir. Böylece ferdin zararına bazı neticelerin husulüne sebebiyet veriliyor. Mülk edinme hürriyetine konulacak tahditlerle ilgili resmî daireler, ferde bir kısım zorluklar çıkarıyorlar; ferdi âdetâ zevk bakımından da kayıtlamalarla bağlıyorlar.

432. — Mülk edinme hürriyetini millî ekonomi mülâhazalarıyla kısıntıya uğratan kayıtlamalardan da bahsedelim. Hukukî mevzuatımız içinde, bu konuya ait pek çok örnekler bulabiliriz. 3788 sayılı Çay Kanunu, yurdun belli yerlerinde bulunan çay yetiştiricilerini bazı tahditlere tâbi kılar: Çay yetiştirmek isteyen kimse, önce idarî makamlardan izin almalıdır. İdarî makam, çay yetiştirilmesine izin vermiyebilir. Bu takdirde, ferdin mülk üzerinde istediği gibi tasarruf edebilme hakkı tahdit edilmiş olur. Ekonomik düşüncelerle konulmuş olan takyitlere İskân

Kanunu (madde :26), Millî Korunma Kanunu (madde: 11, 30, 33, 37, 40), Kaplıca Yerleri hakkındaki 927 sayılı Kanun gibi metinlerde de tesadüf etmekteyiz.

433. — Uy u ş t u r u c u M a d d e l e r Tekeli hakkındaki Kanunda da, a f y o n ekimine ait bazı kayıtlamalar vardır: a f y o n, ancak yurdun bazı belli a f y o n ekim bölgelerinde yetiştirilebilir. Yetiştiricinin ne miktar tohum ekebileceği, ne kadar istihsalde bulunacağı, dikim yerinin neresi olacağı, dikim ve toplanma zamanlarına ait şartların neler olduğu hep bellidir. Adı geçen Kanunla güdülen maksat âşikâr. Beyaz zehir kaçakçılığına mâni olunmak isteniyordur.

T ü t ü n Kanununda da yukarıdakine benzer hükümler vardır. Çay, a f y o n, tütün gibi bitkilerin yetiştirilmesi konusunda mülkiyet hakkını kayıtlayıcı tahditlerin konulmasını mazur görmek zorundayız. Bu gibi tahditlerin konulmasında çokluk, genel sağlığın korunması endişesi yanında, millî ekonomi düşüncesi de rol oynar.

434. — Mülkiyet konusunda, bütün tetkik edilen hususlardan başka bir de, maden ve yeraltı servetleri gibi önemli bir millî meselemiz var.

K ö m ü r istihsalimizin ilk devirlerinde, Ereğli - Zonguldak havzamızda bir çok yerli ve yabancı şirketler kömür çıkarıyorlardı. Gün geçtikçe müteşebbisler, belli şartların çerçevesi dahilinde iş görmemeğe başladılar. Kazanç, kâr ihtirasiyle hareket ediyorlardı. Toprak altı, köstek yuvaları gibi yer yer tehlikeli şekilde oyulmuş, delik deşik edilmişti. Kömür havzamız az daha çökecekti. 3867 sayılı Kanunla bu durumu önleyici tedbirler aldık. Bu Kanun, madenlerin mülkiyetini, mal sahibi olmalar bile işletmelerden aldı. Tesisat bedelleri para olarak ödendi; maden bedelleri ise nakden ödenmedi; yerine bono verildi. Bu bonoları alâkalılara Maliye Hazinesi belli bir müddet içinde ödiyecekti.

Medenî Kanunda, bir arza malik olan kimse, toprağın altına da, üstüne de sahiptir, denir. Malikin, sahibi bulunduğu toprak parçasının altına doğru inebildiği derinliklere kadar inebileceği ve bulabilecekleri üzerinde hak iddia edebileceği tarzında ve sahibi bulunduğu arz parçasının üstüne isabet eden atmosfer sütunu da kayıtsız şartsız kendisinin olmak lâzımgeleceği şeklinde bir görüş vardır. Bir Danıştay Kararı ile, toprak altı servetinin Devlete aidiyeti kesinleşti. Bu karar, Medenî Kanunun lâfzına aykırı idi. Ancak, toprak altı servetlerinin Devlete aidiyeti tanımlamakla beraber, toprağından maden çıkan ferdin durumu, pek fena sayılamaz. Madencilik, gene de çok para getiren, çabuk zengin eden bir iş sahasıdır. Toprağından maden çıkarmak isteyen kimse, önce arama müsaadenamesi alır; sonra, maden bulunduğunda, ikinci bir izin mahiyetinde olan işletme ruhsatnamesini alarak işe başlar.

rinde, mülk sahibi artık bir objektif hak bağlantısı içindedir. Devlet mülkiyete bir objektif hak olarak müdahale ettiği zaman ferdin sair hürriyetleri için mevzu bahis teminat şekillerinden farklı bir garantisi yoktur. Mülkiyete sübjektif hak mahiyeti itibarıyla müdahale olduğu takdirde ise, devlet de malike karşı bir üçüncü şahıs durumunda bulunduğundan ferdin özel teminattan faydalanması mümkündür. Nitekim, kamu yararına kamulaştırmalardaki esaslar bu fikre istinaden tesbit olunmuştur. Mülkiyetin zorla alınması dışında devletçe yapılabilecek müdahaleler mülkiyet hakkının düzenlenmesi mahiyetinde kalacağından ferdin mülkü üzerindeki hürriyeti diğer hürriyetlerinden farksızdır. Çünkü, egemenlik kendisinde olduğu için millet mülkiyet hakkını da düzenleyebilir. Bu görüş tarzı Fransız telâkkisidir. Cermen telâkkisi diyebileceğimiz diğer bir görüş te — ki İsviçre’de durum hâlâ böyledir ve Almanya’da Weimar Anayasası devrinde böyle olmuştur — mülkiyete vâki her müdahale bir kamulaştırma mahiyetini haizdir.

425. — Görülüyor ki, zamanımız mülkiyet hakkı anlayışı ferdiyetçi mülâhazalara dayanan bir anlayıştır. Yalnız, bunun yanbaşında mülkiyetin bir de camiacı telâkkisi vardır. Buna göre malik olan kimseye bir şey üzerinde belli hallerde camianın yüksek menfaatlerini karşılayabilmesi için tanınmış bir takım ehliyetler vardır.

Malikin sahip bulunduğu şey üzerinde sübjektif bir hakkı mevcut bulunması son zamanlarda mülkiyet hakkının bir sosyal fonksiyonu haiz olduğu şeklindeki nazariyenin hâkim olmağa başlamasına mâni olmamıştır. Bu nazariyeye göre, mülkiyet hakkı genel menfaatler gözönünde tutulmaksızın düşünülemez. Biz şahsen, genel menfaatin sübjektif haktan üstün tutulması lâzımgelceği kanaatindeyiz. Ancak, bunun, sosyalist telâkkilerde olduğu gibi, her çeşit istihsal vasıtasının özel mülkiyete konu teşkil edemeyeceği neticesine kadar gidemeyeceği düşüncesindeyiz. İstihsal vasıtalarına sahip olma daima mümkün olabilmelidir.

Sovyetler Birliği ile halkçı demokrasi Devletleri denilen memleketler Anayasalarında istihsal vasıtaları üzerinde özel mülkiyet kurulması imkânına dair bir hüküm yoktur. Yalnız sair eşyada özel mülkiyetin tanındığı hakkında kayıt vardır (Sovyetler Anayasası, Madde: 9 ve 10; Polonya Anayasası, madde: 12 ve 13; Çekoslovak Anayasası, madde: 8, 146, 151, 158; Macaristan Halkçı Cumhuriyeti Anayasası, madde: 4, 7, 8; Romanya Anayasası, madde: 5, 8, 12; Bulgaristan Anayasası, madde: 10, 11).

426. — Hürriyet nizamına bağlı olarak yaşayan bütün devletlerde mülkiyet hakkı ferde tanınır. Böyle Devletlerde, çeşitli zaruretler yönünden ve bilhassa kamu düzeni endişesi ile bu hürriyetin de kamu hukuku

alanında çeşitli kayıtlamalara bağlandığına şahit oluruz. Kamu Hukuku sahasında mülkiyete konulan kayıtlamalardan gaye, diğer hürriyetlerin tahdidinde de olduğu gibi, başkalarının, yâni umumun haklarını da korumaktır.

Anayasanın 70 inci maddesi mülkiyeti tabii bir hak olarak kabul eder. Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağıt, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri Türklerin tabii haklarından, der. Bundan başka 71 inci madde mal dokunulmazlığından, 74 üncü madde kamulaştırmadan bahseder. 79 uncu madde ise, mülk hürriyetinin Kanunla kayıtlanabileceğini söyler. Anayasanın bütün bu hükümleri sevkten maksadı mülk hürriyetini iktidarın keyfî hareketlerine karşı korumaktır.

427. — Mülkiyetin hukuk nizamınca tâbi kılındığı kayıtlamaları, kamu hukuku bakımından ve özel hukuk yönünden olmak üzere iki gurupta tophyarak incelememiz gerekir.

Özel hukuk anlayışının ve bu telâkki ile ilgili zaruretlerin ortaya çıkardıkları mülkiyete ait başlıca kayıtlamalar, Medenî Kanunda yer alır (Madde: 667, 668, 678, 680, 671, 674, 673, 666, 661). Meselâ, başkalarının bize karşı ileri sürebilecekleri haklardan biri olan komşuluk hakkı yönünden mülkiyetine sahip olduğumuz şeyin bize bahsettiği kullanma ve faydalanma yetkilerimizden fedakârlıkta bulunmak zorunda kalabiliriz; mülkümüzdür diye, kalabalık bir yerdeki evimizde sülfirik asit imâl etmeye kalkışamayız; komşuları rahatsız edecek şekilde gürültü yapamayız; rotatif baskı âleti kuramayız. Komşuluk hukuku içinde düşünülerek mülkiyet hakkına yapılan kayıtlamalar, daha çok ahlâkî vasfı haizdir; bu tahditlerin konulması, ahlâkın hukuk alanındaki zaferlerine, ahlâk kaidesinin müeyyide kazanarak hukuklaşmasına örnektir.

428. — Kamu hukuku kayıtlamalarına gelince: bu kayıtlamaların özel hukukta bahis konusu edilmeyeceği tabiidir. Kamu hukuku sahasında Devlet mülkiyet konusunda, evvelce de belirtildiği gibi, üçüncü şahıs olarak düşünülemeyeceğine, yâni hakkın mutlaklığı ona karşı ileri sürülemeyeceğine göre, kamu hukuku alanındaki kayıtlamaların daha başka karakterde bulunması gerekir. Burada, diğerlerinin de hürriyetlerinin temini ve korunması düşüncesi hâkimdir. Hürriyeti başkaları için de temin, başkalarının da hürriyetini korumak konusunda konulacak kamu hukuku ile ilgili kayıtlamalar, polis rejimlerinde olduğu gibi, o hürriyeti tamamiyle ortadan kaldıracak şekilde olmamalıdır; bu takdirde, meşrû gibi görünerek, âmiyane tâbiri ile kara kaplıya uydurularak, hürriyet yok edilmiş olur ki, bunu, hukuk himaye etmemelidir. Bu nokta,

ve buna dayanılarak hürriyetlerin kayıtlanmasında kabul edilecek kıstas, çok önemlidir.

429. — Kamu Hukuku bakımından en önemli kayıtlamalar, Millî Savunma mülâhazaları ile konulanlardır. Millî savunma ile ilgili tahditler, Askerî Memnu Mıntakalar Kanununda yer alır. Bu Kanun, hem sulh, hem de harp zamanlarında geçerlidir. Ekseriya sınır bölgelerinde bulunan topraklar, askerî memnu mıntakalardır. Sınırlarda mülk sahibi olanların sahip oldukları yetkileri, Askerî Memnu Mıntakalar Kanunu sınırlayabilir; bazan da tamamiyle ortadan kaldırır. Sınırlarda bulunan mülk sahipleri, arazinin görünümünü bozacak şekilde değişiklikler yapamazlar. Ev yapmak için askerî makamlardan izin almak gerekir. Filhalka, askerî bakımdan arazinin topografik durumu çok önemlidir.

Harp halinde askerî maksatlarla konulan tahditler daha da artar ve sıkılaştırılır. Askerî makamlar harp halinde evleri bile yıkabilirler. 3634 sayılı Millî Müdafaa Mükellefiyeti Kanununa göre, harp halinde her vatandaş, vücudunu olduğu gibi, mal ve mülkünü de savunma hizmetlerine tahsis etmek zorundadır. 3634 sayılı Kanunun bir kısım maddeleri, mülkiyet hakkının tamamını veya kullanma ve tasarruf yetkilerini fertten alır.

430. — Mülk hürriyetine millî savunma zaruretleri yönünden kopulan tahditlerden başka, bir de umumun sağlığını koruma bakımından yapılan bazı kayıtlamalar var; bu düşüncenin etkisi ile konulmuş tahditleri biz, Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'nda bulabiliriz.

431. — Belediyeler Kanunu ile 16 Temmuz 1956 tarihli ve 6785 sayılı İmar Kanunu da mülk hürriyetine ait bazı tahditleri havidirler. Adı geçen iki Kanunun kamu düzeni bakımından lüzumlu addederek kanunlaştırdığı kayıtlamalar, maalesef mesul makamlar tarafından bazan yanlış ve usulsüz tatbik edilmektedir. Böylece ferdin zararına bazı neticelerin husulüne sebebiyet veriliyor. Mülk edinme hürriyetine konulacak tahditlerle ilgili resmî daireler, ferde bir kısım zorluklar çıkarıyorlar; ferdi âdetâ zevk bakımından da kayıtlamalarla bağlıyorlar.

432. — Mülk edinme hürriyetini millî ekonomi mülâhazalarıyla kısıntıya uğratan kayıtlamalardan da bahsedelim. Hukukî mevzuatımız içinde, bu konuya ait pek çok örnekler bulabiliriz. 3788 sayılı Çay Kanunu, yurdun belli yerlerinde bulunan çay yetiştiricilerini bazı tahditlere tâbi kılar: Çay yetiştirmek isteyen kimse, önce idarî makamlardan izin almalıdır. İdarî makam, çay yetiştirilmesine izin vermiyebilir. Bu takdirde, ferdin mülk üzerinde istediği gibi tasarruf edebilme hakkı tahdit edilmiş olur. Ekonomik düşüncelerle konulmuş olan takyitlere İskân

Kanunu (madde :26), Millî Korunma Kanunu (madde: 11, 30, 33, 37, 40), Kaplıca Yerleri hakkındaki 927 sayılı Kanun gibi metinlerde de tesadüf etmekteyiz.

433. — Uy u ş t u r u c u M a d d e l e r Tekeli hakkındaki Kanunda da, a f y o n ekimine ait bazı kayıtlamalar vardır: afyon, ancak yurdun bazı belli afyon ekim bölgelerinde yetiştirilebilir. Yetiştiricinin ne miktar tohum ekebileceği, ne kadar istihsalde bulunacağı, dikim yerinin neresi olacağı, dikim ve toplanma zamanlarına ait şartların neler olduğu hep bellidir. Adı geçen Kanunla güdülen maksat âşikâr. Beyaz zehir kaçakçılığına mâni olunmak isteniyor.

T ü t ü n Kanununda da yukarıdakine benzer hükümler vardır. Çay, afyon, tütün gibi bitkilerin yetiştirilmesi konusunda mülkiyet hakkını kayıtlayıcı tahditlerin konulmasını mazur görmek zorundayız. Bu gibi tahditlerin konulmasında çokluk, genel sağlığın korunması endişesi yanında, millî ekonomi düşüncesi de rol oynar.

434. — Mülkiyet konusunda, bütün tetkik edilen hususlardan başka bir de, maden ve yeraltı servetleri gibi önemli bir millî meselemiz var.

K ö m ü r istihsalimizin ilk devirlerinde, Ereğli - Zonguldak havzamızda bir çok yerli ve yabancı şirketler kömür çıkarıyorlardı. Gün geçtikçe müteşebbisler, belli şartların çerçevesi dahilinde iş görmemeğe başladılar. Kazanç, kâr ihtirasiyle hareket ediyorlardı. Toprak altı, köstebek yuvaları gibi yer yer tehlikeli şekilde oyulmuş, delik deşik edilmişti. Kömür havzamız az daha çökecekti. 3867 sayılı Kanunla bu durumu önleyici tedbirler aldık. Bu Kanun, madenlerin mülkiyetini, mal sahibi olsalar bile işletmelerden aldı. Tesisat bedelleri para olarak ödendi; maden bedelleri ise nakden ödenmedi; yerine bono verildi. Bu bonoları alâkalılara Maliye Hazinesi belli bir müddet içinde ödiyecekti.

Medenî Kanunda, bir arza malik olan kimse, toprağın altına da, üstüne de sahiptir, denir. Malikin, sahibi bulunduğu toprak parçasının altına doğru inebildiği derinliklere kadar inebileceği ve bulabilecekleri üzerinde hak iddia edebileceği tarzında ve sahibi bulunduğu arz parçasının üstüne isabet eden atmosfer sütünü da kayıtsız şartsız kendisinin olmak lâzımgelceği şeklinde bir görüş vardır. Bir Danıştay Kararı ile, toprak altı servetinin Devlete aidiyeti kesinleşti. Bu karar, Medenî Kanunun lâfzına aykırı idi. Ancak, toprak altı servetlerinin Devlete aidiyeti tanınmakla beraber, toprağın maden çıkan ferdin durumu, pek fena sayılamaz. Madencilik, gene de çok para getiren, çabuk zengin eden bir iş sahasıdır. Toprağın maden çıkarmak isteyen kimse, önce arama müsaadenamesi alır; sonra, maden bulduğunda, ikinci bir izin mahiyetinde olan işletme ruhsatnamesini alarak işe başlar.

435. — Mülkiyetle ilgili kayıtlamalardan bir kısmı da, Orman sahiplerini ilgilendirir. Orman mülkiyetine sahip kimseler, tasarruflarında kayıtlıdırlar (8 Eylül 1956 tarihli ve 6831 sayılı Orman Kanunu).

436. — Sahibi bulunduğu araziden tarihî eserler çıkan veya oturduğu, sahibi bulunduğu gayrimenkul tarihî hususiyette olan kimselerin durumu Âsârı Atıka Nizamnamesi ile düzenlenmiştir. Bu nizamnameye göre, mâlikin tarihî değeri olan malı, elinden alınabilir. Başka memleketlerde, tarihî eserler üzerinde daha titizlikle durulur; onların koydukları hükümler, bizimkilere benzemez. Meselâ, gayrimenkul ferdin elinden alınmaz; fakat, mâlike bazı mükellefiyetler yükletilir. Mâlik tarihî değeri haiz gayrimenkulünün bakımından ve korunmasından mesuldür. Her türlü tamirde, izin istemek zorundadır.

437. — Diğer memleketlerde çok güzel manzaralı yerlere ait bazı kayıtlamalar da vardır. Böyle yerlerin sahipleri, canlarının istediği biçimde evleri, bu müstesna manzaralı yerlere konduramazlar. Bizde mal sahibi bazan, meselâ Boğaz'ın en güzel yerine çok çirkin, o güzelliği bozacak bir bina yaptırıyor. Bu gibi yerlerimizin güzel manzaralı durumlarının devamı, artık sahiplerinin insafına, zevk ve güzellik ölçülerine kalmıştır. Yalnız, 8 Eylül 1956 tarihli ve 6831 sayılı Orman Kanununun 25 inci maddesi (ilim hayatının istifadesine tahsis, tabiatı muhafaza, yurdun güzelliğini sağlama, halkın spor ve dinlenme ihtiyaçlarını karşılama, turistik hareketlere imkân verme) maksatları ile ormanların (millî park) haline getirilebileceğini söylemiştir.

438. — Anayasamızın 73 ve 74. maddeleri, kamulaştırma ile ilgili esasları koymuştur; 73. madde, zoralm... yasaktır, dedikten sonra; 74. madde, doğrudan doğruya kamulaştırma ile ilgili şu esasları koymaktadır: Kamu faydasına gerekli olduğu usulüne göre anlaşılmadıkça ve özel Kanunlar gereğince değer parası peşin verilmedikçe hiç kimsenin malı ve mülkü kamulaştırılmaz.

Görülüyor ki, 73 ve 74. maddelerin hükümlerine göre, kimsenin malı zorla elinden alınmaz.

Kamulaştırma işlerinin yapılabilmesi için, kamunun menfaatlermi üstün saydıracak bazı isterler bulunmalıdır ki, ferdin elinden mülkün alınmasına cevaz verilebilsin.

Ferdin elinden mülkünün alınmasını mazur gösteren, hattâ bu işi lüzumlu kılan üstün icap ancak, umumî menfaatin varoluşudur. Yapılacak kamulaştırma, kamu faydasına gerekli olmalıdır. Kamulaştırmanın kamu faydasına gerekli olduğu hususunun araştırılması çok önemli, nazik bir noktadır. Çünkü, ferdin malının mukadderatı, doğru-

dan doğruya kamu faydasının gerekli olup olmadığına bağlıdır. Bu araştırmanın gayet dürüstçe, esaslı ve Kanunlar dairesinde, yapılması gerekir.

439. — **Kamulaştırma**, 8 Eylül 1956 tarihli ve 6830 sayılı (İstimlâk Kanunu) na göre yapılır.

Anayasa, 74 üncü maddesinde kamulaştırmanın unsurlarını belirtmiştir. Bu unsurlar gözönünde tutulmak suretiyle onu şöyle tarif etmek mümkündür: Bir gayrimenkulün, sahibinin razı olup olmadığına bakılmaksızın, değer bahası peşin ödenmek suretiyle, kamu yararı için Kanundaki usule göre elinden alınmasıdır.

Nitekim, İstimlâk Kanunu, (Umumî menfaatler için lüzumlu işlere tahsis edilmek üzere) (madde: 1), ve (Âmme hizmetine veya teşebbüsün yürütülmesine lüzumlu gayrimenkullerin ... Bu Kanun hükümleri dairesinde değer bahası peşin verilmek şartıyla...) (madde: 3) demıştır.

Kamulaştırma için ilk iş olarak bir (u m u m î m e n f a a t k a r a r ı) verilmek lâzımdır. Bunu Köy'ün, Belediye'nin, Vilâyet'in veya Devlet'in yetkili organları verir. Ancak, alınan kararın ayrıca tasdiki de icap eder.

İdare, kamulaştırılacak yerin bir plânını hazırlar. Mal sahiplerini araştırır. Ödenecek bedeli özel bir Komisyona tesbit ettirir. Esas itibarıyla kamulaştırılan mülk, bu bedel karşılığında sahibinden alınacaktır.

Ancak, tatbikatta işin bu tarzda bitmesi nadirdir.

440. — Bir yerin kamulaştırılmasına karar verilince mal sahibine kamulaştırmayı yapan idarenin hangisi olduğu, yerin plânı, kamulaştırma kararı ve yer için takdir olunan kıymet ile dâva etmek isterse kimi dâva edeceği gazete ile ve askı ile ilân olunmak, hem de Noter eli ile mal sahibine bildirilmek lâzımdır. Bu bildirimün müddeti 15 gündür. Kanun, müddetin başlangıcını göstermemiştir. Bunun kamulaştırma kararının verildiği tarih olması lâzımgeleneği düşünülebilirse de, 15 inci maddenin 7 inci fıkrasının ikinci cümlesinden müddetin bir yıl olabileceğini anlamaktayız. Askıya çıkarılacak ilânın müddeti de 15 gün olmak üzere tesbit edilmiştir. Ancak, gazete ile yapılacak ilân hakkında Kanun (Onbeş gün ara ile en az iki defa) demıştır. Bu yüzden müddetler arasında bir uyumsuzluk mevcuttur.

Kamulaştırma işlemi bu tebligat ile başlar (Madde: 25). Bu netice mühimdir. Zira, bundan sonra mal sahibinin mülk üzerindeki hakları kayıtlanmış olur.

Mal sahibinin iki türlü dâva yetkisi vardır:

Umumî menfaat kararına karşı dâva açmak.

Kamulaştırma bedelini yeter bulmayıp dâva açmak.

Birinci dâva Danıştay'a, ikincisi Asliye Mahkemesine açılır. Dâva açma müddeti çok kısadır. Noter tebligatından itibaren onbeş gün. Köy kamulaştırmalarında bu müddet son ilândan itibaren otuz gündür.

Umumî menfaat kararına karşı dâva açılabileceği esası, Kanunda yazılı istisnâ sebebiyle iyice daralmıştır. Filhakika, 14 üncü madde 2 nci fıkrasında tasdikli imar plânlarına veya bir Bakanlığın tasdikli hususi plân ve projesine göre yapılacak inşaat ve tesislerden dolayı Danıştay'a başvurulamayacağı yazılıdır. Esasen, bu gibi işler için umumî menfaat kararı alınmaz, sadece kamulaştırma kararı verilmekle iktifa olunur.

Bu hükmü hiç de yerinde görmüyoruz. Vatandaşı dâva yoluna başvurmadan alkoyan her hangi bir kanun hükmü tasvip olunamaz.

Bedelin çoğaltılması için Asliye Mahkemesinde açılacak dâvalarda rey ve mütalâalarına başvurulacak bilirkişileri de Kanun göstermiştir. Dâvada bilirkişilik yapacak heyet beş kişiliktir. Hangi esaslara göre değer biçecekleri Kanunda gösterilmiştir (Madde: 11). Bilirkişiler sekiz gün içinde raporlarını verirler.

Hakkında kamulaştırma kararı verilmiş olan bir yere idarece derhal elkoymak zarureti hasıl olursa tesbit olunan bedel (Kanun, takdir olunan kıymetten bahsetmekte ise de — madde: 16 — idarece tesbit olunan bedel kastedilmiş olsa gerektir) millî bir Bankaya yatırılır, ve dosya mahkemeye tevdi olunarak delillerin tesbit olunması istenir.

Mal sahibi tebliğ ve ilândan sonra müddetinde mahkemeye başvurup mülkü için tesbit olunan bedele itiraz etmez ise, kamulaştırma kesinleşir. Bu takdirde, idare bedelin tamamını Bankaya yatırır ve yatırdığına dair makbuzunu kamulaştırma dosyası ile birlikte mahkemeye verir. Mahkeme, Tapu Dairesine mülkün idare adına tescilini emreder. İdare de, icraya müracaatla mülkü tahliye ettirir. İcra Dairesi mal sahibine mülkü boşaltması için on beş günlük bir mühlet verir (madde: 20).

Bazı hallerde, bütün bu şekillere müracaat edilmeksizin gayrimenkule idarece derhal elkonulması mümkündür. Bunun için ya kanunen olaganüstü bir hal, yahut ta Bakanlar Kurulunca verilmiş bir karar olmak veya 16 Haziran 1939 tarihli ve 3634 sayılı Millî Müdafaa Mükellefiyeti Kanununun uygulanması bahis mevzuu olmak lâzımdır.

Kanun, idareye kamulaştırılmasına karar verilmiş olan bir mülkün kamulaştırılmasından vazgeçmek yetkisini tanımıştır. Böyle bir vazgeçme vukubulacak olursa mal sahibinin almış olduğu kamulaştırma bedelini geri vermek suretiyle tekrar malını alması mümkündür.

Bunun gibi, kamulaştırma bedelinin kesinleştiği günden itibaren ge-

gecek beş yıl içinde mülkün tahsis olunmak istendiği maksada ayrılmasına lüzum kalmayacak olursa, idare, malsahibine tebliğde bulunur. Bu takdirde, malsahibinin almış olduğu bedeli ödemek suretiyle malı geri almağa hakkı vardır. Bu hakkını üç ay içinde kullanması icabeder.

Bir de, mülkün kamulaştırılmış olmasına rağmen, aradan beş sene geçtiği halde, idarenin kamulaştırma maksadına uygun hiç bir tesis meydana getirmediği ve mülkü olduğu gibi bıraktığı görülürse malsahibi yine bedeli ödeyerek malı geri alabilir. Bunu da bir yıl zarfında yapması gerektir.

441. — Kamulaştırmayı, bilhassa son zamanlarda, bir çok devletlerde uygulanan (Millîleştirme) ile karıştırmamalıdır. (x)

Kamulaştırmada bir malın mülkiyeti kamu idaresine geçer. Kişi, o geşit başka malların maliki olabilir. Halbuki, millîleştirmede kişinin millîleştirme konusu olan mal nev'inden başka mala sahip olması mümkün değildir. Muayyen mal nev'ine malik olmak yalnız Devletin tekeline girmiş olur.

442. — İskân Kanunu ferdi, yerini yurdunu bırakıp başka taraflara geçmeğe icbar eden bazı hükümler taşır. Bu hükümler, bilhassa köylüler hakkındadır. Bozuk ve yetersiz bir hayat süren köyler, daha verimli başka yerlere nakledilebilirler. Köyün tamamı kamulaştırılarak nakil işi sağlanabilir. İsviçre'de elektrik istihsal edebilmek için bazı köyler başka yerlere nakledildi. 1955 de Fransa'da da buna benzer bazı hâdiseler oluydu, gazeteler işe karıştı. Ferd, arzusu hilâfına bir yerden başka bir yere nakil mecburiyetinde bırakılınca mülk hürriyetine müdahale edilmiş oluyor.

Anayasamızın 74. maddesinin ikinci fıkrası şöyledir: Çiftçiyi toprak sahibi kılmak ve ormanları devletleştirmek için alınacak toprak ve ormanları kamulaştırma karşılığı ve bu karşılıkların ödenişi özel Kanunlarla gösterilir.

Bu hüküm uyarınca çıkarılan özel Kanunlardan biri de 15 Haziran 1945 tarihli ve 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'dur. Kanunun gayesi 1 inci maddesinde gösterilmekle beraber, taşıdığı isim kısaca gayeyi özetleyebilecek mahiyettedir. Kanunun ikinci bölümü «dağıtılacak arazi» başlığını taşır. 8. maddede muhtaç köylülere dağıtılacak arazinin hangi şartları haiz olması belirtildikten sonra, bir de (f) harfi ile işaretlenen cümlesinde «bu Kanun hükümlerine göre kamulaştırılacak arazi» den bahsolunmaktadır. Kanunun 3. bölümü olan «arazi kamulaştırılması» kısmında ilk madde olan 14. maddede, kamulaştırılacak araziden bahsolunmakta ve bu maddenin (c) fıkrasında, «gerçek kişilerle özel Hukuk

tüzel kişilerine ait araziden beş bin dönümü geçen parçaları kamulaştırılır» denmektedir. İşte, bu hüküm uyarınca, bazı büyük çiftlik sahiplerinin toprakları kamulaştırılıp diğer muhtaç köylülere dağıtıldı.

Kanunun ikinci maddesinde çiftliğin ve çiftçinin tarifi var: Arazide ekim, dikim, bakım ve yetiştirme yolları ile nebat, hayvan veya hayvan mahsulleri istihsalinde bulunmaya veya bu mahsullerin yetiştiricileri tarafından işlenip değerlendirilmesine «çiftçilik», ve bu işleri devamlı olarak yapanlara «çiftçi» denir. Kanunun 15. maddesinde, dağıtmada eşitliği sağlayabilmek için, dikkat edilecek noktalar sıralanmıştır. 15. maddede, «bu Kanunun yayınlandığı tarihten başlayarak her bölgede geniş ve dar topraklı bölgeler ilân olunur.» denmektedir. Bundan maksat, büyük arazi sahiplerinin toprakları kamulaştırılırken bu işde de adaleti ve eşitliği temin etmektir. Nitekim 16. madde hükümlerine göre, geniş topraklı bölgelerde ancak arazinin 5000 dönümden fazlası kamulaştırılır; dar topraklarda ise 2000 dönümden arta kalan kısmı kamulaştırılır. Kamulaştırma kararını, Tarım Bakanlığı verir; kamulaştırmanın gerektiğini mülk sahibine bildirir. Bu bildiriş tebliğ veya ilân yolları ile olabilir. Mülk sahibi arazisi hakkında verilen kamulaştırma kararına bir ay zarfında itiraz ederse, bu itirazını Bakanlığa bildirir. Bakanlık itiraz sebebini tetkik eder. Yerinde ise kamulaştırmayı kaldırır. İtiraz kabul edilmediği takdirde, mülk sahibi ancak üç ay içinde dâva açabilir. Bütün formaliteler bittikten sonra, arazi tapuda Devlet adına tescil edilir.

Görülüyor ki, çiftçiliğe uygun arazinin kamulaştırılması iktisadî, zirai ve sosyal gayelerle yapılmaktadır.

HÜRRIYETLERİN OLAĞANÜSTÜ REJİMLERİ

443. — Şimdiye kadar gözden geçirdiğimiz çeşitli hürriyetleri normal zamanda bağlı oldukları rejime göre tetkik konusu ihdas ettik. Bir de, hürriyetlerin olağanüstü durumlarda tâbi oldukları rejimler vardır. Başta harp hali olmak üzere, büyük buhranlar bu gibi rejimlerin uygulanmasını gerektirir.

Gerçi, çeşitli hürriyetlerin tetkiki sırasında zaman zaman olağanüstü durumları gözönünde tutan bazı kanunlara temas etmedik değil. Faraza, Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu, Umumî Hıfzıssıhha Kanunu, İskân Kanunu, Millî Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu bunlardandır. Lâkin, ele almak istediğimiz husus, ayrı ayrı kanunların belli bir hürriyet çeşidini kayıtlamaları olmayacaktır. Burada inceliyeceğimiz, kamu hürriyetlerinin sistemli kayıtlanma şeklidir.

Kayıtlama düşüncesi bizatihî hürriyet telâkkisinin içinde vardır. Her ferd kendi hürriyetini başkalarının da kendisi gibi hür olduğu fikri ile kayıtlı bulur. Kant, Hukukun ana prensipini bu noktada görür. «Tek bir ferdin hürriyeti ile tekmil diğer fertlerin hürriyetinin âhenk halinde olmasını sağlayan şartlar» dan söz açtığı zaman kasdettiği budur. Anayasanın 68 inci maddesinin 3 üncü fıkrasında yazılı esas bunu anlatır: «... hürriyetin herkes için hududu başkalarının hududu hürriyetidir.»

444. — Kamu hürriyetlerinin sistemli şekilde kayıtlanması devletin bekasının tehlikeye girdiğine şüphe bırakılmıyacak halde bahis mevzuu olur. Bu rejime sıkıyönetim rejimi diyoruz. Anayasa, (İdarei Örfiye) tâbirini kullanmıştır. 86 ncı maddesinin 3 üncü fıkrasında bu rejimi tarif te etmiştir: «İdarei Örfiye, şahıs ve ikametgâh masumiyetlerinin, matbuat, müraselât, cemiyet, şirket hürriyetlerinin muvakkaten takyit ve taliki demektir.»

Görülüyor ki, sıkıyönetim tekmil normal hukuk organizasyonunun umumî olarak kalkması demek değildir. Barthélemy, sıkıyönetimi şöyle tarif eder: «askerî vasıtaları kullanan ve meclis kontrolüne tâbi bir hükümet diktatörlüğüdür.» (Précis de Droit public, 1937 baskısı, s: 259).

Sıkıyönetimin vasfı bir hukuk rejimi oluşudur. İstisnaîdir. Muayyen şartlarda, muayyen hallerde ortaya çıkabilir. Fakat, meydana gelişi hukukîdir, Anayasanın müeyyidesi altındadır. Onun içindir ki, hürriyetlerin olağanüstü rejimi diye ele alınması lâzımgelir.

Belçika gibi muayyen memleketler müstesna, çoğu devletlerde sıkıyönetim rejimi mevcuttur. Sıkıyönetim rejimi, esas itibariyle, harp hali rejimidir. Hattâ, son zamanlarda umumî hukuk rejimi ile sıkıyönetim rejimi arasında yer aldığı iddia edilen bir de ivedilik hali (Etat d'urgence, emergency) ortaya çıkmıştır. Bir kısım müelliflere göre (Drago - R. D. P. 1955, S. 693) ivedilik hali sıkıyönetimden çok daha sert bir rejimdir. Lâkin, sıkıyönetim olsun, zaruret hali olsun, olağanüstü şartlar olsun, ivedilik hali olsun daima yürütme uzuvlarının belli hallerde hürriyetlerin kayıtlanması suretiyle yetkilerinin artmasını gerektirir.

445. — Türk Anayasası 86 ncı maddesinde koyduğu hükümlerle sıkıyönetimi gerektirecek halin esas itibariyle harp hali olmak lâzımgeleceğini belirtmiş ve bunun yanında iki halden daha bahsetmiştir. Bunlardan biri ayaklanma çıkması, diğeri de (Vatan ve Cumhuriyet aleyhinde kuvvetli ve fiilî teşebbüsât vukuunu müeyyit kat'î emarât) görülmesidir.

Bu hallerden kestirilmesi en güç olanı Vatan ve Cumhuriyete karşı kalkışma halidir. Tatbikatta bunun mevcudiyetinin adlî soruşturma yolu ile anlaşılması lâzımgeleceği kabul edilmiştir. Nitekim, Kubilây vakasının da böyle olmuştur. Hükûmet şu kararı almıştı:

«Teşkilâtı Esasiye Kanununun 86 ncı maddesinde «Vatan ve Cumhuriyet aleyhinde kuvvetli ve fiilî teşebbüsât vukuunu müeyyit kat'î emarât görüldükte İcra Vekilleri Heyeti müddeti bir ayı tecavüz etmemek üzere umumî veya mevziî idarei örfiye ilân edebilir» denilmiş bulunmasına ve Menemen'de 23/12/1930 tarihinde irtikâp edilen cürmün hazırlık tahkikatında bu cürmün Cumhuriyet aleyhinde şümüllü bir tertip olduğu hakkında kat'î emareler görülmüş olmasına binaen, Menemen Kazası ile Manisa ve Balıkesir merkez kazalarında 1 Kânunusani 1931 tarihinden itibaren bir ay müddetle idarei örfiye ilân olunmuştur.» (Bakanlar Kurulu'nun 31/12/1930 tarihli ve 10388 sayılı kararı).

Büyük Millet Meclisine sunulan bu kararname Meclisin aşağıdaki kararı ile onanmıştır:

«Menemen'de irtikâp olunan cürmün Cumhuriyet aleyhine şümüllü bir tertip olduğu hakkında kat'î emareler görülmüş bulunmasına binaen, Menemen Kazası ile Manisa ve Balıkesir Merkez Kazalarında 1 Kânunusani 1931 tarihinden itibaren bir ay müddetle idarei örfiye ilân olunmasına dair İcra Vekilleri Heyetinin kararı, Umumî Heyetin Onyedinci ini-

kadının birinci celsesinde müttefikan tasvip edilmiştir. 1.1.1931» Karar No. 574.

Görülüyor ki, sıkıyönetimi Hükûmet ilân eder. Bu tedbir ya memleketin her yeri için; yahut ta bir bölgesi için alınır. Her iki halde de müddeti bir ayı geçemez.

Sıkıyönetim ilânına karar veren Hükûmet, kararını derhal B.M.M.'ne tasdik ettirecektir. Şayet, Meclis toplantı halinde değilse onu derhal toplantıya çağırmağa mecburdur.

Sıkıyönetim süresini çoğaltmak Büyük Millet Meclisine aittir. Bu hususta Meclisçe bir karar verilmiş olmak lâzımdır. İşte bir misâl:

«İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale, ve Kocaeli İllerinde 23 Kasım 1940 tarihinde ilân edilen ve en son 1335 sayılı kararla 1945 tarihine kadar uzatılmış olan sıkıyönetimin, bu tarihten başlamak üzere altı ay daha uzatılmasına karar verilmiştir. 4.6.1945»

Bakanlar Kurulunca verilen sıkıyönetim kararı İçişleri Bakanlığı tarafından münasip vasıtalarla ilân olunur.

446. — Anayasa, sıkıyönetim bölgesi ile bu bölgede hangi hükümlerin uygulanacağı ve işlemlerin nasıl yürütüleceği, harp halinde de doku-nulmazlığın ve diğer hürriyetlerin nasıl kayıtlanabileceği veya durdurulacağı Kanunla gösterilir, demektedir. Burada sözü geçen Kanun, ancak 25 Mayıs 1940 da çıkarılabilmiş olan 3882 sayılı (Örfî İdare Kanunu)dur.

Örfî İdare Kanununun 2 nci maddesine göre, «Örfî idare altına alınan yerlerde umumî emniyet ve âsâyişe taallük eden ve İcra Vekilleri Heyetince tayin ve tesbit olunan zabıta salâhiyet ve vazifeleri askerî makamlara intikal eder. Bu makamlar kendilerine intikal eden salâhiyet ve vazifelere müteallik kararları ve emirleri mahallî zabıtası marifetiyle icra ettirir.»

Demek oluyor ki, zabıtaya ait haklar ve vazifeler sivil makamlardan asker makamlarına geçmektedir.

Örfî İdare Kanununun 3 üncü maddesi, askerî idarenin ne gibi tedbirler alabileceğini yazmaktadır.

Bu maddeye göre, asker idaresi, kişi, fikir ve toplantı hürriyetlerini kayıtlayıcı tedbirler alabilecektir.

Bu arada, fertlerin üzerleri aranabilir (birinci fıkra), kişi hürriyeti-nin bir neticesi olan yolculuk hürriyeti ile ilgili olmak üzere, sabıkalı bazı suçlular ve şüpheli kimseler sıkıyönetim bölgesinden çıkarılabilir. Sıkı-yönetim bölgesine girip çıkmak isteyenler hakkında kayıtlar konulabilir (2, 7, 8 inci fıkralar).

Yine kişi hürriyetinin bir icabı olarak askerî makamlar konut dökunulmazlığı bakımından lüzumlu görecekları evlari ve binaları arayabilirler (1 inci fıkra).

Sıkıyönetim idaresi, fikir hürriyeti bakımından, telefon konuşmalarını menedebilir (birinci fıkra); radyo ve telsiz haberleşme araçlarını kontrol eder; gazete, kitap vesair basılmış eserlerin basım ve yayımını yasak eder; matbaaları kapatır; sansür koyar (fıkra 4).

Toplantı hürriyeti yönünden, toplanma ve yığılmaları yasak eder ve dernekleri kapatır ve dağıtır (fıkra 5).

Bundan başka, silâh ve cepbane nev'inden eşyayı arayıp toplatabilir (fıkra 3); kahve, birahane, meyhane, sinema, bar ve buna benzer umuma açık yerleri kapatabilir (fıkra 6).

Yine bu üçüncü maddenin 9 uncu fıkrasına göre ise, Bakanlar Kurulunca verilecek emirleri yerine getirir.

Sıkıyönetim ilân olunan bölgede, hazerde Genel Kurmay Başkanı, seferde Başkomutanın tayin edeceği Kolordu Komutanlığı yapmış bir asker bulunur. Bu zat Sıkıyönetim Komutanıdır.

Sıkıyönetim ilân olunmakla beraber, sıkıyönetim bölgesinde Sıkıyönetim mahkemeleri kurulacaktır. Bunların sayısı önceden belli değildir. Lüzumu kadar kurulabilir. Bu mahkemelerin yargıçlarını ve memurlarını Millî Savunma Bakanı tayin eder.

Bu mahkemelerin görevleri Örfî İdare Kanununun 6 ncı maddesinde yazılmıştır.

Sıkıyönetim mahkemelerinden verilecek kararlar temyiz olunabilir. Ancak, usul bakımından bu mahkemelerde seferberlik hükümleri tatbik olunur. (Olağanüstü hallere dair Kanunlarımız için Bülent Daver'in S.B.F. Dergisinin 1952 yılı sayısında çıkan «Fevkalâde Haller ve Ferdî Hürriyetler» başlıklı etüdüne bakınız).

BEŞİNCİ BÖLÜM

HÜRRIYETLERİN TEMİNATI

447. — Ferdin hür olması, fiilen bir iktidara sahip bulunması demektir. Anayasaların ve Kanunların ferd hürriyetlerini ilân etmiş olması kendi kendine bir mâna ifade etmez. Mühim olan, ferdlerin hakikatta bu hürriyetlerden faydalanmakta olup olmadıklarıdır. Şayet, hürriyetten istifade etmelerini önleyen her hangi bir engel zuhurunda bu mâni ortadan kaldıracak vasıtaya malik iseler hürdürler.

Devlet hayatında siyasî iktidarı ellerinde bulunduranlar keyfi hareketlere kalkışacak olurlarsa bu hareketlere karşı vatandaşı korumak lâzımdır. Bilhassa, buhran zamanlarında idare edenler, otoritelerini muhafaza edebilmek için ferdleri yakından gözetme altında tutmak, onların hürriyetlerine tesir edecek müdahalelerde bulunmak ihtiyacını duyarlar. Halbuki, Devlet idaresinin ana dâvası ferd hürriyetinin muhafazasıdır. Onun içindir ki, gerçekten bir Anayasanın varlığından söz açılabilmesi için hürriyetlerin garanti altında bulunmasını şart koşarız. 1789 tarihli İnsan ve Vatanış Hakları Demecinin 16 ncı maddesi bu esası tesbit etmişti.

Hürriyetlerin teminâtı meselesi, diğér cephesi ile, iktidarın tahdidî problemidir. İktidarı kayıtlama, iktidarı tutma, muayyen bir noktada durdurma çaresi olarak Ortaçağ düşüncesi «Âdil olmayan Kanun» fikrinden hareketle baskıya mukavemet nazariyesini inşa etmişti.

Onsekizinci yüzyılda Montesquieu'nün şekillendirdiği kuvvetler ayrılığı prensibinin ana fikri her iktidar sahibinin onu kötüye kullanmağa temayül edeceği idi. Müteakip yüzyılda bu düşünce iktidarın tehlikeli olduğu ve binaenaleyh, mümkün olduğu kadar kayıtlanması lâzımgeleceği kanaati haline geldi. Bu telâkkiden hürriyetlerin bir kısmının «hudut-hürriyetler», diğér kısmının «mukavemet-hürriyetler» teşkil ettiği nazariyesi doğdu. Bazı hürriyetler, «hudut-hürriyetler» idi. İktidar bunların sahasına aslâ giremezdi. Kişi hürriyetleri, vicdan ve din hürriyetleri, fikir hürriyetleri böyle idi. İktidarın faaliyeti sırasında bu hürriyetlere yapması melhuz tecavüzlere karşı ferdlerin siyasî hürriyetleri bir

mâni teşkil edecekti. Toplanma ve Basın hürriyetleri bu suretle «mukavemet - hürriyetler» idi.

Fakat, Yirminci yüzyıla gelinceye kadar Hükûmet müdahalelerine karşı tesirli silâh olarak ileri sürülen baskıya mukavemet fikri ve «mukavemet - hürriyetler» görüşü zamanımızda ehemmiyetlerini kaybetmişlerdi. İdare edenlerin bir çok hallerde müdahalede bulunmaları bir baskı değil, lâkin hürriyetlerin sağlanabilmesi için bir zaruret olarak görülmeğe başlanmıştır.

448. — Bugünkü Devletin en mühim meselesi Devletin bir Hukuk Devleti olması, Hukuka tâbi bulunması, yâni idare edenlerin haiz oldukları iktidara hudut çizilmesidir. Bir taraftan, idare edenlere, onları görmekle vazifeli kıldığımız işlerin yerine getirilmesi için, imtiyazlar tanımak; diğer taraftan da, yetkilerini ferd hürriyetlerini çiğnemiyecek şekilde kullanmalarını sağlamak zorundayız.

Bu neticeyi elde etmek için düşünülen çarelerle güdülen maksat idare edenlerin hukuk fikrinin isterlerine uygun bulunmasıdır. Siyasî Hukuk Feslefinin ana meselesi daima bu olmuştur. Filhakika, ferd hürriyetinin mevcut olup olmaması bu meselenin bağlanacağı hal şekline göre tayin edilecektir.

Her devirde Devletin mutlak bir hâkim olmadığı fikri ileri sürülmüştür. Bunu izah için ileri sürülen mütalâalar ise farklı olmuştur.

Başlangıçta, ortaçağ ilâhiyatçıları, devlet, ahlâkî gayelere uygun hareket etmek zaruretindedir; zira, siyasî iktidar ahlâkî gayeye tâbi bir hizmettir; ahlâkî gaye ise kamu iyiliğinin gerçekleştirilmesidir, diyorlardı.

Daha sonra, tabii hukuk görüşü yayıldı (41 ve sonraki numaralara bakınız). Buna göre, insan, tabiat halinde bir takım haklara sahiptir. Toplum haline, yâni devlet şekline geçişte bu haklar ortadan kalkmış değildir. Devlet, bu haklarla beraber kurulmuştur. Binaenaleyh, onları saymak zorundadır. Ferd, her zaman bu haklarını Devlete karşı ileri sürebilir. Bu haklar Devlet faaliyetlerinin hem mevzuunu, hem de hududunu teşkil ederler.

Lâkin, çok geçmeden bu nazariyenin bazı mahzurları görüldü. Bir defa, ferdî hakları ihlâl etmek korkusu devleti sosyal ilerlemeleri sağlayacak tedbirleri almaktan alıkoymuyordu. Ferdin haklarını kullanabilmesi ve bunlardan faydalanabilmesi için bu hakların düzenlenmesine ihtiyaç vardı. Bunu Devlet yapacaktı. Düzenleme olmadıkça haklardan fiilen istifade mümkün değildi. Binaenaleyh, Devlet faaliyetlerinin ferd hak-

ları ile mahdut olmaması lâzımdı. Bir yandan Devletin egemen olması ileri sürülüyor, yâni hukuk kaidesini Devletin yaratacağı; öte yandan, hukuka tâbi olacağı iddia ediliyordu. Bunu nasıl bağdaştırmalı, nasıl makul bir izaha bağlamalı idi?

Alman müellifleri, ve bu arada İhering, kendi kendini sınırlama nazariyesini ortaya attılar. Dediler ki: Devlet, hukuk ile mahdut ise, bunun sebebi, bu hale kendiliğinden razı olduğundandır; Devlet kendini kayıt altına sokmuştur (Selbstbindung). Koyduğu kaideye Devlet kendisi de uymağa mecburdur. Böyle olmayacak olursa, kaide, hukukî olmaz. Devletin, hukukî bir kaideye uymaması kendi kendisini inkâr etmesi demek olur. Fransız müelliflerinden C. de Malberg ve Waline bu nazariyeye taraftardılar.

Fakat, bu nazariye de tenkitlere uğradı. Meşhur Duguit, Devlet, kendi kendisine bir mecburiyet yüklediğine göre, dilediği zaman buna uymayabilecek demektir. Böyle olunca, o mecburiyet, mecburiyet olmaktan çıkar, dedi. Duguit'ye göre ancak toplumsal dayanışmaya ve adalete uygun gelen bir düstur hukuk kaidesi olabilirdi. Ferd vicdanları yapılan kaideye iltihak ettiğinden devlet o kaideden uzaklaşamazdı, onunla kendisini kayıtlı görürdü.

Duguit'nin mükemmel mantığına rağmen, görüşünde sakat bir taraf vardı. Devleti, hukuk kaidesine bağlı kalıp kalmamakta muhtar bırakıyordu. Halbuki, mesele, devletin hukuk kaidesiyle bağlı kalmasını zarurî kılmaktı.

Bugün, umumiyetle kabul olunan görüşe nazaran, devletin hukukla nasıl bağlı kaldığını izah için hukukî bir inşada bulunmağa lüzum yoktur. Çünkü, tabiatı ve bünyesi itibariyle, kuruluşundaki prensip bakımından devlet, hukuka tâbidir (Burdeau). Her iktidar bir hukuk fikrine dayanır ve bu hukuk fikrine bağlı olarak mevcut olabilir. Devlet de siyasî bir iktidar şekli olduğuna göre menşesindeki hukuk fikrine bağlı kaldığı müddetçe devlet olarak mevcut olabilir. Şu halde, devlet, mahiyeti icabı, hukuka tâbidir.

449. — Teminat terimi ile kastedilen mâna şüphesiz lûgat anlamı ile garanti veya inancadır. Hürriyetlerin garantisi olmak bakımından da teminat sözü, vatandaşın iktidarın keyfî hareketine karşı korunmasını sağlayan tedbirdir.

İçinde yaşadığımız devirde hürriyetlerin teminata bağlı tutulması devletin iç hayatı yönünden münakaşa götürmeyen bir husustur. Hattâ, daha ileri gidilmiş ve hürriyetlere ayrıca bir de devletlerarası teminat sağlanmak istenmiştir. Bu teşebbüs gerçekleşme yolundadır.

1948 de Bogota'da toplanan Panamerikan Konferansı sonunda hazırlanan senette: «Amerikan devletlerinin din, uyrukluuk ve cins farkı gözetmeksizin insan kişiliğinin ana haklarını teyit» ettikleri ilân edilmiştir.

Bunun gibi, 4 Kasım 1950 de Roma'da imzalanan Avrupa İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Koruma Andlaşması 19 uncu maddesi ile bir İnsan Hakları Avrupa Komisyonu ve bir de İnsan Hakları Avrupa Yüksek Mahkemesi kurdu. Bu Andlaşmanın 25 inci maddesine göre, Andlaşma ile tanınan haklardan her hangi birinin, mensup oldukları Devlet tarafından ihlâl edildiğini iddia eden ferdler Komisyona başvurmak hakkını haizdirler. Ancak, bu hüküm, altı devletin kabulü halinde yürürlüğe gireceği gibi — ki bu miktarda tasdik vukua geldiği için 5 Temmuz 1955 denberi hüküm yürürlükte ve hattâ 13 Aralık 1955 de Norveç de tasdikte bulunmuştur — yalnız tasdik eden devletlerin vatandaşları hakkında tatbik olunur. Binaenaleyh, tasdikte bulunmuş olan Belçika, Danimarka, Federal Almanya, İzlanda, İrlanda, Norveç ve İsveç Devletleri vatandaşları bu imkâna sahiptirler. Yakın bir gelecekte Avrupa Birliğini meydana getiren diğer devletlerin, yâni Fransa, İtalya, Lüksemburg, Flemenk, Sar, Türkiye, Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda ile Yunanistan da aynı tasdikte bulunacaklarına ve böylece bu devletler vatandaşlarının da aynı müracaat hakkından faydalanacaklarına şüphe yoktur.

450. — Hürriyetlerin ne gibi teminatı mevcut olduğu noktasına gelince, bu teminat çeşitlidir. Bunları, müessiriyet derecelerine göre iki gruba ayırmak kaabildir. Bir kısmı daha ziyade nazari mahiyeti haizdir. Diğer bir kısım ise, fiilî neticeler istihsaline imkân verecek mahiyettedir, ki bunlar hürriyetin gerçek teminatını meydana getirirler.

Gerçek teminat adını verdiğimiz bu vasıtaların başında ve bunların en tesirlisi olarak mahkemeye başvurma yolunu görmekteyiz. Fihakika, bir Anayasanın hürriyetleri korumuş olması için, teknil iktidarların halktan gelmekte olduğunu teyid eden hükümler koyduktan baska, mahkemelerin bağımsızlığını da sağlaması lâzımdır. Hürriyetlerin asıl teminatı buradadır. Zira, bu yoldan kanunu yapanı da tahdit mümkündür.

Nazari kıymetleri itibariyle, ele aldığımız teminat çeşitleri hürriyetlerin garanti altında bulunduğu zannını veren çerçeveyi, fikir insanını hazırlar. Bunların başında (kuvvetler ayrılığı) telâkkisi yer alır.

451. — Montesquieu'ye göre, devlet içersinde üç kuvvet vardır: Yasama kuvveti, devletler hukukuna giren işleri ^{gerçekleşer} yapıcı kuvvet, ve özel hukuka giren hususları ^{kararlıdır} yapıcı kuvvet.

Yasama kuvveti sayesinde, hükümdar geçici veya sürekli kanunlar

yapar, var olan kanunları değiştirir veya kaldırır. İkinci kuvvet ile, barış veya harp yapar, elçi gönderir ve kabul eder, güvenliği sağlar, dışarıdan gelecek tecavüzleri önler. Üçüncüsü ile, suçları cezalandırır veya ferdlerin anlaşmazlıklarını yargular. Buna yargı gücü, derler. Diğer kuvvet ise, sadece devletin yürütücü kudretidir (De l'Esprit des Lois, Kitap XI : Fasil VI).

Kuvvetleri böylece tesbit eden Montesquieu, bunların ayrılmasındaki gerekliliğe de dokunur: «Bir erke sahip olan herkes onu kötü kullanmaya meyillidir. Bir takım kayıtlamalarla karşılıncaya kadar bu erki kullanır... Kudretin kötü kullanılmaması için, eşyanın mahiyeti icabı kudretin kudreti tutması lâzımdır.» (Kitap XI; Fasil IV), der.

Şayet, aynı makam her üç iktidarı da kullanacak olursa bu bir felâket olur. Eğer yasama kuvveti aynı zamanda kanunu yürütür, veya kanunun yürütülmesinden çıkan anlaşmazlıkların yargıcu olursa, hiç bir değişmez kanun yok demektir. Yargıç veya Yürütme organı bu halde kanunu değiştirmek kudretine sahip olmakla, şu veya bu halde ondan ayrılmakta hiç beis görmeyecektir. Şayet yürütücü kuvvet, yargı kuvvetiyle birleştirilecek olursa, yürütücü kuvvet kanunun anlaşmazlıklara uygulanması bakımından her zaman kâfi bir inanca arzetsin. Zira, bazı hallerde bizzat kendisi dâvada taraf olacak, veya hiç değilse, kanun şu veya bu suretle uygulanmasında menfaati bulunacaktır.

Montesquieu'ye göre, bir memlekette kuvvetler birbirinden ayrılmış değilse orada Anayasa yoktur ve binaenaleyh, siyasi hürriyet de mevcut değildir. Şu kadar var ki, hükümet kuvvetleri birbirlerinden işbirliği yapmayacak derecede ayrılmamalıdır. Her birisi bir çok işlere karışmalıdır. Tâ ki, kuvvetler arasında bir karşılaşma olsun ve bunlar birbirlerini durdurarak âhenkli bir surette işleyebilsinler.

Görülüyor ki, bu hükümetin kuvvetler ayrılığı prensipi ile kasdetmekte olduğu şey, devlet hayatında düzenleyici bir esas ve hürriyetleri teminat altında tutan bir prensip olmak üzere kuvvetler arasında müvazene bulunması dileğinden ibarettir.

Toplumu despotizm içersinde yaşamaktan kurtarmak için bu üç kuvveti aynı elde toplamamak lâzımdır. Bu kuvvetlerden her birisi ayrı ayrı organların elinde olmalı ve birbirlerini desteklemelidirler. Ancak bu takdirde, üç kuvvetin âhenkli bir şekilde yürümesi sağlanabilir.

Montesquieu'nün ileri sürdüğü kuvvetler, devletin emrine verilmiş bulunan idare kudretleridir. Yürütücü kuvvet, yürütülecek kararlar alma kudretidir. Yasama kuvveti, yasayıcı görüşmelerde, bulunmak kuvvetidir. Yargı kuvveti, hüküm verebilmek kuvvetidir. Yâni, burada ileri sürülen, daha ziyade psikolojik bir telâkkidir.

452. — Bundan dolayıdır ki, kuvvetler ayrılığını, organlar ayrılığı ile ve ayrıca bir de görevler ayrılması ile karıştırmamak lâzımdır. Çünkü, organlar ayrılığı demek, irade edebilecek olan idarecilerin teşkilâtlanması demektir. Görevlerin ayrılması ise, bu organların kendi iktidarlariyle yapabilecekleri işler demektir. Bu görevlerin ayrılması şöyle dursun, bilâkis çeşitli kuvvetlerin aynı görevin yerine getirilmesi için birleştirilmesine ihtiyaç olacaktır.

Kuvvetler ayrılığının esası, çeşitli organlara bırakılması gereken çeşitli iktidarlardır. Lâkin bu çeşitli iktidarlar o yolda seçilmişlerdir ki, aynı hükûmet kararlarına katılmaya mecburdurlar. Zira, aynı karar iradenin çeşitli çalışmalarına tekabül etmektedir.

Montesquieu'nün teorisi, ortaya çıktığı gündenberi, bir çok tenkitlere uğramıştır. Denmiştir ki, otoritenin çeşitli yetkileri birbirinden ayrı olarak kullanılamaz. Çeşitli kuvvetler aynı mekanizmanın parçalarıdır. Bundan başka, kuvvetlerden bir tanesi az sonra ötekilerden üstün bir hale gelmektedir. Nitekim, bazı memleketlerde kuvvetler ayrılığı prensibinin bu ayrılığı karşılayan bir görevler ayrılığından müstakil olamıyacağı düşüncesi hâkimdir. Amerika Birleşik Devletlerinde durum böyledir. Orada, meselâ, yasama ve yürütme kuvvetleri arasında aynı vazifede elbirliği yok gibidir. Bu hale, (kuvvetler ayrılığının bükülmez telâkisi) denir. Halbuki parlâmanter hükûmette aynı vazifelerin görülmesinde parlâmento ile hükûmet arasında işbirliği vardır. Bundan başka, Montesquieu'nün yargı kuvveti adını verdiği üçüncü kuvvet bugün artık XVIII inci yüzyıldaki siyasî vasfını kaybetmiş bulunmaktadır, diyenler vardır (Hauriou).

Buna bakarak, bazı hukukçular, zamanımız devletlerinde yeni bir siyasî kuvvetin meydana çıkmış olduğunu iddia etmektedirler. Meselâ, Hauriou'ya göre, Montesquieu'denberi ortaya çıkmış olan bu yeni kuvvet, (seçim kuvveti) dir. Seçim kudretinin vazifesi, seçim oyları ile parlâmentolu temsilin üyelerini belli etmektir.

453. — Hürriyetlerin teminat altına sokulması için düşünülmüş diğer bazı tedbirler vardır ki, bunlar ancak nisbî neticeler sağlayabilir.

Bir defa, bütün Anayasalar, hürriyetlerin düzenlenmesi bakımından yapılması zarurî kayıtlamaların ancak bir kanun ile yapılabileceğine dair esaslar koyarlar. Türk Anayasasının 68 inci maddesinin son cümlesi: «bu hudut ancak kanun marifetiyle tesbit ve tayin edilir» demıştır. 72 nci ve 83 üncü maddelerde ve 88 inci maddenin son fıkrasında «kanunen» tâbirleri, 74 üncü maddedeki «mahsus kanunu», 75 inci maddede yazılı «kanunlar hükümleri», 76 ncı maddede tasrih edi-

len, «kanun ile muayyen», 77 nci maddedeki «kanun dairesinde», 79 uncu ve 85 inci maddelerdeki «kanun ile» terimleri bu fikri anlatmak için konmuştur.

454. — İkincisi, devlet başkanlarına tanınmış olan veto yetkisi dir. Devlet Reisi, bu yetkisini kullanmakla kanun yapıcının Anayasaya aykırı bir kanun çıkarmasını önleyebilecektir.

Bir çok Anayasalar, parlâmento tarafından kabul edilen bir kanun, belli zamanda Devlet Reisine gider, der. Devlet Reisi, bu kanunu tatbikat, yürürlük alanına aktarır. Devlet Başkanı, bir kanunu, bilhassa Anayasaya aykırı bulduğu takdirde, tekrar görüşülmesi için parlâmentoya geri verebilir. Parlâmento bunu varit görür veya görmez. Varit görmez ise Devlet Reisi tekrar kendisine gönderilen kanunu yürürlüğe koymak zorundadır. Eğer parlâmento, Devlet Başkanının işaret ettiği hususu haklı bulur ve kanunu bu şekliyle çıkarmanın mahzurlu bulunduğu kanaat getirirse mesele yoktur. Böylece, Devlet Reisinin müdahalesiyle ferd hürriyetlerine muhtemel bir kanunî tecavüz önlenmiş demektir. Bazı memleketlerde, bir de kanunların yürürlüğe girebilmesi için, Devlet Reisinin tasdikinden geçmesi usulü vardır.

Bizde kanunun, tasdike ihtiyacı yoktur. Çünkü, kanun millet hâkimiyetinin ifadesidir ve millet hâkimiyetini kullanan temsilciler tarafından yapılmıştır. Binaenaleyh, en üstün otoritenin hazırladığı kanunların, başka bir iktidar veya mevki yönünden tetkik ve tasvibi yoluna gidilemez. Devlet Reisi, sadece kanunun ilânına, yâni yürürlüğe girmesine, o da geçici olarak, belli bir müddet için, tekrar görüşme istemek suretiyle, mânî olabilir. Anayasa, 35 inci maddesindeki hüküm ile Cumhurbaşkanına böyle bir imkân sağlamıştır.

Tatbikatta yanlış uygulanan bir usul var: Kanunlarımız, Devlet Reisine gelmeden evvelki, kabul edildikleri günün tarihi belirtilerek anılır. Bu husus bir zamanlar münakaşa mevzuu oldu. Bizce esas, kanunun yürürlüğe girdiği tarihtir.

Devlet Reislerimiz, haiz buldukları veto haklarını şimdiye kadar hiç kullanamamışlardır. Bu, âdeta Anayasanın ölü bir hükmüdür. Kanaatimizce, Devlet Reislerini kanunlara karşı veto haklarını kullanmaya icbar eden belli hususlar veya sebepler vardır: a) Meclisin her hangi bir iade kararını nasıl karşılayacağı, hususunun bilinmemiş olması. Bu yolda bir tek örnek, yâni Cumhurbaşkanının bir tane olsun red kararı yoktur ki, iade kararının Meclis tarafından nasıl karşılanacağı tahmin edilebilsin. b) Başkanın prestijinin böyle bir geri verme kararından sonra ne hale gireceğinin bilinmemesi. Daha açık bir deyişle, bir geri yollama kararı

dolayısıyla, Başkanın gerek Meclis ve gerekse umumî efkâr nezdinde prestijinin sarsılması ihtimalinin mevcut bulunması. Bizce bu konuda, yâni bir kanunun parlâmentoya tekrar görüşülmek üzere iade edilmesi hususunda Başkanın prestiji mevzu bahis olamaz. Devlet Reisi sadece Anayasanın kendisine tanıdığı bir hakkı kullanmış olacaktır.

Yalnız bir defa, Devlet Reisinin bir kanunu Meclise görüşülmek üzere geri yollaması mevzu bahis oldu: 1949 yılı sonlarına doğru, 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu mevzuunda Üniversite muhtariyeti aleyhine Mecliste bir cereyan başlamıştı. Bu cereyanın kanunlaşması da beklenebilirdi. Üniversitelerin muhtariyetleri kaldırılmak tehlikesi vardı. Üniversite muhtariyetinin kaldırılması ihtimalinin mevcut bulunduğu haberi, ders yılının başında duyuldu. Ankara Üniversitesi Senatosunun ilk toplantısına bir teamül olarak iştirak eden Devlet Başkanına, tarafımızdan, Üniversite muhtariyetinin kaldırılması hakkındaki tasavvurların kanunlaşması hakkında ne düşündüğü, bu kanuna karşı nasıl bir tavır takınacağı sorulduğunda, Devlet Başkanı, kanuna bu yolda bir hüküm sokulmak istendiği takdirde parlâmentoya iade yetkisini kullanacağını söyledi. Bu husus duyulduktan sonra da, kanuna muhtariyet esasına aykırı bir hüküm konulması teşebbüsünden vazgeçildi.

455. — Nasıl, Devlet Başkanlarının Anayasadan aldıkları açık yetkiye dayanarak icabında fert hürriyetlerine aykırı bir kanunu yürürlüğe sokmamak, veya hiç değilse, yürürlüğe girmesini geciktirmek imkânları var ise, bazı devletlerde bizzat halkın idare edenler tarafından alınmış bir kanun tedbirinin uygulanmasının önüne geçmek imkânları vardır.

Bu müesseselerin başında, benzerleri ile birlikte tatbikatını bilhassa İsviçre'de gördüğümüz (halk vetosu) yer alır.

(Halk vetosu), halkın idare edenler tarafından alınmış bir tedbirin uygulanmasına karşı koyabilmesini sağlar. Meselâ, İsviçre'de bir kanun kabul edilmiş iken sonradan 90 gün içinde belli sayıda vatandaşın (kanton kanunlarında beşyüz ilâ altıbin kişilik; federal kanunlarda ise otuzbin kişi) isteği üzerine halk oyuna sunulur.

Bazan bir kanunun yürürlüğe girmesi halkın onu oylamasına bağlı tutulur. Buna referandum denir. Referandum, bir kanunun halkın oylaması olmadıkça yürürlüğe girmemesini sağlar.

Bazan da, kanun yolu ile alınması muvafık görülen bir tedbiri bizzat vatandaşlar ortaya sürer. (Halk teşebbüsü) denilen sistem budur. Halk teşebbüsü demek bir kısım vatandaşların (sekizyüz ilâ oniki bin) kanun tasarısı teklif edebilmesi demektir. Bu usul yalnız kantonlarda mevcut olup federal hususlarda mevzu bahis değildir. Federal sa-

hada yalnız Anayasa değişmesi için uygulanır. Federal Anayasada değişliklik yapılmak isteniyorsa altı aylık bir müddet içinde ellibin imza toplanması takdirinde mesele halka sunulmak lâzımdır. Bu takdirde, ahali (evet, hayır) şekilde oy verir.

456. — Anayasamızın 82 nci maddesine göre, Türkler gerek kendileri; gerek kamu ile ilgili olarak kanunlara ve tüzüklere aykırı gördükleri hallerde yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine tek başlarına veya toplu olarak haber verebilir ve şikâyette bulunabilirler. Haber veya şikâyeti alan makam, kişi ile ilgili başvuruların sonucunu dilekçeye yazılı olarak bildirmek zorundadır.

Maddenin düzenlediği dilekçe hakkı da, 1789 dan gelen bir müessesedir. İhtilâlde, dilekçe vermek, siyasî bir haktır denildi. Dilekçe vermek siyasî bir hak gibi telâkki edildiği takdirde, bundan yalnız vatandaşların istifade etmesi icap ediyordu. Bu itibarla, sadece 22 yaşını bitirmiş vatandaşların dilekçe hakkından istifade edebilecekleri konusunda münakaşalar çıktı. İhtilâl Meclisinde ise ancak 22 yaşındaki vatandaşların dilekçe hakları olabileceği hususuna şiddetle hücum edildi; böyle şey olmaz dendi. Bilhassa, insanın, insan olmak bakımından haiz olduğu bu dilekçe vermek hakkının hiç bir şekilde kayıtlamaya tâbi kılınmayacağı hususu belirtildi.

Bizde yalnız T ü r k l e r bu dilekçe hakkına sahiptir. Ama bu, bir yabancıнын belli bir husus hakkında devletin dikkat nazarını çekmek üzere müracaatta bulunamaması demek değildir. 82 nci madde hükmüne benzer bir hüküm 1293 Kanunu Esasisininin 14 üncü maddesinde de yer almıştı.

Bir çok memleketlerde bu dilekçe yoluna pek, hattâ hiç, başvurulmadığı görülmektedir. Bu hal, bu gibi devletlerde hem siyasî olgunluk seviyesini ve hem de devlet tutumunu göstermek bakımından sayarı dikkattir. Bizde ise, yanlış bir anlayışın sonucu olarak fert, bol bol B. M. M. ne başvurur. Bu başvuruların, bilhassa mahkeme kararları yönünden olduğu görülmektedir. Fert, genel olarak, bu kararın hiçkimse tarafından değiştirilemeyeceğini bilmez.

Dilekçe yolu, hürriyetlerin, ferdi hakların korunması, bir teminata bağlanması bakımından müessir bir yol olabilir. Fert, bu yoldan bir şikâyetini ve bilhassa kamu düzenininin bozulması ile ilgili gördüğü bir aksaklığı veya yanlış, ortaya koyabilmeli, kendi haklarının da rencide edilmesi veya tamamıyla ortadan kaldırılması mevzuubahis ise, bu hali önliyecek tedbirlerin ittihazını isteyebilmelidir.

Dilekçe, şikâyet veya ihbarda bulunan kimse tarafından imzalanıp

verilir. Cezaların hafifletilmesi isteklerine dair dilekçeler için, mahkûmun hisimleri ve dostları tarafından imzalanıp verilmesi mümkündür.

Dilekçenin altı sahibi tarafından imza olunur. Aynı zamanda adresini taşır. Bir kaç kişi imza koymuşsa aralarından birinin adresinin bulunması yeter.

Dilekçenin konusu, ya dilekçe sahibinin şahsını ilgilleyen bir iştir; yahut da kamusal bir iştir. Şahsî işlere ait dilekçelerin sonucu sahiplerine yazı ile bildirilir.

Dilekçe, B. M. Meclisi Başkanlığında buna mahsus deftere kaydolunur. Bir numara alır ve Başkan tarafından Dilekçe Komisyonuna havale olunur. Başkanın dilekçeyi dokunmakta olduğu işi incelemekte bulunan başka bir Komisyona da göndermesi mümkündür.

Dilekçe Komisyonu, kendisine ısmarlanmış olan dilekçelerden ilk önce Hükûmet makamlarınca, Danıştayca, Sayıştayca veya Mahkemelerce tetkik olunmaları lâzım gelenleri ait oldukları makamlara gönderir.

Başka bir Komisyon tarafından tetkiki icabedenleri ait oldukları Komisyona ısmarlar.

Ceza mahkûmiyetinin affına veya cezanın indirilmesine dair dilekçeler muvafık görülecek olursa bir inha kararı ile birlikte Adalet Komisyonuna gönderilir. Adalet Komisyonu affı muvafık bulursa, karar, bir kanun halinde Kamutaya gelir. Muvafık bulmazsa raporunda keyfiyeti Dilekçe Komisyonuna bildirir.

457. — Bir kısım dilekçeler hakkında yapılacak bir şey olmadığını tesbit eder. Meselâ, doğrudan doğruya mahkemeye ait ve mahkemede görülüp karara bağlanacak bir mesele hakkında, 311 sayılı Meclis kararı gereğince, bu yolda hareket edecektir. Keza, 3410 sayılı kanuna göre, askerler B. M. Meclisine müracaat edemeyeceklerinden bunlara ait dilekçeler için de durum aynı olacaktır. Bu hüküm Anayasaya aykırıdır.

Bu haller dışında bir işlemin son safhasına itiraza dair dilekçeler, işlemi yapmış olan makamlara bildirilir ve ne diyecekleri sorulur. Daireler buna iki ay içinde cevap vermelidirler. Bundan sonra da mesele Komisyonca görüşülür ve bir karara bağlanır. Şayet, dilekçe, ceza mahkûmiyetinin affına veya cezanın indirilmesine dair ise, müzakere sırasında Adalet Bakanının, yahut da yerine göndereceği bir Daire Reisinin bulunması icabeder.

Komisyon tarafından verilecek kararlar haftada bir defa gerekçeleri ile birlikte cetvel halinde basılır ve milletvekillerine dağıtılır. Bu cetvellerde haklarında karar verilmiş olan dilekçelerin sahiplerinin adları da gösterilir.